

MEDENİYET ve DEĞERLER

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

UİESAV

Yayın no: 2012 - 32

**İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882**

MEDENİYET VE DEĞERLER

AÇIK MEDENİYET – İSTANBUL YAKLAŞIMI

Editör

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK

YAYIN NO: 2012 - 32

İstanbul, 2013

Copyright © İTO (İstanbul Ticaret Odası)

Tüm haklar saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü, yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları, sadece araştırma veya özel çalışmalar amacıyla, yazarın adı ve İTO belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

ISBN 978-605-137-246-4 (Basılı)
ISBN 978-605-137-245-7 (Elektronik)

İTO ÇAĞRI MERKEZİ
Tel: (212) 444 0 486

İTO yayınları için ayrıntılı bilgi
Bilgi ve Doküman Yönetimi Şubesi
Dokümantasyon Servisi'nden alınabilir.

Tel : (212) 455 63 29
Faks : (212) 512 06 41
E-posta: ito.yayin@ito.org.tr
İnternet: www.ito.org.tr
Adres : Reşadiye Caddesi 34112
Eminönü - Fatih / İSTANBUL

Odamız yayınlarına tam metin ve ücretsiz olarak
internetten ulaşabilirsiniz.

YAYINA HAZIRLIK, BASKI, CİLT
Altınoluk Yayın San. A.Ş.
Tel: (212) 671 07 07 Fax: (212) 671 07 17
info@erkammatbaasi.com • www.erkammatbaasi.com

MEDENİYET VE DEĞERLER

AÇIK MEDENİYET – İSTANBUL YAKLAŞIMI

İÇİNDEKİLER

TAKDİM - Dr. Murat YALÇINTAŞ.....	7
SUNUŞ - İsrafil KURALAY.....	11
ÖNSÖZ - Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK.....	13

I. BÖLÜM

MEDENİYETLERİN GELECEĞİ VE KURUCU DEĞERLERİN ROLÜ

Medeniyet ve Yaratıcı Sentez Arayışı: Evrensel Bir Dr. Jekyll ve Mr. Hyde Arasında - Prof. Dr. Ali A. MAZRUI.....	41
Disiplinler Arasında İslam: 21. Yüzyılda İslam Araştırmalarını Yeniden Düşünmek - Prof. Dr. Bruce B. LAWRENCE.....	53
Medeniyetlerin Kavramsal Temelleri Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ.....	71

II. BÖLÜM

İKTİSAT, DEĞERLER VE MEDENİYET

Ekonomi, Toplum ve Medeniyet - Stephen B. YOUNG.....	95
Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Çöküşü - Prof. Dr. Asad ZAMAN.....	143
Oikonomia'dan İlm-i Tedbir-i Menzil'e: İslam'ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi - Prof. Dr. Sabri ORMAN.....	187

III. BÖLÜM

MEDENİYETLER ARASI İLİŞKİLER: ETKİLEŞİM, ÇATIŞMA VE İTTİFAK

İslam Medeniyete Hangi Değerleri Katabilir? Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY	209
Amerika'daki Müslümanlar: Bir Medeniyetin Farklılıkları Arasında Köprü Kurmak - Dr. Sarah SAYEED	253
Medeniyetin Estetik Tezahürleri - Prof. Dr. Turan KOÇ	271

IV. BÖLÜM

MEDENİYETLERİN KÜRESELLEŞMESİ

Arap Ülkelerinde ve Afrika'da Atatürk: Türkiye Küresel Nüfuz için Yeni Bir Mücadeleye Girmeli mi? - Prof. Dr. Ali A. MAZRUI	293
Medeniyet(ler)in Küresel Çağında Din(ler)in Rolü Dr. James D. FRANKEL	313
İnsanlığın Geleceği ve İslam Medeniyeti Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR	333

TAKDİM

İstanbul Ticaret Odası olarak, Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (UTESAV) ile birlikte, “medeniyetlerin buluştuğu, farklı kùltürlerin kaynaştığı, Doğu ile Batı’nın birleştiği” İstanbul’da, bu nitelikleriyle örtüşen bir etkinlik gerçekteştirdik. Böylece “Medeniyet ve Değerler Sempozyumu” ile medeniyetin temel unsurlarından birinin işadamları olduğunu vurgulamak istedik. Ekonominin, medeniyetin oluşmasındaki vazgeçilmezliğine dikkat çekmeyi arzu ettik.

Basit bir isimlendirmeyle bilgi ve teknoloji çağında ya da diğer adıyla küresel bir çağda yaşıyoruz. Küreselleşme olgusu insanları, toplumları, şirketleri, devletleri ve uluslararası ilişkileri derinden etkiliyor, biçimlendiriyor. Değerşen güç dengelerine uygun olarak yeni bir dünya düzeninin temelleri atılıyor.

Artık ÷lkelerin başarısı, bu değerşen dinamikleri içselleştirebilmeleri ve hedeflerini bu dinamiklerle uyumlu kılabilmeleleriyle mümkün... Başarılı olan ÷lkeler hızla gelişerek refahtan paylarını alırken, başarısız olanlar da ağırlaşan ve karmaşıklaşan sorunlar altında eziliyor.

Peki dengelerin değerşiği, yeni oluşumların ortaya çıktığı, farklı kùltürlerin entegrasyona ya da asimilasyona uğradığı günümüzde, bizler bu fotoğrafın neresindeyiz ya da neresinde olmalıyız? Soruları çoğaltmak mümkün: Medeniyet nedir? şehirli mi demektir sadece? Yaşadığımız şehrin (ya da ÷lkenin) sahip olduğu kùltürel, sosyal, iktisadi ve siyasal değerlerini mi ifade eder? Bir hayat tarzına mı işaret eder?

Medeniyet, ona bağlı olanların ürettiği teknik, bilim, kurum ve değerlerin tamamı mıdır? Egemen olanlar, kendi medeniyetlerini diğerlerine dikte edip onları “medenileştirme” hakkına sahip midir? Ya da medeniyetler çatışma halinde midir yoksa ittifaklar da kurarlar mı?

İşte bu sempozyumda bu ve buna benzer sorulara cevap arandı. Ben bu soruların cevaplarını bir işadamı olarak merakla takip ettim. Çünkü bu cevaplar, benim kişisel hayatımı olduğu kadar ticari hayatımı da doğrudan belirliyor.

Medeniyetlerin bir diğer yüzü de çatışmaların ve ayrışmaların yaşanmasıdır. Tarih boyunca çatışmaların temel sebebi, medeniyetler arasında var olan farklılıkların keskinleşerek, bir diğerine yaşama şansı bırakmak istememesi olmuştur. Temelinde saygı ve hoşgörü olması gereken medeniyet kavramı, geçirdiği evrelerle birlikte farklı bir yöne doğru kaymaya başlamıştır.

Aralarında Samuel Huntington gibi isimlerin de olduğu bazı çevreler, dünyadaki çatışmanın ekonomik değil, kültürel (ideolojik) olduğunu savunuyorlar. Onlara göre bu çatışma, Batı ve İslam medeniyeti arasında olacaktır. Bu söylem, hepimizin yakından bildiği “İslamofobia” gibi yapay problemler doğurmuştur.

Galiba bu gibi sorunların tespitini de cevabını da, bu sempozyumda ismi en çok anılmayı hak eden kişi, İbn Haldun ortaya koyuyor. Medeniyet üzerine ilk analizleri yapan İbn Haldun, farklı medeniyetlerin bir arada yaşayabildiğini gösteren İslam medeniyetinin seçkin bir üyesiydi. Ve bugünün sorunlarına yaşadığı dönemde çözüm üretmişti.

Ona göre medeniyetler arası çatışmalar, değer farklılığından değil, sadece hegemonya arayışından kaynaklanır. Bu çok önemlidir ve bugün İbn Haldun’un medeniyet kuramı yeniden yorumlanabilirse, medeniyet çatışmalarının önüne geçilir ve medeniyetler ittifakı için sağlam projeler üretilebilir. Bunun için de bizim kendi değerlerimizi tarihe hapsolmaktan kurtarıp, ödünç değerler ithal etmekten vazgeçmemiz gerekiyor.

Bana göre, İstanbul ve bu coğrafya yani Anadolu ve Ortadoğu, farklı medeniyet ve kültürlerin bir arada ve hoşgörü içinde var olabileceklerinin en önemli kanıtıdır. Aynı şekilde bilimden sanata, ekonomiden ticarete kadar birçok alanda yaşanan gelişmeleri, medeniyetlerin nasıl tevarüs ettiğini burada görebiliriz.

Son olarak, ünlü İslam filozofu Farabi'nin şu sözlerini sizlerle paylaşmak isterim: “Evvela doğruyu bilmek gerektir; doğru bilinirse yanlış da bilinir. Ama evvela yanlış bilinirse doğru bilinmez.” Bu sempozyumda, medeniyet ve değerler konusunda, doğruların ortaya konulmaya çalışıldığına inanıyorum.

Burada oluşan fikirlerin, yanlış algılar ve anlayışlarla oluşan çatışma perspektifini kaldırma yolunda bir adım olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu sempozyum, insanî olanı önceleyen ve insanın mutluluğunu hedefleyen ortak değerler oluşturabildiğimizi ve böylece tüm insanlık için yeni ve parlak bir gelecek oluşturabileceğimizi göstermiştir.

Aynı şekilde bu sempozyum vesilesiyle medeniyet değerlerimizi yeniden keşfetme imkanı bulduk. Bu değerler ışığında ekonomik kalkınma, tüketim, medeniyet gibi toplumsal yaşantımızı etkileyen temel konularda verimli çalışmalar yapılacağına inanıyorum. Bu yüzden Uluslararası Medeniyet ve Değerler Projesi'ni, bu yolda atılmış mütevazı ama önemli bir adım olarak kabul ediyorum.

Bu düşünceler içinde, bu sempozyumun, kalıcı medeniyet değerlerimizle aramızda sıkı bir bağ oluşturmasını diliyor, düzenlenmesinde emeği geçenler başta olmak üzere, tüm katılımcıları tebrik ediyorum.

Dr. Murat YALÇINTAŞ

İstanbul Ticaret Odası

Yönetim Kurulu Başkanı

SUNUŞ

Uluslararası Teknolojik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (UTESAV) olarak son 6 yıldaki çalışmalarımızın odağına sosyal-kültürel değerleri koyduk. Ele aldığımız her konuya değerler penceresinden bakmaya gayret ettik. Bu kapsamdan olmak üzere daha önceden **Ekonomik Kalkınma ve Değerler** ile **Tüketim ve Değerler** başlıklarını çalışmıştık. Gündeme aldığımız her bir başlık hakkında önce 1, gerekirse 2 Düşünce Fırtınası Toplantısı düzenleyip çerçeveyi belirledik, ardından da geniş kapsamlı sempozyum yaparak sunulan tebliğleri kitap haline getirdik.

“Değersiz Medeniyet” olamaz!

Değerleri odak yapan konseptimizin son gündemini medeniyet olarak belirledik. Dolayısıyla **Ekonomik Kalkınma ve Değerler** ile **Tüketim ve Değerler** temel bileşenlerinden sonra üst yapıyı, çatıyı kurmayı amaçladık. Diğerlerinde olduğu gibi **Medeniyet ve Değerler** konusunda da önce alanında otorite olan akademisyen ve yazarlarla Düşünce Fırtınası toplantıları yaptık ve çerçeveyi çizdik. Ardından İTO’nun da desteğiyle **Medeniyet ve Değerler** sempozyumumuzu gerçekleştirdik. Bu sempozyum, önceki çalışmalarımız arasında çok farklı ve önemli bir yer teşkil etmektedir. Bunun içindir ki konuyu dünya çapındaki çok kıymetli düşünce adamları ile masaya yatırdık. Çünkü bugün uluslararası arenada geçerli olacak değerlere ihtiyaç var. Özellikle ahlaki değerlerle ilgili olarak İslam Medeniyetinin ortaya koyduğu güzellikleri gündeme getirmeliyiz. 2008 sonunda başlayan ve etkisini hl sürdüren küresel finansal kriz, söz konusu gündemin neden gerekli olduğunu bize çok iyi anlatmaktadır. Bize göre küresel finansal kriz, aslında ekonomik bir kriz olmanın ötesinde küreselleşmenin de bir sonucu olarak, değerlerin toplumsal hayattan çekilmesi ile ortaya çıkan ahlaki bir sarsıntıdır. Pragmatik rasyonelliğe dayanan kapitalist ekonomik sistem, bunun sonucunda ekonomik insan figürünü ortaya çıkardı. Tek amacın kar etmek ve kazanmak olduğu bu tasavvur, tüm değerleri hiçe sayarak dünyayı

küresel felaketlerin eşiğine getirdi. Bugün küresel ısınma, çevre felaketleri, ahlaki yozlaşma gibi sorunlarla karşılaşıyorsak bunun en önemli nedeni sorumsuzca tüketmeye odaklanan ve tek amacın kar ve haz olduğu bu paradigmadır. Medeniyet düşüncesini değerlerden ayrı düşünemeyiz. Her medeniyet bir değerler sistemi üzerine kurulmuştur. Bu yüzden değerlerin bütün insanlığın kurtuluşunu sağlayacak bir anlam haritasına sahip olmalıdır. Batı medeniyeti acı bir tecrübe ile böyle bir imkan sunmadığını göstermiştir. Bu yüzden kapitalist ekonomik sistemin değerler çerçevesinde yeniden sorgulanması gerektiği açıktır. Yeni ve adil bir dünya düzenine ihtiyaç duyulmaktadır.

İşte bu kitap, yeni dünyanın nasıl kurulması gerektiğini gündeme alan **Medeniyet ve Değerler** konulu sempozyumumuzun tebliğlerinden oluşmaktadır. Yurt içinden ve yurtdışından farklı uzmanlıklara sahip kıymetli katılımcıların tebliğleri, dünyanın daha yaşanabilir bir yer haline gelmesi için İslam Medeniyeti'nin kuşatıcı özelliklerini gözler önüne seriyor. Sadece Türkçe bilenlerin değil, tüm dünyanın istifade edebilmesi için İngilizce çevirisinin de verildiği eserin hayırlara vesile olmasını dilerim.

İsrafil KURALAY

UTESAV

Mütevelli Heyeti Başkanı

ÖNSÖZ

MEDENİYET VE DEĞERLER AÇIK MEDENİYET—İSTANBUL YAKLAŞIMI

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK¹

Küreselleşen dünyamızda toplumlar, farklı medeniyetlerden gelen ve aynı sosyal ortamı paylaşan insanlardan oluşmaktadır. İşte bu nedenledir ki, dünya medeniyetleri küreselleşmekte ve artan bir biçimde iç içe geçmektedir. Bu, insanlık tarihinde yeni bir olgudur çünkü geçmişte belirli bir medeniyete mensup insanlar, diğer medeniyetlerden nispeten münferit bir şekilde kendi grubu içerisinde yaşamaktaydılar.

Günümüzde ise her bir medeniyetin kendine has bir üslupla küreselleştiğini ve diğer medeniyetlerle etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Batı Medeniyetinin diğerlerinden daha fazla küreselleştiği doğrudur fakat bu durum, daha düşük derecede de olsa, diğerleri için de geçerlidir. Örneğin, dünyanın en izole medeniyetlerinden biri olan Çin medeniyeti, bugün bütün diğer medeniyetlere tesir etmekte, aynı zaman da onlardan etkilenmektedir. Geçmişte medeniyetleri birbirinden ayıran şey, coğrafi mesafeler idi ve medeniyetler arası etkileşim ancak coğrafi olarak aralarında sınır ortaklığı bulunan komşu medeniyetler arasında gerçekleşirdi. Marco Polo veya İbn Batuta gibi çok az insan bir medeniyetten diğerine gezebilmmişti ki bu insanların diğer medeniyetler hakkında anlattıkları kitleler tarafından büyük bir merak ve hevesle dilden dile dolaşmıştı.

Bugün ise hepimiz Marco Polo ya da İbn Batuta gibiyiz. Şunu iddia etmek mümkündür ki, bugünün küçük çocuklarının diğer kültürlerle dair bildikleri, Marco Polo ve İbn Batuta'nın kendi çağlarındaki diğer kültürlerle dair bilgile-

---

1 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul

rinden daha fazladır. Bu daha çok televizyon, seyahat, internet ve yazılı medya aracılığıyla olmaktadır. Fakat daha önemlisi, bizler aynı şehri paylaştığımız ve komşularımız olan farklı medeniyetlerden insanlar aracılığıyla doğrudan ve şahsen diğer kültürlerin etkisi dâhilindeyiz. Bu durum geçmişte yoktu denilemeye de çok çok nadirdi.

Bu gitgide artan medeniyet kozmopolitanizmi hızla gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ile mümkün olmuştur. Her medeniyet, kendi kültür ve değerlerini yaymak için bu araçları kendi üsluplarınca kullanmaktadır. İnsanlar, mallar ve değerler bugünün dünyasında geçmiştekenden çok daha kolay bir şekilde mobilize olabilmektedir. Dolayısıyla, artık coğrafi mesafe medeniyetleri birbirinden ayıran bir engel konumunda değildir.

Bu yeni olguya işaret etmek için kullandığım kavram Açık Medeniyet'tir. Her ne kadar bu olgu dünyanın geri kalanı için yeni olsa da, İslam medeniyetine aşina olanlar bilirler ki, yeni dediğimiz bu olgu, İslam medeniyetinin başlangıcından bu yana Müslümanların yabancı olmadığı bir şeydi. Endülüs'ten Kahire'ye, İstanbul'dan Bağdat'a, Buhara'dan Hindistan'a Müslümanlar, toplumlarını bilinçli olarak çoklu medeniyet üzerine inşa ederken bugün dünyanın diğer kısımlarında bu hal kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bugünün Batılı şehirlerindeki kozmopolitanizm seviyesi ancak Orta Çağ Müslüman şehirleri ile karşılaştırılabilir.

Açık medeniyet artık bir tercih değil, bilakis küreselleşmenin dinamikleri ve hızla yayılan iletişim ve ulaşım teknolojileri nedeni ile günümüz dünyasında karşı konulamaz ve geri dönülemez bir süreçtir. Dünyamız her zaman birden fazla medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gelecekte de böyle olacaktır. İnsanlık tarihinde tek bir medeniyetin bütün dünyaya hâkim olduğu bir dönem olmamıştır. Fakat geçmişte medeniyetler; kültürel, ekonomik, siyasal ve dini anlamda bugünkü kadar yoğun ilişki içerisinde değildi. Örneğin İslam, dünyanın en hızlı yayılan dinlerinden birisidir ve göçler ile din değiştirmeler sayesinde Amerika'da ve Avrupa'da Hristiyanlıktan sonra mensubiyeti en

çok olan ikinci din konumundadır. Bu sürece paralel olarak, Batı kültür ve ekonomisi İslam topraklarındaki Müslümanları, tarihte benzeri görülmemiş şekilde etkilemekte ve dönüştürmektedir. Aynı şekilde Çin, Avrupa ve Amerikan malları, Mekke ve Medine de dâhil olmak üzere Müslüman dünyasındaki süpermarketlerde yerlerini almış durumdadır. Aynı şekilde İslam'ın şiarı olarak görülen minareleri, Roma, Berlin, Londra, Tokyo ve New York gibi şehirlerde görmek mümkündür.

Eğer durum böyleyse sormamız gereken kritik soru şudur: Açık medeniyet çağında küresel ve yerel düzeyde bu çeşitliliği nasıl idare edebiliriz? Bir başka deyişle, küçük bir köy haline gelen küresel dünyada dostça ilişkileri nasıl geliştirebiliriz? Dünyamızın küçük bir köye dönüştüğü doğrudur fakat dostça ilişkiler henüz gelişmedi. Bu nedenle, günümüz dünyasında medeniyetler arası ilişkileri düzenleme amacı ile bir küresel ahlak oluşturmak isteyen bütün kesimler büyük bir çaba sarf etmelidirler.

Mezkûr arayış, hâlihazırdaki meseleyi tamamen çözmeye iddiasında bulunmadan muhtelif yönleri ile ele alan bu kitabın ortaya çıkmasına vesile oldu. Öncelik, değerler ve medeniyetler arasındaki ilişkiye hasredildi çünkü bölünme, etkileşim ve birleşme değerler ekseninde ortaya çıkmaktadır. Bu bahisle alakalı şu husus akılda tutulmalıdır ki, bazı değerler evrensel bazıları ise yereldir. Yerel değerler belirli bir medeniyete mahsustur ve bu nedenle ona bir kimlik kazandırarak o medeniyeti diğerlerinden farklı kılar. Benzer şekilde, bazı değerler dirençli ve nispeten daimi iken bazıları da her zaman değiştirilebilir olması itibarıyla geçicidir.

Medeniyet Çalışmaları: Halduncu Yaklaşım

Tartışmalı bir kavram olan medeniyetten ne kastettiğimizi kısaca anlatmak gerekmektedir. Şu inkâr edilemez ki, bu kitaptaki makaleler medeniyetin belirli

bir tanımına atıf yapmamaktadır. Genel anlamda medeniyet, bir toplumu diğerlerinden ayırmak için ilişki bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakarsak medeniyet, diğer toplumlarla müstakil bir ilişki geliştirmiş toplum ile müteradif bir anlama sahiptir.

Dolayısıyla, medeniyetlerin diğerlerine olan yaklaşımını bir ölçüt olarak esas aldığımızda, ben medeniyetleri iki kategoriye ayırıyorum: Açık ve kapalı medeniyetler. Açık bir medeniyetin dünya görüşü, dünyada birden fazla medeniyetin var olduğu ve bu medeniyetlerin her birinin diğerleri ile barış içinde bir arada yaşama hakkının bulunduğu kabulüne dayanır.

Kapalı bir medeniyetin dünya görüşü ise, diğerinin tam tersine, kendisinin dünyadaki tek medeniyet olduğu ve diğer medeniyetleri var olma hakkından mahrum edecek şekilde bütün dünyada hâkim olması gerektiği anlayışına dayanır. İlkinin, yani açık medeniyetin pratik sonucu küresel barış iken diğerinin yani kapalı medeniyetin ortaya çıkardığı şey, medeniyetler arası çatışmadır.

Bana göre medeniyet, yukarıda ifade ettiğim gibi, toplum anlamındadır. Bu, Medeniyet İlmi'nin kurucusu İbn Haldun'un altı yüzden fazla sene evvel tanımladığı şeydir. Ben de bu tanımlamayı kabul ediyorum, İbn Haldun'un bu alandaki katkılarının bugün de çok değerli olduğunu düşünüyorum ve medeniyet araştırmaları alanında kendimi İbn Halduncu gelenekte konumlandırıyorum. İbn Haldun'un medeniyeti ve tanımını icat etmediğini hatırd tutmak mühimdir. Bilakis o, *magnum opus*'u yani başyapıtı olan *Mukaddime*'sinde, medeniyet kavramını muhtelif kaynaklardan aldığını açıkça ifade etmektedir: Felsefeciler, kelamcılar, fakihler ve tarihçiler. İbn Haldun'un belirttiğine göre bu âlimler, medeniyeti ancak ilgi alanları olan disiplinlerdeki diğer meselelerin bağlamı içerisinde ele almışlardır. İbn Haldun ise, tam tersine, medeniyet çalışmalarını için tamamen yeni ve bağımsız bir bilim geliştirmiştir. Bu katkı onu insanlık tarihinin en müstesna bilgin ve düşünürlerinin arasına yerleştirmiştir.

Eğer İbn Haldun'un medeniyet kavramını kullanırken kastettiğinin toplum olduğunu kabul edersek, konu ile ilgili fikirlerimizi gözden geçirmemiz gerekecektir. Bunun nedeni, medeniyet sözcüğünün günümüzde Batı dillerinde tamamen farklı bir anlama sahip olmasıdır. Batı dillerinde ve Batılı kullanımı benimseyen dillerde medeniyet genel anlamda bilimsel ve teknolojik gelişmenin seviyesine işaret etmek için kullanılır. Bu kavramın Batılı kullanımı zımnen evrimsel bir tarih yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu tabir, Batı toplumlarının evrimsel anlamda en gelişmiş ve dolayısıyla en medeni toplumlar olduğu varsayımını da içerir. Bu perspektiften bakıldığında bazı toplumlar yani Batı toplumları medeni iken diğerleri yani Batı dışı toplumların çoğu medeni değildir. Buradan da, Batı dışı toplumların medenileşmesinin tek yolunun Batılılaşmak olacağı sonucu çıkar. Bir diğer deyişle, Batı dışı toplumlar ancak kendi medeniyetlerini reddedip Batılı olanı tercih ederek medeni hale gelebilir. Dolayısıyla, bu bakış açısından bakıldığında, Batılılaşma medeniyet ile eş anlamlı olarak kullanılmakta; Batılı toplumların sosyal evrimin doruk noktası ve Hegel, Marx, Comte, Durkheim, Spencer ve son olarak Fukuyama gibi pek çok modern Batılı sosyal düşünürler tarafından savunulan Tarihin Sonu olduğu varsayılmaktadır.

Medeniyet kavramının bugünkü yaygın kullanımının aksine İbn Haldun, çizgisel ve evrimsel yaklaşımı değil döngüsel tarih anlayışını benimser. Bu bakış açısına göre toplumlar daima döngüsel bir şekilde bir aşamadan diğerine geçer. Bu nedenle hiçbir toplum ne toplumsal gelişmenin nihai noktasını temsil edebilir ne de her daim gücü elinde bulundurabilir. Aslında İbn Haldun için medeni olmayan bir toplum yoktur. Ona göre, göçebe toplulukların bile kendi medeniyetleri vardır (el-'umran'ul- bedevi, göçebe medeniyeti). Fakat onlar da sürekli göçebelik seviyesinde kalmaz.

Yukarıdaki özet, İbn Haldun'un medeniyet anlayışı ile medeniyetin modern dünyadaki yaygın kullanımı arasındaki farkın altını çizmektedir. İbn Haldun'un

medeniyet tanımını benimsemek suretiyle, zımni olarak çizgisel sosyal evrimin Batı'da nihayete erdiği varsayımını esas alan modern Batılı tanımların mahzurlarından kaçınmak mümkün olur. Bu anlayış bazı toplumların medeniyet dışı veya gayri medeni olduklarını varsayar çünkü henüz Batı toplumlarının geçirdiği evrim sürecini tamamlamamışlardır. Halduncu bakış açısı ise, bunun tam tersine bütün toplumları sosyal, siyasal ve ekonomik bir düzeni olduğu müddetçe medeni olarak kabul eder. İbn Haldun için hiçbir toplum medeniyetin dışında değildir çünkü ona göre toplum medeniyet ile eş anlamlıdır.

İbn Haldun'un medeniyet kavramı sayesinde düşmekten kurtulduğumuz kritik mahzurlardan bir diğeri de tek bir medeniyetin olduğu düşüncesidir. İbn Haldun'un medeniyet teorisinde dünyada birden fazla medeniyetin olduğu hususunda şüphe yoktur. Dahası bu medeniyetler deveren eder. Daha açık bir şekilde söylersek, bir toplum bir tür medeniyetten diğerine tarihin dairesel hareketleri aracılığıyla ilerler.

Medeniyet ve kültür ilişkisi hakkında süregelen bir tartışma vardır. Şunu ifade etmek gerekir ki, İbn Haldun için kültür medeniyetin bir parçasıdır. Onun için medeniyet; kültür, bütün sosyal aktiviteler ve ekonomi, siyaset, bilim ve sanat gibi kurumları içeren alemşümül bir kavramdır.

İbn Haldun dünyada birden fazla medeniyetin olduğunu tasvip eder. O, belirli bir zamandaki belirli bir medeniyetin üstünlüğünün sonsuza dek süremeyeceğini vurgular. Tarih medeniyetlerin devir daim etmesi ile şekillenir. Paradoksal bir biçimde, İbn Haldun için bir medeniyet en üst seviyesine ulaştığında son derece hassas hale gelir ki bu gerilemenin başlangıcına ve dış saldırılar tarafından bozguna uğramasına işaret eder.

Medeniyetler arası ilişkilere gelince, İbn Haldun'a göre, medeniyetler arası uyumsuzluk, diğer medeniyetler üzerinde hegomonya kurma çabasından kaynaklanır. İbn Haldun'a göre değerlerin farklılığı medeniyetler çatışmasına

sebepe olmaz. Dolayısıyla, Şu sonuca varılabilir ki, İbn Haldun'un anlayışına göre, kültürel farklılıklar değil küresel hegomonya adına sergilenen siyasi çıkarlar ve girişimler medeniyetler çatışmasına neden olur.

Farklılıkları Yönetme Stratejileri

Geçmişte her bir medeniyetin, fertlerinin eylem ve ilişkilerine kılavuzluk edeceği değerleri vardı. Her bir medeniyetin üyeleri kendi medeniyetlerinin orak değerler sistemini paylaşıyorlardı. Fakat günümüz küreselleşme çağında, bütün medeniyetler ve fertleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için yeni ve küresel bir değerler sistemine veya küresel ahlaka ihtiyacımız vardır.

İçinde bulunduğumuz çağda medeniyetlerden birinin değerler sistemini evrenselleştirmenin, bütün insanlar ve medeniyetler arası ilişkilerin düzenlenmesi için bir yöntem olduğunu düşünenler olabilir. Bu, modernleşme veya batılılaşma adı altında son üç asırdır Batılı değerler sistemini küresel değerler sistemine dönüştürme gayesi şeklinde tecrübe ettiğimiz şeydir aslında. Bu yaklaşım, küresel çeşitliliği sağlamanın aydınlanma sonrası veya modernist yöntemi olarak görülebilir. Bu anlayış, sadece tek doğru ve evrensel medeniyetin olduğu, onun da Batı veya modern medeniyet olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle insanlık tümenden bunu benimsemeli ve kendi medeniyetlerini ve değerler sistemini bırakmalıdır.

Diğer medeniyetlere karşı Batının üstünlüğüne ve Avrupa merkezli ideolojiye yaslanan bu yaklaşım, Batı medeniyetinin bütün dünyaya hâkim olduğuna çünkü sosyal evrimin nihai halini temsil eden en gelişmiş medeniyet olduğuna dair derin bir ön kabule hatta dogmatik bir inanca dayanmaktadır.

Fakat bu ön kabul insanlık tarihinde yeni değildir zira tarih bize göstermektedir ki, bir medeniyetin bütün dünyaya hâkim olması ve diğer bütün medeniyetleri yok etmesine yönelik pek çok girişim sergilenmiştir. Bu çabaların

hiçbiri başarıya ulaşamamıştır. İnsanlık tarihi yine göstermiştir ki dünya hep birden fazla medeniyete sahip olmuştur. Bu tartışmasız hakikate dayanarak şunu iddia edebilirim ki gelecek de aynı şekilde olacaktır: Dünyamız her zaman birden fazla medeniyete ev sahipliği yapacaktır ve bir medeniyeti bütün dünyaya hâkim kılma girişimleri başarısız olmaya mahkûmdur.

Hal böyleyken bize düşen, medeniyet çeşitliliği içerisinde yaşamaktır. Hatta küreselleşme bu çeşitliliği daha görünür ve bütün insanların tecrübe edeceği bir noktaya getirdi. Bunun yanında medeniyetler arası ilişkilerin yeni matrisini akılda tutalım: Yukarıda işaret edildiği gibi, geçmişte sadece komşu medeniyetler etkileşim içerisinde idi. Bugün ise tam tersine, bütün medeniyetler birbirleri ile coğrafi sınırlardan bağımsız olarak irtibat halindedir. Bununla şunu ifade ediyorum ki, medeniyetler birbirlerine karşı coğrafi mesafeden kaynaklanan bir izolasyon içerisinde değil artık. Diğer medeniyetler orada değil, bilakis buradadır. İnsanlık tarihindeki bu yeni olguya ben “açık medeniyet” adını veriyorum.

Mesafelerin azalan önemi bir diğer sosyal olguyu ortaya çıkarmıştır: Çok medeniyetli toplum. Çok medeniyetli toplum, açık medeniyetin bariz bir göstergesidir.

Asıl soru çok medeniyetli bir toplumda ve medeniyetlerin insanlık tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar iç içe geçtiği çok medeniyetli bir dünyada ilişkileri nasıl düzenleyeceğimizdir. Çok medeniyetli toplumlarda hızla artan bu çeşitliliği düzenlemek ve yönetmek için yeni bir normatif sistem, etik ve ahlaki düzene ihtiyaç vardır. Bir diğer deyişle, makro ve mikro düzlemde farklılıkları yönetmek için yeni bir stratejiye ihtiyacımız vardır.

Bugün mezkûr soruya verilen bir başka cevap, genel olarak postmodernizm denilen olgu olmuştur. Bu anlayış, esas itibari ile fikirleri, değerleri ve uygulamaları, Batı medeniyetini evrenselleştirerek standardize etme amaçlı

modernist stratejiye bir tepki olarak şekillenmiştir. Batılılaştırmak suretiyle medeniyetleri bütünleştirme eğiliminin aksine postmodernizm, farklılıkları yönetme stratejisi olarak göreceliliği geliştirdi. Görecelik, belli bir değerler sisteminin diğerleri üzerinde hegomonyaya kurması ihtimalini bertaraf etmek ve tek bir sosyal mekânda bütün farklılıklara yer açmak amacıyla çeşitliliği; birliğin karşıtı olarak vurguladı.

Fakat aşırı formları dikkate alındığında görecelik ki ben bunu mutlak görecelik şeklinde tanımlıyorum, hem kavramsal hem de pratik seviyede kendi içinde çelişmektedir çünkü görecelik evrensel bir değer olarak dayatılmak isteniyor ve evrensel hakikat iddiaları reddediliyor. Eğer farklılıkları yönetme stratejisi insanları evrensel hakikate sahip olduklarına inandırmakta başarısız olursa ve insanlar kendi evrensel hakikatlerini görece hale getirirse bu hayati bir kusur olur. Böylece mutlak görecelik evrensel hakikat ihtimalini reddederek kendi kendini harcamaktadır. Bu, birlik konusundaki aşırılıktan görecelik hususunda aşırılığa savrulma olarak değerlendirilebilir.

Bu varsayımlardan hareketle şunu iddia etmekteyim ki, birlik ve çeşitliliğe alan açmak ve nihai ile görece gerçek, değer ve normları kabullenmek suretiyle modernist ve postmodernist stratejilerin kusurlarından bizi azade kılacak farklılıkları yönetmeye dair yeni bir stratejiye ihtiyacımız vardır. Benim önerdiğim alternatif strateji, varlık, bilgi, değerler ve hakikatlerde çoklu mertebeyi ifade eden “çok katmanlılık”tır. Bir sonraki kısımda, Osmanlı toplumunu örnek alarak bu stratejiyi kısaca izah etmeye çalışacağım. İstanbul’un Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olmasından ötürü de bunu farklılıkları yönetmede İstanbul yaklaşımı olarak isimlendiriyorum.

İstanbul Yaklaşımı: Osmanlı Uygulamasında Medeniyetsel Çoğulculuk

Gelecekte tek mi yoksa birden fazla mı medeniyet var olacak? Bir diğer deyişle, Batı medeniyetinin tedricen bütün diğer medeniyetleri asimile etmesi ve tüm dünyaya bu şekilde hâkim olması suretiyle bütün dünya Batılılaşacak mıdır? Eğer öyleyse, medeniyetler arası ilişkileri yönetmek için herhangi bir normatif çerçeveye ihtiyacımız yok demektir zira hepsi zaten yok olacaktır. Fakat tarih bize bunun tersini söylemektedir: İnsanlık tarihinde hiçbir dönem yoktur ki, tek bir medeniyet bütün dünyaya hâkim olsun ve diğer medeniyetleri ortadan kaldırsın. Bilakis tarih göstermektedir ki tek bir medeniyetin diğerlerini asimile etmeye yönelik girişimleri hep olmuştur fakat bunların hiçbirinden sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla insanlık her daim çoklu medeniyete sahip olmuştur.

Üç asırdır Batı medeniyeti de aynı şeyi hedeflemiştir fakat yakın zamanda ölen Huntington gibi ilgili bilim adamları son yüzyılın sonunda diğer medeniyetlerin hala yaşadığını ve gelecekte de yaşayacağını ifade ettiler. Açık bir şekilde Batılılaşma anlamına gelen “dünyayı medenileştirme misyonu”, Batılı dini ve seküler kültürü yaymak için yapılan geniş ölçekli dini ve seküler misyonerlik faaliyetlerine rağmen çok sınırlı düzeyde etkisini göstermiştir. Dini misyonerler Batı dinini yaymaya çalışırken seküler misyonerler de seküler Batı bilimi ve ideolojilerini yaymaya çalışmışlardır.

Daha önce ifade ettiğim gibi, medeniyetleri iki gruba ayırıyorum: Açık medeniyetler ve kapalı medeniyetler. Açık medeniyetlerden kastım, başka medeniyetleri ve onların varolma haklarını kabul eden medeniyetlerdir. Bunun tam tersi olan kapalı medeniyetler ise diğer medeniyetleri ve onların varolma haklarını kabul etmeyenlerdir. Kapalı bir medeniyet kendini dünyadaki tek medeniyet olarak görür ve diğerlerini medeniyet asimilasyonu aracılığıyla yok etmeyi amaçlar. Bu bölümde Osmanlı toplumunu açık toplumunun tarihsel bir örneği olarak inceleyeceğim ve bu tecrübenin günümüz için katkı sunup sunmadığını irdeleyeceğim.

Genel anlamda Millet Sistemi olarak bilinen Osmanlı medeniyet çoğulculuğu, İslam hukuku sayesinde mümkün olmuştur. İslam hukuku, tek bir devlet düzeni himayesindeki muhtelif medeniyetlerden ortaya çıkan farklı hukuk sistemlerinin uygulamaları için çoğulcu ve hukuksal bir normatif çerçeve sağlamıştır. Bu nedenle toplumsal düzlemdeki normatif açıklık ile açık medeniyet arasında güçlü bir bağ vardır.

Açık medeniyet bugün mümkün müdür? Bu da “açık hukuk” a sahip olup olmadığımıza bağlıdır. Hukukumuz “kapalı hukuk” olarak kaldığı müddetçe açık medeniyete sahip olmak mümkün değildir. Açık hukuk açık toplumun olmazsa olmazıdır ve kapalı hukuk ancak kapalı topluma yol açar. Kapalı hukuktan kastım, farklı normatif seslere kapalı olan hukuki söylemlerdir. Batı’da kamu alanı ve mevcut hukuk sadece seküler fikirlere açık durumda iken dini düşüncelere tamamen kapalıdır. Kapalı hukuk dediğim işte budur. Hukukumuz, kökeni dini ya da seküler olsun her türlü farklı normatif görüşlere açık olmalıdır.

Bu nedenle şunu ifade etmek istiyorum: Eğer açık medeniyette yaşamak istiyorsak, hukukumuzu da kendi medeniyetimizdeki ve diğer medeniyetlerdeki farklı görüşlere açık hale getirmeliyiz. Diğer toplumlardaki normatif seslere şimdiye dek sessiz kaldık çünkü ya bizimle aynı görüşte olmayan fikirlerdi ya da onların bizimle aynı seste olmayacağından kaygılandık. Şunu da ifade edeyim ki, bir kez hukukumuzu farklı normatif seslere açık hale getirdiğimizde, hukukumuzun istisna olmadığını ve diğer hukuk gelenekleri ile düşündüğümüzden daha fazla ortak noktasının olduğunu farkedeceğiz.

Bahsettiğimiz bu şey ancak şu an dünyamızda var olan bütün ahlak ve hukuk geleneklerine, bilhassa evrensel geleneklere yoğunlaşarak karşılaştırmalı ahlak ve hukuk araştırmaları sayesinde gerçekleştirilebilir. Böylesi bir ilmi teşebbüs bugün dünyada yeni yeni gelişmektedir. Açık Hukuk, hukuk alanında farklı söylemlere sahip grupların barış içinde beraber yaşayabilmesi ve hukuku

yeniden sentezlenmiş görüşlerle zenginleştirmek amacına uygun bir şekilde çoklu küreselleşmeler çağının ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Küreselleşme ya farklı söylemlerin ve söylem gruplarının çatışmasına ya da biriciklik iddiasını inkâr ederek birbirimize kollarımızı açmamıza vesile olacaktır. Açık hukuk, böylesi bir demokratik ve çoğulcu hukuksal söylem grubunu çağırıştır. Küresel herhangi bir güç, hukuk alanında bilgi birlikteliğini üretmek için Açık Hukuk perspektifine ihtiyaç duyar. Aksi takdirde, tek bir hukuksal veya normatif sistemin küreselleşmesi; her bir hukuksal söylem grubunun küresel toplumun ortak menfaatine katkıda bulunmasına zemin hazırlamak yerine, kaçınılmaz bir şekilde hukuk gelenekleri arasında çatışma çıkaracaktır. Bu süreç farklı sesleri, muhalif perspektifleri ve onları temsil eden söylem gruplarını tamamen susturma ve ortadan kaldırma ile de sonuçlanacaktır. Bugün, ortak menfaat yerel bir şekilde tanımlanamaz; onun küresel düzlemde şekillenmeye ihtiyacı vardır. Bu ya bütün insanlık ve küresel toplum için iyi olacaktır ya da hiçbirimize yaramayacaktır. Bu durum, hızla gelişen teknolojinin insanlığı getirdiği yerdir. Bugün, coğrafi veya sosyal anlamda mesafe ölmüştür ve dünya küçük bir köy haline gelmiştir. Ancak akademisyenler olarak bizler, karar vericiler ve iş adamları bu radikal değişimi içselleştirebilmiş, düşüncelerimizi bu minvalde revize etmiş ve buna göre davranıyor değiliz.

İslam hukuk geleneği, teorik ve pratik düzeyde bugün faydalanabileceğimiz Açık Hukuk için bir emsal oluşturmuştur. Küresel güçler ve evrenselci hukuk âlimleri bu mirastan dersler çıkarmalıdır. Böylesi bir tecrübe geniş bir coğrafyayı, kültürler ve dinlerin renkli mozaïği ile yöneten Osmanlı Devleti'nde mevcuttu. Bütün İslam mezhepleri kendi hukuklarını ortaya koydular. Aynı şey medeni ve ferdi hukuk sahalarında gayri Müslim mezhepler için de söz konusu oldu. Dört mezhep (Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik) kendi geleneklerini aynı sosyal çevrede yan yana uygulayabildi. Yahudi topluluğu kendi hukuklarını tatbik edebildiler. Ortodoks topluluğu da kendi hukukunu uygu-

layabildi. Aynı şekilde Ermeniler, Kıptiler ve diğer gruplar kendi hukuklarını tatbik edebildiler. Bu, Osmanlı'nın bugün bitmek bilmez çatışma ve savaşlarla dolu bölgeleri nasıl yönetebildiğinin sırlarından biridir. Osmanlılar bu geleneği kendilerinden önceki Müslüman devletlerden tevarüs ettiler. Hindistan'da Babür İmparatorluğu Hindulara kendi hukuklarını uygulama imkânı tanırdı; İran'da da Sasaniler; Zerdüşt ve Maniheizmlere kendi hukuk geleneklerine tabi olmalarına olanak sağladılar. Zaman çizgisinde geriye doğru gittiğimizde Abbasiler, Emeviler ve Hulefa-i Raşidin (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) ve tabi ki Hz. Muhammed, böylesi bir çoğulcu hukuk sisteminin gelişmesine katkıda bulundular. Medine Vesikası, Hz. Muhammed'in Medine'deki Yahudi ve Hristiyanlara nasıl da kapsayıcı bir yaklaşımla yaklaştığını gösterir. Bu hukuk çoğulculuğunun arkasında, İslam teolojisinden ve hukukundan neşet eden ve benim bu giriş yazısını fazla uzatmamak için çok kısa bir şekilde değinebileceğim zengin bir hukuk felsefesi vardır.

Marcia L. Colish, *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition 400-1400* (Batı Entelektüel Geleneğin Ortaçağdaki Temelleri 400- 1400) adlı eserinde Yahudi, İslam ve Hristiyanlığı "kardeş dinler" olarak adlandırır. Diğer bilim tarihçileri de onu destekler. Dinler tarihçileri de Colish'in dediklerine katılmaktalar ve bu üç dini İbrahimi dinler veya Batılı dinler olarak sınıflandırırlar. Ancak maalesef bilim ve dinler tarihçilerinin çok önceden müşterek bir biçimde kabullendikleri bu durum, henüz hukuk tarihçileri ve âlimleri tarafından keşfedilmemiştir. Hukuk alanındaki uzmanlar, seküler, Yahudi, Hristiyan veya Müslüman olsunlar, kendi geleneklerinin biricikliğine meyilli durumdalar.

Eğer İslam ve Batı medeniyetleri kardeş medeniyetler, İslam bir Batı dini ve İslam felsefesi bir Batı felsefesi ise İslam hukukunun da Batı hukuku olarak kabul edilmesi gerekmez mi? Kanaatime göre, açık bir şekilde ifade edilebilir ki, İslam hukuku tamamen istisnai bir hukuk sistemi değildir bilakis Batı hukuk

geleneğinin bir parçasıdır çünkü o, bütün dinler tarihçileri tarafından ekseriyetle Batılı veya İbrahimi bir din olarak kabul edilen İslam'dan neşet eder. Ancak Müslüman ve gayrimüslim uzmanların İslam ve Batı hukukuna istisnacı bakış açısı ile bakması nedeni ile dini, tarihi, felsefi ve normatif müştereklikleri göremiyoruz. Bu, hepsinin özdeş ve hukuk sistemleri arasında hiçbir fark yok anlamına da gelmez. Demek istediğim şey, hukuk sistemleri arasındaki farkı; bizi hepsinin biricik ve istisna olduğu sonucuna götürecek kadar abartmamak gerektiğidir.

Hukuksal istisnacılığın her türüne karşıyım. Onun yerine, benim iddiam şudur ki, sadece Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi Batı dinleri değil, dini veya seküler olsun bütün evrensel hukuk sistemleri önemli sayıda ortak özellikler ve yapılar ihtiva etmektedir. Görece yakın bir zamanda İbrahim'den geldik fakat uzak geçmişte hepimiz Âdem'deniz. İbrahim'in çocukları, Âdem'in çocukları olmak itibarı ile ailemizin bir parçasıdır. Kadim zamandan bu yana Müslüman hukuk âlimleri ile birlikte aynı hususu iddia ediyorum ki, bütün hukuk sistemlerinin zeminini oluşturan evrensel ortak zemin şurada birleşmektedir: *ademiye* yani insanlık. Ebu Hanife ve takipçileri şunu şart koşmuşlardır: *el-İsmet bi'l-Ademiyye*, "her insan insan olmak itibarı ile dokunulmazdır velev ki yaratılışları ve yaratılışlarından gelen cinsiyet, ırk, din, sınıf, milliyet ve etnik yapı gibi hususlarda farklılıkları olsun. Bir diğer deyişle insan olmak, insan hakları ve sorumluluklarının temelidir. İslam Hukukundaki Evrenselci Okulun fert seviyesinde diğerlerine olan yaklaşımı bu şekildedir.

Hukuksal istisnacılık, hukuk gelenekleri arasında bölünmeye yol açtı ve uzmanların gelenekler arasındaki müşterek noktaları görmelerini engelledi. Her gelenek, insan haklarının kendilerinden ortaya çıktığını iddia etti ve bu nedenle diğer hukuk geleneklerinin hukuksal meselelerde söz sahibi olması engellenmeliydi. İnsan haklarını tekelleştiren böylesi girişimler; rahatsızlık hisseden, dışlanan ve sessiz kalanlar tarafından geri çevrilmekten başka sonuç vermedi. Dahası bu durum evrensellik iddiası ile iyiden iyiye çelişmektedir.

İnsanlık tarihinde ilk kez bizim çağımızda, dini ve seküler hukuk gelenekleri arasında bir bölünme zuhur etti. Seküler hukuk gelenekleri kendileri ile ziyadesi ile gurur duyuyor ve insan hakları söylemini dinlere hiçbir şekilde yer vermeyip tamamen tekellerine almak için aşırı bir özgüven sergiliyor. Dinler de birbirlerini ve seküler hukuk geleneklerini reddederek aynı şeyi yaptı. Bu bölünmenin yıkıcı sonuçları hepimiz için daha belirgin hale gelmiştir.

İslam hukuk geleneklerine baktığımızda, klasik dönem Müslüman fakihler, dünyadaki bütün hukuk geleneklerinin aynı temel prensipleri içerdiği hususunda hemfikirdirler: Yaşamın dokunulmazlığı, mülkiyet, akıl, din, insan onuru ve aile. Onlar bu beş prensibin, dünyadaki bütün hukuk sistemlerinde ortak olarak var olan “hukukun aksiyomlarını” (*al-Darurat al-Shar'iyah*) oluşturduğunu iddia ettiler. Bu haklar Beş Ana Prensip olarak da isimlendirildi (*el-Usul'ul-Hamse*). Bu âlimler, bütün Müslüman ve gayri Müslimlerin bu prensipler üzerinde anlaştıklarını öne sürdüler. Ayrıca hukuk sistemleri bu prensiplere uygun olduğu müddetçe ancak tali meselelerde ihtilaflar olur (*Furu'ul-Fiqh*). Bu perspektiften bakarsak iki seviye hukuk vardır: Evrensel ve görece.

Burada şu açığa çıkmaktadır ki Müslüman fakihler, İslam'ın istisnai bir hukuk sistemi olduğunu ve gücünün bu istisnailikten geldiğini düşünmüyorlardı. Onun yerine İslam hukukunun, kuralların bir istisnası olmadığını ve İslam hukukunun gücünün, bütün hukuk sistemlerinin paylaştığı evrensel temel prensiplerle uyumlu olmasından geldiğini vurguluyorlardı.

Bu fakihler şu konuda da hemfikirdiler ki bu prensipleri uygulamanın dayanağı “Hukukun Maksatları” (*Maqasid'us--Şeri'a*) ve meşru bir devletin var oluşu idi. Bu perspektiften, siyasal meşruiyet insan haklarını korumaktan neşet eder. Müslüman veya gayri Müslim olsun bütün hukuk sistemlerinin, devletin aracı olduğu bir düzlemi sağlamak için bu amaçlara sahip olduğu kabul edilir.

İslami yönetim altında tüm yasal hukuk sistemleri kurumsal düzlemde dini cemaat olarak yasal özerkliğe ve siyasi söz sahibi hakkı olan ve bizim “millet” diye adlandırdığımız ekümenik siyasete dâhil oldu. Bu, modern insan hakları perspektifinden ayrımcılık olarak gözüken kimi uygulamaların varlığına engel değildir. Millet Sistemi, Orta Çağ’da uluslararası ekümenik siyasetin kurumsal formu olarak görülebilir. Bu cemaatler kendi hukuklarını tatbik etmelerine müsaade edilmesinin memnuniyetini yaşarken, İslam Devleti de istikrar kazanıyordu. İstanbul yaklaşık beş asır Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler’in merkezi olmuştur. Osmanlı halifesi; kendi cemaatlerinde hukuku yürüten Şeyhülislam, Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği ve Hahambaşı’nı himayesinde bulundurmuştur. Kısacası, İslam hukuku her zaman yönetimi altında bulunan yerlerde uluslararası bir ekümenik siyasetin belli bir formunu desteklemiş hatta ona kurumsal bir hüviyet kazandırmıştır. Fakat Millet Sistemi’nin yerine yirminci yüzyılın sonlarına doğru hukuku standartlaştıran ve seküler aklın hususi kontrolüne kendini bırakan pozitivist hukuk anlayışı ikame edilmiştir. Bundan sonra dini hukuk ve ahlak, uluslararası siyasal ve hukuksal organizasyonlardan resmen dışlanmıştı.

Osmanlı’nın medeniyet çoğulculuğunun uygulamaları ile ilgili bu bölümü noktalarken şunları ifade etmek istiyorum: Bugün mümkün bir uluslararası ekümenik siyaset için aşağıdaki kriterleri dikkate almak zorundayız: İlk olarak, günümüz hukuku kendi kültür ve geleneğimizdeki ve seküler veya dini olsun başka hukuk kültür ve geleneklerindeki farklı seslere açık olmak zorundadır. İkinci olarak, hukuki ve ahlaki konularda “hakikat” çoklu ve çok katmanlı görülmelidir. Bir başka deyişle, normatif hakikatin pek çok seviyesi vardır ve her seviyenin de pek çok yönü bulunmaktadır. Üçüncü olarak hükümlerimizde, şu anda kullanılan, yasal- illegal, doğru- yanlış gibi dualitelere dayanan ve aralardaki gri alanları tanımayan basit ikili mantığın yanında çok değerli ve fuzzy mantığı kullanmalıyız. Dördüncü olarak, ahlaki iyilik ve kötülük sorularında özcü yaklaşım yerine ilişkisel yaklaşımı benimsemeliyiz. Bu,

nihayetinde nihilizme giden post- modernitenin “mutlak- göreceliliği”ne karşı “görece- görecelilik” üretebilir. Beşinci olarak, istisnacılığa itiraz etmek ve yerine evrenselci bir perspektifi ikame etmek için farklı hukuk geleneklerindeki müşterek noktalara vurgu yaparak anti- istisnacı yaklaşım benimsenmelidir. Bana göre bunlar ferdi, umumi ve uluslararası seviyede bir ekümenik siyasetin temeli olarak hizmet edebilecek olan Açık Hukuk ve Açık Medeniyete ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz kriterlerdir. Bunlar, pek çok medeniyetin barış içinde yüzyıllardır yaşayabildiği çoğulcu Osmanlı tecrübesinden dünyanın öğrenebileceği şeylerdir.

***

Bu noktada, bu kitabı nasıl bir araya getirdiğime dair bazı hususları ifade etmekte fayda var. Bu kitap, 2010 yılında düzenlediğim Medeniyetler ve Değerler- İstanbul Yaklaşımı adlı uluslararası sempozyumun meyvesidir. Sempozyum, İstanbul Ticaret Odası (İTO) ile Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın (UTESAV) işbirliği ile gerçekleşmiştir. Katılımcılar sempozyumdan sonra sunumlarını akademik yazıya dönüştürmüşlerdir. Makaleler içinde tek istisna vardır: 2012 yılında İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) ile Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'nün ortaklaşa düzenlediği konferansta Bruce Lawrence'in sunduğu metindir.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, medeniyetlerin geleceği ve kurucu değerler üzerinedir. Bölümün ilk makalesi olan “Medeniyet ve Yaratıcı Sentez Arayışı: Evrensel Bir Dr. Jekyll ve Mr. Hyde Arasında” Ali Mazrui'ye aittir. Mazrui makalesinde Türkiye'nin Doğu'nun manevi değerleri ile Batı'nın dünyevi arzusu arasındaki dengenin test edildiği bir deneysel laboratuvar olduğunu iddia etmektedir. Osmanlılar, görece dini hoşgörüyü sahip ekümenik bir imparatorluğu tecrübe etmişken, Türkiye Cumhuriyeti paradoksal şekilde askerin demokrasinin, caminin de inancın savunucusu olduğu seküler

devlet için mücadele etmiştir. Eğer medeniyet sanatsal zarıflığın ve entelektüel aydınlanmanın birleşimi ise Osmanlı İmparatorluğu daha çok Türk mirasının zarafetine katkıda bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ise modern Türkiye'nin seküler aydınlanmasına daha fazla katkıda bulunmuştur. Ali Mazrui'ye göre, Türk medeniyeti hala geçmişin zarafetini geleceğin aydınlanması ile sentez etme sürecindedir. Jekyll de Hyde de Türkiye üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaktadır. Mazrui'ye göre, Türkiye'nin göstermeye çalıştığı şey, daha çok, medeniyetin; yaratıcı sentez arayışı, öğrenme, öğretme kültürü ve Doğu'nun manevi değerleri ile Batı mirasının seküler arzusu arasında doğru bir denge anlamına geldiğidir.

Bir sonraki makale Bruce B. Lawrence imzalı: "Disiplinler Arasında İslam: 21. Yüzyılda İslam Araştırmalarını Yeniden Düşünmek." Lawrence medeniyet söyleminin; İslam çalışmalarının vatandaşların konumu ve haklarına varan mevcut gündeminin gölgesinde kaldığını gözlemliyor. Aynı zamanda şehirler analitik ve pragmatik değerini sürdürmektedir: Bilhassa İstanbul, Kahire ve Cakarta gibi mega- şehirler, hem medeniyet mirası hem de vatandaşlık haklarına yönelik arayışlara sahne olmaya devam etmektedir. Ve şehirlerin mühim rolü ikinci argümana zemin hazırlamaktadır. Makale bir diğer baş harfi C olan kelimeye de yoğunlaşmaktadır: Anayasa. Anayasal tartışmalar, girişimler ve sonuçlardır ki kozmopolit bir geleceğin fırsatlarını kabul veya inkâr eder fakat bana göre, eğer birisi medeniyet geçmişini, bilhassa Müslüman/Akdeniz dünyasındaki büyük metropollerde ikamet etsin ya da etmesin günümüz vatandaşlarını güçlendirmek için kullanmaz ise kozmopolit olmayan bir gelecek mümkün değildir. Makalenin temel iddiası, bazı anahtar kelimelere ve bunlar arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Yazının sonunda Lawrence, vatandaşlık haklarına ve vatandaş olmanın; nasıl medeniyet esaslı İslami kozmopolitizmini temsil eden bir anayasaya sahip olmak anlamına geleceğinden bahsediyor.

Bu bölümün son makalesi Alparslan Açıkgenç'e ait ve başlığı "Medeniyetlerin Kavramsal Temelleri" şeklindedir. Açıkgenç tıpkı diğer medeniyetler gibi İslam medeniyetinin de, inananlarının iç dünyalarını zenginleştirmiş olan bazı kavramlara dayandığını savunmaktadır. İçsel dünyanın belirli bir sosyal ortamda dışa yansımaları aracılığıyla bu medeniyet tedricen yerel Hicaz Arap kültürünü biçimlendirdi ve bu kültür önemli bir anlam kazandı. Daha sonra, bu dışavurum vasıtasıyla, inananlarının zihinlerinde şekillenen İslam dünya görüşü yavaş yavaş bilimlerin ortaya çıkmasına neden olacak bir bilgi geleneği ortaya çıkardı. Sonuçta, hicri üçüncü yüzyılın (miladi 10. Yüzyıl) sonlarına doğru zengin bir bilimsel gelenek ortaya çıktı. Bütün bu evrenselleştirici unsurlar, İslam medeniyetinin ortaya çıkmasını sağladı. Dolayısıyla bir medeniyeti ortaya çıkaran ve onu tarih sahnesine çıkaran husus; taşlar, ölmüş nesnelerin parçaları, hatta büyük edebi eserler veya bilimsel başarılar değildir zira bunların hepsi medeniyetin sonuçlarıdır. Yerel bir bağlam içerisinde böylesi çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olan ahlaki ve entelektüel iç dinamizm bu evrenselleştirici unsurları hazırlamaktadır. Açıkgenç, insanın iç dünyasının bütün bu dışa yansımalarının onun temelleri değil, evrenselleştirici unsurları olduğunu ifade etmekte çünkü göstermeye çalıştığımız gibi, medeniyetlerin temelini daha çok kavramsal bir doğası vardır.

İkinci bölüm ekonomi, değerler ve medeniyet arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu bölümde, kendi alanlarında muteber isimler olan Stephen B. Young, Azad Zaman ve Sabri Orman'ın makaleleri bulunmaktadır. Young meseleyi İbrahimi dinler perspektifinden incelerken Zaman'ın perspektifi İslami zemine dayanıyor. Young makalesinde modern medeniyetin problemleri için manevi çözümleri savunuyor. Yazısına, modern medeniyetin kültür ve medeniyeti nasıl öldürdüğünü ele alarak başlıyor. Daha sonra yedi manevi prensip öne sürmektedir ki bunlar sayesinde iş dünyası medeniyetin inkırazından kendini koruyabilir. Prensipler için İbrahimi geleneğe başvuran yazar, geçmişin var sayımlarını sabitlemeye çalışmaktadır. Young, makalenin eklerinde güzel bir

şekilde sunduğu dökümanlar sayesinde Coux Round Table’ın ahlaki kapitalizm ile ilgili çalışmalarını da özetlemektedir.

Asad Zaman, “Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Çöküşü” isimli makalesi ile kitapta yer almaktadır. Yazar ilk olarak piyasaların insan toplumunun fitri bir özelliği olmadığından bahsetmektedir. Piyasa mekanizmaları diğer sosyal mekanizmalarla çelişir ve topluma zararlı bir hale gelir. Piyasaların yükselişi toplumda bugün de devam edegelen büyük zararlara sebebiyet vermektedir. Sosyal ilişkileri düzenleyen anahtar mekanizmaların piyasa mekanizmaları ile uyumlu bir şekilde ikamesi insan değerlerinde travmaya sebep olmuştur. Toprak, işçi, para ve kar dürtüsü ile ilişkili ideolojilere piyasaların verimli bir şekilde çalışması için ihtiyaç duyulur. Böylelikle piyasa ekonomisinin varlığı insanın doğal fitratına zararlı ve onunla çelişen belirli ideoloji ve zihniyetleri gerektirir. Zaman’a göre, piyasa ekonomileri doğal veya suni şiddet aracılığıyla emrivakiyi gerektirir. Bu son husustan hareketle makale, sınırlılıklar ve piyasaların başarısızlığına dair doğru bilginin elde edilmesi ve yayılmasının, piyasaların mevcut formlarından kurtulmaları için gerekli olandan fazla insani değerlere dayanan daha iyi bir toplum için çok önemli olduğunu işlemektedir.

Sabri Orman meseleye tarihsel bir bakış açısı getirmektedir. Makalesinin başlığı “Oikonomia’dan İlm-i Tedbir-i Menzil’e- İslam’ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi” şeklindedir. Orman medeniyetler arası ilişkilerden birini incelemiştir: İslami *Tedbir ’ül- Menzil* ile Antik Yunan’daki *Oikonomia* arasındaki ilişki. Orman, iki farklı medeniyetin entelektüel çevresinde ortaya çıkan bu iki geleneksel sosyal ve bilimsel disiplin arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın iki katmanlı bir amacı vardır: İlki, sosyal bilimlerin tarihinin ilginç noktalarını aydınlatmak. İkincisi de genel anlamda medeniyetler arası ilişkilere, özelde ise bilgi alışverişine dair günümüz problemlerine tarihsel noktadan bir referans sağlayabilmek.

Üçüncü Bölüm, etkileşim, çatışma ve ittifak şeklinde çerçeveselendirilebileceğimiz medeniyetler arası ilişkiler üzerine üç makaleden müteşekkildir. Bölümün ilk makalesinde Süleyman Hayri Bolay, çok kritik bir soruyu gündeme getirmektedir: “İslam Medeniyete Hangi Değerleri Katabilir?”

Bolay makalesinde, İslam’ın medeniyet fikrine getirebileceği değerleri işlemektedir. İslam’ın barışı, sevgiyi, ahenk ve merhameti yaymak adına Arap çöllerinde başladığını ifade etmektedir. İslam Peygamberi’nin şahsında mücessemleşen bu değerler, asırlar boyunca Müslümanlar tarafından pratiğe dökülmüştür. Makalede Bolay’ın İslam medeniyeti anlayışını, Batı medeniyeti ile ilgili değerlendirmeleri takip etmiştir. Batı medeniyeti, metafizik, dini inanç ve maneviyatı inkâr eden Batı Aydınlanmasından neşet etmiştir. İslam Aydınlanması ise bunun tam tersini yapmıştır. Bu nedenle, İslam medeniyeti dünyaya barışı ve hoşgörüyü getirebilmiştir. Makalenin sonunda Bolay, İslam medeniyetinin çöküp çekmediğini ve yeniden ihya edilip edilemeyeceğini değerlendirmiştir. O, İslam medeniyetinin çöktüğü iddiasını reddeder fakat ihya edilme ihtiyacı olduğunu da kabul eder. Bunun ancak İslam’a dayanan bilginin düzgün bir şekilde anlaşılması ile yapılabileceğini ifade etmektedir.

Bolay’ın kavramsal düzeyde ele aldığı meselelerin pratik bir yansıması olarak Sarah Sayeed, kültürel diyalogda Amerikalı Müslümanların oynadığı rolü konu edinmektedir. “Amerika’daki Müslümanlar: Bir Medeniyetin Farklılıkları Arasında Köprü Kurmak” adlı makalesinde Sayeed, azınlık konumundaki bir dinin mensubu olarak ABD’nde yaşayan Müslümanların hala bütünleşme ve aidiyet konusunda problemlerle karşı karşıya kaldıklarını gözlemlemektedir. 11 Eylül sonrası dönem, denetimler ve Müslüman dini pratiklere getirilen kısıtlamalar ve yöneltilen saldırıları da içeren yeni tarz bir ayrımcılık üretmiştir. Örneğin, cami inşa projeleri Müslümanların bağışlarında olduğu gibi bir denetim sürecinden geçmektedir. Medya ilgisi ve haber başlıkları da İslam ve Müslümanlar hakkındaki bariz malumat eksikliğini ve korkusunu gözler önüne

sermektedir. Cahillik ve tepki ile yüzleşen Amerikalı Müslümanlar, inançlarının daha geniş kesimlerde fark edilmesine yönelik ortaya çıkan fırsatları kucaklayabilmişlerdir. Kamunun eğitim stratejileri, inançlar arası diyalog ve siyasal işbirlikleri; kültürler ve medeniyetler arasında paylaşılan insan onuru, adalet ve merhamet gibi ortak değerleri vurgulamıştır. AfroAmerikanlar ve göçmenler gibi Müslümanlar arasındaki farklılıkların uzlaşması da ABD’ndeki İslamofobi’ye düzgün bir şekilde değinilmesi için gerekli olmuştur. Sayeed’e göre insan sağlığı, açıklık veya evsizlik gibi problemlere işaret eden proaktif ve inanç merkezli sosyal hizmetler, İslam’ın topluma bütünüyle değer katacağı düşüncesinde Müslümanlara diyalog imkânı sağlamaktadır.

Turan Koç medeniyetin bir başka önemli yönüne yoğunlaşmaktadır: İslam örneğinden hareketle medeniyetin estetik düzlemde dikkat çekici yansımaları. Koç’a göre, İslam medeniyetinin sanat, edebiyat, düşünce, hukuk ve diğer kurumsal alanlardaki bütün örnekleri, sahip oldukları dünya görüşlerine ve ontolojik kavramlara dayanır. Bu gerçeği, meydana getirdiğimiz nesnelere, siyasal, ekonomik, entelektüel ve sanatsal uygulamalar aracılığıyla kullandığımız terimlerde görmek mümkün. İslam medeniyetinde bu uygulamaları, tevhid kavramı ve onun tarihteki gerçeklik idraki aracılığıyla sunmak yönünde artan bir temayül vardır. Dolayısıyla bu dünya görüşü, din ve dinin iyiyi yapmak için ortaya koyduğu dolaylı zaruriyetler ile ilgilidir. İslam’ın kendini gerçekleştirmeye dair biricik yaklaşımını anlamadan önce, “ed- din” ile “medine” ve “medeniyete” ifadeleri arasındaki ontolojik ve epistemolojik ilişkinin ele alması yerinde olacaktır.

Dördüncü ve son bölüm ise medeniyetlerin küreselleşmesi üzerinedir. Ali A. Mazrui’nin çok ilginç bir soruyu sorduğu ve bu bölümün ilk yazısı olan makalesinin adı “Arap Ülkelerinde ve Afrika’da Atatürk: Türkiye Küresel Nüfuz için Yeni Bir Mücadeleye Girmeli mi?” şeklindedir. Makale Türkiye içerisinde bazı alanlarda İslami Ortodoks’a yönelik imtiyazların oluştuğunu

ifade etmektedir. 2010 yılının sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin seküler hukuk, yükseköğretim kurumlarında bayan öğrenci ve hocaların başörtüsü takmaları ile ilgili kısıtlamaları gevşetti. Devlet hizmetinde ve askeriyede başörtüsü takmak hala katı bir şekilde yasak fakat üniversite kampüslerindeki bu rahatlama, Türkiye'deki dini özgürlükler adına iyiye bir işaret olabilir. Türkiye Başbakanı'nın karısı da başörtüsü takmaktadır. Bunun yanında 2009 ve 2010 yıllarında Türk ordusunun siyasal gücünü azaltmaya yönelik girişimler de sergilenmiştir. Başka araçlar yerine adli sistem, yürütme organı tarafından silahlı güçlerin sivil otoritelere daha fazla hesap verebilir olmalarını sağlamak için kullanılmaktadır. Bu, Türk siyasal sisteminde sivillerin üstünlüğünü yeniden tesis etme sürecinin sadece başlangıcıdır. Nihai amaçsa Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için daha uygun hale gelmesini sağlamaktır. Ancak Türk ordusunun tedricen depolitize edilmesi gelecekteki İstanbul Küresel İşbirliği'ni ve aynı şekilde Medeniyetler İttifakı'nın güçlenmesine yardımcı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'deki pek çok demokratik değişim, Doğu'ya liderlik edecek yeni bir Türk arzusunun yerine çoğunlukla Atatürk'ün Batı'yı izleme isteğinden ilham almışken, iki emelin birbirine yakınlaşması *Turko-gerçekçiliğini* ortaya çıkaracaktır. Demokratik Avrupa Birliği'nden öğrenilebilecek en iyi şeyler, yeni İstanbul Küresel İşbirliği'ni teşvik ile uzlaştırılabilir. Türkiye, Doğu'nun büyük bir lideri olarak sadece Batı'nın takipçisi olmaktan daha fazlasına ulaşacaktır. İngilizler'in İngiliz Milletler Topluluğu'nun lideri olarak rolünün Avrupa Birliği'nde İngilizlerin değerini artırması gibi veya Fransızlar'ın Avrupa'daki konumlarının Fransızca konuşan dünyada üzerindeki etkisi nedeni ile yükselmesi gibi Müslüman dünyanın aydınlanmış liderliği de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ndeki değerini derinleştirebilir. Mazru'i'ye göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün mirası terkedilmemeli fakat güncellenmeli ve ıslah edilmelidir. Turko-Optimizmin haklı olduğu üzere, dünya yeni bir Kemalizme tanıklık etmeyebilir. Batı'dan öğrenmek ve Doğu'ya liderlik etmek İstanbul'u bir kez daha medeni dünyanın başkenti haline getirebilir.

Bir sonraki makale olan “Medeniyet(ler)in Küresel Çağında Din(ler)in Rolü”, James D. Frankel tarafından kaleme alındı. Bu makalede Frankel, dinin medeniyetle alakalı çağdaş söylemlerin en önünde yer aldığını belirtmektedir. Onun iddiasına göre dünya dinleri, yüzyıllar boyu medeniyetlerin haritalarını yeniden çizmek suretiyle birleşik kültürlerin destekçisi olagelmiştir. Dinler insanları büyük çatılar altında bir araya getirmiştir. Özellikle etki alanı itibari ile evrensel olan Budizm, Hristiyanlık ve İslam bugün dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisini teşkil etmektedir. Bu dinler, medeniyetlerin etkileşiminde hala önemli bir rol oynamaktadır. Çok kültürlü toplumlarda çok yönlü kimlikler göz önünde tutulduğunda diğer pek çok dinin de küresel anlamda yayıldığını görmekteyiz. Küresel çağda yeni tarzlar ve çatışmalarla veya uzlaşma ile her yerde karşılaşan kültürel ve dini grupların olduğu görülebilir. Pek çok dinin küresel hedefi ve evrensel çağrısı, medeniyetlerin süregelen karşılaşmalarında kendi rollerini işbirliği, rakip ve aracı olarak ilan eder. Frankel, birçok dünya dininin evrensel değerlerinin, birçok dünya problemlerinde ve küresel medeniyetin inşasında çözümler üretebileceğini vurgular.

Bölümün ve kitabın son makalesi, kendi gelecek vizyonunu paylaşan Yılmaz Özakpınar’a ait. “İnsanlığın Geleceği ve İslam Medeniyeti” adlı yazısında Özakpınar, rasyonel bir inanç ve ona bağlı ahlaki bir düzenin, medeniyet kavramının özünü oluşturduğunu belirtmektedir. Ona göre geçmişte olduğu gibi bugün de, değişen ve farklılaşan kültürel oluşumlar; medeniyeti bu kalitede pratiğe döken toplumlar tarafından başarılmıştır. İnsanlığın, hiçbir toplumun diğerinden izole bir şekilde ve başkalarının mutsuzluğu pahasına barış dolu bir hayatı yaşayamayacağı günümüzde, birileri medeniyetin ne olduğuna dair beklentilerimi sorgulamalıdır. Bu bağlamda, İslam medeniyetini yeni bir vizyonla oluşturan temel değerleri tanımlamak ve medeniyetimizin nasıl tecrübe edildiğine dair eleştirel yaklaşımı geliştirmek gereklidir. İnsanlığın geleceği ile bağlantılı olarak, dünyanın bizleri kötümserliğe sevk eden sahnelerle dopdolu olduğunu görmekteyiz. Bu kötümserliği iyimserliğin aydınlığı ile değiştirmek

adına bu makale, yukarıda geçen eleştirel yaklaşımı öneren değerleri yaşayan ve temsil eden insanların insanlığın geleceğine nasıl katkıda bulunabileceğini de sorguluyor.

Son olarak şunu vurgulamak istiyorum: Medeniyet ve değerler arasındaki ilişki konusunda farkındalık, açık medeniyet dönemine girdiğimiz ve mallar ile insanların yanında değerlerin de iyice birbirine karıştığı bugün daha önemli bir konu haline gelmiştir. O nedenledir ki, birlikte yaşaması gereken farklı medeniyetlerden insanlar; sosyal, ekonomik ve siyasal etkileşimlerde bu kritik ilişkiye dikkat etmek zorundadırlar. Dahası, insanlık tarihinde yeni bir olgu olan açık medeniyeti veya çok medeniyetli toplumu idare etmek için yeni değerlere ihtiyaç vardır.

***

Bu kitabın hazırlanmasına bir çok kişi katkıda bulunmuştur. Hepsine teşekkür etmek istiyorum. İlk olarak, Medeniyet ve Değerler Sempozyumunun en güzel şekilde düzenlenmesine ve bu kitabın Türkçe ve İngilizce basımına desteklerinden dolayı, İTO Başkanı Murat Yalçıntaş'a ve UTESAV Başkanı İsrail Kuralay'a teşekkür ederim. Yazılarıyla bu kitaba katkıda bulunan bütün yazarlara, çevirmenlere ve özellikle de bu kitabın hazırlanışının bütün süreçlerinde sabırla benimle birlikte çalışan öğrencim ve asistanım Hasan Umut'a teşekkür ediyorum.

I. BÖLÜM
MEDENİYETLERİN GELECEĞİ VE
KURUCU DEĞERLERİN ROLÜ

Medeniyet ve Yaratıcı Sentez Arayışı: Evrensel Bir Dr. Jekyll ve Mr. Hyde Arasında

Prof. Dr. Ali A. MAZRUI²

Asya Hinduizm’den İslam’a bütün dünya dinlerinin kaynağıdır. Avrupa, bütün büyük evrensel ideolojilerin beşiğidir –liberalizm, sosyalizm, kapitalizm ve milliyetçilik de dahil. Türkiye’de ise Asya’nın manevi değerleri ile Avrupa’nın materyal özlemleri arasında bir mücadele devam ediyor.

Sanatsal konularda medeniyet, zarıflığın arayışı olmuştur. Entelektüel konularda ise aydınlanmanın (enlightenment) arayışı olmuştur. Zarıflık harika tabloları, heykelleri, müzik ve mimariyi üretir. Aydınlanma büyük felsefeleri ve yazıyı üretir. En iyi zamanlarında Osmanlı İmparatorluğu zarafetin güzelliği ile bilginin derinliği arasında denge kurmuştur.

Ancak her medeniyetin kendi “Dr. Jekyll”ı (kültürün iyi yüzü) ve kendi “Mr. Hyde”ı (kültürün olumsuz yüzü) vardır. Her iki medeniyet, İslam ve Batı, aşırı militarizm (evrensel Mr. Hyde) ile başkalarından öğrenme gönüllülüğü (evrensel Dr. Jekyll) arasında dönüm noktalarında.

Hem İslam hem de Batı, birbirlerinden öğrenmeye hazır olduklarında (yaratıcı sentez) ikisi de en iyi konumlarında idi. Karşılıklı ödünç almanın kapıları daha sonra kapandı. Yaratıcı sentezin kapılarını yeniden açmanın zamanı mı?

---

2 Institute of Global Cultural Studies, Binghamton University, State University of New York
Çeviren: Hasibe Başpınar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Jekyll-Hyde Evrensel Denklemi

Robert Louis Stevenson'ın romanı “**Dr. Jekyll ve Mr Hyde**” ilk olarak 1886'da yayınlandı. Romanın temel ahlaki tezi, her insanın iyi ve kötü için büyük bir potansiyele sahip olduğu idi. Kişinin iyi bir vatandaş ya da toplumla uyuşmayan biri olmasını herhangi bir şey etkileyebilir.

Biliyoruz ki çocuğun yetiştiği **çevre** iyi bir vatandaş ya da muhtemel bir toplumsal sapkını temin edebilir. Çevre sonucu etkileyebilir.

Stevenson'ın romanının savı ise **bilimin** de sonucu etkileyebileceği. Dahi Dr. Jekyll laboratuvarını zaman zaman içindeki iyi vatandaş psikopattan ayıracak bir kimyasal formül bulmak için kullanır.

Bu yazıda meseleyi genişleteceğiz. Her bir bireyde potansiyel olarak iyi ve kötü olduğu gibi her medeniyette de iyi güçler ile kötü güçler arasında devamlı bir mücadele vardır.

Bu yazıda odağımız ilkin Batı medeniyeti olacak; daha sonra İslam medeniyetinin incelenmesine geçeceğiz. Batı medeniyeti insan başarısının ve merhametinin baş döndürücü yüksekliklerine kesinlikle ulaşmıştır.

Bununla birlikte aynı Batı medeniyeti son asırlarda daha önceki devletlerin yaptığından çok daha fazla insan kaybına yol açan savaşlar yaptı. İnsan hayatını kurtarma yollarını üreten medeniyet aynı zamanda kan-akıtma rekoru kaydetti. Kuzey yarımküre insanoğluna zarar vermenin daha kötü yollarını hem icat etti hem de kullandı.

Modern dönemde Batı, iyi için de kötü için de büyük bir güç göstermiştir. Kişiler ve kıtalar arası ilişkiler açısından bakılacak olursa Birleşmiş Milletler, Evrensel Mr. Hyde'ın farklı varislerine karşı bir muhbir olmuştur. Dünya, sömürgecilik ve ırk ayrımcılığına karşı öncülüğün bir parçası olmuştur. Avrupa kültürü (a)modern dönemde ırkçılığın en kötü türlerini de (b) yardımseverliğin en iyi şekillerini de üretmiştir.

Kuzey tarafından başı çekilen ırkçılığın en kötü türleri şunları kapsar.

- Büyük ölçekli Trans-Atlantik köle ticareti, yerli Amerikalıları kurtarmak için Siyah Afrikalılar pahasına çoğunlukla Kilise tarafından desteklendi.
- Nazizm ve Faşizm'in Hristiyan Avrupa'da yükselmesi ve Kilise'nin bu akımlara karşı sessizliği.
- Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit'i adına ırk ayrımının oluşturulması ve pekiştirilmesi.

Ancak Avrupa-Hristiyanları, modern ırkçılık tarihinde yüksek puanlar kaydederken modern bağış ve yardım tarihinde de ileri seviyeleri yakaladılar.

Dünyanın tüm dinleri arasında Hristiyan misyonerler ve Hristiyan organizasyonlar en yaygın yardımseverlik ve bağış faaliyetleri ağına sahip durumdadırlar.

- ◆ Hristiyan yardım ekipleri yurtdışındaki depremlere ilk önce varırlar.
- ◆ Yurtdışındaki kıtlıklar için ilk destek sağlayanlar onlardır.
- ◆ Yabancı mülteciler için yardım elini ilk uzatanlar da (her ne kadar devletleri,mülteciler konusunda daha az hevesli olsa da) onlardır.
- ◆ Fakir ülkelerde ücretsiz ilaç, yiyecek ve yeni klinikler sağlamada da ilktirler.

Hristiyanlaşmış Kuzey yarımküre modern tarihte en ırkçı ve en yardımsever bir konuma gelmiştir.

Bazı Hristiyan ırkçılar hiçbir şekilde yardımsever değildirler, bazı yardımsever Hristiyanlar da hiçbir şekilde ırkçı değildirler. BM Genel-Sekreterlik Ofisi orantısız bir şekilde Hristiyanların elindedir. Dünya hâlâ bir Hindu, Yahudi, Konfüçyüscü ya da Müslüman Genel-Sekreter beklemektedir.

BM'nin beş resmi dilinden dördü Avrupalıdır (İngilizce, Fransızca, Rusça, İspanyolca). Arapça daha sonra seçkin BM işlevleri için kısmen teşvik edilmiştir.

Yine de dünya, Tryve Lee ve Dag Hammarskjöld'dan Boutros-Gali ve Kofi Annan'a olağanüstü başkanlara da sahip olmuştur.

Üçüncü bir grup Hıristiyanlar daha var –aynı anda hem ırkçı ve iyiliksever, hem de renk-önyargılı ve insaniyetli. Hayırsever ırkçılık bu üçüncü gruptan doğar. Albert Schweitzer hayırsever bir ırkçı idi. Thomas Jefferson'ın köleleri vardı. Neden modern tarihte beyaz dünya aynı anda hem en ırkçı hem de en yardımsever?

KÖTÜ KUZEY EVRENSEL MR. HYDE	YARDIMSEVER KUZEY EVRENSEL DR. JEKYLL
1. Batı kapitalizmi ve tamah ideolojisi: liberal demokrasinin ve emperyalizmin anası.	1. İsa örneği ve fakir ve hastalara hizmet
2. Batı teknolojisi ve gücün yozlaşma eğilimi	2. İhtida stratejisi olarak Hristiyan hizmetleri: klinikten itirafa, okuldan selamete
3. Batı milliyetçiliği , ulus-devlet ve ırkçılığa geçiş	3. Batı liberal insaniyetçiliğinin Batı'da yükselmesi: Oxfam, Kızıl Haç
4. Batı laikliği ve dayanışmaya alternatif formların araştırılması (Batı dayanışması)	4. Liberal demokrasinin yükselmesi; Avrupa sosyalizminin ve diğer sol kanatlı hareketlerin yükselmesi: genç Marx ve idealizm
5. Beyaz hareketlilik ve diğer kültürlerle muhalif karşılaşmalar	5. Euro-küresellik: dünya düzeni hakkında söylem & küresel kaygılar
6. Ulus-devlet : Vatansızlığın anası, fedakarlık ve savaşın anası	6. Euro-çevrecilik: Tek bir Dünya var

Yakın geçmişte Batı medeniyetinin bir kolu ve versiyonu, dünya savaşı canavarlığını dünyanın en korkunç silahlarını kullanarak sona erdirdi – atom bombası. Bu silahların Kuzey yarımküre tarafından üretilmesi ve Ağustos 1945'te kullanılması muhtemel savaş tabiatını ebediyen değiştirdi. Bir kez daha Batı medeniyeti hem Evrensel Mr. Hyde'ın hem de Evrensel Dr. Jekyll'ın mirasını şekillendirdi.

Güvenlik Konseyi'ndeki beş vetodan dördü beyaz çoğunluk ülkeler tarafından belirlendi: İngiltere, Fransa, Rusya ve Birleşik Devletler. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri orantısız bir biçimde Hıristiyan –beşte dört... Resmi BM dilleri ağırlı olarak Avrupa merkezli –İngilizce, Fransızca, Rusça, İspanyolca- daha sonra Arapça tarafından takip edilen Çince... Hal böyle iken BM'nin uzmanlaşmış birimleri, Osmanlı mirasının suretlerini, Zanzibar'da bir caddeyi, Fransız mutfağını ve Çin Akupunkturunu insanlık için korur. Bunlardan bazıları dokunulamaz miraslardır.

Medeniyetin Peşinde?

İngiliz filozof Bertrand Russell, medeniyetin konforun takibinde ortaya çıktığını tartışmıştı. Russell'ın “medeniyet” anlayışı muhteşem sanat çalışmalarının, etkileyici müziğin, muhteşem mimari ve sarayların olduğu bir dünya tasarlıyordu. Bu şaşalı anlamıyla Fransa Versailles'da XIV. Louis'in sarayını ve Müslüman İspanya'sında El-Hamra'yı üreten medeniyet idi, Saigal'ın ve Ümmü Gülsüm'ün yükselen sesleri, Mihail Angelo'nun tabloları ve Tac Mahal'in mermer şiirselliği de buna dahildi. Mozart, Beethoven, Shakespare, Tagore ve İktbal bu medenileşmiş zarafet bütününün parçalarıdır, tıpkı İstanbul'un saray ve camilerinin olduğu gibi.

Müslümanlar tarihte bu medenileşmiş zarafetin sadece tüketicileri olmadılar, geçmişte aynı zamanda önemli üreticilerindiler. Doğrusu, Müslümanlar bazen lüksün peşinde oldular, bu Abbasi Halifesi Harun Reşid'in dönemine kadar geriye gider. Kısaca, “medeniyet”in kavramsallaşmasını daha bariz bir şekilde zarafetin peşinde şeklinde değerlendirmeliyiz, lüks yerine.

Ancak Hz. Peygamber miladi 570 yılında doğduğunda, doğum yeri olan Mekke cansız bir ticaret merkezi idi. Arap kültürü hâlâ çadır ve develerin kültürüydü, sarayların ve zarafetin değil. Abdullah'ın oğlu, Abdulmuttalib'in

torunu Muhammed'in doğumunun yeni bir medeniyetin ortaya çıkışının işareti olduğu tasavvur edilemezdi.

Her halükarda, Muhammed'in doğumu ile resmen başlayan medeniyetin akış yönü daha sonra Russell'in "lüksün takibinde" dediği gibi miydi? Bu bizi medeniyetin büyümesi ve gelişmesinde farklı bir kavramsallaştırmaya götürür. Bu iki tanımda "medeniyet lüksün ve zarafetin takibinde değil ama aydınlanmanın takibinde ortaya çıkar."

Zarafete Karşı Aydınlanma

Bu sunumdaki tezimiz İslam'ın Aydınlanma Hakikati olarak başladığıdır. Aydınlanmanın arayışından zarafetin takibine kayma, İslam'ın dördüncü halifesi ve Şii İslam'ın ilk İmamı Ali bin Ebu Talib'in suikastinden sonra ortaya çıktı. Diğer bir deyişle, Allah'ın Elçisi olarak Hz. Muhammed'in (1610-1632) ve Halife Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hayatlarında İslam, aydınlanmaya ve eşitlikçiliğe vurgu yaptı. Zarafetin ve lüksün takibi ise İslam'ın Emevi (miladi 661-749) ve daha sonra Abbasi (miladi 749'dan 10.yy sonuna kadar) hanedanları altında yönetilmesinden sonra ortaya çıkmaya başladı. Bu iki yönetim İslam'ın hanedanlaşmasının, monarşi tevarüsünün kuruluşunun, yeni aristokrasilerin sağlamlaşmasının ve erken dönem İslam'dan çok daha belirgin bir şekilde kadın erkek arasında hiyerarşik ilişkilerin gelişmesinin başlangıcı olmuştur. Mr. Hyde mı ortaya çıkıyordu? Müslüman ümmet sadece halifeye değil ama ayrıca sultanlara, krallara, emirlere (özellikle miladi 10.yy sonundan itibaren) sahip olmaya başladı. Emevi ve Abbasilerin zarafeti daha sonra Müslüman tarihindeki son hanedan imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamında zirveye ulaştı.

Peki hangi temele dayanarak İslam medeniyetinin kaynağının zarafetin ve lüksün takibinde değil de aydınlanmanın arayışına yönelik olduğu sonucunu çıkarabiliyoruz? İslam, Hira Mağarası'nda inzivada iken Hz. Muhammed'in

Cebrail'den aldığı ilk emirle başladı. Belki de vahye dayalı dinlerin tarihinde ilk defa bir peygambere öncelikle dizlerinin üstüne çökmesi ve ibadet etmesi, ellerini göğse kaldırması ve niyazda bulunması ya da Tanrı'yı yüceltmek için ilahi söylemeye başlaması istenmiyordu. Cebrail aracılığıyla Allah'tan Muhammed'e gelen ilk emir; **İqra!** idi. Bu "Oku!" demek.

1. Oku! Yaratan Rabbinin adıyla
2. O insanı alakadan yarattı
3. Oku. Rabbin sonsuz Kerem sahibidir
4. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti
5. İnsana bilmediği şeyleri öğretti³

İkra' bismi rabbikelleziy halak

Halekal'insane min 'alak

Ikre' ve rabbükel'ekrem

Elleziy 'alleme bilkalem

Allemel'insane ma lem ya'lem

Hız. Muhammed, Cebrail'e kendisinin ne okuyabildiğini ne de yazabildiğini söyledi. Hız. Muhammed aceleyle eve karısına koştu, bir tür humma ile titreyerek ve Hatice'ye yalvararak "Beni örtün! Beni örtün!" Muhammed farkına varmamıştı ki zihninde yankılanan **Oku** emri, daha sonra insanlık tarihi boyunca orijinal dilinde en yaygın biçimde okunacak olan kitabın başlangıcı olacaktı. (Hrisityan İncil'i ise en yaygın okunan **çeviri** kitap).

3 İkra ya da Alak suresi: Bu surenin ilk 1'den 5'e ayetleri Hız. Peygambere inen ilk vahiydi.

Hız. Muhammed İqra(oku) ile emredildiğinde amaç, Müslümanların yalnızca Kur'an'ın kendisini okuması değildi. Bu emri sonraki nesillerden milyonlarca Müslüman okumaya değer tek kitabın Kur'an'ın kendisi olduğu şeklinde yorumladılar. Ancak Cebrail Allah'ın insanlara **bil kalem**(kalemle) öğrettiğini söyleyen ayeti de getirmişti. Buna rağmen Kur'an Peygamber'e şifahen vahyedilmişti, kalemle değil. Dolayısıyla Allah Müslümanların dikkatini dünya kütüphanelerinin geniş kapsamlı literatürüne çekiyordu.

Neyse ki, İslam medeniyetinin aydınlanma arayışından zariflik ve lükse yönelimi daimi değildi. Abbasi hanedanı aydınlanmayı zarafetle bir araya getirmek için özellikle uğraştı. Abbasiler gücünün zirvesine Halife Harun Reşid (miladi 786-809) zamanında ulaştı; Fransa'nın Güneş-Kralı, XIV. Louis'in Müslüman müsavisi olan Halife Harun sanat, bilim ve ilimin hamisi idi. Osmanlı'nın sonraki sultanları da Versailles'e benzerdi. Teoloji, sünnet ve hadis çalışmaları gelişen İslam fıkhi ve Şeriat'ın sağlamlaştırıcı kaynaklarını belirledi. Kur'an çalışmaları metne dayalı disiplin olduğu gibi bir bilim haline de geldi.

Hız. Muhammed'in Oku emrinin anlamını genişleten hadisleri (sözleri) vardı. Hatta Peygamberin, inananları "İlim Çin'de de olsa gidip almaya" çağırarak tavsiyeleri de vardı. Muhakkak ki sonraki yüzyıllarda Müslümanların ilme (bilgi) olan bu tutumları, diğer kültür ve medeniyetlerden öğrenmeye hazır oluş şeklinde kendini gösterdi. Müslümanlar İranlılardan edebiyat ve mimarinin yeni formlarını öğrenmeye hazırlardı, antik Yunan'dan felsefi metinlerin çevirilerini yaptılar, antik Mısır'dan astronomiyi öğrendiler ve Hint kültürleri vasıtasıyla matematikle ilgilendiler.

Araplar ve Hintliler, sıfırı ve metre sisteminin başlangıcını birlikte keşfetmiş olsunlar ya da olmasınlar, biliyoruz ki Kanadalıların, Amerikalıların ve Batı Avrupalıların bugün kullandığı rakamlar "Arap rakamları" diye anılıyor.

Ayrıca farkına vardık ki bugün İngilizcede yer alan şu kelimeler ya doğru-
dan ya da Osmanlı Türkçesi kanalıyla Arapçadan ödünç alınmış kelimelerdir:

Cebir, ortalama, amalgam, kablo, füze, atlas, hesap, kimya, algoritma, zenit, ilaç, tarife ve (ironik bir şekilde) alkol.

İnsan Zekâsı ve İslam Medeniyeti

Medeniyet bir taraftan aydınlanma arayışı diğer taraftan da zarafetin ve lüksün takibi olarak, İslam yayılırken birlikte var olmaya devam etti. Aydınlanma arayışında İslam biliminin kuryeleri ve müşavirleri çoğunlukla Araplaşmış Yahudilerdi. W. Montgomery Watt gibi tarihçiler bize hatırlatıyor ki,

12. yüzyılın ilk dönemlerinde Barcelona’da Yahudi bir matematikçi, Abraham-bar-Hiyya ha-Nasi, genellikle Savasorda olarak bilinir, Arapça bilimsel çalışmaları İbranice’ye çevirmeye ve orijinal antlaşmaları o dilde yazmaya başladı. Bu İbranice çalışmalar Arap bilim mirasının Avrupa’ya aktarılmasında önemli rol oynamıştır.⁴

Kur’an’ın ilk ayetleri, Allah’ın daha önce bilinmeyen kavimleri, insana nasıl öğrettiğini vurgular. İslam daha sonra Batı astronomi ve matematik tarihinin parçası olmuştur, Osmanlılar başkalarının hem öğretmeni hem de diğer medeniyetlerin talebeleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, sahip olduğu millet sistemiyle esasen ekümeniktir, seküler değil. Osmanlılar dini çeşitliliğe saygı göstermişlerdir.

Her ne kadar bilgisayar yeni olsa da, kaynağı Hint matematiğinin erken dönemlerini ve Arap rakamlarını kapsar. 20.yüzyılda enerjinin işlenmesi ve uzayın keşfi sadece birkaç Müslüman fizikçiyi içerse de, hatırlamaya değer ki füze, kablo, cephanelik, zenit ve nadir Müslümanlardan alınmış kelimelerdir.

⁴ Montgomery Watt, The Influence of Islam on Medieval Europe: Islamic Survey No.9 (Edinburgh, Scotland, 1972).

Dünya tarihinde yükselen Müslüman bilginler arasında İbn Rüşd, Batılıların Averroes (miladi 1226-1198)olarak bildiği kişidir. O sıkı bir Aristotelesçi ve dünyanın yuvarlak olduğu önermesini erken dönemde kabul edenlerdendi. Büyük dindar filozoflar arasında İbn'ül- Heysem, el- Hazen ve Nasuriddin Tusi gibi kişiler de vardı.

Batılıların Avicenna (miladi 980-1037) olarak daha iyi bildiği İbn Sina Batı bilim tarihinde, Yunan düşünörlere getirdiği yorumlarıyla daha da etkili bir sima idi. Pek çok Batılı Avrupalıya antik Yunan mirasını tanıtmıştır. Bununla birlikte İbn Sina'nın en etkili çalışması *Tıbbın Esasları* kitabı idi. Bu eser, miladi 17. Yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinde en etkili tıp referans kitabı olarak kabul edilmiştir.

Sosyal bilimler alanında ise İbn Haldun, (1332-1406) tarih metodolojisinde dengi olmayan bir dahi idi. Muhteşem eseri *Mukaddime*, İngiliz makro-tarihçi Arnold J. Toynbee tarafından şöyle tanımlanmıştır:

Şüphesiz herhangi bir zaman ve mekânda yaratılan çalışmalar arasında kendi türünün en iyisi... Herhangi bir yerde yapılmış insan ilişkileri çalışmalarının en kapsamlı ve en açıklayıcı analizi.⁵

Kur'an'ın Oku emri Müslüman bilginlere, bilginin yeni katmanlarını inşa ettikçe yeni hudutlar açıyordu. Cebrail'in birkaç yüzyıl önce Hz. Muhammed'e söylediği gibi!

Oku! Yaratan Rabbinin adıyla

O insanı alakadan yarattı

Oku. Rabbin sonsuz Kerem sahibidir.

---

5 The Observer' dan (London) alındı. Bknz. Ibn Khaldun, **The Muqaddimah An Introduction to History**'ın arka kapağı, Franz Rosenthal tarafından Arapça'dan tercüme edildi (Princeton, Princeton University Press, 1989, yeni baskı).

Lüksün takibi daha az yapıcı şekilde devam ederken aydınlanmanın arayışı anlamında İslam medeniyetinin daha sonrakademeli düşüşü oldu. Müslüman Dr. Jekyll yeni bir Mr. Hyde tarafından tehdit ediliyordu. Müslüman düşüşünün bir sebebi politik idi. Müslüman imparatorlukların ve emirliklerin çeşitli şehir devletlerine ve daha küçük hanedanlara parçalanması bunlardan biriydi.

Müslüman düşüşün ikinci önemli sebebi ise doktrin fosilleşmesi idi, müslümanların gayri Müslimler tarafından üretilen bilgiyi daha az alıcı olmaya başlaması gibi. Eski entelektüel coşku; İran, Yunan, Hint, Mısır ve Araplaşmış Yahudilerden öğrenme gibi yaratıcı kültürler arası sentezi hoş karşılamıştı.

Her ne kadar **icthad** kapısı yasal bir **fetva** ile kapatılmış olmasa da, gerçekte Müslüman bilginler İslam dogmasının gözden geçirilmiş yorumlarına daha dirençli hale geldiler. İngilizcede “yenilik” kelimesi olumlu çağrışımlar yapar ancak Arapçadaki karşılığı olan “**bid’a**”nın çok olumsuz anlamları vardır. Yeni nesil Müslümanlar yeni doktrinel perspektifleri eski dogmanın orijinallğine tehlike olarak gördüklerinden onlara şiddetle karşı çıktılar. **Helal, haram, sünnet** ya da **mekruh**un katı kanunculuğunda İslami bilgi fosilleşti. Yeni Mr. Hyde *İkra’ bismi rabbikelleziy halakın* eski Dr. Jekyll’ıyla mücadele ediyordu.

Sonuç

Eğer Asya bütün dünya dinlerinin kaynağı ve Avrupa bütün büyük ideolojilerin anası ise Türkiye için çıkarımlar nelerdir? Bununla birlikte, Türkiye hem Asyalı hem de Avrupalı mı?

Türkiye, Asya’nın manevi değerleri ile Avrupa’nın dünyevi özlemleri arasındaki dengede deneysel laboratuvar testi olmuştur. Osmanlılar dini hoşgörünün evrensel imparatorluğunu tecrübe ederken, Türkiye Cumhuriyeti askerin çelişkili bir biçimde demokrasinin savunucusu ve caminin de inancın savunucusu olduğu seküler bir devletle mücadele etti.

Eğer medeniyet sanatsal zarafetin ve entelektüel aydınlanmanın bir karışımı ise, Osmanlı İmparatorluğu Türk mirasının **zarafetine** daha çok katkıda bulundu; Türkiye Cumhuriyeti modern Türkiye'nin **seküler aydınlanmasına** daha çok katkıda bulundu. Türk medeniyeti hala geçmişin zarafetini geleceğin aydınlanması ile sentez etme sürecindedir. Jekyll ve Hyde her ikisi de Türkiye'de üstünlük aradılar.

Medeniyeti lüksün takibi olarak tanımlarken Bertrand Rusell fazla basite indirgiyordu. Türkiye'nin göstermeye çalıştığı ise gerçeğe çok daha yakın – medeniyet yaratıcı sentezin takibidir, öğrenme ve öğretme kültürü, Doğu'nun manevi değerleri ile Batı'nın seküler özlemleri arasında doğru denge için mücadele.

Yine de Türkiye gelişmekte olan harika bir yapıt, en nihayetinde Türk insanının kendi gözetiminde. Mücadele devam ediyor.

Disiplinler Arasında İslam: 21. Yüzyılda İslam Araştırmalarını Yeniden Düşünmek

Prof. Dr. Bruce B. LAWRENCE⁶

Geçtiğimiz Mart Güney Afrika'daydım. Akademik araştırma ve ruhani talimin bir arada bulunduğu yıllık bir organizasyonda hazır bulunmak ve bizatihi iştirak etmek üzere davet edilmiştim. Davet eden sufi şeyhi olmuş Iraklı iş adamı Şeyh Fazlullah Harey'di. Konferans Güney Afrika Pretorya'da, Johannesburg'dan pek de uzak olmayan Rasuli Merkez isimli bir şifahanede gerçekleşti.

Geçen yılın başlığı "Kutsal Mesajların Hakiki Anlamları" idi. Ben, diğeri İslam âlimleriyle aynı kürsüyü paylaşma, ilim gönüllüsü alimler ve ziyaretçilerden oluşan heyecanlı ve kozmopolit bir dinleyici kitlesine hitap etme ayrıcalığına mazhar oldum. Grubun başkanı Ali Allavi'ydi. Kendisi Saddam sonrası hükümetin bir önceki Maliye Bakanıydı ve şu an Harvard Kennedy School'da öğretim üyesi. Profesör Allavi ve ben daha geniş akademik meseleleri konuşmak üzere birlikte çay içtik.

"Günümüzde İslam araştırmalarının genel görünümü nasıl?" diye sordum. Profesör Allavi tereddütsüz cevapladı: "21. yüzyılda İslam araştırmaları Oryantalizm ve terörizm arasına sıkışmış durumda." Oryantalizm araştırmacıyı metinsel analize, Cabiri'nin şu meşhur **beyanına** götürüyor. Cabiri, malum, son dönem Faslı felsefeci Muhammed Abid el-Cabiri'dir. 3 ciltlik eseri **Nakd-ü'l Akl-ü'l Arabi**'de (*Arap Aklının Tenkidi*) İslami bilginin üç şekline işaret eder: **beyan**, zahiri bilgi, **irfan**, mistik bilgi ve **burhan**, deneysel bilgi.

6 Duke University.

Çeviren: Selime Çınar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü

Cabiri hakkında uzun uzun konuştuk fakat sonra ben terörizm meselesine döndüm. Neden şimdi Dr. Allavi terörizmin İslam araştırmalarını şekillendirmede Oryantalizm’den daha baskın olduğunu düşünmüştü? “Terörizm vurgusu” dedi Allavi “ABD’den kaynaklanıyor, daha da önemlisi, Amerika’nın 11 Eylül tepkisinden. Medya siyasal İslam’a odaklanıyor. Sürekli ve bitmez tükenmez bir ılımlı Müslüman arayışı var.”

“Peki” dedim “kısa vadede ve uzun vadede İslam araştırmalarının istikameti nedir?” “Bocalıyoruz” dedi “Biz daralan bir ufka doğru yavaş yavaş ilerliyoruz. Hedef belli: İslami anlamda (Islaimc idiom) bir dünya vatandaşlığı. Fakat hala kimse bunu nasıl başaracağını bilmiyor.”

İslami anlamda dünya vatandaşlığı benim sizinle paylaşmak istediğim meseledir. Ben İslam araştırmalarında mevcut iki kategori olan medeniyet ve vatandaşlık arasındaki zıtlığa göz atarak başlamak istiyorum. Bana göre bunlar, bizim akademi’de İslam’ı düşünme ve tasavvur etme, ona karşılık verme ve yönelme biçimimizi bir C-dönüşümüne götüren kırılmanın habercisidir.

C-dönüşümü⁷ –medeniyetten (civilization) vatandaşlığa (citizenship)-son yirmi yılda İslam hakkındaki söylem ve analizde yavaş yavaş meydana gelmiştir. C-dönüşümü ilk bakışta bir cinas ya da mazmun gibi veya retorik bir tuzak gibi görünebilir. Hepsinden öte [“c”nin diğer bir okunuşu olan, “si”] deniz dönüşümü bizi Sheakspeare’nın Fırtına adlı tiyatrosuna götürür. O da hadiselerin ister kişisel ya da kolektif, yerel ya da küresel olsun derin değişimlerini akla getirir. İslam araştırmaları vakasında deniz-dönüşümü (sea) aynı zamanda C- dönüşümdür, vurgunun, birincil analiz kategorisi olarak medeniyet üzerinde

7 Yazar burada İngilizce’nin imkânlarını kullanarak civilization (medeniyet), citizenship (vatandaşlık), city (şehir), cosmopolitanism (kozmpolitanizm), constitution (anayasa) kelimelerinin başharflerinin ortak oluşuna atıfta bulunarak anlatımını zenginleştirmiştir. Bunun yanında “c” harfi İngilizce’de “si” olarak telaffuz edilmekte olup aynı telaffuza sahip “deniz” kelimesine de bu vesileyle gönderme yapmıştır. Deniz- kara bağlantısı birkaç cümle sonra gelmektedir. Sheakpeare’in Fırtına tiyatrosu da denizle bağlantılı olarak zikredilmiştir. (Ç. Notu.)

olmasından birincil kategori olarak vatandaşlık üzerine geçmesidir. Bu çok derin bir dönüşümdür, değişim sadece deniz üzerinde değil aynı zamanda kara üzerinde pek çok kıtada gerçekleşmektedir. Bu pek çok dalgacıları olan bir C-dönüşümüdür.

Bu kulağa şifreli gibi geliyorsa eğer daha açık olayım: Edebi/kentsel geçmişin unsurlarına vurgu ve odaklanma konusunda esaslı bir değişim mevcuttur. Şimdilerde azalmakta olan bir önceki vurgu, birbiriyle ilişkili iki terim tarafından kuşatılmıştı: Şehirler ve medeniyet, Müslüman şehirler ve İslam Medeniyeti yahut İslami Medeniyet. Mevcut yükselen vurgu ise, iki kategoriyi daha öne çıkarmaktadır ki bunlar ikiz anahtar kelimelere sıkı sıkıya bağlı olabilirler ve öyledirler de. Şehirlerin ve medeniyetin yerini alan bu kelime anayasa ve vatandaşlığa doğrudur. Değişimlerden biri medeniyetten; kimliğin, bağlılığın ve taraftarlığın mahalli olduğu vatandaşlıktır. Buna paralel diğer değişim ise şehirlerden; meşruiyetin, özgünlüğün ve aidiyetin mevkisi olarak anayasalar yönündedir.

Benim Medeniyetler İttifakı etrafında bir araya gelmiş gruba bu konuda bir konferans vermem biraz garip görünebilir. Fakat bugünkü konferansın seyirinde ben medeniyet ve vatandaşlığın birbirlerine ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu ve vatandaşlık üzerine baskın mevcut söyleme rağmen medeniyetsel tarih anlayışı ve yöneliminin sürdüğünü kanıtlamayı umut ediyorum. İhtiyacımız olan şey, her şeyden öte, daha ileri bir C-dönüşümüdür. Bu öyle bir dönüşüm ki, vizyonun doğrulanması ve 21. yüzyılda üçüncü bir C'nin öne çıkma(kozmopolitanizme -cosmopolitanism- daha iyi bir ifade ile Müslüman kozmopolitanizmine) ihtimalinin genişlemesi için müşterek bir çabaya işaret eder.

Tekrar etmek gerekirse, ben iki kademeli bir tez ileri sürüyorum. Öncelikle, medeniyet söyleminin İslam araştırmalarının mevcut gündeminin gölgesinde kaldığını tartışıyorum. Bu söylem, gölgenin berisinde önemini

muhafaza ederken sayıları gittikçe artan İslam uzmanları ve Müslüman dünya, odaklarını statü ve vatandaşların haklarına kaydırarak diğerlerini takip etmekte. Aynı zamanda şehirler hayati analitik ve faydacı değerlerini muhafaza etmekte, özellikle İstanbul, Kahire ve Cakarta gibi meta-şehirler hem medeni miras hem vatandaşlık hakları konusundaki araştırmalar için önemli mevkilerini sürdürmektedirler. Ve şehirlerin bu kritik rolü bana ikinci tezim için zemin sağlıyor. Tezim, başka bir C-kelimesine odaklanıyor: anayasa (constitution). İster kabul ister reddedilsin kozmopolit bir geleceğe fırsat veren şey, anayasal tartışmalar, teşebbüsler ve başarılarıdır. Dahası, bana göre, nerede ikamet ederlerse etsinler -fakat bilhassa Müslüman/Akdeniz dünyasındaki ana metropollerde yaşayan- günümüz vatandaş paydaşlarını güçlendirmek için medeniyetsel geçmişten faydalanılmadıkça kozmopolit bir gelecek mümkün değildir.

I. Şehirler

Şehirler üzerine çok kısa birkaç cümle ile giriş yapacağım. Şehir çalışmalarının durumu nedir? Kapsamlı pek çok makale arasında bir tanesi öne çıkmaktadır. Arizona Üniversitesi'nde, son dönem jeo-politik uzmanı Michael E. Bonnie bize en titiz ve ulaşılabilir bir çalışma sunmaktadır. Başlığı: "Islamic Urbanism, Urbanism and the Middle Eastern City (İslami Şehircilik, Şehircilik ve Orta Doğu Şehri)." Bu çalışma, Youssef M. Choueiri'nin editörlüğünü yaptığı "*A Companion to the history of the Middle East (Orta Doğu Tarihi el Kitabı)*"nda (Blackwell 2005) yer almakta.

Bonnie'nin vurgusu muazzam derecede eski abidelere odaklıdır ve hiç de şaşırtıcı olmayanı ise neredeyse tamamen ele alınan şehirlerden biri de İstanbul'dur. Sadece Kudüs, ilham verdiği ilmi çalışmaların sayısı ve niteliği bakımından İstanbul'la mukayese kabul etmektedir. Hem Bonnie, hem de diğer ilim adamları tarafından kullanılan İstanbul hakkındaki en kapsamlı

çalışma, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** tarafından 1993-1995'te 8 cilt olarak yayınlanan 4500 sayfalık İstanbul ansiklopedisidir. Bu geniş kaynak eserde değinilen ve Bonnie'nin altını çizdiği mevzulardan birisi şehir ağıdır (urban networks). Şehir ağları, interneti üreten 90'lardaki iletişim devriminden önce mevcuttu ve şimdi de marjinaler, göçmenler ve sahipsizler için sosyal dayanışmayı sağlayan bir kaynak olmaya devam ediyor. İşte bu kadar yayılan dayanışmadır ki (her ne kadar bu durumun çok fazla üzerinde durulmamışsa da) ifade ettiğim sosyal ağlar, şu anki Arap Baharı uyanışında çok daha görünür hale geldi.

II. Medeniyet Araştırmaları

Şehirler, hiçbir yerde olmadığı kadar Marshall Hodgson'ın abidevi eseri, *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*'te medeniyet araştırmalarıyla bağlantılıdır (60'ların sonunda basılmıştır). Hodgson sömürgeciliğin gelişmekte olan sermaye şehri (capital city) üzerindeki etkisine işaret eder ki onu bir çırpıda gücün odağına dönüştürerek ve eski ile yeni kısımlarını tezat konuma sokarak bunu yapar. Hodgson'ın yolundan giden daha pek çok ilim adamı vardır. Mesela Janet Abu Lughod, *Before European Hegemony (Avrupa Hegemonyasından Önce)* (1987); Ira Lapidus, *A History of Islamic Societies (Bir İslam Toplumlari Tarihi)* (1988; Hodgson modelini esas almıştır) ve Reinhard Schulze, *A Modern History of the Islamic World (Bir Modern İslam Dünyası Tarihi)* (2002) gibi isimleri burada zikredebilirim.

En iyi medeniyet çalışmalarından biri bizzat Allavi'nindir. İslam tarihinin oldukça ruhani bir anlatısı, *The Crisis of Islamic Civilization (İslam Medeniyetinin Bunalımı)* (Yale, 2010) adlı eserinde, çağdaş ya da modern dönemdeki tüm safhalar üzerinden geniş fırça darbeleriyle geçmektedir. Burada iki özellik vurgulanmaktadır: 1- Siyasi ve sosyal hareketin dış dünyası 2- Bununla eşleştirilen ve sık sık itiraz edilen ruhani ve ahlaki idrakin iç dünyası. Yazar, işgal-sonrası

Irak Hükümetinde yüksek siyasi mevkilerde bulunmuş olmasına rağmen, İslami kural ve değerlerin düşündürücü bir genel manzarasını sunmaktadır. Allavi, Avrupa yönetimine karşı direnç ideolojilerini şekillendiren ana düşünce modellerini, ulus kimliğinin ileri sürülmesini ve 1970’ten beri şimdilerde İslamcı ya da Siyasal İslamcı ajandaya geri dönülmesini tekrar gözden geçirmektedir. Fakat vatandaşlık gibi kritik bir kavramda Allavi, sürekli ve meydan okurcasına müphemdir. Gezgin Müslümanların beklentilerini aşındırma noktasında Allavi şuna da dikkat çekmektedir ki belli bir diasporada İslam, belirli Batılı bir bağlamda ortaya çıkabilir ve onun paydaşları “kimliğin, vatandaşlığın ve dini bağlılığın acil meselelerinin yanında entegrasyon ve çok kültürlülüğü de” çözmek durumundadırlar (134). Üstelik sonrasında İslam’ın şehir medeniyetinin çürümesi olarak adlandırdığı şeyi araştırırken şöyle bir gözlemde bulunur: Bir kişi “Kahire, Karaçi, Dakka ve Cakarta gibi mega-şehirlerin günlük hayatının sefaletini, çok küçük bütçeyle bozuk altyapılı konutlarda” göğüslemek zorundadır (238).

Şimdilerde görülen, Farabi’nin 10. yüzyıl erdemli şehrinden ziyade İslami distopyalardır.⁸ Farabi’nin teklif ettiği şehirde vatandaşlarla birlikte vatandaşlık hakkı kazananlar da eşit bir şekilde İslam şehir düzeninden faydalanabileceklerdi; modern zamanda ise Müslüman şehirler ve toplumlar “itidalden o kadar sapmışlardır ki, dünyalarını kâbus dolu distopyaya çevirme riski altındadırlar” (240). Bu çarpık manzarayı üreten sadece ekonomik ve siyasi düzensizlikler değildir; İslam medeniyetinin yeniden doğuşu ve aşkın olanın geri dönmesi sekülerizm tuzağı tarafından felce uğratılmaktadır. Bu da günümüz elitlerinde **ya-ya** da bakış açısı olarak ortaya çıkmaktadır. Elitler Malezyalı felsefeci Naquib el-Attas’ın terimleştirdiği birinci ve ikinci bilgi düzeni (order knowledge) seçeneği ile yüzleşmektedirler. Batı, iyi vatandaş yetiştirebilmek için ikinci bilgi

8 Distopya, ütopyanın zıddı gibi kabul edilebilir. Ütopya “olmayan yer” anlamına gelirken, distopya “kötü yer” anlamındadır ve insanlık dışı bir yaşamın bulunduğu hayali şehir olarak düşünülebilir.

düzenini vurgular, İslam ise geleneksel olarak iyi bir insan yetiştirebilmek için birinci bilgi düzenini vurgulamaktadır.

Fakat Allavi'nin İslam ve Batı, kutsallık ve vatandaşlık arasına koyduğu ikilik fazla keskin. Allavi'nin de buna ulaşılacak istendiğini söylediği amaç olan, İslami tabirle dünya vatandaşlığına gidebilmek için başka bir yola ihtiyaç var: Bu tehlikeli yol, anayasalcılığın bir önceki anlaşılma biçimi ve kavramına dayanmaktadır.

Özetlemek ve tekrar etmek gerekirse, ben burada ardışık bir tez öne sürüyorum. Tezim, anahtar kelimelere ve onların birbirleri arasındaki ilişkiye dayanıyor. Şu ana kadar ister dini, sosyal, ekonomik, siyasal, yerel veya küresel olsun; kimlik tartışmalarının çerçevesini çizen kategoriler olarak şehir ve medeniyet(ler)in karşı karşıya kaldığı meselelerin taslağını ortaya koydum. Şimdi yavaşça odağımı kaydırmak ve ilginin gel-git dalgasının akademi içinde ve dışında nasıl anayasacılığa doğru ilerlediğini, vatandaş haklarına müsaade eden ya da kısıtlayan anayasa hükümlerini de vurgulayarak göstermek istiyorum.

III. Anayasalar ve Anayasalcılık

Sadece 20. yüzyılın en önemli anayasaları listelenecek olsa bu listeye şunlar muhakkak dâhil edilir: 1905-1911 İran Kaçar Anayasal Devrimi, 1945 Yeni Bağımsız Endonezya Anayasa'sı (Cakarta Sözleşmesi olarak bilinen belgenin mukaddimesindeki son yedi kelimeyi kaldırmak suretiyle gerçekleşti ve bu hala tüm Endonezyalıların şeriata uymakla yükümlü olmasını isteyen İslamcılarının içinde derttir), 1971 Mısır Anayasası, 1972 Pakistan Anayasası ve 1979'da İran Devrimi'nin meydana getirdiği Anayasa. Bütün bu 20. yüzyıl anayasaları veya anayasal reformlarının, Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Hukuku mukaddemleri durumundadır. Osmanlı Türkiyesi'nde 1808/1876 Anayasası, 1924 İlk Kemalist Anayasa ve sonrasında bunları izleyen beşinci 1982 Anayasası'na kadar ve o

da dâhil bir kaç anayasa mevcuttur. Bu anayasaların herhangi birinin oluşum ve uygulanma, haklarındaki tartışmalar ve etkilerine dalmak yerine, ben bugün sadece Müslüman ülkelerde olduğu gibi Müslüman olmayan ülkelerde de anayasaların sosyal organizasyon ve siyasi katılımın araçları olarak ne kadar öne çıktığını belirtmek istiyorum. Anayasalar Batı-sömürgeci suistimalinin sembol ve aracı olarak adlandırılabilir ve adlandırılmıştır. Fakat bence ulaşılabilecek daha uygun bir sonuç teknoloji hakkındaki iddiaya daha çok benzer: elektrik ya da bilgisayarlar gibi, seçimler ve anayasalar da iyi ya da kötü etkiye sahip olabilirler, fakat en nihayetinde bunlar geçen 200 yıl boyunca Müslüman rejimler arasında Anayasacılığın önemini gösteren kanıtlardır. Anayasalara dikkat çekmişken, ben daha geniş bir tablo çizebilmek için anayasaların yerel ve münferit bağlamları konusuna geçmek istiyorum: Anayasalar kamuya mal edilmiş hak ve değerlerin, imkân ve sınırların mahfazası haline geldi ve sonrasında ulus devletin köşe taşı olarak açığa çıktı. Böylelikle vatandaşlık hakkı kazananlar gibi vatandaşlar tarafından da ileri sürülen her bir vatandaşlık ve paydaş talebi tartışmasının anayasada referansı mevcuttur.

Ve hiçbir Müslüman ilim adamı anayasa ve vatandaşlık hakkında, avukatlıktan Amerikan akademisine geçmiş Sudanlı Abdullahi en-Naim'den daha kapsamlı ve yaratıcı yazmamıştır. Hocası Üstad Mahmud Taha'nın sapkınlık/vatana ihanet ithamıyla yargısız infaza uğradığı yer olan Numeyri'inin Sudan'ının kurbanı Abdullahi, ya da arkadaşlarının bildiği ismiyle Abdu, akademik haccını günümüz modern Amerika ve ötesine yaptı. *Islam and Secular State (İslam ve Seküler Devlet)* (Harvard 2008) adlı monografisinde fevkalade bir başarı gösterir. Burada anayasal hareketleri ve vatandaşlığı üç bağlamda karşılaştırmaktadır: Hindistan, Türkiye ve Endonezya. Sekülerizmi anahtar terim olarak kullanmakta ve dahi yeniden tanımlamaktadır. Abdu için sekülerizm 'gerçek' İslam'a karşı istenmeyen alternatif bir ikinci benlikten ziyade; çoğulculuk, insan hakları, kadın hakları, sivil toplum ve dahi vatandaşlık gibi konuların lehine İslam'ı ıslah edecek bir yoldur. Bir İslam hukuku bilgini ve geleneksel İslam'ın

zincirlerini kırma yandaşı olarak Abdu akademinin de ötesine giden kimliği ile bir kamu entelektüelidir. Afrika, Asya ve Orta Doğu içlerinde yaptığı şey, seküler İslam'a çağrıdır.

Sekülerizmin modern vatandaşlık için anahtar bir kategori olduğu söylenir ama aslında dini kural ve değerlerden, görünüm ve seçeneklerden kaçamaz, kaçamamıştır. Charles Taylor'ın zekice gözlemlediği gibi, "din dili insanların en güçlü ahlaki ve siyasi tecrübelerini kendisiyle kodlamayı anlamlı buldukları bir dildir." (*The Varieties of Religion Today – William James Revisited* [2001:79]) Ve kendilerini ifade etme şekilleri teknolojinin mevcut araçlarına bağlı. Bu araçlar da pek çok sosyal bilimcinin metafiziksel ve kültürel tuzaklara düşmekten kaçınırken kendilerini Müslüman dünyadaki sekülerleşme ve modernleşmenin fonksiyonel tanımıyla sınırlamalarının gerekçesini teşkil eder. Eickelman genelde sembolik, özelde Müslüman siyasete sadece saha olarak değil ayrıca geçen yarım yüzyılın teknolojik değişiminin vitrini olarak da bakarken bu taktiği izler. "1950'lerden beri ülkeden ülkeye" der Eickelman "hem kitlesel eğitim hem kitlesel haberleşme, özellikle de medyanın ve insanların kendileriyle iletişim kurdukları araçların yaygınlaşması, Müslüman dünyada insanların dini ve siyasi otorite dili hakkında düşünme biçimlerini derinden etkilemektedir." Bunun sonucu "yapıcı bir parçalanmadır." Kitlesel yüksek eğitimin zuhuruyla inançlı pek çok insanın gözünde İslami geleneğin nesnelleştirilmesi süreci başladı. Böylece de inançlı pek çok insanın vicdanında "İslam nedir?" "Benim hayatımın gidişatını nasıl etkiler?" ve "İnanç ilkeleri nelerdir?" gibi sorular öne çıktı ve açıkça tartışıldı. (Şimdilerde bizim gördüğümüz ise) dini otoritenin "demokratikleşmesi" ve kitlesel yüksek eğitimin, kitle iletişim araçları, seyahat ve emek göçünün aştığı standardize edilmiş bir dilin gelişmesidir. Bu, siyasi süreç ile siyasi ve dini otoritenin konumu için ileri derecede bir müsabakanın yolunu açtı. Aslında, bir *Müslüman kamusal alanın ortaya çıkması*'ndan söz edilebilir. Bu dini entelektüellere güç katacak gibi görünüyorsa da, aynı

zamanda onların tesirlerini sınırlamaktadır da. Bir zamanlar uzmanlarına bırakılan İslam hukuku/şeriat fikri bile şimdi –sadece skolastik bir eğitim almış eliti değil- bunun anlamını ve uygulamasını sorgulayan pek çok kişiyi ilgilendirmektedir.” (Dale F. Eickelman, “Islam and Modernity” in Eliezer Ben-Rafael with Yitzhak Sternbeg, eds. *Identity, Culture and Globalization* (2002):101-103).

Bunun yanında Eickelman, pek çok içgörüsüne rağmen, gelişmekte olan Müslüman kamusal alanında şeriatın uygulanmasındaki ne teorik ne pratik sınırlarla ilgilenmektedir. Bunun sebebi tam olarak onun sekülerizmi, Şeriat’ı yeni bir çerçeveye oturtmada hem süreci hızlandıran bir unsur hem de dayanak noktası olarak varsaymasından dolayıdır. En-Naim’in projesi Eickelman’inkini hem açıklamakta hem de tadil etmektedir. Bu çok şiddetli bir ihtilaf doğurmuştur fakat bizatihi bu ihtilaf İslam, İslam hukuku ve İslam kamu normları hakkındaki tartışmayı daha üst bir perdeye taşımıştır.

En-Naim’e göre Şeriat’ı, bir İslam (daha doğrusu Müslüman) rejimin stratejik yapıtaş olmaya zorlamak isteyenler için iki-dizi karşıt-argüman mevcut. Birincisi, Şeriat’ın etkili olabilmesi için siyasi cemaatte çalışan bireyler tarafından fakat devletin himayesi altında olarak değil gönüllü olarak itaat görmesi gerekir. “Doğası ve hedefi gereği Şeriat, sadece inananlar tarafından özgürce incelenebilir, ilkeleri devlet tarafından dayatıldığında dini otorite ve değerini kaybeder.” Bu argümanın diğer yüzü ise devletin rolünü ve güçlü azalarını göz önüne alır: Bunlar genelde dini inanç özelde de Şeriat konusunda mücbir olmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, devlet ve azaları Şeriatı kendi otoritelerinden, kendi kurumsal ve ideolojik güç beklentilerinden ayrı tutmalıdırlar.

Sekülerizm en-Naim’in argümanında anahtar değişken haline gelmektedir çünkü sekülerizm dini nötrlükte olduğu gibi,- din karşıtlığı ya da dinsizlik değil- gerçekte ortak aklın düzgünce uygulanması sonucunu garanti etmektedir.

Vatandaşların siyasi aktörler olarak müdahaleleri olmalıdır, devletin araçları olarak değil. Bu iki işlev birbirinden ayrı tutulmalıdır fakat nasıl?Abdu kitabının girişinde, “Devlet ve siyasetin birbirinden ayırt edilmesi bir tarafta devletin organları ve kurumları arasında sürekli bir etkileşimi, diğer tarafta ise organize olmuş siyasi ve sosyal aktörler ile onların kamu yararı için birbiriyle yarışan görüşlerini öngörür.” der.

Burada tabii, en-Naim devasa bir ikileme yüzleşir: Vatandaşlar devletten ihtiyaçları ve menfaatlerini karşılamasını talep ediyorlar, bunlardan bazıları indirgenemeyecek kadar dinidir fakat şeriat –daha ziyade İslam’la direkt bağlantılı dini kanun- devlet tarafından dayatılamaz. En-Naim gayet yerinde, velev ki kasıtsız olarak, kitabının girişinde bu ikilemin altını çizmektedir ki şöyle bir gözlem yapmıştır: “İslam’da Şeriat’ten fazlası var, buna rağmen ikincisini bilmek ve uymak Müslümanların günlük yaşamındaki İslam’ı anlamının yoludur.”

En-Naim’in ilkesi, dışlayıcı olmasa da, dinleyici diğer Müslümanlardır. Fakat hangi Müslümanlar? Elbette bütün Müslümanlar değil, hatta bütün eğitim görmüş, kozmopolit, internete bağlanan ve küresel bağlantıları bulunan Müslümanlar bile değil. Kastettiği dinleyici kendisi gibi, Şeriat’ın iki ayrı kullanımını birbirinden ayırmaya girişen liberal Müslümanlardır. Yine, kitabının girişinde şunları söyler:

“Ben Şeriat’ın herhangi bir ilkesini gözetmekte hataya düşenin sorumlu sayılmaya devam ettiği ve onun her Müslümanı bağladığını tamamen kabul ediyorum. Ben şuna da inanıyorum ki İslam Müslüman toplumların hayatında önemli rol oynamaya devam edecektir. Bu açıdan benim iddiam, devlet ve onun kurumları, Şeriat’ı pozitif hukuk gibi dayatamazlar ve dayatmalarına müsaade edilmemelidir. Bu ilkelerin rolü ne olursa olsun, iş devlet kurumlarına gelince bunlar ortak akla uymalıdır. Fakat bunun yanında ben, sekülerizm, anayasacılık, vatandaşlık ve insan haklarının korunması gibi ilkeleri desteklemek ve

güçlendirmek adına Şeriatın tarihsel yorumlarına bir iç reform uygulanması konusunda endişeliyim.”

En-Na'im'inkine benzer görüşlerin Andrew March'ın *Islam and Liberal Citizenship (İslam ve Liberal Vatandaşlık)* (Oxford University Press, 2010) adlı geniş kapsamlı çalışmasında vurguladığı göze çarpar. Onun odağı da kamusal alandır. Tek dil, tek din, tek kültür şeklindeki tek-tipçilik (yanlış) mantığına meydan okumaktadır ki, kamusal alanın ve kamusal alanı tartışmaları çok hayattır. II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ulus kimliği parametreleri her ne olursa olsun, anayasal çoğulculuk müdafilerinin hiçbiri kamusal alan tartışması yapmadan başarıya ulaşamaz. Kamusal alan tartışması anayasal çoğulculuğu garanti etmiyorsa da, o olmaksızın çoğulcu seçenekleri beklemek epey tartışılır.

Jürgen Habermas kamusal alanın varlığına ve hayati işlevine dair esaslı bir argüman sundu. Fakat onun Avrupa merkezci önkoşulları iki büyük teorisyen tarafından düzeltilmiştir: Abdullahi an-Naim ve Andrew March. Her ikisi de; Rawls'cı örtüşen uzlaşma kavramını (notion of overlapping consensus) tekrar gözden geçirdiler. Peki March'ın : “Çeşitli eşitsiz güç ilişkileri ve kadınların, ırksal azınlıkların, alt-ulus etniklerin ve dilsel grupların, yerli halkın ve dini azınlıkların menfaatlerinin geleneksel liberal eşit vatandaşlık mefhumu tarafından bireysel seviyede tamamen korunamayacak” ifadelerinden yola çıkarak vatandaşlığı nasıl ele alırsınız? (17-18) Makul bir çoğulculuk için mücadele kamusal alana taşınmalıdır ve dahi Müslümanlar için hoşgörü afişini taşımak yeterli değildir. Ötekinin, dünyevi veya ulus tarafından verilen –vatandaşlık ve diğer haklar- veya uhrevi haklara müstehak olduğu kabul edilmelidir. Onlar öte dünyada ilahi nimete aday oldukları gibi dünyevi haklara ve sorumluklara da sahip olmalılar. Hukuki bir kategori olan anayasal çoğulculukla sosyal pratik olan makul çoğulculuk arasında her zaman basit ve rahat bir ayırım yapmak zor olsa da ‘sıradan’ insanların aralarında bulunan ötekilere nasıl baktıklarını anlamının çok esaslı olduğunu düşünüyorum.

Makul çoğulculuk için öneri sürülecek herhangi bir argüman Kur'an-ı Kerim'den onay almalıdır fakat bazı Kur'an ayetlerini iktibas etmeden önce bile, der March, Yüce Kitabı açmak, okumak, başvurmak gerekir. Mekki surelere Medeni surelerden daha fazla ağırlık veren nedir? Pre-modern dünyada Müslümanlar arasında ve bugün sömürge sonrası ulus devletlerin üyeleri olan Müslümanlar arasında bu tartışma nasıl devam eder? Bazıları, bugünün şartlarını sömürge öncesi imparatorluklardaki İbrahimi azınlıkların ya da zimmilerinle mukayese eder fakat bu yaklaşım vatandaşların sadece anayasa hükümlerinin koruması altındaki çoğulcu bir düzende hoşgörüyü karşılanmalarından ziyade, nasıl eşit katılımcılar oldukları sorusunu akla getirmektedir. Bu kritere göre vatandaş Ahmet –bu ismi herhangi bir Müslüman vatandaş örneği olması açısından kullanıyorum- cazibesi herkese hitap eden Mekki ayetleri -42:15 ve 22:68-9 gibi- iktibas etmek için bir çıkar yol olarak kendisinden önceki emsallerini kullanabilir ki burada tüm hesabın ahiret gününe ertelendiği, hiçbir insanın velev dindar bir Müslüman olsa bile başka birinin, özellikle de monoteist olan; Tek Tanrı'ya, İbrahim'in, İshak'ın ve İsmail'in Tanrı'sına kulluk eden ötekinin kurtuluşunu engelleyemeyeceği konu edilir.

Üstelik hala önerilebilecek daha kuvvetli bir argüman şudur ki, ilahi nimet, bizatihi Kur'an ayetine göre, sadece hesap Ahirete ertelenmiş olmayıp kurtuluş Tek Tanrı'ya ve Ahiret Gününe inanan ve kendilerini salih ameller işlemeye adanmış Yahudi ve Hristiyanlar için de umulur (Kur'an 2:62, 5:69).

Daha zor olan, Kur'an'ın pek çok emir dizisinin Müslüman çoğunluğun, Müslüman olmayan yurttaşlarla birlikte yaşadığı ve mücadele verdiği birbirinden çok farklı sömürge sonrası Müslüman rejimlerin gerçek hayat şartlarında nasıl uygulanacağını tespit etmektir.

IV. Vatandaşlık

İşte bu beni vatandaşlık meselesine geri getirdi. Hem Naim hem de March vatandaşlığı modern Müslüman rejimlerin yapıtaşı olarak sunarlarken oldukça başarılı oldukları halde, Anayasacılık için olduğu kadar vatandaşlık için de hayati olan unsur sadece ulus devlet değildir fakat yine de mevcut ulus devlet içerisinde vatandaşlık için önemli unsur, bir kişinin vatandaş/özne olarak konumudur. Kültürel aidiyetin keşiştiği, rekabet ettiği, değıştiği bir dünyada, tek bir ulus devletin üyeliğinin engel ve imkânlarına, fayda ve sınırlılıklarına nasıl odaklanılabilir? Herhangi bir vatandaşlık incelemesi sadece siyasete değil aynı zamanda kültüre, hem ayrıcalıklı birinci sınıf vatandaşlara hem de daha az ayrıcalıklı genelde marjinal vatandaşlara bakmalıdır. İster çoğunluk-azınlık, ister yerli-yabancı olarak betimlenmiş olsun, vatandaşlık geniş yelpazeli bir üyelik sağlar, genellenmiş bir etiket değil. Vatandaşlık bir pasaporttan fazlasıdır fakat pasaportun önemi de ihmal edilemez.

Türkiye Cumhuriyeti örneğinde Kürtler, Mısır'daki Kıptilerden çok da farklı olmayan bir rol oynayarak kültürel vatandaşlık için bir örnek olay haline geldiler. Sözde Arap Baharını izlemekte olan pek çok kişi hareketin ikinci yılında kültürel vatandaşlığa odaklandılar. Bunun bir şehirli/köylü, bir orta sınıf/alt sınıf ögesi var, fakat bir Müslüman/Kıpti ayrımı da dışarıda kalanlar için "dini" bir görünüm arzetmekte ise de bu daha ziyade Mısır ve genel olarak Arap dünyasındaki küresel bağlılık ve aidiyet bağlamında yerel kimlik ve mücadelelerle alakalıdır.

Fakat eşit derecede önem arzeden husus; Mısır, Tunus, Libya veya diğer yerlerdeki başarı denemelerinin gelecek kuşağın seçenekleri olacağı hissine sahip pek çok gözlemcinin gördüğü üzere, kuşak farkıdır. Bazıları bunu Dijital Kuşak anlamında Kuşak D olarak adlandırıyorlar. Ayrıca ne ülkenin ne de kültürün "tutum"dan daha önemli olmadığını ortaya koymak için sloganların, ses dalgalarının altını çizen WorldCom reklamına dikkat çekiliyor. WorldCom

2002'deki ekonomik çöküşünden önce, şu sözlerle başlayan bir reklam yayınladı:

Ben yeni bir kuşağa doğdum
Ben yeni bir kuşağa yeniden doğdum
Kuşak D
WorldCom
Kuşak D
Kuşak D ülkeyle alakalı değil
O, kültürlerle alakalı değil
O, tutumla alakalı
Almanya'dan
Fransa'dan
Ben Endonezya'dan geliyorum
Ben Oklahoma'lıyım
Oklahoma?
Ama biz aynı dili konuşuyoruz
Dijital dili ve biz anlamayı kolaylaştırıyoruz⁹

WorldCom'un bu görkemli özelemlerine yüksek sesle gülünebilir. Bunlar aşırı hırslı şirketler mezarlığına gitmiş bulunuyorlar. Yine de onların rolleri, akışların – bilgi, arzu ve bağlantı akışlarının- tedarikçiliği olarak Kuşak D için TEDx tarafından üstlenildi ve TEDx hiçbir yavaşlama, küçülme ya da başarısızlık belirtisi göstermiyor. TED konuşmalarını, TED olaylarını ve TED konferanslarını düşünün. Hepsi su katılmamış reklam cazibesi ile birlikte Kuşak

9 <http://it.stlawu.edu/~global/pagessemiotics/montagewcom.html>, 23 Jan 2012'te ziyaret edildi.

D'nin dünya çapında yetkilisi oldular. Tanınmış aktörleri, sanatçıları, müzisyenleri, siyasi liderleri “ciddi” mevzularda halka açık konuşmalara ilgi uyandırmak için sınırlı ya da sınırsız zamanlı konuşmalar yapmaları için davet ediyorlar.

Bunların arasında en sevdiğimden biri ABD’de eğitim almış ve yerleşmiş Kuveytli psikiyatrist Dr Naif el-Mutava. Dr. Naif, Batman ve Süpermen’in Müslüman taklidi, 99’un mucididir. 18 dakikalık TED konuşmasının 99 isimli bölümünde Dr Naif suçtan da fazlası için savaşıyor, önyargıları parçalayan ve aşırılıkla harp eden örnekler olarak yeni kuşak karikatür kitabı kahramanlarını sunar. Allah’ın 99 sıfatıyla adlandırılmış karakterler kötülüğü göğüsleyecek yeni bir ahlaki çerçeve yaratmak için İslami ve kültürler arası pozitif mesajları pekiştiriyorlar, hatta Amerika Adalet Birliği¹⁰ ile birlikte bir takım bile oluşturuyorlar.

Türkiye tabii kendi TED Konuşmacısına sahiptir: *Turkish Daily News* gazetesinin yayımcısı ve okuyucu kitlesini Amerika ve Avrupa’da edinmeyi amaçlamış *Islam Without Extremes* (Aşırılıkları Olmayan İslam) (NY:W.W.Norton, 2011) kitabının yazarı Mustafa Akyol bu konuşmayı yapmıştır. Akyol geçen yıl İngiltere- Warnick’de, iki aşamalı bir soru sorarak, 17 dakika boyunca gelenek ve din arasındaki ayrımı ele aldı: Bazı yerel kültürel uygulamalar (başörtüsü takmak gibi) popüler zihinlerde İslam dininin inanç esaslarıyla mı ilişkilendirildi? Ve bu yüzden de dünyanın büyük çoğunluğunun İslam dini ile ilgili düşüncesi yeteri kadar akidenin özüyle değil, aşırı derecede gelenek üzerine mi yoğunlaştı?

Mutava için doğru olan aynı zamanda Akyol için de doğrudur: Kalıplaşmış ve alışılmış kanıların üstüne giderek ve İslamî kaynakların orjinalliği ve yaratıcılığına değinmeksizin İslam’ın doğası ve cazibesi ile ilgili bir tartışma açmak. Dijital vatandaşlığın, kültürel vatandaşlığın diğer formlarının yerine geçmek üzere olduğundan ya da vatandaşlık isteyen bütün internet aktivitelerinin ulusal

10 Justice League of America. Kötülükle savaşıyor süper kahramanlardan oluşan grup. DC Comics tarafından oluşturulmuştur (ç. n.)

kimlik ve vatanî sadakati zayıflatacağı ve sileceğinden bahsetmiyorum. Sadece şunu söylüyorum ki Kuşak D için fırsatlar bundan 20 sene öncesine nazaran hayal edilemeyecek kadar çok gelişmiştir. 1992’de internet icat edilmişti fakat daha yaygınlaşmamıştı. 1992’de ne e-mail ne Facebook vardı; bloglar ya da Twitter hayal bile edilemezdi. Bugün İslam araştırmalarının yeni yüzü bu baş döndürücü teknolojik gelişmelere henüz yetişti. Bizler hala kitaplarla, Facebook’taki karikatürlerden daha çok meşgul oluyoruz. Biz hala şehirler ve medeniyetler misalinde olduğu, bizi mevcut dünya düzeninden daha iyi-öncelikle daha cömert ve adil- bir dünyaya taşıması için bütün kategorileri yakalamaya çalışıyoruz.

Bugün, şehirler ve medeniyetler kamusal alan tartışmalarının başlıca muharrikleri olmak bağlamında anayasalar ve vatandaşlarla yer değiştirdi ve bu durum günlük hayatın her yerinde, sadece gazetelerde, radyo ve televizyonda değil, aynı zamanda web sitelerinde, sohbet odalarında ve TED konuşmalarında da böyle. İzole olmak yerine kozmopolitleşme ile belirlenen değişim sürecinin nasıl bir Müslüman dünyası oluşturacağını kestirmek henüz tam mümkün görünmese de, meydan okumalara karşı geri çekilmektense diğer internet kullanıcıları ile (sibernetler) etkileşim içinde olma hali umudun nişanesi. Gittikçe artan sayıda Müslüman genç üniversitede, iş yaşamında, ticarete ve politika sahasında yüzleştiği zorluklar karşısında Kuşak D tarafından verilen vaatlerle adeta büyülenmiş durumda. 2010’a kadar son 10 yıllık süre boyunca şimdiye kadar en büyük değişiklik Batıdan değil Doğudan, Wall Street’ten değil Tahrir Meydanından geldi. Bu makalede söz konusu değişikliğin bütün öğelerini incelemek için yeterli yerimiz yok. Şurası muhakkak ki bazıları değişimin ilk dalgasının şiddet, aksamalar ve devam eden sosyal kargaşa ile eşleşecek olmasından endişe duymakta. Fakat bu değişim dünyanın bütün köşelerinde yankı bulan ve Arap İslamı’nın kalbinden -Mısır- gelen, hem Müslüman hem de Müslüman olmayanlar için yansımaları olan Müslüman kozmopolit bir geleceğin iyi işareti olan bir değişim. Bu gelecek ufukta görünüyor. Hala taslağı

belirlenmeli, teorize edilmeli ve İslami çalışmalarının baş sayfasına eklenmeli. Bu çalışmalar için İslam medeniyeti ya da İslami medeniyet başlığıyla etiketlenmiş geniş bir tarihi birikimin yardımı gerekli ki, bu da başka bir zaman başka bir dersin konusu olacak hikâyedir.

Medeniyetlerin Kavramsal Temelleri

Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ¹¹

İnsan düşünen, inanan, hissiyatı ile yaşayan ve bütün bu düşünüp hissettiklerini dışarıya herhangi bir şekilde aktaran veya aktarmaya çalışan bir varlıktır. İnsanın, bilgi, düşünce, inanç ve hissiyat olarak ifade edebileceğimiz bütün derunî faaliyetlerine “insan iç dünyası” diyebiliriz. Çok yönlü bir varlık olarak bu iç dünya iki şekilde dışarıya veya buna da “dış dünya” dersek dış dünyaya aktarılır veya yansıtılır: Birincisi, insanın en önemli özelliği olan “dil” ile, diğer bir deyişle sözlü ifade ile iç dünyanın dış dünyaya aktarılması; diğeri de iç dünyanın hâl ve hareketle dış dünyaya aktarılmasıdır. İç dünyanın bu şekilde iki yolla dışa aktarılmasına veya yansıtılmasına “iç dünyanın dış dünyada ortaya çıkması veya tezahürü” diyoruz. Birinci durum, yani iç dünyanın sözlü olarak dışta tezahür etmesi, zorunlu olarak toplumu veya en azından iç dünyasını yansıtmaya çalışan insanın dışında ikinci bir insanın daha varlığını gerektirir. Bu da insanın ancak toplum içinde yaşayabilen, yani “ictimâî bir varlık” olduğunu göstermektedir. Tabii ki, toplum, sadece insanın hissettiklerini ifade etmek ve iç dünyasını diğer insanlarla paylaşmak suretiyle dış dünyaya yansıtmak ihtiyacından doğmamıştır. Aksine toplum, bizzat insan fitratından neş’et etmiştir ve iletişim ihtiyacı diyebileceğimiz iç dünyanın dışa aktarılma hissiyatı dışında diğer günlük faaliyetlerimizde de dili kullanma ihtiyacımız olarak ifade edebileceğimiz *iletişim* de fitratımızın bir parçasıdır. Diğer taraftan iç dünyanın hâl ve hareketle dış dünyaya yansıtılmasını; tamamen iletişim ihtiyacı oluşturduğu için, dışa aktarılma ortamı olan *toplum*da tezahür etmektedir. Aslında hem iletişim hem de hal ve hareket olarak insan iç dünyasının dışa aktarılması toplumu zorunlu olarak varsaymaktadır. Toplum felsefesini ilgilendiren bu konuyu daha

11 Yıldız Teknik Üniversitesi

fazla irdelemeden asıl konumuza geçerse diyebiliriz ki, sözlü ve davranışlı, her türlü insan faaliyeti bir oluş ortamında gerçekleşmektedir ve bu ortama “toplumsal bağlam” diyebiliriz.

Toplumsal bağlam her türlü faaliyetlerimizi anlamlandırma alt yapısıdır (background). Diğer bir deyişle, faaliyetlerimiz her ne türlü olursa olsun bir toplum bağlamında anlam kazanırlar. Bir kimse, hissiyatını, inanç ve duygularını yani iç dünyasının unsurlarını bir şekilde dış dünyaya aktarınca birçok yeni oluşumlar o kimsenin bulunduğu toplumda meydana gelir. Mesela, insan iç dünyasını sözlü olarak aktarınca diğer insanları etkiler, ancak o kimsenin iç dünyası çok gelişmişse bunu tek bir insana aktarmakla yetinmeyebilir. Daha farklı ve topluma yönelik boyutlar kazanarak şiire ve edebiyata dönüşebilir. O halde bir iç dünyanın dış dünyaya aktarılması çok çeşitli boyutlarda tezahür edebilir. Bu değişik boyutların karmaşıklığı ve gelişmişliği iç dünyanın da zamanla gelişmesine ve böylece iç dünyanın zenginleşmesine bağlıdır. Ancak iç dünya sözlü olmanın ötesinde hal ve hareketle yine çok değişik boyutlarda dış dünyada tezahür ederse bir takım faaliyetler ve somut oluşumlar meydana gelir. Faaliyetler, bizim günlük her türlü davranışlarımızdır; oluşumlar ise, birçok değişik şeyler olabilir. Mesela, bir resim olabilir, bir âlet olabilir, ev, masa, araba gibi şeyler veya bir yazı, kitap olabilir, şiir vs. olabilir. Bütün bu faaliyetler, davranışlar ve oluşumlar, dış dünyaya yansıtmaya veya aktarmaya çalışırken iç dünyamızın toplum bağlamında tezahür etmesiyle ortaya çıkarlar. Bunların hepsine birden bir isim verecek olsak ne deriz? Batı dünyası bu tür insan etkinliklerinin tamamına birden “kültür” demektedir. Ziya Gökalp gibi Osmanlı döneminin son devir ulemâsı bu kelimeyi “*hars*” olarak Arapça bir kelime ile dilimize aktarmışlardır. Şayet İbn Haldun’un kullandığı “ümran” kavramı günümüze kadar kesintisiz kullanılmış olsaydı bugün belki bu kavramı “kültür” karşılığı olarak kullanabilecektik. Ancak düşünce tembelliğine düşen bizler bu kavramı tahlil edip üzerinde çalışmadığımız için buna tekabül edecek bir kelime bulmaktan aciz kalarak “kültür” kelimesini kullanıyoruz. Halbuki

bu kelime Batı dillerinde anlam kazandığı için o kültürlerde kazandığı anlamı bir türlü bu kelimenin içeriğinden boşaltamıyoruz.

Yine de bu açıklamalarımız, bizi önemli bir tanım yapmaya getirmiştir: insan iç dünyasının, dış dünyaya aktarılması arzusu ile belli bir toplum bağlamında tezahür etmesine kültür denir. İnsanın bir toplum içerisinde ekip biçtikleri, yani yapıp ettikleri kültür olarak anlaşılmış olmasından yola çıkarsak bizim tanımımızın daha kapsamlı ve insanın yapıp ettiklerini her yönüyle kucaklayıcı olduğu görülebilir. Kültürler istisnasız olarak zaman ve mekân özelliğine sahiptirler. Bu da kültürlerin mahalli olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bir kültür, küllî değerlere ulaşması halinde mahalli kalma özelliklerini aşarak küllî değerler oluşturan çok dinamik bir yapıya sahip olabilir. Bir kültürün, küllî değerlere ulaşması mahalli kalma özelliklerini aşabilen faaliyetler sayesinde mümkündür. Bunlar da şüphesiz ki, bir taraftan fizik, kimya, tıp ve biyoloji gibi kevnîyat bilimlerinin ortaya koyduğu ilmî; diğer taraftan felsefe, tarih, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve sanat gibi bilimlerin geliştirdiği tefekkürî faaliyetlerdir. Ancak bunlara ilaveten küllî hakikatler ortaya koyan dinlerin de bunda etkisi olduğunu İslam medeniyeti gözler önüne sermektedir. Bu etkenler sayesinde bir kültür ilmî ve felsefî bir özellik kazanarak mahalli yönlerini aşar; gittikçe kendi çevresi dışındaki kültürleri de içine almaya ve içinde birden fazla kültürü barındırmaya başlar. Bu dinî, ilmî ve tefekkürî süreç sonunda bir kültürün ulaştığı duruma “*küllîleşme*” diyebiliriz. Buna göre medeniyeti, *küllîleşmiş bir kültür* olarak tarif edebiliriz.

Burada konuyu basitleştirmek için bir kültürü küllîleşiren unsurları ikiye indirgeyebiliriz; düşüncüyü felsefenin bir görevi olarak ele alıp felsefeyi de bir bilim olarak kabul edersek kültürlerin ilk küllîleşiren unsurunu bilim; ikincisini de bilimi bir anlamda temsil etmesi açısından ahlâk (dini burada mülâhaza ederek bütün toplumlara yaymak için böyle ifade edebiliriz) olarak tespit edebiliriz. Medeniyetlerin, bu şekilde ahlakî ve bilimsel faaliyetlerle küllîleşen kültürler

olduğunu savunmamız onların ancak bu tür faaliyetlerle ortaya çıkabileceklerini de savunduğumuzu gösterir. Fakat burada “küllî” kavramına özellikle dikkatleri çekmek istiyorum. Çünkü “küllî” nedir diye sorduğumuzda medeniyetlerin küllî özelliklerini açıklayıcı bir cevap da almamız gerekir. Bilindiği gibi mantıkta küllî, kendinde birden fazla varlığı temsil eden kavramlara denmektedir. Mesela, Gazali, cüz’î bir varlık olduğu halde “insan” kavramı küllîdir; çünkü insan kavramının içine Gazali dahil olduğu gibi bütün insanlar da dahildir. O halde Gazali dendiğinde bir tek insan kastedildiği halde, insan dendiğinde bütün insanlar kastedilir. Bu demektir ki, “insan” kavramı bütün insanları ifade edebilecek bütün özelliklere sahiptir ama cüz’iyyatın özelliklerini ihtiva etmez. Mesela, Gazali 1.75 m. boyunda 65 kg. ağırlığında bir şahıs ise, “insan” kavramı bu özellikleri ihtiva etmez; yani, boyu 1.75 m. ağırlığı 65 kg. olma, insan olmanın özellikleri değil, bir insan olarak Gazali’nin özellikleridir. Ayrıca biz Gazali’yi gözümüzle görür, elimizle dokunabilir ve kendisiyle konuşup sohbet edebiliriz. Fakat “insan” kavramını görüp dokunamayız, ancak aklımızla algılayabiliriz. Bu iki algı türünü iyi kavrarsak medeniyetlerin kavramsal temellerini de görebiliriz. Duyularla algılanan şeyler elbetteki bir şekilde maddî bir tezahüre sahiptirler. Akıl ile algılanan şeyler ise maddî olmadıklarından sadece düşünme ve tahlil yoluyla algılanabilirler.

İşte bu şekilde medeniyetlerin gözle görülmeyen duyularla algılanamayan fakat onları asıl medeniyetleştiren bir takım özellikleri vardır ki bunlar sadece mantık yoluyla yapılan tahlil neticesinde akıl ile algılanabilirler. Malesef günümüzde algı, duyulara indirgendiğinden medeniyetlerin sadece toplumdaki maddî tezahürlerini görmekteyiz. Birkaç güzel bina birkaç sanat eseri ve teknoloji gibi göze kulağa hitap eden eserleri görünce medeniyeti takdir ediyoruz; ancak o maddî tezahürlerin altında yatan insan iç dünyasını neredeyse tamamen ihmal ediyoruz. Duyularıyla düşünmeye çalışan toplumlar, medeniyetlerin küllî temellerini hiç bir zaman göremezler. Küllî olan manayı “kavram” olarak ifade edebildiğimiz için medeniyetlerin akıl ile tahlil edilerek algılanan güçlü

altyapılarına “ medeniyetlerin kavramsal temelleri” diyebiliriz. Bu durumda nasıl bir tahlil yapmalıyız ki, medeniyetlerin ve özellikle de bizim medeniyetimiz olan İslam medeniyetinin kavramsal temellerini ortaya koyabilelim? Bu sorunun cevabını insan fiillerinin temelini bulmak için yapacağımız bir tahlil ile cevaplayabileceğimiz gibi belli bir maddî medeniyet unsurunu da tahlil ederek onun altında yatan insan iç dünyasının derinliklerindeki yapıları çıkarabiliriz. Önce insan fiillerini tahlil ederek konuyu açmaya çalışalım.

İnsan davranışının, fiiliyata geçmeden önce içinde kavramsallaştığı bir çerçevesi vardır. Kavramsallaşma, zihnî bir olgu olduğundan bir davranışın çerçevesi de zorunlu olarak zihnîdir. Ancak bir takım insan fiilleri vardır ki, (hayvansal) içgüdülerden, ya da sadece biyolojik yapımızdan kaynaklanırlar. Bu davranışları burada ele almayacağız çünkü bunların tezahürleri zihinde soyut bir yapıya dayanmamaktadır. Dolayısıyla kendileri gibi dış dünyaya aktarılan tekabülleri de maddî nitelikte etkinlikler veya oluşumlardır. Bu takdirde bütün insan faaliyetlerinin, içinde gerçekleştirildiği bir zihnî çerçevenin varlığını kabul etmek durumundayız. Bu çerçeveyi burada konumuz açısından önce umumi, sonra da özel olarak ele alıp tahlil etmeye çalışacağız. Umumi çerçeve, insan iç dünyasının dış dünyaya tezahür sürecini açıklamaya çalışırken; özel çerçeve ise, umumi çerçevenin özel bir durumunu, yani herhangi bir insan davranışının tezahür sürecini tahlil etmeye çalışacaktır. Yapılacak olan tahlillerde örnekler vererek konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Her insan faaliyeti, duyularla algılanabilen veya algılanamayan bir temelden çıkmaktadır. “Temel” derken, “fiilin altında yatan nedenleri ve niyetleri ile fâilin iç dünyasını ve fiili için verilebilecek gerekçeleri” kastediyorum. O halde, bir fiilin temeli, o fiil ile ilgili, ya o fiili işlerken ya da işlemeden önce fâilin zihninde, bedeninde ve etrafında olması farzedilen, duyularla algılanabilen ve algılanamayan olguların tümüdür. Duyularla algılanabilen temel, şüphesiz ki, fiilden önce, fiilin işlenmesi için verilen her türlü davranış, durum ve olaylardır.

Buna göre duyularla algılanamayan temel de, o davranışa götüren veya onun gerekçesi, ya da nedeni olarak görülen bütün zihnî faaliyetler, hissiyat, hâlet-i ruhiye ve benzer durumlardır. Konuyu bir örnekle açmaya çalışalım. Hırsızlık yapan bir kimse, bencil veya dürüst olmadığı için; ya da bir takım durumlar onu bu istenmeyen davranışa götürdüğü için çalıyordur diyebiliriz. Ne olursa olsun, biz, bu davranışın altında yatan bütün bu ve buna benzer şartları ve sâikleri duyularla algılanabilen temel olarak kabul ediyoruz; zira bunlar, ya doğrudan, ya da dolaylı bir şekilde davranışın bizzat kendisinde duyularla algılanabilirler. Duyularla algılanabilen her şey duyulara hitap ettiği için aynı zamanda gözlenebilirler. Fakat söz konusu kişiyi çalmaya sevkeden, başka bir takım zihnî durumlar da vardır; ahlâk anlayışı, “hırsızlık” veya “çalma” kavramı, bencillik ve bunların onun dünya görüşünde işgal ettiği yer gibi. Bunlar, onun davranışının beş duyu ile gözlenemeyen temeli olması hasebiyle, duyularla algılanmaz ancak sadece zihinsel bir çaba ile çıkarılabilirler. Bu nedenle, o davranışın tahlili neticesinde, işlenişini oluşturan üç unsuru farkedebiliriz: 1. Davranışın işlenişinden önce, o davranışın tasavvur edildiği zihnî çerçeve; 2. Yine o davranışa sevkeden belirli fizyolojik ve çevresel şartlar (bu unsurların sahasını sadece kültürel ve biyolojik çevre ile sınırlamadan geniş tutmak yerinde olur); 3. Aynı davranış sergilenirken etkin olan unsurlar ve bizzat o davranışın işleniş. İkinci ve üçüncü unsurlar, hem doğrudan, hem de dolaylı şekilde açıkça gözlemlenebilir, yani, duyularla algılanabilir. Fakat birincisi sadece zihnî kavrama ile gözlemlenebilir, diğer bir deyişle aklımızla algılanabilir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, tahlilimizde son iki unsur, davranışın gözlenebilen, ancak birincisi ise gözlenemeyen temeldir. Gözlenebilen temel duyularla algılanan durumlardır; gözlenemeyen temel ise, ancak akıl ile algılanabilen hissiyatlar ve zihnî durumlardır.

Örneğimizde görüldüğü gibi, bireyin hayatında gözlenebilen ve gözlenemeyen bu temellerin farklı şekillerde fakat birbirleriyle ilişki içerisinde gelişmiş olmaları gerekir. Mesela, fiil bir anda icra edilmesine rağmen, halet-i ruhiye,

hissiyat ve zihni çerçeve birden gelişmez. Hatta çevresel ve fizyolojik şartlar da bir anda gelişebilir; fakat halet-i ruhiye ve zihni çerçeve oluşma sürecinde zaman alan iç dünyadır. Hakikatte zihni çerçeve, bireyin hayatı boyunca geliştirdiği zihni tutum ve kavramların tümüdür. Böyle olmakla, onun dünyagörüşünü oluşturur. Bir insanın iç dünyasını şüphesiz ki, hayatımız süresince elde ettiğimiz bilgilerin düzenli bir birikimi olan dünyagörüşüne indirgeyemeyiz. Burada insan iç dünyasının girift yapısı ile karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen insan iç dünyasının tamamını üç sınıfta toplamak mümkündür: 1. Bilgisel melekeler, bunların tümüne birden dünyagörüşünü içeren “zihin” diyebiliriz; 2. Duyusal melekeler, buna bütün duygu ve hissiyatımızı melekeleri ile birlikte ihtiva eden “halet-i ruhiye” diyebiliriz; 3. Duyusal melekeler, bunlar da fizyolojik duyularımızın oluşturduğu biyolojik durumlardır. Zihin, halet-i ruhiye ve duyusal melekeler, birbiriyle uyumlu oldukları için hepsi bir bütün olarak işlem yaparlar. Vücudumuzdaki diğer bedensel organlarımızın uyum içerisinde çalışması gibi bütün melekelerimiz tek bir bütün halinde çalışırlar. El ve ayakları, gözler ve kulakları, burun, mide, kalp, ciğerler, böbrekler ve diğer bütün organlarımızı biz ayrı organlar gibi algılarız ancak bunlar birlikte çalışırlar. Aynı şekilde akıl, hayal, hafıza ve halet-i ruhiyemizi, duygu ve hissiyatımız biz ayrı ayrı algılarız ancak bunların hiç birisi diğerinden bağımsız ve kopuk çalışmaz. Bedenimizdeki bütün organlarımız gibi gözlerimizle ve duyularımızla algılayamadığımız ancak varlığını hissettiğimiz veya bir şekilde aklımızla algıladığımız diğer bütün melekelerimiz, yeteneklerimiz ve kuvvelerimiz hepsi bir bütünlük arz eder. Bu yüzden bilgisel melekelerimizi dünya görüşü olarak ihtiva eden zihin; duygusal melekelerimizi temsil eden duygu ve hissiyatımızın merkezi durumundaki “halet-i ruhiye” ve nihayet duyusal melekelerimizin oluşturduğu biyolojik durumlar tek bir bütünlük oluşturduğu için bu bütünlüğe “iç dünya” adını verdik. İç dünyanın bu her bir ferdi, dışarıya vurduğunda tek bir merkezden çıkan bir tezahür olarak algılanmalıdır. Ancak bu tezahürde zihin, halet-i ruhiye ve duyusal melekeler değişik oranlarda etkili olurlar. Meselâ, zihin yüksek

oranda etkili olursa iç dünyadan dış dünyaya yansıyan veya aktarılan tezahür *aklî* olur. Ancak böyle bir tezahürde halet-i ruhiye etkin olursa tezahür *duyusal*; biyolojik durum daha etkin olursa bu durumda dışa vuran tezahür şüphesiz ki, *duyusal* olur. İç dünyanın dış dünyadaki bir tezahürüne örnek olarak Füzûlî'nin mesnevi türünde yazdığı *Leylâ vü Mecnûn* hikayesini verecek olursak burada halet-i ruhiyenin ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz çünkü sevginin üst düzeyi olan aşk esas alınmıştır ki bu da ancak halet-i ruhiye ile anlaşılabilir. Fakat burada zihin ve duyusal melekeler etkin değildir diyemeyiz. Şayet zihnimizdeki dünyagörüşü, yani bilgisel ve duyusal melekelerimiz bir bütün halinde halet-i ruhiyemizle çalışmazsa böyle bir eser vücuda gelemezdi. Aynı örneği meselâ İbn Sina'nın *al-Risâle fî Sirri'l-Kader* adlı eseri için de verilebilir. Bu felsefe eserinde etkin olan iç dünyanın bilgisel yapısı, yani zihin ve zihin içinde akıldır. Ancak bunda halet-i ruhiye ve duyusal melekeler etkin değildir diyemeyiz.

İnsan iç dünyasının bir tezahürü olan mimari bir eseri de örnek olarak vermek mümkündür. Mesela Selimiye camisini ele alacak olursak diyebiliriz ki, bu eserde umumi olarak halet-i ruhiye etkin olsa da yer yer yapım aşamasında zihin daha etkin olmuştur, çünkü yüksek mühendislik ve matematik hesap bilgisi gerektiren işlemler olduğundan zihin ve bilgi melekeleri bu yönlerde daha etkindir. Bunun gibi yapım aşamasında duyusal melekelerin etkin olduğu bir çok unsuru da Selimiyede gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla bazı tezahürler çok karmaşık ve girift bir yapı arz ederler. Ancak bütün bu yapılarda özellikle vurgulamak istediğimiz medeniyetlerin kavramsal temellerini oluşturan bilgi melekelerimizin merkezi olan zihindir.

Şunu da belirtelim ki, medeniyetlerin asıl özelliklerini kazandıran “küllî” değerler kavramsal olduğundan toplumdaki tezahürlerin ve iç dünyanın zihin temelinden çıkması ayrı bir önem arz etmektedir. Hatta diyebiliriz ki, tezahürlerde ağırlıklı olan yön umumiyetle bilgisel melekeler olmazsa bir kültür küllleşemeyeceğinden medeniyet düzeyine ulaşamaz. Bir örnek verelim: Seli-

miye kesbettiği küllî camiyyeti itibariyle neredeyse tek başına bir medeniyeti temsil edebilir. Ama Ankara'daki Kocatepe Camisi sadece beton bir yapıyı temsil edebilir. Hatta denebilir ki, Kocatepe bir medeniyet ürünü değildir; çünkü sadece bir kopyadan ibarettir. Bugün herkes bir Kocatepe inşa edebilir, ama küllîyet kesbetmiş bir camiyyete sahip olan Selimiye gibi bir yapıyı sadece medeniyet düzeyine ulaşmış bir toplum üretebilir. O halde Kocatepe Camisinde hâkim olan, iç dünyamızın duyuşsal melekeleridir. Elbetteki, iç dünyamız duyuşsal melekelerden ibaret olmadığı için bu eserde bilgi ve halet-i ruhiye de vardır ama orantıları duyuşsal melekelerle göre çok azdır. Bu da şu anlama geliyor: tezahürlerde küllîleşmeye yol açan iç dünyanın bilgi ve halet-i ruhiye melekeleridir. Duyuşsal melekelerin güçlü olması bir medeniyet ürünü oluşturmada yetersizdir. Bu melekeler sadece insan olarak ama hayvânî yönümüz itibariyle ihtiyacımız vardır. Elbetteki daha ziyade biyolojik işlevleri olan duyuşsal melekeler olmadan iç dünya işlevini yerine getiremez. Ama bilgi ve halet-i ruhiye melekeleri eksik kalırsa toplum bağlamındaki tezahürler mahalli kültürü medeniyet seviyesine çıkarmada yetersiz kalacaktır.

Örneklerimizi artırarak konuyu daha açık bir duruma getirebiliriz. Meselâ Mevlana gibi güçlü bir halet-i ruhiyeye sahip kimse ancak *Mesnevi*'yi yazabilir. İbn Tufeyl gibi güçlü bir felsefî dünyagörüşüne sahip bir kimse ancak *Hayy İbn Yakzan* gibi bir hikayeyi yazabilir. Günümüzde Türkiye'de yazılan hiç bir eser bu medeniyet külliyetindeki eserlere ulaşamaz. Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bendlerini* yazabilecek güçte ve zenginlikte iç dünyasına sahip bir aydınımız malesef yoktur. Medeniyetimizin geçmişteki başarılı şahsiyetleri saymakla bitmez. Eş'ari, Gazali, İbnu'l-Heysen, Davud el-Kayseri, Osman Gazi, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Uluğ Bey, İbn Haldun, Takiyuddin, Dede Efendi, Hafız Osman, Mimar Sinan vs. hepsi çok zengin iç dünyasına sahip medeniyet külliyetini kesp etmiş kimselerdi. Bu örnek şahsiyetlerde olduğu gibi bir kültürdeki insanların iç dünyasını bilgi melekeleri küllîleştirmektedir. Bunu açıklayabilmek ve böylece gerek halet-i ruhiyede olsun gerekse duyuşsal

melekelerdeki durumlarda teşekkül eden iç zenginliğin nasıl kavramsallaştığını göstermek için insan zihninin bir tahlilini yapmak durumundayız.

Şüphesiz ki insan zihni, içinde bulunduğu evrenin bilgisini elde etmeye gücü yetecek şekilde yaratılmıştır. Aynı şekilde dünya da insan zihni ile kavranabilecek şekilde yaratılmıştır. Zihnimiz duyu algısı vasıtasıyla aynı dünyanın imge ve temsilleriyle şekillenirken, bilgi edinmede ilk adımı atmaktayız. Böylece dünyaya ilk geldiğimiz günden itibaren duyular yoluyla bir tecrübî bilgiye sahip olabileceğimizi söyleyebiliriz. Zihnî melekelerimizin kendi kaynaklarını kullanarak oluşturduğu aklî temelin, tecrübî bilgi ile sürekli birleştirilmesi, zihinde zamanla, bizim dünyagörüşü dediğimiz bir çerçeveyi oluşturur. İlk tecrübî yaşantıdan itibaren, zihin bu çerçeve içinde çalışmaya başlar ve daha sonra elde edilecek bilginin değişik birleşimleri ile onu genişletir. O halde, dünyagörüşü, zihnin içinde faaliyet gösterdiği ve onsuz hiç bir zaman işleyemediği bir ortamdır. İçinde hiç bir bilimsel kavramın ve bilim ile ilgili diğer kavramların olmadığı bir dünyagörüşü düşünelim; böyle bir ortamda hiçbir zaman bilimsel bilginin mümkün olmayacağı kesindir. Böyle şartlar altında, ilmî faaliyet beklenemez. Aynı şekilde mesela Mimar Sinan'ın zihninde oluşmuş tevhid ve benzeri kavramlar olmadan onun iç dünyası cami mimarisine yansıyamaz.

Her ilgili kavram ve olay, davranışın işlenmesi için alınacak karardan önce, belirli bir dünyagörüşü içinde değerlendirildiğinden, diyebiliriz ki, *dünyagörüşü*, herhangi bir davranışın en başta gelen şartı olmalıdır. Buradan şöyle genel bir sonuç çıkarabiliriz: Bir dünyagörüşü, bilimsel ve teknolojik faaliyetleri de içine alan, bütün insan davranışının duyularla gözlenemeyen yani algılanamayan temelidir. Dünyagörüşünü, herhangi bir davranışın en başta gelen temeli olarak kabul ettiğimizden, her insan davranışının nihaî noktada onun dünyagörüşüne götürülebileceği ve böyle olmak hasebiyle de, nihaî noktada bu dünyagörüşüne indirgenebileceği neticesine varabiliriz.

İnsan davranışının nihai olarak bir dünyagörüşüne indirgenmesi, bireysel ve toplumsal hayatta, tabii ki buna bilimsel faaliyetler de dâhil, dünyagörüşünün önemli olduğunu göstermeye yeterlidir. Bu sonuç ile davranışlarımızda dünyagörüşünün önemli rolünü vurgulamak istiyoruz; aksi takdirde, kişinin psikolojisi, fizyolojisi ile maddî ve ictimâî çevrenin etkisi gibi insan davranışında veya bir davranışın işlenişinde önemli rolü olan diğer bir takım unsurları gözardı etme ve hiçe sayma gibi bir niyetimiz yoktur. Nitekim bütün bu özellikleri halet-i ruhiye ve duyusal melekeler adı altında topladık. Burada daha ziyade, bilgisel açıdan bir dünyagörüşünün insan davranışının diğer bütün unsurlarından çok daha fazla önemli olduğu noktasını vurgulamak istiyorum. Durum bu şekilde ortaya konunca dünyagörüşünün medeniyetlerde kavramsal temeli oluşturduğunu görmemiz gerekir. Konuyu biraz daha açabilmek için daha önce bir çok çalışmamızda ele aldığımız dünyagörüşü kavramını burada konumuz açısından tekrar açıklamaya çalışacağız.¹²

Bir kültür, küllîleşerek medeniyetleşirken bu süreçte en önemli ve etkin unsur şüphesiz ki bilimdir. Dünyagörüşünün bilimselleşerek medeniyetin kavramsal temelini oluşturduğunu açıklamak için bu sürecin bilimsel açıdan tahlil edilmesi gerekir. Bilim, *belli bir* konusu, yöntemi, nazariyeler dizgesi ve düzenlenmiş bilgi birikimi olan bir insan faaliyetinin sonucudur. Bilimsel bilgi, toplum için üretilen bir bilgi amacıyla üretilmediği halde, kendi mahiyeti itibariyle bu amaca doğru yönlendirilebilir. Örneğin, fizikçi bir bilim adamı, nükleer araştırmalarını, tıpta belli ameliyat işlemlerinde kullanılsın diye yapmadığı halde, başka bir “bilgi pratisyeni” diyebileceğimiz bir uygulamacı onu bu amaca yönlendirebilir ve böylece teknoloji ortaya çıkar. Dolayısıyla bilimsel bilgi tabiatı itibariyle toplumsal bir boyut kazanmış olur. Aynı şey, felsefe, sosyoloji, matematik ve hatta biyoloji, tarih gibi diğer bütün, soyut bilimler için de geçerlidir. Dikkat edilirse, burada “soyut” kavramını, bir bilimin konularını dikkate alarak değil; aksine nazariyelerine ilişkin kul-

12 Mesela bk. *Bilgi Felsefesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992, 2003 ve 2011).

lanmaktayız. Böylece, bilimsel nazariyelerin, kavramsal özelliklerini dile getirebilmek için tümele doğru olan genellemelerin soyutluk içerdiği ifade edilmektedir.

Bu durumda diyebiliriz ki, toplumda üretilen bu üst düzey soyut bilgilerin, toplumun diğer kesimlerine doğru çizdiği bir yayılım süreci vardır. Bilginin toplumda yayılırken kullandığı bineğe “bilgi düzeneği” diyoruz. Burada bir teşbihle bilgi düzeneğini bineğe benzetme durumundayız, çünkü bilgi adeta bir binekle topluma yayılmaktadır. Bilgi düzeneği dediğimiz gözle görülüp algılanamayan ancak akıl ile tahlil edip burada da ortaya koyacağımız gibi zihinle algılanan bu binek, İslam medeniyetinde olduğu gibi eğitim nizamı ile kurulur. Eğitim vasıtasıyla bu sürecin geçirdiği en önemli dört aşamasını, 1. soyut aşama, 2. somutlaşma aşaması, 3. kitlesel dağılım aşaması ve, 4. toplumsal düzey aşaması olarak adlandırabiliriz. Şimdi bu aşamaları tek tek ele alarak, bilgi düzeneği sayesinde bilimin bir toplumu bilgisel düzeye nasıl getirdiğini ve böylece mahalli bir kültürün küllîleşme sürecini nasıl başlattığını sergilemeye çalışalım.

Soyut aşamada, bilim adamları yer almaktadır. Bu aşamada üretilen bilgiler, üç sınıfta toplanabilir: a) Düşünsel bilimler; felsefe, sosyoloji, tarih, din ve dil bilimleri gibi, insan ve toplum bilimleri, bu tür bilim adamlarının ürettikleri bilimlerdir; b) Tabiat bilimleri; astronomi, fizik, kimya, anatomi, biyoloji ve jeoloji gibi; c) Teknik bilimler; mühendislik, tıp, mimarlık ve benzeri bilim dalları yine bu türden bilimler olarak ele alınabilir. Bu aşama, saf bilimsellik aşaması olup yukarıda tanımlamaya çalıştığımız bilim olgusu içerisinde yapılan faaliyetleri içermektedir. Burada görülen her üç tür bilimlerin konuları farklı olduğundan yöntemleri de farklılık arzedebilir. Hatta her bir dal içerisindeki bilimlerin bile yöntemleri birbirinden farklı olabilir. Böylece sonuçta ulaşılan bilgilerde de farklı oranlarda, ancak yukarıda belirttiğimiz anlamda, soyutluk olacağı açıktır.

Somutlaşma aşamasında ise, “aydınlar” dediğimiz fikir ve sanat adamları bulunmaktadır. *Aydınlar*, bilim adamları, yani bizim medeniyetimizdeki karşılığı ile *ulemâ* tarafından üretilen soyut bilimsel bilgileri anlayabilecek nitelikte olan *bilgi pratisyenleridir*. Bilgi pratisyeni, bilgiyi uygulamaya hazır hale getirmek için onu somutlaştırarak uygulamacıya devreden bir araçtır. Aydınlar da aynen bilim adamları gibi, bilgi pratisyenliğini özellikle bu amaç için yapmayı; aksine bizzat toplum için belli bir etkinlik içinde olan hassas kişilerdir. Bunların, bilgiye, hakikate ve özellikle de bilimsel bilgiye karşı derin bir duyarlılıkları vardır. Diğer taraftan, aydınlar, topluma ve toplumun dertlerine karşı da özel bir duyarlılığa sahiptirler. Bu yüzden elde ettikleri bilimsel bilgileri, etkinliklerine derhal yansıtırlar. Örneğin, bir varoluşçu veya realist ya da sürrealist, modernist bir mimarî, ya da sanat veya edebiyat akımı, yine bu adlarla anılan felsefe okullarından etkilenerek aydınların oluşturduğu etkinliklerdir. O halde bunlar, üst düzeyde oluşturulan düşünsel bilimlerden kaynaklanmıştır. Yine, bu üst düzey kevnî ve teknik bilimlerdeki buluşları ve nazariyeleri kullanarak yazılan bilim kurgu hikaye veya romanları, ortaya konan sanat eserleri ve teknolojik buluşlar, aynı durumu ifade etmektedir. Aydınların buradaki en önemli işlevi, soyut düzeyde kalan bilimsel bilgileri somutlaştırarak, herkesin anlayabileceği bir konuma getirmeleridir. Malumdur ki, herkes soyut bilgiyi aynı kolaylıkla anlayamaz. Aydınlar, soyut bilgiyi anlamada özel bir yeteneğe ve eğitime sahiptirler. Onların bilgiyi bu şekilde somutlaştırması ile bilimsel bilgi, daha ziyade duyulara hitap edecek bir düzeye geldiğinden somutlaştırılmış olur. Böylece bilimsel bilgi, daha yaygın bir kesime hitap edebilecek bir konum kazanmış olur veya tabiri câizse bilgi binmiş olduğu bineği sayesinde topluma yayılmaya başlamış olur.

Yaygınlaşma işleminde kurumlaşmış birtakım etkinliklerin daha yaygın bir araç olarak işlev gördüğünü müşahade etmekteyiz. Bunlar da eğitim ve iletişim kurumlarıdır. Bu kurumların, aydınlardan devralarak daha somut bir hale gelmiş olan bilimsel bilgiyi, kitlesel olarak halk tabakalarına aktarmaları, *kitlesel*

dağılım aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamanın işlevi, herkes tarafından açıkça bilindiğinden ayrıntılarına girmemiz yersiz olacağından, bilginin toplumdaki yayılma sürecinde geçirdiği son aşamayı açıklamaya çalışalım. *Toplumsal düzey aşaması* olarak adlandırdığımız bu dördüncü aşamada, toplumdaki fertlerin dünyagörüşleri, üst düzeyde oluşturulan bilimsel bilgiler çerçevesinde şekillenmektedir. Bunu gösterebilmek için bir toplum bireyinde dünyagörüşünün nasıl oluştuğunu açıklayarak konumuza ışık tutmaya çalışalım.

Dünyagörüşü oluşumu, aslında bir bilgi edinme sürecidir. İnsan aklının bilgi edinmesi, mutlaka bilinenden bilinmeyene doğru hareket etmektedir. Yeni doğan bir çocuğun hiçbir bilgisi olmadığı için bilgi üretmesi mümkün değildir. Ancak bu çocuk, bazı yeteneklerle donatılmış olup yeni geldiği dünyanın bu yeteneklere tekabül edecek durumda olduğunu görür. Dolayısıyla ilk edinilen veriler, duyuların etkilenmesi ile oluşan tecrübî birikimlerdir. Bunlar aslında henüz bilgi değil, sadece dış dünyanın bizim duyularımızda bıraktığı izlenimlerdir. Bu izlenimleri bilgiye dönüştürecek bazı aklî yetenekler bizde doğuştan vardır. Bunlardan en önemlileri, sebeplilik yeteneği ile akıl yürütme yeteneğidir [ayrıca çelişki yeteneği gibi diğer bazı aklî melekeler de biyolojik olarak bize doğuştan verilmiştir]. Bu yetenekler vasıtasıyla duyuusal izlenimler bilgiye dönüştürülür.

Mesela, çocuğun elini ateşe sokması ile elinde bir yanma acısı izlenimi kalır. Sebeplilik yeteneği ile çocuk, ateş nesnesinin bu izlenimi bıraktığı sonucuna varır ki, bu ateş hakkında edindiği ilk bilgidir. Elde edilen ilk bilgiler, tekrar duyuusal izlenimlerle birlikte kullanılarak daha değişik bilgiler üretir ve böylece dünyagörüşü oluşum süreci başlamış olur. Bu süreç, kültür malzemeleri dışarıdan verilir ve böylece çocuğun dünyagörüşü çevresinden bağımsız olarak oluşmaz. Ancak çevrenin en önemli etkisi, çocuğun okul eğitiminin başlaması ile görülür. Dünyagörüşü süreci böylece gelişerek devam eder ve bir bakıma belli bir noktada tamamlanırsa da gelişme olarak hiçbir zaman tamamen durmaz.

Ancak bu sürecin belli bir aşamasında bilgi ile ilgili sorular cevaplanmış ve bu çerçevede belli birtakım anlayışlar oluşmuştur; insan anlayışı, çevre, dünya, din, tanrı, bilgi, bilim, vs. anlayışları gibi. Bütün bu anlayışların en yakın ortamı, dünyagörüşü; daha geniş ortamları ise, kültür, eğitim, bilim ve teknoloji gibi dünyagörüşünün oluşmasındaki diğer etkin unsurlardır. Görüleceği gibi, bu ortamların oluşması, yukarıda özetlemeye çalıştığımız bilginin yayılım süreci içerisinde olursa bireyin dünyagörüşü, oluşturulan bilimsel bilgi yönünde şekillenecektir. Bu şekilde oluşan dünyagörüşü, bilimsel olarak oluşan dünyagörüşüdür. İthal bilgi ile bu şekilde dünyagörüşü oluşamaz. Aksine tabî bir süreçle dünyagörüşü oluşur. Dünyagörüşünün bilimsel olarak oluştuğu toplumlar işte bizim *bilgi toplumu* dediğimiz toplumlardır.

Burada özetlemeye çalıştığımız bilimsel boyuta, zamanımızın ünlü İngiliz filozofu Whitehead değişik açılardan işaret etmektedir; “bütün düşünsel faaliyetleri, tamamen birleştirip açık-seçik ve tutarlı bir bütünlüğe dönüştürmek felsefenin temel amacıdır.”¹³ O halde, bilimsel bilgi, bir toplumu bilgi toplumu seviyesine çıkararak ona bir dinamizm ve hareketlilik kazandırır. Ancak burada ileri sürmek istediğimiz, cevvaliyet (dinamizm), toplumsal zindelik olup; hızlı yaşama ve günümüzdeki hızlı ulaşım araçları ile çalışma veya ekonomik hayatın canlılığı anlamında değildir. Aksine toplum bireylerinin açık-seçik bir dünyagörüşünü bilimsel olarak elde etmeleri ile bilimsel ve düşünsel faaliyetlerde etkin bir duruma geçmelerini “toplumsal bir cevvaliyet” olarak görmekteyiz. Nitekim bilimsel ve düşünsel cevvaliyet, diğer alanlardaki hareketliliğe ve canlılığa daha anlamlı bir katkıda bulunarak toplumun çağdaş düzeye ulaşmasını sağlar. Böylece bireylerin dünyagörüşü *fitri* olarak değil, *bilimsel* olarak belli bir yönde oluşur. Aslında toplumdaki dünyagörüşleri bilimsel ve özellikle de düşünsel etkinlikler tarafından şekillenmektedir. Yine bu duruma Whitehead şöyle işaret

13 “It is the primary aim of philosophy to unify completely, bring into clear coherence, all departments of rational thought.” Alfred North Whitehead, *Science and Modern World* (New York: The Free Press, 1967), 147.

etmektedir; “bir çağın zihniyeti, içinde bulunulan toplumun aydınları tarafından geliştirilen dünyagörüşünden kaynaklanmaktadır.”¹⁴

Herhangi bir dünyagörüşü, bu şekilde bilimsel etkinlikler tarafından şekillendirilirse, o dünyagörüşündeki kavramlar, fikirler ve bakış açıları belirginlik, açıklık ve netlik kazanır. Böylece bu dünyagörüşüne sahip olan kişi o yönde dinamik ve etkin bir konuma geçer. Böyle bir bireyin bulunduğu toplumun ise, bilgi toplumu olacağı açıktır. Medeniyetlerin, böyle bilgi toplumları düzeyinde bilimsel bilgi temeline dayanarak ortaya çıktıkları da bir gerçektir. Zaten bu konuya gereken önemin verilmesini bu açıdan kaçınılmaz görmekteyim. Nitekim aynı noktaya Rosenthal şöyle işaret etmektedir;

*Medeniyetler, soyut nitelikteki kavramlar çerçevesinde oluşma eğilimi göstermektedirler. Nitekim medeniyetlere kendilerine has özelliklerini kazandıran, herşeyden çok bu soyut kavramlardır. Bu tür kavramları görmek için, henüz oluşmakta olan bir medeniyetin başlangıç dönemlerini incelemek yeterlidir.*¹⁵

Burada diğer bütün bilimlerde ayrı bir yer alan *felsefe bilimine* özellikle işaret etmek yerinde olacaktır. Zira konu bireylerin dünyagörüşünü şekillendirme olunca tabii olarak şu soru gündeme gelmektedir; madem ki dünyagörüşü şekillendirmek, topluma bilimsel bir zindelik kazandıracaktır, o halde dünyagörüşü ile ilgilenen özel bir bilim var mıdır? Şayet varsa, bu bilim nedir ve dünyagörüşünü nasıl şekillendirir? Bunun cevabını, dünyagörüşünü, konu olarak alıp inceleyen bir bilimde aramamız gerektiği açıktır. Felsefe tarihini incelersek felsefenin bu görevi üstlendiğini kolaylıkla görürüz. Ancak

14 “...the mentality of an epoch springs from the view of the world which is, in fact, dominant in the educated sections of the communities in question.” *Science and Modern World*, vii.

15 Franz Rosenthal. *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1970), 1.

felsefenin görevi, dünyagörüşünü şekillendirmekten ziyade, onu konu alıp incelemektir. Fakat felsefede “dünyagörüşü” deyimini yerine, daha bilimsel bir ifade olan “sistem” kavramı kullanılmaktadır. Felsefe sistemleri, aslında tutarlı, soyut, mantıksal ve felsefi olarak kurulan *bilimsel* dünya görüşleridir. İşte bu *bilimsel* dünya görüşleri, diğer bütün bilimlere de çerçeve kazandırması açısından öncülük etmektedir. Whitehead’ın sözleri, diğer filozofların da kabul edecekleri bu görüşü, şöyle ifade etmektedir:

*Felsefenin, gerçek bilimsel yöntemi, bir fikirler ağı kurmaktır... Bütün diğer düşünce biçimleri, açıkça algılanmayan, fakat görüşlerin oluşmasındaki etkisi pek azımsanamayacak olan böyle fikir ağları tarafından şekillendirilmektedir. İşte felsefenin önemi, bu fikir ağlarını, hiç tükenmeyen gayretleri ile açıklığa kavuşturmak; böylece eleştiri ve gelişmeye yatkın bir duruma getirmekte yatmaktadır.*¹⁶

Felsefe sistemlerinin bu özelliği, onların bizzat temelinde yatmaktadır. Zira sistemler, içlerinde insan yaşantısı ile ilgili bir çok kavramın, açıklıkla ve bilimsel olarak ifade edilmesi ile oluşturulur. Böylece; insan nedir? Toplum nedir? Hayatın anlamı nedir? Nereden geliyoruz, nereye gidiyoruz? gibi soruların yanında; bilgi, bilim, yöntem, nazariye, devlet, siyaset, hukuk, iktisat, ahlak ve diğer birçok kavramlar bir *dizge* (sistem) teşkil edecek şekilde fikir yumağı halinde geliştirilir. İşte bilgi toplumuna, evrensel medeniyet kapılarını açan bu felsefi yaklaşımdır. Yine Whitehead’ın görüşü ile buradaki savımızın, nasıl dile getirildiğini aşağıdaki alıntıda görebiliriz:

16 “The true method of philosophical construction is to frame a scheme of ideas... All constructive thought is dominated by some such scheme, unacknowledged but no less influential in guiding the imagination. The importance of philosophy lies in its sustained effort to make such schemes explicit, and thereby capable of criticism and improvement. Alfred North Whitehead. *Process and Reality*, ed. by David Ray Griffin and Donald W. Sherburne (New York: The Free Press, 1979), xiv.

Bütün dizgesel düşüncelerde bilgisel bir temel vardır. Kapalı kavramların, günlük tecrübelerin ve görüşlerin bir kenara itilmesi bulunmaktadır.. Dizge, önemlidir. Tecrübemiz içerisinde yığılan düşüncelerimizin kullanılması, uygulamaya dökülmesi ve eleştirisi için zorunludur.¹⁷ ... Bu tür bilimsel çabalar, medeniyetin özünü oluşturmaktadır. Hatta medeniyet, bu demektir.¹⁸

Whitehead, böylece felsefenin, “en etkin bilimsel çaba olduğu” sonucuna ulaşır¹⁹ ve bir bakıma bilimin toplumsal boyutunun bir ifadesi olarak felsefeye, yukarıda özetlemeye çalıştığımız, bilginin toplumdaki yayılma sürecinde önemli bir yer verir: “Felsefenin işlevi, toplumu aydınlatan temel fikirlerin taze ve canlı kalmasını sağlamaktır. Bu yüzden felsefe, yerleşmiş düşüncenin, durağan alışılmışı doğru inişe geçmesini tersine çevirir.”²⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bilimin toplumsal boyutu, toplumu bilgi toplumu düzeyine çıkararak önemli bir olgudur. Mahalli kültür bu sayede külliyet kesb etmeye başlar ve medeniyetleşme sürecine girer. Bilgi toplumu ise, bilgisayar ve benzeri cihazlarla toplumu donatmak değil; aksine yukarıdaki tanımımızda da belirttiğimiz gibi, bilimsel çabalarla toplumu aydınlatan soyut düşüncenin canlı ve etkin bir şekilde topluma canlılık ve cevvaliyet kazandırmasıdır. Bu dinamizm, üst düzey, soyut bilgilerin, toplumun diğer

17 “In all systematic thought, there is a tinge of pedantry. There is a putting aside of notions, of experiences, and of suggestions, with the prim excuse that of course we are not thinking of such things. System is important. It is necessary for the handling, for the utilization, and for the criticism of the thoughts which throng into our experience.” Alfred North Whitehead. *Modes of Thought* (New York: The Free Press, 1938), 2.

18 A.e., 3.

19 “If my view of the function of philosophy is correct, it is the most effective of all the intellectual pursuits.” *Science and the Modern World*, viii.

20 “The use of philosophy is to maintain an active novelty of fundamental ideas illuminating the social system. It reverses the slow descent of accepted thought towards the inactive commonplace”. *Modes of Thought*, 174.

kesimlerine doğru çizdiği bir yayılım sürecinden geçmesi ile oluşmaktadır. Bu süreç ise dört aşamada gelişmekte ve diğer bütün aşamaların genel çerçevesi felsefe tarafından çizilmektedir: 1. soyut aşama, 2. somutlaşma aşaması, 3. kitlesel dağılım aşaması ve 4. toplumsal düzey aşaması olarak adlandırdığımız bu süreç, bizce bilimin toplumsal boyutunu yine bilimsel olarak dile getirmektedir. İşte bilginin bu şekilde bilgi düzeneği ile yayılması sayesinde toplumun bütün katmanlarına yayılması ile kişilerin iç dünyasının en önemli unsurunu oluşturan dünyagörüşü şekillenir ve zihin medeniyetleşme sürecinde yetkinlik kazanır. Medeniyetimizde İbn Sinalar, Gazaliler ve Harizmîler bu şekilde yetişmişlerdir.

İslam medeniyetinde büyük bilim adamlarının yetiştikleri devirlerden önceki asırlara geriye doğru yürürsek görürüz ki İslam'ın ilk yüzyılında hiçbir bilim ve düşünce eseri mevcut değildir. Ancak bu yüzyılda çok önemli bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişim İslam dünyagörüşünün doğması ile o günün mahalli Hicaz kültür ortamındaki toplumda başlattığı muazzam bir ahlâkî ve fikrî harektir. Bu hareketi kısaca özetleyecek olursak ilk İslam toplumunda bilgi düzeneğinin nasıl kurulduğu ve böylece fertlerin iç dünyalarının nasıl zenginleştiğini açıkça görebiliriz. İslam dünyagörüşü vahiyle başlayarak geliştiği için Kur'an'ın umumi bir nüzul sırası bize İslam dünyagörüşünün inkişafı ile ilgili ip uçları verecektir. Evvel emirde Mekke'de Peygamber Efendimize Allah fikri, yaratılış kavramı, âhiret, insanın sorumlulukları, fakirlere yardım, öksüzleri koruma, iyi ve kötü gibi çoğunlukla ahlâkî ve imana dair âyetlerin vahy edildiğini müşahede etmekteyiz. Dikkat edelim, bu ayetleri incelediğimizde İslam medeniyetinin hangi kavramları temel alarak yükseldiğini de görürüz. Bütün bu kavramları iki sınıfta toplayabiliriz: derin bir ahlâkî sorumluluk ve bu sorumluluğa anlam kazandıran tevhid inancı; bu sebeple bu konular, İslam dünyagörüşünün en temel birimleri olarak alınmalıdır. Tek bir Allah'a iman ve *marifetullah*'ı gerektiren içten bir inanç; öyle bir inanç ki, insanı ahlâken sarsan ve kendi benliğini sorgulamaya yönelten kalbî, ruhî ve hâlî bir durum.

Bu durumu yaşamayan bir insana bunları açıklaması bile çok güçtür. Sadece diyebiliriz ki, iman ve ahlâk elele toplumu yeniden şekillendirmektedir.

Mekke Döneminin son zamanlarında nâzil olan âyetler ise “nübüvvet” (Peygamberlik öğretisi), ilim kavramı, dinin ve ibadetin anlamı gibi daha soyut kavramları yeni İslam toplumuna sunmuştur. Birinci dönemle birlikte vahyolunan âyetler, Peygamberimizin açıklamaları ve ilk Müslüman cemaatinin katkıları ile İslam dünyagörüşünün temel kavramsal yapıları oluşmaya başlamıştır. Sonuç olarak vahiy yeni temel umdeleri beyan etmeye devam ettikçe onların zihinlerinde yeni bir dünyagörüşü teşekkül etti. İşte, bu dönemde böylece teşekkül eden ve İslamî çerçeveyi oluşturan bu yeni fikirler yumağına “İslam dünyagörüşü” diyoruz. Bu ilk İslam dünyagörüşü, daha sonraları ayrıntılarında birtakım gelişmelere uğrayarak, ancak ana öğretilerinde ve yapılarında değişmeden bize temel kaynakların muhafazası sayesinde intikal etmiştir. İlk Müslümanlar yeni çıkan fikirleri anlamak için Peygambere yöneldiklerinden, Peygamberimiz (SAV) vahiy gelmeye devam ettiği sürece İslam dünyagörüşünün tek kaynağı olmuştur. Sonuç olarak da ilk İslam toplumunda tek hakim dünyagörüşü ortaya çıkmıştır.

Medine Döneminde ise, hukuk, cihad, kardeşlik, ümmet gibi kavramların daha önceki konularla birlikte bir bütünlük içerisinde ortaya çıkması ile İslam dünyagörüşü diye adlandırdığımız iç dünyanın zihnî ayrıntı diyebileceğimiz kavram ve yapıları oluşmuştur. Tabii ki yeni bir konu tanıtıldığında daha önce geliştirilen konuların tartışması sona ermedi; aksine onlar daha ileri seviyede açıklığa kavuşturuldu ve aydınlatıldı. Bu dönemde İslam dünyagörüşünün bilgi yapısı gelişerek sonuçta 3. Hicrî yüzyılda İslam bilim geleneğinin doğmasına yol açmıştır. Bu süreçten özetle İslam medeniyetinin âdeta yapı taşları hükmünde olan kavramsal temelini çıkarmaya çalışabiliriz. Öncelikle iman ile ilgili bütün cevval kavramları *tevhid* kavramı altında toplayabiliriz. İmanla elele gide ahlâkî duygu da *adalet* kavramında anlam kazanmıştır. Bu iki kavram ise *ilim*

ile topluma kök salmıştır. Ancak bu kavramları hayata geçiren insan olduğuna göre insanı fert olarak, toplum olarak ve toplumdaki düzenin esası olarak gören temel bir kavram da anlamını *halife* anlayışında bulmuştur. Halife burada siyasi anlamda alınmamıştır. Kur'an'da bir çok yerde geçmesine rağmen özellikle şu iki âyet *halife* kavramının iç dünyamızdaki yapısını kurmaktadır:

Rabbin meleklere “Ben yeryüzünde bir halife tayin edeceğim” dediğinde onlar: “(Yeryüzünde) bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz Seni tesbih ederek hamd ediyoruz ve Sani takdis ediyoruz” demişlerdi. (2/Bakara, 30-31)

Biz insanoğlunu (Adem oğullarını) saygın yaparak karada ve denizde gezabilmeleri için gerekli ortamı yarattık. Onları rızıklandırdık ve diğer yaratıklarımızın çoğundan üstün kıldık. (17/İsrâ, 70)

İnsanın böylece saygı duyulması gereken bir varlık olduğu vurgulanarak toplumun temel taşı olarak algılanması sağlanmıştır. Bu temel anlayış üzerine İslam toplum anlayışı ve siyaset felsefesi kurulmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslam medeniyeti, diğer medeniyetlerde de olduğu gibi belli kavramlar üzerinde temellenerek insanların iç dünyasını zenginleştirmiş ve bu sayede oluşturduğu toplum bağlamında bu iç dünyanın tarih sahnesinde dış dünyada tezahür etmesiyle mahalli olan Hicaz Arap kültürünü İslam'ın küllî kavramları ile anlamlandırmış ve oluşan bilgi geleneğinin kurduğu bilimlerle küllîleştirerek bir medeniyet halinde tezahür etmesine zemin hazırlamıştır. O halde medeniyetleri kuran ve tarih sahnesinde ortaya çıkaran kuru kuruya yapılan taş ve toprak yapılar veya edebi ve sanat şaheserleri değil, aksine insan iç dünyasının temel yapılarını cevval bir yapıya büründüren ve halet-i ruhiyeyi, zihin yapısını ve duyuşsal melekeleri zenginleştiren kavramlardır.

II. BÖLÜM

İKTİSAT, DEĞERLER VE MEDENİYET

Ekonomi, Toplum ve Medeniyet

Stephen B. YOUNG²¹

1. Şehirlilik Anlamıyla Medeniyet

Medeniyet, insan toplulukları nezdinde kültür (edebiyat, sanat, mimari, mühendislik ve din), siyaset, ekonomi ve sosyal örgütlenmede mükemmellik standartlarının kayda değer hatta kahramanca bir seviyesi yakalandığı zaman ortaya çıkar.²²

Medeniyet, bir topluluk paradigması olarak şehirler ve şehir yaşamının imkânları ile ortaya çıkar. Şehir yaşamı yoğundur, kırsal ve tarıma dayalı değildir. Burjuvaya dayanır, çiftçiliğe veya aristokrasiye değil. Orada savaşçıların değil, yolları kesişen ve karşılıklı dayanışma içinde olan elitlerin ağırlığı vardır. Nesilden nesle devam eden kültürel üretimin karmaşık sistemini idame ettirmede ve toplumun refahı adına maddenin yeni formlarını geliştirmede farklı roller oynaması suretiyle medeniyetlerin yönetici elitleri çeşitlilik arz eder.

Şehir yaşamı; söylem ve şefaath (mediation) ile insan mücadelesinden dindarca imtina etme üzerinde aklın aktif faaliyetini teşvik eder. Şehir toplulukları tabakalaşma ve iş bölümü ile karmaşık yapıdadır; ticaret ve takas noktalarıdır. Bundan dolayı, kültürde ve sanatta zenginlik, lüks ve hoşgörüyeye imkân verir. Her durumda tek yönlülükten ziyade heterojenliğe meyyaldır.

Şehir alanları mimarlık ve mühendislik yetenekleri ile inşa edilir. Politik müzakere ve sorunları çözme (deal- making) yeteneklerini geliştirir.

21 Global Executive Director, Caux Round Table. (Çeviren: Hasan Umut, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Arş. Gör.)

22 Bakınız. Aristotle, *Politics*, William Ellis Çev, J.M. Dent & Sons, London 1939; Hamilton, Edith *The Greek Way*, W.W. Norton New York 1930.

Medeniyetler, ortaya koydukları başarılarla anılır; gecenin bir yarısında yüzen karanlık gemiler değildir onlar. Aklın aktif faaliyeti ve kültürel farklılığa yönelik dürtü, tutkuları ve yaratıcı gösterişi ortaya çıkarır. Medeniyet entelektüel birikime (sophistication), zarafete (refinement) yani ham duyguların terbiye edilmesine ve davranış, kılık- kıyafet ve iyi seçilmiş sözlerdeki sezgiye işaret eder.

Medeni insanın mütefekkir ve hoşgörülü olması beklenir, aynı zamanda eğitilmiş ve zeki olması da. Üslup (taste), davranışların ve medeni yaşam tarzının nişanesidir.

Yazısız ve sayısız bir medeniyet tahayyül etmek zordur. Medeniyetlerin dinleri, insanları daha çok çalışmaya ve yazmaya sevk eden kutsal metinlere (İncil, Kur'an- ı Kerim, Mahabrata, Analektler) sahiptirler. Yazmak eylemi aklın faaliyetlerini tetikler, kültürel anlamda edebiyat ve felsefeye, siyasal anlamda da bürokrasi ve hukuka kapı açar. Yazı ve metin iledir ki örgün eğitim ile mitler veya İlyada destanı gibi şifahi manzum eserlerden daha karmaşık bir yapıya sahip düşünce ve normların aktarımı mümkün hale gelir.

Metinler, kültürel yapılara karmaşıklık, itibar, düşünce özgürlüğü ve süreklilik katar. Onlar kültüre odaklanır ve onu ihya eder.

Güngörmüş bir insan düşünmeden hareket etmez ve dürtülerini dizginler. Bu açıdan vatandaşlık gücün uygulanması ile değil takyit (restraint) ile ölçülür.

2. Toplumsallaşan Kitle Medeniyetinin Ekonomisi

Medeniyet, yaşamlarımızın kalitesidir ve ekonomi ile toplum, medeniyetin ortaya çıktığı çevreye katkıda bulunur. Pek çok medeniyet kadimdir; başarılıdır fakat başarıları hem ölçek hem de kapsam itibari ile sınırlıdır. Ekonomik yapılanmaları, endüstri öncesinin teknolojisi ile mahduttur. Dolayısıyla kültürel ve sosyal gelişmişlikleri kısa zamanda sınırlarına ulaşmıştır ve görece küçük

şehirlerde ve köylerde yaşayan küçük bir elit topluluğundan daha ötesine nüfuz etmemiştir.

Ekonomi ve toplum diyalektik olarak birbirlerini besler. Yani toplum ekonomik faaliyetlere imkân sağlar ve sonrasında bu faaliyetler toplumun hayatta kalmasını ve değişmesine imkân verir.²³

İnsan türü için toplumda ve ekonomideki büyük dönüşüm endüstri devrimi ile geldi. Bu devrimle birlikte insanın doğaya müdahale edebilmesi ve doğal kaynakları kullanabilmesi için doğa bilimine (science of nature) –buhar gücü, elektrik, kimya, metalürji ve mekanik- başvuruldu. Nihayetinde üretim arttı, yaşam standartları yükseldi ve tüketimcilik (consumerism) bir vaka haline geldi. Mesafeler fethedildi, insanlar daha uzun yaşamaya ve daha iyi beslenmeye başladılar.²⁴

Endüstrileşmenin gelmesi yeni tarzda bir medeniyet üretti ve bunu seçilmiş elit ailelerle asla sınırlanamayacak düzeyde umumi bir olgu (mass phenomenon) haline getirdi. Endüstrileşme bütün dünyayı kent mekânına (urban space) dönüştürdü ve bu dünyada eski zamanların kan, savaş ve din aristokratları değil orta sınıf hâkim durumda idi.

Kültür ancak ekonomik başarı ile medeniyet seviyesine ulaşır. Medeniyet, sıradan yaşam standartları ve sosyal örgütlenmelerden daha fazla ve ötesinde finanse edilmeye ihtiyaç duyar.

Bilimin ve endüstriyel teknolojilerin tarıma tatbik edilmesi; kitlesel ölçekte üretime, yiyecek fiyatlarında büyük düşüşe ve tarlalardan şehirlere doğru nüfus hareketlerine neden oldu. Bir zamanlar insanların büyük çoğunluğu yiyecek

23 Landes, David, *The Wealth and Poverty of Nations* (W.W. Norton, New York 1998); Easterly, William, *The Elusive Quest for Growth* (MIT Press, Cambridge Mass 2001).

24 Bakınız. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (The Modern Library, New York, 1937).

arama ve üretmekle meşgulken, bugün post- endüstriyel toplumlarda, nüfusun % 2'sinden daha azının tarımla uğraşması diğer insanların beslenmesine hatta daha fazlasının üretilmesine yetecek durumdadır. Tarım sektöründeki bu üretim fazlası ile pek çok insana daha zarif bir yaşam ve kentsel tüketim (urban consumption) imkânı oluşturulabildi.

Endüstri, küresel ölçekte bir medeniyeti mümkün kılar. Bugün bizler küresel bir köyden daha ziyade dijital iletişim araçları ile birbirine bağlanmış küresel bir şehirde yaşıyoruz ve bu şehirler bugün milyonlarca insanın yaşadığı büyük yerler hüviyetindedir.

Endüstrileşmeyi mümkün kılan makinelerin icadı ve bilimin üretime tatbiki de iş bölümü ve uzmanlaşma aracılığıyla toplumu etkiledi. Adam Smith'in milletlerin zenginliğinin nasıl sağlanacağına dair meşhur görüşü iş bölümünün bu etkisini açıklığa kavuşturdu. Smith iğne üretimini buna örnek gösterir:

Böyle ufak manifaktürlerden olan ve sık sık işbölümünün dikkat çektiği toplu iğne yapımı işini örnek olarak alalım. Ne bu işte (işbölümünün bağımsız bir iş koluna dönüştürdüğü bu işte) bir eğitimi olan ne de iğne yapımında kullanılan aletlerle (ki bu aletlerin bulunması da büyük olasılıkla aynı işbölümü sonucu gerçekleşmiştir) daha önce karşılaşmış olan bir işçi, tüm gücüyle çalışarak belki ancak günde bir iğne yapabilir; kesinlikle yirmi iğne yapamaz. Ancak bu işin şimdiki yürütülüş biçimi sadece ayrı bir iş kolu yaratmakla kalmamış, toplu iğne yapımının, her biri bağımsız bir iş kolu olan çok sayıda alt parçaya ayrılmasını sağlamıştır. Bir işçi teli gerer, bir başkası düzeltir, bir üçüncüsü keser, dördüncüsü ucunu sivriltilir, beşincisi toplu ucun takılabilmesi için tepesini ezer; toplu iğne başının yapımı iki veya üç ayrı işlem gerektirir; bunu iğneye takmak da ayrı bir işlemdir, toplu iğneleri beyazlatmak yine ayrı bir iştir; iğneleri paketlemek bile ayrı bir iştir; böylece belli bir öneme sahip toplu iğne yapımı işi, bazı imalathanelerde her birinin ayrı bir işçi tarafından yapıldığı, bazılarında ise, bir işçinin iki üç işlemi birden yaptığı, yaklaşık on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Sadece on

işçinin çalıştığı, dolayısıyla da bazı işçilerin bu işlemlerden ikisini üçünü birden yaptığı bu tip küçük bir imalathane gördüm. Yoksul bir yer olduğu için gerekli aletleri yetersizdi, ama sıkı çalışmalarında on iki pound toplu iğne yapabiliyorlardı. Bir pound'da dört bini aşkın orta boy toplu iğne bulunur. Böylece, o on kişi, birlikte bir günde kırk sekiz bini aşkın toplu iğne yapabiliyorlardı. Demek ki bir adam, günde kırk sekiz binin onda biri, yani dört bin sekiz yüz iğne yapıyor sayılabilir. Oysa ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız çalışsalar ve özel olarak bu iş için yetişmemiş olsalar, her biri tek başına günde kuşkusuz yirmi iğne hatta belki de tek bir iğne bile yapamayacaktı; yani uygun bir işbölümü ve değişik işlemlerin elverişli birleşimi sonucunda, şu an başarabildiklerinin iki yüz kırkta birini, belki de dört bin sekiz yüzde birini bile yapamayacaklardı.²⁵

İş bölümü sadece makine düzeneğini değil, işçi idaresindeki yeteneği yani sorumlulukların belirlenmesini ve insanların kabiliyetleri ile motivasyonlarının kanalize edilmesini de zaruri kıldı. Ekonomik mükâfatın imkânı ile birlikte yeni sosyal yapılar ve bazılarının diğerlerinden daha üstün hale gelmesini sağlayacak şekilde yeni kabiliyetler ortaya çıkardı.

Sonrasında iş bölümü, Smith'in tabiri ile "sermaye stoku" veya bugünkü deyişle "sermayeyi" gerektirdi. Gerekli makineleşmeyi sağlayabilecek, ücretleri ödeyebilecek, tedarik mal satın alabilecek ve üretim teçhizatından başkalarının da istifadesini sağlayabilecek olan bu şey genellikle para şeklinde bir araya getirilmiş likit varlıktır. Ekonomik imkânlar, artan bir şekilde karmaşık ve ileri toplumsal, finansal ve yasal ilişkilere neden olmaktadır.

Dolayısıyla tüm bunlar daha yüksek standartlarda yasal yeterlilik, tarafsız süreç ve hukuk kuralları gerektirdi ve bahsetti de. Keyfi şekilde siyasal karar alma süreci ve sınırlandırılmış oy hakkı (restricted franchise) yeni koşullar

25 A.g.e. Book I, Chapter I. (Çev. Notu: Bu kısmın çevirisi mezkur kitabın şu Türkçe çevirisinden alınmıştır. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı, 1. cilt, İstanbul: Alan Yayıncılık, 2004.)

altında devam edemedi. Öyle ki anayasal demokrasi kamu yönetiminde arzu edilen norm haline geldi.

Toplumun, kültürün ve siyasetin “burjuvalaşması” (embourgeoisement) gelişen bir endüstri medeniyetine işaretti. Orta sınıf alışkanlıkları ve erdemleri, endüstrileşme başarısına en çok imkân sağlayan husus olarak gözüktü ve karşılıklı olarak endüstrileşme de orta sınıfın yönelimlerini, aile modelini ve bilhassa çalışmanın kalıtsal koşullardan değil de başarıdan ve kendine değer vermekten geldiğini ifade eden içsel inancı (inner conviction) teşvik etti.²⁶

Fakat bütün iş bölümünün çoğu, eğer ilerleyecekse, özelleşmiş sosyal/kültürel bir çevre gerektirmekteydi. Her bir insan üretim sisteminde yapması gereken her bir görevinde başkalarına bağımlı ise ve diğerleri de işlerinde o insana bağımlı iseler, iş bölümü üretimden başka bir sonuç getirmez. Emniyet ve güven iş bölümünü ve dolayısıyla endüstrileşmeyi sağlayan gerekli unsurlardır. Karmaşık örgütsel yapılarla kişilikler arasındaki eşleşme zarurieti hâsıl olduğunda emniyetin zayıf ve insanlar arası ilişkilerde itimatsızlığın olduğu kültürler sıkıntıya gebedir.²⁷

Endüstrileşme geçtiğimiz dört yüz yıl boyunca ilerledikçe; bireyler, firmalar, yatırımcılar arasındaki bağımlılık derecesi çok hızlı bir şekilde yükseldi. Eylül 2008’de Wall Street’teki muhtelif finansal firmaların çöküşünün aniden küresel bir durgunluğa neden olduğunu gördükçe, daha iyi anlıyoruz ki, mevcut dünya yoğun ve birbiri ile ilişkili bağımlılıklarla istiflenmiş üç boyutlu bir matrikstir (Rubik küpü).

Zenginlik aceleye daha az gerek duyan meslekler ve eğlenceler ortaya çıkardı; yani daha fazla para kültür için harcanabilir oldu. Sanat, küçük bir elit

26 Landes, A. g. e.

27 Fukuyama, Francis, *Trust* (Free Press, New York 1995); Wilson, James Q., *The Moral Sense* (Free Press, New York 1993); Harrison, Lawrence and Huntington, Samuel, *Culture Matters* (Basic Books, New York 2000).

gruba hizmet etmekten tüketicinin büyük ölçekte ondan yararlanabilmesinin sağlanmasına dönüşebildi.

Hiçbir kültür, sorumluluklarda ve teşebbüslerde etkin bir sosyal ağ geliştirmeden ve bunu sürdürülebilir kılmadan medeniyet seviyesine çıkamaz. Sadece zenginlik ve güç değil, girişimcilik ve yaratıcılık da medeniyetin alamet-i farikasıdır. Endüstrileşme ve bilim, girişimcilik ve yaratıcılığın neşv ü nema bulmasına olanak tanır.

Küresel Medeniyet için Ekonominin Toplumsallaşması

Pek çok kişinin ifade ettiği gibi, endüstrileşmenin ortaya çıkışı ve gelişmesi kazara veya bir rastlantı sonucu olmamıştır. Öyle gözüküyor ki, bu tarz bir ekonomik üretimin vücut bulması ve sonrasında şaşılacak derecede büyümesi için belirli koşullar gerekliydi. Sadece endüstrileşmenin yarattığı zenginlik, ondan önceki insanların toplam servet birikiminden trilyon dolarlar kadar fazladır.

Karl Marx, daha çok endüstrileşmenin yükselişini açıklamak ve yaratılan zenginliği ahlaki olarak değerlendirmek adına dialektik materyalizm düşüncesini, emek- değer teorisini, emeğin sermaye tarafından gaspı ve sınıf çatışmasını gündeme taşıdı.

Max Weber ise daha farklı bir yaklaşım sergiledi ki bu bana göre çok daha başarılı olmuştur. O, Hollanda, İngiltere, İskoçya ve Kuzey Amerika'daki İngiliz/İskoç kolonilerin Kalvinist bölgelerinde belirli davranışların gelişmesini sağlayan Kalvinist değerler bütünü ele almıştır. Weber bu davranışlarda servet biriktirme, yatırım yapma, azimle ve sebatla çalışma ile bilim ve makineyi üretim faaliyetleri ile bütünleştirme noktasında nev-i şahsına münhasır bir temayül gözlemlemiştir. Kalvenizm burjuvazinin esas inancı idi yani ne Katolik olarak kalmış veya İngiliz Kilisesinin yarı Katolik ritüellerini kabul etmiş veyahut da Baptist olmuş çiftçi kesimine ne de İngiliz Kilisesine bağlanıp kalmış

aristokratlara atfedilebilirdi.²⁸

İddiam o ki, Kalvenizm'in ürettiği ve diğer kültürlerde de var olmakla birlikte Kalvenist inancın daha çok savunduğu katalizör etken (catalytic agent) karşılıklı güven ilişkisi idi. Kalvenistler kendilerine ve cemaatlerindeki diğer insanlara güveniyorlardı. Emin, çalışkan ve dürüsttüler. İtibar dereceleri (credit risk) iyiydi ve işlerini bitirene kadar görevlerinin başındaydılar.

Herbir bireyin çalışmak, refah elde etmek ve dolayısıyla bu dünyada kutsal amaçları yansıtmak için sahip olduğu Kalvenist öğretiler, Kalvenistlere özgüven, hatta eğlence ve ferdi varlıklarına dair duygularında coşku kazandırmıştı. Onlara Tanrı'larının yarattıkları karşısında şaşkınlıklarını ve himayesinden dolayı âcizane fakat samimi şükranlarını sunmaları için şarkı ve övgü ile onu onurlandırabilecekleri vaz' edilmişti. Onların hayatı, salt insan hiyerarşilerine ve geçmişteki alışkanlıklara körü körüne bağlı bir hayat değil, amaç ve cesaret dolu idi. Dünyada Tanrı'nın muradını yerine getirmeyi amaçlayan Kalvenistler, dünyevi bir usulle yönetim erklerine, Katolik Kilisesi'nin imtiyazına, İngiliz Kilisesi'ne, monarşiye ve aristokrasiye meydan okudular. Kendilerini daha güzel yarınlar uğruna bugünden çalışan insanlar olarak görüyorlardı; enerjilerini ve mülklerini Tanrı'nın şanına olan itimatları olarak gördüler. Onlarınki, tevekkül, karamsarlık veya bencilce egoyu tatmin kültürü değildi.

Dolayısıyla Kalvenizm, fonksiyon ve görev paylaşımında gittikçe artan uzmanlaşma aracılığıyla gelişip büyümesi gerekli alanlarda güvenilir katılımcılarla iş bölümü yapabilen insanları kolaylıkla ve çabukça ikna edebildi.

28 *Weber. Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Scribner's, New York 1958); Ayrıca, Weber, Max, *The Theory of Social and Economic Organization* (Oxford University Press, New York 1947); de Soto, Hernando, *The Mystery of Capital* (Basic Books, New York 2000); Bell, Daniel, *The Cultural Contradictions of Capitalism* (Basic Books, New York 1976); Parsons, Talcott and Shills, Edward, *Toward A General Theory of Action* (Harper & Row, New York 1951).

Kalvenizm geçiştirmeye değil, sorumluluğa dair bir öğretiydi. İnsanlardan ferdi çıkar adına alan değil, onlara veren taraf olmakla ilgiliydi. Endüstrileşme bir sosyal süreç idi ve Kalvenizm çok yüksek seviyede motivasyona sahip bireyler ortaya çıkarmıştı ki bu insanlar tüm vakitlerini, kabiliyetlerini ve servetlerini sosyal girişime vakfetmişlerdi.

Weber'in ikna edici bir görüşü vardır ki o da endüstrileşmenin, insanlığın mirası bütün medeniyetlerin ve de kültürlerin arasında sadece tek bir sosyal zeminde ortaya çıktığı savıdır. Ona göre bu sosyal zeminde farklı bir şeyler olmalıydı ve şu doğrudur ki endüstrileşme 18, 19 ve 20. yüzyıllarda, o ilk sosyal zeminde yavaş yavaş yayılmıştır ve bugün 21. Yüzyılda da bazı toplumlardan başka toplumlara yayılmaya devam etmektedir. Diğer toplumlar endüstrileştikçe belirli inanç ve davranışlarını değiştirmişler ve daha fazla "Kalvenist" olmuşlardır. Veya siyasal olarak daha doğru bir dille söylersek, rasyonel, modern, pazar- odaklı, küresel vs. olmuşlardır.

Endüstrileşme yayıldıkça gelenek, kabile, kırsal tarım, dini hiyerarşiler, aristokrasiler, kapalı akraba ağ örgülerine (fixed kin networks) dayanan kültürler; endüstriyel üretimin ve şu anda da elektrik ve bilgisayarın avantajları ile post- endüstriyel ekonomilerin işini kolaylaştırıcı değer ve davranışlara yol açtı.

"Kalvinist" olmayanlarla yani rasyonel anlamda verimli norm ve davranışlarla diğer dinler ve kültürler arasındaki gerilim bugüne değin çok yönlü ve canlı bir şekilde devam etmiştir ve etmektedir de.

Kalvinist olmayanların (ve de bugünkü vaziyet itibari ile daha genel olarak "Batılı" olmayan kültürler diyebiliriz) önemli bir sorunu; nasıl endüstrileşecekleri ve kendilerine ait anlamlı ve nev-i şahsına münhasır (yani Batılı olmayan) değer ve sosyal normları nasıl idame ettirecekleridir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması etrafında gündeme gelen hususlar bu tip pek çok sorunu bünyesinde ihtiva etmektedir.

Çok yakın bir zamanda Wall Street Journal’da, şu anda Harvard’da olan tanınmış ekonomi tarihçisi Niall Ferguson, sadece Caux Round Table’ı değil dünyadaki pek çok kişiyi ilgilendiren bir konuya yani başarılı bir ekonomik gelişimi sağlayan şeyin ne olduğuna dair görüşlerini sunmuştur.

Ferguson şunları ifade etmektedir: “Geçtiğimiz iki yıl boyunca, çıkacak olan kitabım için yaptığım araştırmalardan çıkardığım sonuç şudur ki, Batı “Diğer”lerinde noksan olan şu altı “öldürücü” uygulamayı geliştirdi. Bunlar,

- ◆ Rekâbet: Avrupa siyasal olarak parçalanmış halde idi ve bir monarşik veya cumhuriyetçi düzen içinde birbiri ile rekabet eden birçok tüzel varlık vardı.
- ◆ Bilim Devrimi: 17. yüzyılın matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojideki bütün önemli atılımları Batı Avrupa’da gerçekleşti.
- ◆ Hukukun Egemenliği ve Temsili Yönetim: Sosyal ve politik düzen için ideal olan bu sistem, mülkiyet hakkına ve mülkiyet sahiplerinin seçilmiş yasama organlarına dayanmış İngilizce konuşulan bir bölgede ortaya çıktı.
- ◆ Modern Tıp: 19. ve 20. yüzyılda sağlık alanındaki bütün gelişmeler (ki buna tropik hastalıkların kontrolü de dâhildir), Batı Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar tarafından gerçekleştirilmiştir.
- ◆ Tüketim Toplumu: Endüstri Devrimi, hem verimliliği artıran teknoloji arzı hem de ilk olarak pamuklu giyeceklerle başlayan ve daha fazla, daha iyi ve daha ucuz mallara talebin olduğu bir ortamda meydana geldi.
- ◆ İş Ahlakı: Batılılar daha kapsamlı ve yoğun iş gücünü daha sürdürülebilir sermaye birikimine imkân sağlayan yüksek tasarruf oranları ile birleştiren dünyadaki ilk insanlardı.

Ferguson daha sonra küreselleşmenin; Batı dışı kültürlerin adım adım bu “kültürel öldürücü uygulamaları” kendilerine uyarlama sürecinin adı olduğunu savunmaktadır.”²⁹

Caux RoundTables’ın küresel yönetici direktörü olarak Ferguson’un modern medeniyetin yükselişine dair altı “öldürücü uygulama” üzerinden ulaştığı yargılara büyük bir memnuniyetle katılıyorum. Bunların hepsi, Caux Round Table’in işletme, siyasal yönetim (government) ve sivil toplum prensiplerinin ana iskeletini oluşturmaktadır.

Bu demek değildir ki, Caux Round Table sadece Batılı değer ve kurumların bir uzantısıdır. Tam aksine, son yıllarda yaptığımız çalışmaların çoğu; dünyanın her yerinde, farklı kültürler ve dinler arasında bu modernleşme “uygulamalarının” tatbik edilmesine uygun küresel bir tanım ortaya koymaya yöneliktir.

Bununla birlikte, Ferguson’un bu altı uygulamasını, gelişimi gösterecek şekilde neden sonuç zinciri oluşturmak adına yeniden düzenleyebileceğimizi düşünüyorum.

Öncelikle ben hukukun egemenliğini ve temsili yönetimi başa koyarım. Zira bu sistemler bireyi korur ve böylece onların enerjilerinin icat ve iş olarak ortaya çıkmasını sağlar. Ayrıca fertleri bu hususlarda teşvik eder.

İkinci sıraya rekabeti- hukuk tarafından özerklikleri ve kendi değerleri ölçüsünde karar verebilmeleri için kapasiteleri korunan tüzel kişilikleri koyarım.

Üçüncü olarak, “İş Ahlakı” gelir bana göre. Bu, değerleri üretim metotlarında “kalkış (take off)”ın bir kaynağı olarak konumlandırır. Max Weber’in kapitalizmi Protestan Ahlakı olarak izah etmesini takip eder. İş ahlakı sivil toplumun avantajlarını elde eder ve onları zenginliğe çevirir.

Dördüncüsü, bilim devrimidir ki bu, doğa koşulları karşısında ferdi yaratıcılık ve azimden doğmuştur.

29 Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest* (2011),

Beşincisi tıptır ve bilimsel yaklaşımların sağlığa tatbik edilmesi ile ilerlemiştir.

Ve son yani altıncı olarak bireylerin başkalarının icat ettikleri ve ürettiklerini satın alabilecekleri tüketim toplumu gelir.

Medeniyet Psikolojisi

Toplum çalışmaları yani sosyoloji, antropolojiyi kabullenmese idi ufuk açıcı bir bilim olmayacaktı. İnsan bireyini, kültürünü ve topluluk içerisindeki kültürel tezahürünü anlamak bizim kim olduğumuzu, şimdiye kadar neler yaptığımızı ve kendimizden neler beklediğimizi idrake bizi daha yakın kılıyor.

Antropolojik perspektiften bakarsak (Chiapas Mexico Projesi'nin bir parçası olarak Harvard'da antropoloji okumuştum), medeniyetlerin başarısı doğal dünyaya yönelik belirli bir psikolojik duruşumuzu dolaylı yoldan gösterir aslında. Medeniyet kendinden emindir. İnsan gücü ile böylesi bir gücü kullanma meşruiyetini ve insan fikirleri ile önceliklerinin ardından dünyaya nizam vermeyi varsayar.

Medeniyet kadere pasif bir şekilde rıza göstermek ve doğal düzenin akışı demek değildir. Şöyle bir düşünün: Şehirler kendiliğinden var olmazlar. Onlar insan hesaplamasının ve ihtiyaçlarının ifadeleridir. Dolayısıyla piramitler, tapınaklar, mahkemeler, marketler, borsalar, vs. hepsini bu şekilde düşünebiliriz.

Medeniyet, insanların hayallerinde ve isteklerinde varoluşsal bir geçerliliğe sahip olduklarını ve hayallerini gerçekleştirme haklarının olduğunu varsayar; kendilerini sanat, müzik, yiyecek, din, hukuk, idare, ulaşım ve takas alanlarında emek sarf etmek için adamaya da hakları vardır.

Medeniyetin ihtiyaç duyduğu psikoloji; başarıyı arama, yaratıcılık ve doğaya hâkim olma psikolojisidir.

Yunan mitleri, doğanın Tanrı'larından insana ait olmayan özellikleri alan Sisifos ve Prometheus'un hikâyelerindeki kibir kavramı çerçevesinde medeniyetin bu yönünü izah etmektedir. Yahudi- Hristiyan Kutsal Kitap, bilgi ağacının elmasını yediği varsayılan ve bunun sonucunda Tanrı'nın murat ettiğiinden daha fazla kapasite kazanan Âdem ile Havva'nın öyküsünde bu medeniyet ruhunu işler. Kur'an bize yeryüzünün halifesi ve adaleti gözeten insanın unutkan, açgözlü ve kibirli yapısını anlatır. Taoist olan Lao Tzu ve Chuang Tzu da insanların kendi hayallerinden bir şeyler yaratma çabasının ürünü olan psikolojiden vazgeçmesi gerektiğini öğütler.

Birisi Hint fakirlerinin sessiz ve ferdi mistisizmleri ile köy ve kabile kültürleri boyunca doğanın ruhlarından ve öfkesinden korkarak avare avare dolaşan bir zahitten, insanın amaçları için doğayı eğip bükmeye meyyal post- endüstriyel kültürlerin kibir dolu girişimlerine (DNA, klonlama, nükleer güç ve silahlar) bir süreklilik ihdas edebilir.

3. Kültürel Değerler ve Medeniyet

Hal böyleyken, medeniyetin özü ve onu daha ileri götürme tutkusu, manevi dürtülerden gelmelidir. Ekonomik faaliyetle ilgili görevler ve sosyal örgütlenme sorumlulukları, muhakkak kozmik anlayışın kutsal ve aşkın (transcendent) amaçları ile irtibatlı algılanmalıdır. Ekonomik aktiviteyi, sosyal normları ve bencil materyalizmin ötesinde pratikleri yükselten medeniyetle alakası olan bir çeşit "karizma" vardır.

Dolayısıyla kutsal gayeler adına gösterilen dini hayranlıkta (köktendincilik veya doktriner ideolojilerden bahsetmiyorum) kökleri olan prensipler ve değerler, medeniyetin kalbidir ve ekonomik davranışları ve sosyal beklentileri şekillendirir.

Pasif alıcılıktan gururlu mühendisliğe giden bu kültürün sürekliliğinde ve denge kurmasında bir başarı şeridi vardır. Önerim şudur ki, medeniyete yönelik dürtüyü ve insan gayesi ile yaşamının telosu veya doğal amacını burada bulabiliriz.

Bizler burada inşa etmek için varız. Bizler sadece *homo sapiens* değil, *homo faber* yani düşünen ve yapan insanlarız. Konuşan, kavramları ve idraki olan, birbirimize hikâyeler anlatabilen ve doğada var olandan farklı şeyleri hayal edebilen varlıklarız da.

Bu kapasite; manevi, dini ve aşkın bir fitrata sahip olması itibarı ile insana konuşur. Bu dürtüler sofistike ve sağlam bir hal aldığında, hareketlerimiz bunu takip eder, yaratmaya ve olağanüstü şeyleri başarmaya başlarız.

Salt kültürlerin aksine bütün medeniyetler, şehirler ve anıtlar inşa etmiştir; doğayı avcı toplumundaki bireylerin yaptıklarından daha fazla değiştirmiştir. Sırf bir taşı tapınağa ya da bir sütuna dönüştürerek, topa tutulmuş bir şehrin etrafına üç metre yüksekliğinde sur inşa ederek veya bir gemi inşa edip onunla ufku geçerek insanlık; doğanın bize verdiğiinden daha fazlasına ulaşmıştır.

Hayal etme ve yaratmaya yönelik bu manevi kapasite medeniyetin köküdür.

Şunu da iddia ediyorum ki, Kalvenizm, inananlarına, endüstriyel medeniyetin zorluklarına göğüs gerebilecekleri hususi bir kapasite sağladı. Kalvenizm kendisine tabi olanları, çok çalışmanın, dürüst olmanın ve bir işle iştigal etmenin kurtuluşa ermenin vasıtaları olduğuna inandırdı. Doğanın sınırlarının ötesine geçmek amacıyla gösterdikleri çabalar kutsal bir onaya sahipti, onlara bu anlatılmış ve buna inandırılmışlardı. Bu inanç, ödülü içsel ve ahlaki, bir meşruiyet ve doğru yolda olma hissi şeklinde tezahür eden bir başarıma psikolojisinin oluşmasını tetikledi. Rahatlık veren bir güveni sürdürme ve diğerleri ile kamu yararı için çalışmaya onları sevk etti. Bu psikoloji, güveni ve birlikte iş yapma hevesini üst seviyelere çıkardı.

Fakat peygamberlerin uyardığı üzere, bu aynı zamanda fenalığın ve yıkımın da sebebidir. Bu öyle bir güçtür ki, art niyetli düşününlerin elinde kötü amaçlar için kullanılabilir.

Medeniyet aslında ahlaki bir meydan okumadır da: Bir yandan takdir edilesi, diğer yandan da çekinilesi bir şeydir.

Caux Round Table kısa bir süre önce İbrahimi inançlardan âlimleri, insan yaratıcılığının amaçları hakkında o inançların ahlaki anlayışları üzerinde düşünmek ve medeniyet için bir meşruiyet zemini aramak için bir araya getirdi. Benim de aralarında olduğum bu grup, Dağ Evi Bildirgesi'ni (Mountain House Statement) ilan etti.³⁰

Bu bildirgenin ana noktalarını sunarak yazımı sonlandırıyorum:

İbrahimi geleneklerin her birinin belirgin inançlarına baki saygı ile birlikte müzakerelerimizde, şu an dünya toplumunu saran pek çok sorun üzerinde derinlemesine düşünmemize yardımcı olan Yahudi, Hristiyan ve İslami öğretiler arasında ciddi derecede bir karşılıklı anlayış (resonance) olduğunu fark ettik. İnançlar arası diyalogun saygıdeğer ve ümitvar geleneği üzerine bina edilmiş bu karşılıklı anlayış, küresel refaha farklı yollardan katkıda bulunabilen bütün insanların günlük işlerinde güveni tesis etmek için bir zemin sağlamaktadır ve bu, saygıdeğer dini çoğulculuğun pek çok faydasını kanıtlamaktadır.

Dini kutsal kitaplar, şerhler ve gelenekler; yüzleştığımız kaygılar, sezgi gücü yüksek hikmet ve bilhassa başarısızlığa veya umutsuzluğa düştüğümüzde eylemlerimizde yapıcı alternatifler üretmek için engin kaynaklar sağlamaktadır. Bununla birlikte dini bakış açıları iş dünyasında ve ekonomik müzakerelerde hiçbir zaman kabul görmemiştir. Bunun nedeni muhtemelen pek çok kişinin entelektüel olarak dini yaklaşımların aşkın iştiaqları ile genellikle ticari aktiviteleri ve ekonomik teorileri meşrulaştırmak için kullanılan mekanistik

30 Metnin tamamı için: www.cauxroundtable.org.

mantıkla birleşik rasyonel çıkarıcılık arasında ürkütücü bir uçurum olduğunu kabul etmeleridir. Böyle bir rasyonalizm öyle hemen ahlaki kritikler sağlamaz; bilakis dogmatik piyasa köktencilğine (fundamentalizm) imtiyaz tanır.

Genelde dini bakış açlarına yönelik kayıtsızlık hatta antipati; çoğulcu toplumlarda dini ahlakın rolü üzerindeki şüpheciliğin yanı sıra derin bir husumetin kabulü ve yaşımlarımızın maddi yönü ile de irtibatlıdır.

Şunu kolaylıkla kabul edebiliriz ki küresel ekonomimizi ıslah etmeye hizmet etmesi için bilgi ve hikmetin; sanat, beşeri bilimler, doğa bilimleri, işletme ile ekonominin de içinde bulunduğu sosyal bilimler gibi pek çok kaynağı vardır. Fakat şuna inanıyoruz ki inançlı insanlar bu diyaloga katkıda bulunabilecekleri emsalsiz kaynaklara sahiptirler ve bunu yapmakla yükümlüdürler de. Hiç şüphesiz ticaret, işletme, finans ve diğer ekonomik aktivitelerde, insanlar bize verilmiş olan dünya içerisinde gereğine uygun bir şekilde yaratma sürecinin içinde bulunabilirler. İnanç geleneklerimizden neşet eden vizyonlar; işlerimizde nasıl performans sergilediğimiz, başarılarımızı nasıl ölçtüğümüz ve hak ettiğimiz ödüllerini nasıl kazandığımız konusunda bizleri bilgilendirerek her birimizle konuşur.

Müzakerelerimizde şunu hissettik ki, son dönemde yaşanan belli başlı ekonomik başarısızlıklar ve işlev bozuklukları (dysfunctions) aşırı çıkarıcılığın ve düşüncesizliğin itici güçleri idi. Kısaca söylesek, ekonomik kriz bir önceki dönemin ahlaki krizinden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla küresel umutları ve refahı yeniden tesis etmek için ahlaki cevaplar ekonomik tepkiler kadar gerekli olacaktır.

Günümüzün önemli problemlerine dikkat çekmek ve ekonomik krizle su yüzüne çıkan sistematik ve ferdi ihmallerde farkındalık, onları analiz ve onlara iyileştirici cevaplar geliştirmek için İbrahimi inanç geleneklerinin kaynaklarından yararlanacak piyasa liderleri ve diğer uzmanlar ile müzakerenin önünü açmak için inanç, tevazu ve ümit içerisinde bu bildiriye kamuoyuna sunuyoruz.

Bildirimiz üç bölümden müteşekkildir: (I) Yaratıklar ve Tanrı'nın Yaratıkları ile İş Görmek (II) Yaratıcı Gücümüzün Kullanımı ve Suistimali ve (III) Yaratmanın Suistimaline Cevaplar

I. Yaratıklar ve Tanrı'nın Yaratıkları ile İş Görmek

Her bir İbrahimi inanç, insanoğlunun yaratılmış olduğunu vaz' eder. Bu hayat lütfunun karşılığında kadınlar ve erkekler, yetenek ve yaratıcılıklarını kullanarak Yaratıcı'nın muradı (Creator's vision) ile yöneticiler olarak (stewards) sıkı bağlar kurmaya çağırılırlar. Yöneticilik hem fırsatları hem de sorumlulukları barındırır. İbrahimi geleneklerimiz insanın yaratıcılığını kabul eder, över ve onu Tanrı'nın bir lütfu olarak görür. İnsan yaratıcılığı; keyif almak, dünyayı geliştirmek ve hem ferdi hem de kollektif düzeyde insanın tekâmülünü daha ileri düzeylere taşımak için bir potansiyel sunar.

Düzenli kullanıldığında insan yaratıcılığı; Tanrı'nın- ki onun yaratıcı iradesinin amacı bütün yaratılmışların iyiliği için dünyayı mamur etme ve dönüştürmektir- daha büyük hedeflerini yansıtmalıdır. Ne yaptığımız, nasıl yaptığımız, yaptığımızı nasıl dağıttığımız ve onları nasıl kullandığımızla şekillenen insan yaratıcılığının ifade etmesi gereken şey, Tanrı'nın her şeyin üzerinde mutlak hâkimiyeti olduğunu kabul etmesi ile birlikte anılan düşünceli ve sorumluluk sahibi bir yöneticilik (stewardship) olmalıdır. Doğruyu söylemek gerekirse bizler; bizim kontrolümüzün ötesinde kaynaklardan gelen kapasitele- rin, güçlerin ve zenginliğin emanetçileriyiz. Aklimız, sağlığımız, emeğimiz ve mülkiyetlerimizin her biri çok küçük bir zaman dilimi için bize emanet olarak verilmiştir. Hal böyleyken bu emanetleri kurtarıcı ahlaki onur ile daha geniş yaratıcı vizyonunun bir parçası olarak telakki etmeliyiz.

Yaratma ile sıkı bağ kurma çağrısı herkese yöneliktir. Hiçbir iş ya da görev sıradan diye bırakılmaz. Yaratma eyleminde hiçbir şey sıradan değildir, ne bir ot sapı ne de yere düşen bir çiğ tanesi. Her birimizin yaptıkları da daha az değildir.

İnsan eli her ne yaparsa yapsın bunlar Tanrı'nın yaratmasına katkıda bulunmak gibi daha yüksek amaçlarla ilişkilendirilebilir.

Tanrı'nın yaratması kapsamında insanlık, dünyayı kendi kullanımımız ölçüsünde biçimlendirerek sayıları gittikçe artan karmaşık kurumlar geliştirmişlerdir. Erkek ve kadınlar nerede olurlarsa olsunlar işletme ve endüstri de dâhil farklı alanlara yaratıcılık enerjilerini uygulamışlardır. Biz insanlar hem dünyaya iştirak ediyoruz hem de onu yeniden şekillendiriyoruz.

Fakat insanın yarattığı hiçbir şey mükemmel ve kalıcı değildir. İnsanoğullarının hayati ve ayırt edici yaratıcı kapasitelerinin kendi sınırları vardır.

Dünyaya iştirakimiz ve bu dünya içerisindeki gücümüz her zaman bizim tasarımı olmayan ve bizim kontrolümüzü aşan bir yaratma eylemi ile mahduttur. Bizi her daim harici koşullara karşı savunmasız, doğal kaynakların sınırlılığı ve cahillik ile kendini aldatma riskleri ile yalnız bırakarak yaratıcı insanın meşguliyetlerinin her alanında var olan bu limitler, bizim kendi sınırlılığımızın hulasasıdır. Bu limitleri göz ardı etmek acıya ve yıkıma davetiye çıkarmak demektir. İnsanlığın yaratıcı projeleri tamamen dünyevidir ve başarısızlık ile bozulmaya sırf dünyadaki başka şeyler kadar açıktır. Dahası insanın niyetleri de bu sınırlılıktan kaçamaz. Ahlaki bozukluk ve günah, kamu yararı için hizmet etmek adına bu dünyada çabalama kabiliyetlerimize bilfiil ket vurur. Bencillik ve ben-merkezci saldırganlık en ulvi projelerimizi bile tüketebilir.

İnanç geleneklerimiz şunu da kabul eder ki, insan sınırlılığı içerisinde (ve buradaki kırılabilirliğimiz) yaratıcı faaliyetlerimiz, farkında olarak veya olmayarak asil veya kötü amaçlara dönüşebilir. Doğamız gereği her zaman düşünceli ve sorumluluk sahibi bir şekilde yaratıcı projeler peşinde koşamayız. Yaratıcı eylemlerimizin çıkarımları aracılığıyla tefekkür etmede gerekli ihtimamı göstermekte belirli aralıklarla afalları. Eylemlerimizin limitleri vardır

çünkü bilgimiz her zaman eksiktir (bazen trajik bir durum alır) ve bu nedenle gücümüzün de kendi limitleri vardır.

Bir yandan ilahi yaratıcılığı diğer yandan da sınırlılık, ahlaki zafiyet ve günahı da kapsayan insan yaratıcılığı, doğası gereği mahduttur ve suistimale açıktır. (İbranice olan “cheyt”, Arapça olan “khata” ve Yunanca olan “hamartia” bu kombinasyonun nasıl da “hedefi tutturamadığını” tasvir eder.)

İbrahimi geleneklerimiz şu konuda ısrarlıdır ki, kendi sınırlılığı içerisinde bile Tanrı'nın yarattığı bir mahlûkat olarak insanoğlu ilahi iyiliği yansıtmaya potansiyeline sahiptir. Bu ifadeyi insanın kendi hatalarından (yaratıcılığımızı yanlış yöne sevk eden toy yalanlardan) kaynaklanan bozulma ve inkârlara işaret etmek ve geleneklerimizin yaratıcılıkla ilgili doğru pozisyonu bulmada bize nasıl da yardımcı olabileceğini ortaya koymak için yazıyoruz.

II. Yaratıcı Gücümüzün Kullanımı ve Suiistimali

İnsanın düştüğü esaslı tuzaklardan birisi sınırlı olduğumuz bilgisini inkâr ve ihmal etmemizdir. Bu duruma düştüğümüz zaman da sıklıkla yaptığımız tek şey fikirde ve dünyada bizatihi yarattıklarımız ile kendimizi rahatlatmak oluyor. Sınırlarımızı inkâr etmemiz ve yaratmada üstün bir özelliğimiz olduğunu varsaymamız; başkalarının, doğanın ve Tanrı'nın bilgeliğine kendimizi kapatmamıza neden oluyor ve kendimizi suiistimale açık ve komşularımıza olan sorumluluklarımızdan uzak bir hale bizi getiriyor. Böylece Tanrı'ya yabancılaşmış oluyoruz.

Yahudi Tevrat'ı ve Hristiyan İncil'indeki Genesis 11'de erkek ve kadınların sınır tanımaz hayalleri, Cennete ulaşacak derecede yüksek bir kule inşa etme arzuları ve Tanrı'nın uygunsuz aşırılığa karşı onları cezalandırması anlatılır. 1. Samuel 8'de anlatılır ki, Yahudi halkı kendileri için bir kral seçmek istediklerinde, Tanrı onlar hakkında şu hükmü vermiştir: İnsan gücüne olan aşırı

güvenleri ile aslında onlar Tanrı'yı inkâr etmişlerdir. Kur'an, Tanrı'nın insanları sadece kendisine ibadet etmeleri için yarattığını tasdik eder. (Kur'an 51: 56; 59: 22- 24) Gururdan dolayı, insanlar kendilerini gerçekte olduğundan daha iyi görebilirler: Mukimlere ve topraklara meyleden hizmetkârlar olarak değil de ev ustaları (masters of the House) olarak görmek.

Tarihin büyük çoğunluğunda, yırtıcı hayvanlar, mahsul kıtlığı, doğal afetler ve hastalıklarla yüzleştikçe doğanın değişkenliği karşısında sınırlılık korkusunu tecrübe ettik. Buna cevap olarak savunma, hükümet, ekonomi ve teknolojinin değişik formlarını yarattık. İnsanlığa çoğu zaman fayda sağlamakla birlikte yaratıcı insan emekçilerinin husule getirdiği ve acizliğe karşı kazanılan bu zaferleri yeni tehditler ve endişeler takip etmiştir. Sınırlılık aslında ruhlarımıza mühürlenmiştir.

Şu an büyük ölçüde kendi faaliyetlerimizi yansıtan fakat aynı derecede kontrolümüz dışında bir dünya ile karşı karşıyayız. Birilerinin hataları ve suiistimalleri bütün dünyayı sarsan bir ekonomik krizi salıverdi. Pek çok ekonomi aktörünün düşüncesizce hareketleri bizi bir dizi piyasa çöküşleri ve ekolojik aksaklıkların eşiğine getirdi.

Hep birlikte yarattığımız her şeyin potansiyel anlamda sınırlı ve kusurlu doğasına dair eleştirel bir farkındalığı geliştirmeye devam etmek zorundayız. İnsanın iyiliğine ve acılarından onu arındırmaya yönelik başarıları takdir etsek bile bu başarıların kısmi doğasına dair temkini elden bırakmamalı ve bu faydalardan hiçbir surette istifade etmemiş insanları da unutmamalıyız. Başardığımız iyi işleri takdir ederken sistemlerimizin baskı, yolsuzluk, tahripkâr husumet ve bencillikle dopdolu olduğunu akıldan çıkarmamalıyız.

Teknolojilerimizin ve kurumlarımızın gücü, müspet ve menfi sonuçların olanaklarını daha derinden etkiliyor. Bu nedenle, bu gücün kullanımı bize daha büyük bir sorumluluk getiriyor. Günümüzde insanın yaratıcı gücünün

dünyaya olan tesiri o kadar fazla artmıştır ki, yeni bir biçimde sadece Tanrı'nın kulları için murat ettiğine ne derece iyi hizmet edebileceğimize dair uzun vadeli, basiretli ve emin değerlendirmeler yapmaya çağırılmaktayız.

III. Yaratmanın Suiistimaline Cevaplar

İbrahimi gelenekler ekonomik ve finansal meselelerde temyiz, hüküm, düzeltme ve eylemin her biri için prensipler geliştirmiştir. Karşılaştığımız problemler, en yeni finansal algoritma, genetik araştırmaları veya nanoteknoloji kadar yeni mevzular olsa bile bu kaynaklar, fitri ve çoğunlukla yanılabilir olan insanın arzularını kontrol etmeye yönelik nasihatte bulunurlar.

Geleneklerimiz dünyanın, toplumlarımızdan ve projelerimizden her zaman daha büyük olduğunu hatırlatır ve bizi yaptıklarımıza dair ihtiyatlı olmaya çağırır. Başkalarından, doğal dünyadan ve Tanrı'dan öğreneceklerimiz ve onlara karşı mesuliyetlerimiz var.

Geleneklerimiz iddia eder ki yaşamın insan tecrübesine yönelik doğuştan gelen bir sosyal boyutu vardır. Bu yüzden toplumun bu çevrelerini geniş bir perspektiften ve cömertçe anlamlandırmalıyız. Geleneklerimiz şu konuda da bize tembihte bulunur ki, topluluk içerisinde Tanrı'nın istekleri ile birlikte birbirimize de hizmet etmeliyiz. Bundan dolayı girişimlerimiz salt stratejik veya araçsal fırsat manipülasyonlarına indirgenemez. Peygamberlerin mesajları bütün toplumlarımızı, güçsüzlerin göz ardı edilmiş seslerine, mazlumlara ve Tanrı'nın oldukça ihmal edilmiş çağrısına dikkat kesilmeye çağırmaktadır.

Görevimiz özünde insanlar olarak bu çağrıyı anlamaktır ki böylece yaratma çabasında çeşitli görevleri yerine getirebilmemiz için insanlara da nesnelere de, işimize de kaynaklarımıza da birer fırsat şeklinde bakabilelim.

Bütün İbrahimi gelenekler şu aşağıdakileri sağlar:

- ◆ Çağrıya Kulak Verme (Receiving): Tefekkür, sadakat, tevazu ve merhamet ile yaratmanın inançlı hizmetkârları olarak davranabilmemiz için Tanrı'nın gözden kaçmış öğüdünü ve rehberliğini dinlemek. Sınırlı kapasiteleri olan insanlar olarak herhangi kıymetli bir başarıya girişmeden evvel hikmetten pay almaya ihtiyacımız var. Tanrı yaratma hususunda bize meydan okurken tevazuun, ihtimamın ve minnettarlığın filizlenmesi – ki çoğu için bunlar dua ve ibadetle başarılabilir- sınırlılığımızın yapıcı yakalanışına (constructive grappling) izin verir.
- ◆ Doğru ve iyi olan şeyi başarmak için insan yöneticiliğini de içeren imkânlar dünyası yaratmada Tanrı'nın merhametini ve bununla birlikte bütün insan sistemlerinin dinamik denge ve fren ile zamansal reformülasyonlarını ihtiva eden tarihsel gerçekliği hatırlama.
- ◆ Yöneticilik ve böylece kapasitemizi daha ulvi amaç hizmetinde kullanmak için aşkın çağrıya cevap verme.
- ◆ Yanlışlarımıza pişman olmanın doğru eylemlerden önce geldiği ve onu şekillendirdiğini kabul ederek kusurlar karşısında gerekli sorumluluğu kabul etmek için hatalarımıza nedamet.
- ◆ Yeniden vizyon oluşturmak, ilahi hikmeti bugüne yeniden uygulama yoluyla sığ görüşlü ve kendine referanslı (self-referential) paradigmaları aşmak için servet biriktirmeden ezilen insanların görüşlerini göz ardı eden acımasız Sosyal Darwinizme çağrıda bulunur.
- ◆ Kendileri ile verimli bir şekilde konuşulamayan veya adalet adına iddialarını uygulamaya dökemeyenlerle mesuliyetlerimizi paylaşmak için birbirimize hatırlatıcı olma.

- ◆ Çağımızı şekillendiren sosyal ve çevresel problemleri etkin ve verimli bir şekilde çözenin, ticari teşebbüsün hayallerini, yatırımlarını ve usullerini gerektirdiği şekilde anlayıp insanları morallendirerek, organizasyonları yeniden şekillendirerek, güven ve işbirliği ile enerjilerimizi yenileyerek ekonomi sistemini yeniden düzenlemek.

Bu anlamda medeniyetlerin insan girişimciliğinin şu yedi manevi disiplin tarafından bağlamına oturtulmasına ve kucaklanmasına ihtiyaç olduğunu önermek istiyorum.

4. Ekonomi, Toplum ve Medeniyet için Caux Round Table Prensipleri

İş dünyasındaki Japon, Avrupalı ve Amerikalı liderler arasında yapılan serbest Caux Round Table müzakereleri sonucu ortaya çıkmıştır ki, üç temel değer ahlaki bir endüstriyel medeniyeti destekler. Bunlar, insan onuru, Kyosei ve hizmettir (stewardship).

İnsan onuru, insanlığın tanımlayıcı özelliği olarak ahlaki bir hassasiyete teşvik eder ve ekonomik, sosyal ve politik aktivitelerin ahlaki yetkinlik noktasında insanları güçlendirmesini gerektirir.

Çin ve Japon ahlak felsefelerinden gelen Kyosei ise sembiyotik olarak (başkalarına bağımlı olmak ve Budistlerin deyişiyle “bağımlı birlikte varoluş” sağlamak) ekonomik aktivite ve gerçekten bütün insan aktivitelerini temsil eder.

Yöneticilik bizi ve geleceğimizi ayakta tutan nedensellik zinciri üzerinde eylemlerimizin etkisi için gücün ahlaki olarak ihtimamla başkalarını düşünerek kullanımını gerektirir.

İnsan onuru, Kyosei ve yöneticiliğin uygulanması bir ahlaki kapitalizm programıdır. Ahlaki kapitalizm iş dünyasındaki ferdi karar alıcıların paydaşlarını yani müşterilerini, çalışanlarını, firma sahiplerini, yatırımcılarını,

tedarikçilerini, rekabetçi stratejilerini ve toplumlarını (bilhassa çevre buna dâhildir) teşebbüslerinin daimi bir değer kazanabilmesinde esaslı öğeler olarak görmeleri ile gerçekleşir. Paydaş ilişkileri, işletmenin sermaye değeri üzerindeki faydalı etkisinin düştüğü veya yükseldiği her işletmenin anahtar gayri maddi varlıklarıdır.

Ahlaki kapitalizm bencilliği, Herbert Spencer ve onun Sosyal Darwinciliği'nin yanlış öğretilerini takip eden acımasız kapitalizmin sığ görüşlülüğünü reddeder.

Endüstriyel medeniyetin ahlaki karakterini güçlendirmek için Caux Round Table üç gruptan müteşekkil ahlaki prensipler önermektedir: Birincisi sorumlu işletmecilik, ikinci grup ahlaki yönetim ve üçüncüsü de sivil toplum organizasyonları için prensiplerdir.

Modern medeniyet üç sacayağı üzerinde oturmaktadır: topluma özel mallar (private goods) şeklinde refah üretmek için ferdi teşebbüs, hükümet için gelir ve sivil toplum kuruluşları için hayırsever destek; hükümet ekonomik büyüme için gerekli sosyal sermayeyi de içeren kamu mallarını sağlar; ve sivil toplum hem hükümet hem de ticari teşebbüse kılavuzluk etmek için erdemli ve ahlaki vizyon üretir.

Ferdi teşebbüs, hükümet ve sivil toplumun birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıkları; ekonomiyi, toplumu ve medeniyeti sosyal adalet ve insan mutluluğu için birbirine entegre eder.³¹

---

31 Caux Round Table, İşletmecilik, Siyasal Yönetim ve STK'lar için Prensipler ile zenginliğin sahipleri (owners of wealth) için: www.cauxroundtable.org

EK:
CAUX ROUND TABLE (CAUX YUVARLAK MASASI)
SORUMLU İŞLETMECİLİĞİN PRENSİPLERİ

Giriş

Caux Round Table (CRT) Sorumlu İşletmecilik Prensipleri makul işletme davranışları için ahlaki normlar öngörmektedir.

Güven ve itimat serbest piyasaları ayakta tutar ve ahlaki iş pratikleri böylesi bir güven ve itimada zemin sağlar. Fakat az ya da çok olsun işletme bütünlüğü içerisindeki sürçmelerde böylesi bir güvenle ve böylece insanlığın ihtiyaçlarına hizmet edecek bir işletme dirayeti ile uzlaşılır.

2009 küresel finans krizi gibi hadiseler, iş dünyasında makul ahlaki pratiklere olan gerekliliği belirgin hale getirmiş oldu. Daha yüksek yaşam standartları ve tüm dünyada fertlerin güçlenmesine yönelik sorumlu işletmeciliğin müspet katkılarını lekelediğinden böylesi yönetim ve ahlaki tökezlemelere göz yumulamaz.

Kârın diğer paydaşlar gözetilmeksizin çıkarıcı bir şekilde gözetilmesi en nihayetinde bir işletme başarısızlığına, zaman zaman da amaca zarar veren bir düzenlemeye neden olacaktır. Bundan dolayı, yöneticiler sürdürülebilir refah kurumlarının korunması amacıyla ahlaki liderliği her daim gözetmelidir.

Aynı derecede açıktır ki, eğer kapitalizme değer verilecekse ve böylece küresel refah için ayakta kalması sağlanacaksa, kapitalizmin sorumlu ve ahlaki olması da zaruridir. Bu nedenle işletmeler, kar- zarar ölçümlerine dayanan pratik istinat noktasının yanı sıra bir ahlaki pusulaya da ihtiyaç duyar.

CRT PRENSİPLERİ

Caux Round Table'in sorumlu işletmeciliğe yaklaşımı aşağıda izah edileceği üzere yedi esas prensipten müteşekkildir. Prensiplerin kabul ettiği husus şudur ki, kurallar ile piyasa güçleri gerekli olmakla birlikte sorumlu işletmecilik faaliyetleri için yetersiz kılavuzlardır.

Prensipler, sorumlu işletmecilik ile daha genel olarak adil ve işlevsel bir toplum için üç ahlaki kuruma dayanmaktadır: sorumlu yöneticilik (responsible stewardship), karşılıklı fayda için yaşama ve çalışma ile insan onuruna saygı ve onun korunması.

Prensipler bir risk yönetim kurumunu da ihtiva eder çünkü iyi ahlak iyi risk yönetimi demektir. Ayrıca ilkeler işletmelerin çıkarları ile toplumun isteklerini (aspirations of society) herkes için sürdürülebilir ve karşılıklı refahın sağlanması için dengeler.

CRT Sorumlu İşletmecilik Prensipleri daha detaylı olan ve işletme başarısının her bir anahtar yönünü içeren (ki bunlar müşteriler, çalışanlar, hissedarlar, tedarikçiler, rakipler ve toplumlardır) Paydaş Yönetimi Kılavuzundan (Stakeholder Management Guidelines) beslenmiştir. Paydaş Yönetimi Kılavuzunu Ek- A'da bulabilirsiniz.

1. PRENSİP-HİSSEDARLARDAN (SHAREHOLDERS) ZİYADE PAYDAŞLARA (STAKEHOLDERS) SAYGI GÖSTER

- Sorumlu bir işletme görevini; zenginlik, yarattığı istihdam, ürünler ve müşterilerine sunduğu hizmetler aracılığıyla bulunduğu topluma değer katmak olarak telakki eder.
- Sorumlu bir işletme ekonomik sıhhatini ve yaşayabilirliğini sadece hissedarları için değil diğer paydaşları için de sağlar.

- Sorumlu bir işletme müşterilerinin, çalışanlarının, tedarikçilerin, rakiplerinin ve daha geniş toplulukların çıkarlarına saygı gösterir ve onlara dürüstçe ve adil bir şekilde davranır.

2. PRENSİP-EKONOMİK, TOPLUMSAL VE ÇEVRESEL KALKINMAYA KATKIDA BULUN

- Sorumlu bir işletme ekonomik kalkınmanın başarılacağı ya da eksik kaldığı toplumlarda işletmecilik faaliyetlerinin sürdürülebilir bir şekilde sağlanamayacağını kabul eder.
- Dolayısıyla sorumlu bir işletme, içinde faaliyet gösterdiği toplumların ekonomik, toplumsal ve çevresel kalkınmasına kendi asli 'işletim (operating)' sermayesine (finansal, toplumsal, çevresel ve diğer bütün tür itibarına) katkıda bulunur.
- Sorumlu bir işletme toplumu tesirli ve basiretli bir şekilde kaynakları kullanması, serbest ve adil rekabet ile teknolojik ve iş pratiklerinde yapacağı yenilikler (innovation) aracılığıyla geliştirir.

3. PRENSİP-GÜVENİ KANUN LAFZİNİN ÖTESİNDE TESİS ET

- Sorumlu bir işletme bazı davranışlarının legal olmalarına rağmen paydaşlarına menfi sonuçları olabileceğini kabul eder.
- Dolayısıyla sorumlu bir işletme hukukun ve de asgari hukuksal yükümlülüklerin ötesinde bir yönlendirmeyi gerektiren hukukun ardındaki ruha ve niyete sıkı sıkıya sarılır.
- Sorumlu bir işletme her zaman açık sözlülük, doğruluk, şeffaflık ve verdiği sözü tutma prensiplerine göre hareket eder.

4. PRENSİP-KURALLARA VE GELENEKLERE SAYGI GÖSTER

- Sorumlu bir işletme adaletin ve eşitliğin temel prensipleri ile uyumlu bir şekilde faaliyet gösterdiği toplumun yerel kültürlerine ve geleneklerine saygı gösterir.
- Sorumlu bir işletme, dürüstçe ve rekabetçi bir şekilde ticaret yaparken faaliyet gösterdiği her yerde uygulanabilir ulusal ve uluslararası kurallara, düzenlemelere ve geleneklere saygı gösterir.

5. PRENSİP-SORUMLU KÜRESELLEŞMEYE DESTEK VER

- Küresel pazarın bir katılımcısı olması itibari ile sorumlu bir işletme, açık ve adil çok taraflı ticareti destekler.
- Sorumlu bir işletme, küresel ticaretin sebepsiz yere engellendiği yerlerde yerel kural ve düzenlemelerin reforma tabi tutulmasını destekler.

6. PRENSİP-ÇEVREYE SAYGI GÖSTER

- Sorumlu bir işletme, çevreyi korur ve mümkün olan her yerde onu geliştirir. Kaynakları füzuli kullanmaktan kaçınır.
- Sorumlu bir işletme, gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek en iyi çevre yönetimi pratiklerine riayet edeceği ortamı temin eder.

7. PRENSİP-KANUNSUZ İŞLERDEN SAKIN

- Sorumlu bir işletme, kanunsuz hareketlere, rüşvete, para aklama işlerine veya diğer gayr-i meşru faaliyetlere katılmaz ve göz yummaz.

- Sorumlu bir işletme; terör faaliyetleri, uyuşturucu kaçakçılığı veya herhangi bir kanunsuz faaliyet ile irtibatlı veya onları destekleyen işlemlere katılmaz veya onlara olanak sağlamaz.
- Sorumlu bir işletme; her türlü illegal ve kanunsuz çalışmanın azaltılmasını ve engellenmesini aktif bir şekilde destekler.

EK- A: PAYDAŞ YÖNETİMİ KILAVUZU

Caux Round Table Paydaş Yönetimi Kılavuzu anahtar paydaş destek grupları ile sıkı ilişki kurmak için CRT Sorumlu İşletmecilik Prensipleri'ni daha muayyen standartlarla tamamlamaktadır.

Anahtar paydaş destek grupları, ticari girişimin başarısı ve sürdürülebilirliğine katkı yapanlardır. Müşteriler mal ve hizmet almak suretiyle nakit akışı sağlarlar; çalışanlar satılacak olan mal ve hizmeti üretirler, işletme sahipleri ve diğer yatırımcılar girişimler için kaynak sağlarlar; tedarikçiler hayati kaynakları sağlarlar; rakipler verimli pazarlara imkân sağlarlar; topluluklar sosyal sermaye ve işletme için operasyonel güvenlik sağlarlar; çevre de doğal kaynakları ve diğer esaslı koşulları sağlar.

Hasılı anahtar paydaşlar refah için işletmeye bağımlıdırlar. Onlar ahlaki işletme pratiklerinin lehtarlarıdırlar.

1. Müşteriler

Sorumlu bir işletme müşterilerine saygılı ve onurlu bir şekilde davranır. Bu nedenle işletme şu sorumluluklara sahiptir:

- a. Müşterilerine kendi ihtiyaçlarına uygun en yüksek kalitede ürünler ve hizmetler sağlamak.
- b. Ticari işlemlerin, yüksek seviyede hizmet ve ürünle hizmetlerdeki

problem veya memnuniyetsizlikler için yasal yollar sağlamayı da ihtiva eden bütün adımlarında müşterilerine adil davranmak.

- c. Müşterilerin sağlık ve emniyetlerinin korunmasını sağlamak.
- d. Müşterilerini ürün ve hizmetlerin zararlı çevresel etkilerinden korumak.
- e. Ürün ve hizmetlerini sunarken, pazarlarken ve reklam ederken insan haklarına, onuruna ve müşterilerinin kültürlerine saygı göstermek.

2. Çalışanlar

Sorumlu bir işletme her bir çalışanına onurlu bir şekilde davranır ve menfaatlerini gözetir. Bu nedenle işletmenin şu sorumlulukları vardır:

- a. İyileştirilmiş hayat standartlarına katkıda bulunacak bir iş ve ücret sağlamak.
- b. Her bir çalışanın sağlık ve emniyetini koruyacak çalışma koşullarını sağlamak.
- c. Her bir çalışanın vatandaş, aile bireyi, becerikli ve müşfik bireyler olarak mutluluğunu artıracak çalışma koşullarını sağlamak.
- d. Yasal ve rekabete yönelik kısıtlamalar haricinde bilgi paylaşımında çalışanlarına karşı açık ve dürüst olmak.
- e. Çalışanlarını dinlemek ve çalışan şikâyet ve meselelerine hüsnüniyetle yaklaşmak.
- f. Ayrımcı davranışlardan kaçınmak ve cinsiyet, yaş, ırk ve din gibi alanlarda herkese eşit davranmak, herkese eşit fırsat vermek ve herkesin hakkını eşit bir şekilde vermek.

- g. Farklı yetenekteki insanların verimli olacakları yerlerde istihdamlarına destek olmak.
- h. Bütün çalışanların ilgili yetenek ve bilgilerini geliştirmelerini teşvik etmek ve bu konuda onlara yardımcı olmak.
- i. İşsizliğin tesirlerine karşı duyarlı olmak ve herhangi bir işçinin çıkarılması ile ilgili bir meselede hükümetler, sendikalar ve diğer yetkililerle birlikte çalışmak.
- j. Bütün makam tazminatlarının ve teşviklerin uzun vadede zenginlik yaratmadaki başarıyı ileriye taşımasını garantiye almak, basiretli risk yönetimini ödüllendirmek ve aşırı risk üstlenilmesinin önüne geçmek.
- k. Kanun dışı ve kötüye kullanılan çocuk işçi çalıştırmaktan sakınmak.

3. Hissedarlar

Sorumlu bir işletme hissedarlarına itinalı ve sadakatli şekilde davranır ve kurumun âli çıkarları için hüsnüniyetli tavır sergiler. Bundan dolayı işletmenin şu sorumlulukları vardır:

- a. Adaleti tesis, sürdürülebilir ve hissedar yatırımları üzerindeki rekabetçi kazancı güvenceye almak için profesyonel ve özenli bir idareciliğe başvurmak.
- b. Yasal zorunluluk ve rekabete yönelik kısıtlamalar hariç ilgili bilgileri hissedarlarla paylaşmak.
- c. Hissedarının servetini muhafaza etmek ve artırmak.
- d. Hissedarlarının görüşlerine, şikâyetlerine ve resmi kararlarına saygı göstermek.

4. Tedarikçiler

Sorumlu bir işletme tedarikçilerine ve taşeronlarına adil, doğru ve karşılıklı saygı çerçevesinde davranır. Bundan dolayı işletmenin şu sorumlulukları vardır:

- a. Tedarikçi ve taşeronlarla olan ve ücretlendirme, ruhsat verme, ödeme gibi konuları da ihtiva eden ilişkilerde adaleti ve doğruluğu ticaretin mutabık kalınan hükümlerine göre gözetmek.
- b. Tedarikçilerin ve taşeronların baskı ve tehdide maruz kalmamalarını temin etmek.
- c. Tedarikçilerle olan ilişkileri uzun vadeli istikrar düzleminde değer, kalite, rekabet ve itimat karşılığında geliştirmek.
- d. Tedarikçilerle bilgi paylaşımına gitmek ve işletme planlarına onları da dâhil etmek.
- e. İstihdam uygulamalarında insan hak ve onuruna saygılı olan tedarikçi ve taşeronları gözetmek, teşvik etmek ve tercih etmek.
- f. Çevreye dönük uygulamalarda en iyi standartları karşılayan tedarikçi ve taşeronları gözetmek, teşvik etmek ve tercih etmek.

5. Rakipler

Sorumlu bir işletme, milletlerin zenginliğini artırmak ve nihayetinde adil mal ve hizmet dağılımını mümkün kılmak için temel bir gereklilik olan adil rekabete meyleder. Bundan dolayı işletmenin şu sorumlulukları vardır:

- a. Ticaret ve yatırımda açık pazarları güçlendirmek.
- b. Sosyal ve çevresel anlamda sorumluluk sahibi olan ve rakiplerine mütakabil saygı gösteren rekabetçi davranışları teşvik etmek.
- c. Rekabet üstünlüğünü güvenceye almak için rekabeti engelleyici veya gizli işbirliğine dayanan sözleşmelere katılmamak, şüpheli ödeme ve taltifleri hoş görmemek.

- d. Hem maddi hem de fikri mülkiyet haklarına saygı göstermek.
- e. Dürüst veya ahlaki olmayan yollarla (örneğin sanayi casusluğu gibi) ticari bilgi elde etmekten imtina etmek.

6. Toplumlar

Küresel bir tüzel vatandaş olarak sorumlu bir işletme, olumlu kamu politikalarına ve faaliyet gösterdiği toplumdaki insan haklarına aktif olarak katkıda bulunur. Bundan dolayı işletmenin şu sorumlulukları vardır:

- a. İnsan haklarına ve demokratik kurumlara saygı göstermek ve uygulanabilir olduğu her yerde gerçekleşmesini desteklemek.
- b. Hükümetlerin topluma yüklediği kanuni sorumlulukları bütünüyle kabul etmek ve sosyal sermayeyi teşvik eden kamu politikalarını ve uygulamalarını desteklemek.
- c. İşletme ile toplumun diğer kesimleri arasındaki uyumlu ilişkileri desteklemek.
- d. Toplumdaki sağlık, eğitim, iş güvenliği ve ekonomik refaha yönelik girişimlerle işbirliğinde bulunmak.
- e. Yeryüzü kaynaklarını muhafaza etmekle birlikte fiziksel çevrenin korunması ve iyileştirilmesi için sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek.
- f. Barışı, güvenliği ve hukukun üstünlüğünü desteklemek.
- g. Yerel kültürler ve azınlık grupları ihtiva eden sosyal farklılığa saygı göstermek.
- h. Devam eden toplumsal yatırımlar aracılığıyla iyi bir tüzel vatandaş olmak ve çalışanların toplumda ve sivil çalışmalarda yer almasını desteklemek.

EK- B: CAUX ROUND TABLE VE SORUMLU İŞLETMECİLİK PRENSİPLERİ'NİN TEMELLERİ

Caux Round Table (CRT), iş yapmanın ahlaki ve sürdürülebilir yollarını teşvik etmek için çalışan bir uluslararası yöneticiler ağıdır. CRT şuna inanmaktadır ki, Sorumlu İşletmecilik Prensipleri adil, serbest ve şeffaf bir küresel güvenlik için gerekli müesseseleri sağlamaktadır.

Caux Round Table, 1986 yılında Philips Electronics'in eski başkanı Frits Philips Sr. ve INSEAD'ın eski başkan yardımcısı Olivier Giscard d'Estaing tarafından Avrupa, Japonya ve ABD arasında uluslararası ticaret alanında artan gerilimleri azaltmada aracı olması amacıyla kuruldu.

Canon Inc. şirketinin başkanı Ryuzaburo Kaku'nun teşvikleri ile CRT, dikkatini dünya barışı ve istikrarına yönelik sosyal ve ekonomik tehditleri azaltmada küresel tüzel sorumlulukların (global corporate responsibility) önemine yoğunlaştırmaya başladı. Bu, 1994 Caux Round Table İşletmecilik Prensipleri'nin üç ahlaki esas etrafında gelişmesine vesile oldu: Sorumlu yöneticilik, karşılıklı fayda için yaşama ve çalışma (Japonca bir kavram olan *Kyosei*'den mülhem olarak) ile insan onuruna saygı ve onun korunması.

2009 CRT Sorumlu İşletmecilik Prensipleri yedi prensipten ve daha detaylı olan Paydaş Yönetim Kılavuzu'ndan oluşmaktadır. Paydaş Yönetim Kılavuzu, ahlaki işletmecilik uygulamalarının anahtar paydaşların her birini kapsamaktadır: Müşteriler, Çalışanlar, Hissedarlar, Tedarikçiler, Rakipler ve Toplumlar.

CRT Prensipleri on iki dilde yayınlanmış olup bütün dünyada işletme okullarının müfredatlarına girmiştir. Genel kanaat o ki, yöneticiler için yöneticiler tarafından hazırlanan en kapsamlı sorumlu işletmecilik uygulama bildirisi olarak kabul edilmektedir.

CRT (CAUX YUVARLAK MASASI) SİYASAL YÖNETİM PRENSİPLERİ

Giriş

Tecrübeler bize gösterir ki, bir insanın ahlaki hassasiyeti iş hayatında başarı sağlamasına olumlu katkıda bulunur. Bu esastan hareketle 1994 yılında Caux Round Table, iş davranışının (business behavior) ölçülebildiği savının aksine belli başlı *İşletmecilik Prensipleri*'ni bir dünya standardı olarak yayınlamıştır.

Küresel ekonominin pek çok yerinde gözlenen kayda değer ekonomik büyümenin yaşandığı on yılın sonrasında Caux Round Table şuna işaret etmiştir: Makul bir şekilde fakir ve gelişen ülkelere yatırım yapıldığında insanlığın çoğu için fakirliğin ciddi oranda düşürülebileceği miktarda yeterli yatırım sermayesi birikmiştir. Dünya borsalarında öz sermaye yatırımı için takriben otuz trilyon dolar mevcut durumdadır. Kısa süreli para piyasasında ise trilyonlarca dolar bulunmaktadır. Özel işletmelerin sahiplerinde fakir ülkelerin şu an için ekonomilerine dâhil edebileceklerinden daha fazla döner sermaye mevcuttur.

Ne var ki pek çok örnekte görülüyor ki, böylesi bir sermaye birikimi fakir insanların olduğu yerlere yatırılmıyor. Dolayısıyla pek çok insanın zihninde küreselleşme, sosyal adaleti sağlamadığına (kimilerine göre hiçbir zaman sağlayamayacak) dair ahlaki bir eleştiriye maruz kalmaktadır. Caux Round Table şuna inanmaktadır ki, özel işletme zenginlik yaratması itibari ile hayat standartlarını yükseltebilecekken, sadece karlı takas fırsatları sunan imkânlar cevap vermektedir. Sermaye yatırımı elverişli koşulları bekler; böylesi bir yatırım, her daim gelire dair sağlam beklentileri ve bu beklentilerin meyve vereceği emniyeti araştırarak şekilde tepkisel ve seçicidir.

Sermayenin yatırıma dönüşebileceği temel koşulları oluşturmak öncelikli olarak işletmenin değil başkalarının görevidir. Daha açık söylemek gerekirse,

sürdürülebilir zenginlik yaratmak için bu mesuliyet ve görev ilk olarak hükümetindir. Hükümetler zaruri hukuksal altyapıyı kurup, düzenlemeleri ve ulaşım ile iletişim noktasında gerekli fiziksel iyileşmeyi yapıp sürdürülebilir kılınca işletmeler Caux Round Table’ın İşletmecilik İlkeleri çerçevesinde yatırıma çağırılabilir.

Kötü yönetim yaygın yoksulluğa ulaşmanın kısa yoludur.

Dolayısıyla Caux Round Table aşağıda ifade edilecek olan Siyasal Yönetim Prensiplerini, fakir insanlara daha fazla refah oluşturmak amacıyla bütün dünyada daha iyi yönetimin daha fazla özel sermaye yatırımı çekebileceği beklentisi ile sunmaktadır.

İşletmecilik Prensipleri gibi bu Siyasal Yönetim Prensipleri de iki ahlaki ülküden türemiştir: “Kyosei” ve “İnsan Onuru”. Bir Japon kavramı olan “Kyosei”, kamu yararı adına birlikte yaşama ve çalışmanın önemine işaret ederken “İnsan Onuru” ile her bir insanın, başkalarının amaçlarını veya çoğunluğun taleplerinin yerine getirilmesi için bile olsa basit bir araç olarak değil bizatihi gaye olarak kutsal veya değerli olduğu kastedilir.

TEMEL PRENSİP

1. Kamu gücü toplum için elde tutulur

Güç sorumlulukla birlikte gelir; güç, başkalarının refahını bir başkasının eylemlerine bağlayan gerekli bir ahlaki keyfiyettir.

Bundan dolayı devlet otoritesi tarafından verilen güç, toplumun ve vatandaşlarının yararı için emin ellerde olur. Devlet yetkilileri ellerinde tuttıkları gücün sadece emanetçisidirler; bu yüzden onların şahsi yetkileri veya ayrıcalıkları yoktur.

Devlet dairesinin emanetçileri ofiste iken yaptıklarından mesuldürler; görevlerini suiistimal etmeleri veya kanunsuz iş yapmaları durumunda işten çıkarılabilirler. Herhangi bir suiistimal, kanunsuzluk ve görevi kötüye kullanmanın olmadığına dair ispatın yükümlülüğü, görevi veya gücü elinde tutanlara aittir.

Devlet, yüksek gayelerin hizmetkârı ve taşıyıcısıdır ve topluma bağımlıdır. Kamu gücü başkalarının refahı için ahlaki sorumluluk çerçevesinde uygulanır. Kendilerine gösterilen güveni suiistimal eden hükümetler otoritelerini kaybederler ve görevlerinden uzaklaştırılabilirler.

HÜKÜMETLER İÇİN GENEL PRENSİPLER

1. Söylem ahlaki kamu gücünün uygulanmasına rehberlik etmelidir.

Anayasalar, referandumlar veya kanunlarla sağlanan kamu gücü meşruiyetini hükümetin hizmet ettiği toplumu oluşturan özerk ahlaki etkenler arasında iletişim ve söylem süreçlerinden almalıdır. Bağımsız medyayı da kapsayan serbest ve açık söylem, ferdi gizliliğin meşru düzlemde korunması beklentisi, güçlerin uygun ayrımı için gereken gizliliğin sağlanması veya milli güvenlikle ilgili nedenlerin en kötü durumları haricinde engellenmemelidir.

2. Mülki Düzen vatandaşlık sorumluluğunu kabul eden herkese hizmet etmelidir

Kamu gücü, mensuplarının güvenliği ve genel menfaati için mülki düzeni oluşturur. Ahlaki bir düzen olarak mülki düzen, vatandaşlık kapasiteleri ölçüsünde mensuplarının doğruluğunu, onurunu ve özsayılarını korur, teşvik eder ve bu yüzden vatandaşlarını bir nesneye dönüştürme eğilimi olan ölçümler, baskılar ve diğer şeylerden kaçınır. Devlet vatandaşlara ahlaki doğruluk, öz saygı ve şehirli kimliği sağlayan ve yabancılaşma, şehirlilik bağlarının çözül-

mesi ve sivil ayrışma süreçlerini de engelleyen bu prensipleri ve kurumları korumalı, düzenlemeli ve onlara meşruiyet sağlamalıdır. Mülki düzenin bu çabası vatandaşlarının mülki düzenin refahına katkıda bulunma kapasitelerini korur.

3. Kamu hizmetlileri görevlerini suiistimal etmekten ve yozlaşmadan sakınmalı, şahsi doğruluğu en üst seviyede göstermelidir

Devlet dairesi ferdi avantajlar, finansal kazançlar veya keyfi arzuların güdümünde ayrıcalık oluşturmak için kullanılmaz. Finansal, politik ve ahlaki yozlaşma kamu menfaatlerini yönetmekle uyumsuz. Sadece hukukun egemenliği kamu gücünü kullanmada prensipli yaklaşımla uyumludur.

4. İnsanların güvenliği, ferdi özgürlük ve mülk sahipliği ferdi adaletin esaslarıdır

İç huzuru temin etmek için mülki düzen, enstrümanları aracılığıyla yaşam güvenliğini, özgürlüğü ve vatandaşların mülkiyet haklarını sağlamalıdır.

Mülki düzen egemenlik bütünlüğünü, ülke toprağını ve kendi amaçlarının peşinde koşmayı en üst düzeyde kendi tercihi ve akliselim bir şekilde uluslararası hukuk ve adil yargı prensipleri çerçevesinde savunmalıdır.

5. Adalet sağlanmalıdır

Mülki düzen ve onun enstrümanları vatandaşları arasında durum, köken, cinsiyet veya doğuştan gelen başka bir özelliğe dayanarak ayırım gözetmemelidir. Ancak mülki düzen vatandaşları arasındaki farkı erdem ve liyakat ölçüsünde gözetir ve doğuştan gelen haklardan ziyade çaba ve başarıya göre hakları, kazançları ve imtiyazları tevzi eder.

Mülki düzen, devlet, onun araçları, diğer vatandaşlar ve yabancılarla ilgili şikâyetlerini gidermede hızlı, tarafsız ve adil olmalıdır.

Hukuk Kuralları onurlandırılmalı ve sürekliliği kılınmalı, dürüst ve tarafsız mahkemeler ve yasal kontrol mekanizmaları ile desteklenmeli.

6. Umumi refah vatandaşların refahını geliştirme niyetini taşır

Devlet her bir vatandaşın serbestçe kendini geliştirmesine ve öz saygısına en çok yardımcı olan bütün sosyal kurumları besler ve destekler. Kamu otoritesi, vatandaşını onurlu yaşamdan ve özsaygıdan mahrum bırakan veya güçlü olanın zayıf olanı ezdiği yaşam ve iş koşullarından kaçınmalı veya onları düzeltmelidir.

Devletin bugünde ve gelecekte toplumun refahını sürdürmesine vesile materyal ve diğer kaynakları yönetmek ve korumak gibi bir emanet sorumluluğu vardır.

7. Yönetim şeffaflığı hesap verebilirliği temin eder

Mülki düzen aşırı gizli bir tutum sergilememelidir ve vatandaşlarına mülki düzenin eylemleri, niyetleri ve enstrümanları ile ilgili yetersiz bilgi vermemelidir zira gizlilik ve bilginin kısıtlanması mülki düzene meşru otorite kazandıran söyleme vatandaşların katılmasını engeller.

8. Küresel işbirliği ulusal refahı artırır

Hükümetler, antlaşma ve uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülükler için adalet ve saygı sağlayabilmeleri, insanların iyi komşular olarak birlikte yaşayabilmeleri ile ekonomik ve toplumsal gelişmenin teşviki için uluslararası düzeneğin ve sistemlerin istihdamı gereğince hem yerel hem de uluslararası koşulları tesis etmelidir.

SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ İÇİN PRENSİPLER

Giriş

Tecrübeler bize gösterir ki, bir insanın ahlaki hassasiyeti iş hayatında başarı sağlamasına olumlu katkıda bulunur. Bu esastan hareketle 1994 yılında Caux Round Table, iş davranışının ölçülebildiği savının aksine belli başlı İşletmecilik Prensipleri'ni bir dünya standardı olarak yayınlamıştır.

CRT İlkeleri sadece ticaretin yapılacağı yollara dair bir hassasiyeti yansıtmıyor, ayrıca onun amaçlarını da gündeme alıyor. Salt bir toplum yaratmakta öncelikli sorumluluk kurumlara ait değilse de, Caux Round Table'in firma anlayışı odur ki, kurumlar toplumdaki rol ve pozisyonlarını yansıtmaları bakımından bu hedefe katkıda bulunabilirler ve bulunmalıdırlar da.

Dünyamızda gerekli kurallar, milli güvenlik, sağlık, emniyet, eşitlik, eğitim, iletişim, teknoloji, ulaşım vesaire gibi temel koşulları daha iyi bir dünya kurmak adına yaratma görevi hükümetlere aittir. Bu anlamda hükümetleri desteklemek ve kendi görevlerini daha iyi yapabilmeleri adına onların temel unsurlara yoğunlaşmalarına yardımcı olabilmek için Caux Round Table birtakım ahlaki ilkeleri *Siyasal Yönetimler için Prensipler* adı altında gündeme getirmiştir.

1994 *İşletmecilik için Prensiplere* ek olarak *Siyasal Yönetimler için Prensiplerin* oluşturulmasının nedeni Caux Round Table'in şu inancına dayanmaktadır: Herkesin yarar sağlayacağı refah amaçlanıyorsa iş dünyası ve hükümetler çalışmalarında işbirliğine ve koordinasyona gitmelidirler. CRT Prensipleri şu iki ahlaki idealden türemiştir: “Kyosei” ve “İnsan Onuru”. Bir Japon kavramı olan “Kyosei”, kamu yararı adına birlikte yaşama ve çalışma anlamına gelirken “İnsan Onuru”nun ahlaki vizyonu ile her bir insanın bizatihi gaye olarak kutsal veya değerli olduğuna işaret vardır.

STK'ların Yükselişi

Daha iyi bir dünyanın oluşmasında hem işletmelerin hem de hükümetlerin kritik konumları olduğunu kabul etsek de sorumlu küresel aktörler, dinamik bir dünyanın üçüncü önemli aktörünün rolü ve sorumluluğuna atıf yapılmaksızın tamamlanmaz: Sivil Toplum.

Bilhassa ABD, Kanada, Avustralya ve Avrupa Birliği'nde, sivil toplum kuruluşları bugünün dünyasında katılımcılığın ve temsiliyetin temel formları durumundadır. CARE, Oxfam, Save the Children, Médecins Sans Frontières, Friends of the Earth, Greenpeace, Amnesty International, Transparency International veya WWF gibi bazı kuruluşlar ulusal veya uluslararası arenada bilinmektedir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının pek çoğu halk tarafından bilinmemektedir ve hiçbir zaman bilinmeyecektir. Bütün dünyada çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının sayısını eksiksiz bir şekilde tahmin etmenin bir yolu yoktur, her ne kadar bir şeyden emin olsak da: Gün geçtikçe sayıları hızla artmaktadır. Milyonlarca STK, ister yerel ister uluslararası düzeyde olsun, toplum için faydalı gördükleri gayeler adına aktif bir şekilde faaliyet sürdürmektedir.

Pek çok STK, nice şirketten daha büyük ve finansal anlamda daha zengin durumdadır. Onların uygun ahlaki prensipler çerçevesinde yönetimi CRT İşletmecilik Prensipleri'ne binaen iş dünyasından devşirilecek tecrübelerle güçlendirilebilir. Dahası pek çok STK, hem finansal katkı hem de sivil toplumun çevresel, sosyal, kültürel ve diğer yönlerinin iyileştirmesinde mutabık sözleşme yapabilmek adına uygun işletmelerin ortaklığını gözetmektedir. İşletmeler ise faaliyetlerinin yürütülmesinde yüksek standartlarda ahlak, şeffaflık ve hesap verebilirlik açısından uygun STK'larla olacak işbirliklerini daha fazla tercih etmektedir. İş dünyasının STK'ların performansından beklentileri, hususen STK'lar için hazırlanmış ahlaki prensiplerin uygulanması ile karşılanabilir. Aşağıdaki prensipler sayesinde STK'lar iş dünyasının güvenini daha kolay kazanabilecektir.

Günümüz dünyasında sivil toplumun, iş dünyası ile hükümetlerin yerel ekonomik ve politik güçlerini dengelemeyi kendi başlarına organize etmesi iyi bir şeydir. Sivil toplumun bir parçası olarak STK'lar, işletme ve hükümetleri faaliyetlerinde daha şeffaf olmaları ve bu faaliyetlerinin doğrudan ve dolaylı etkileri hususunda uyarda önemli bir rol oynamaktadır. Emsalleri ile uğraşırken şu da aşikârdır ki STK'ların işletme ve hükümetlerden daha şeffaf ve hesap verebilir olmalarını talep ettikleri şey kendi davranışları için de geçerlidir. Bu nedenle mütakabiliyet esasına dayandığımızda STK'lar, örneğin, amaçlarının meşruiyeti, hedef kitlesini ne kadar temsil ettiği ve programları, projeleri ve faaliyetlerinin etkinliği konularında sorgulanır olmayı umar.

ABD'nde, The United Way, the Nature Conservancy, the American Red Cross gibi STK'larda son günlerdeki STK yönetimi ile ilgili aksi ispatlanabilir skandallar, Federal Kongre tarafından STK faaliyetleri için işletme kurumlarına yakın zamanda getirilen Sarbanes- Oxley düzenlemesine benzer daha fazla düzenleme getirilmesi taleplerini doğurdu. STK'lar için daha fazla düzenleme getirilmesi talebi Avrupa Parlamentosu tarafından da dillendirildi. Amnesty International, Oxfam, Greenpeace ve dokuz başka STK son günlerde sorumlu uygulamalar için bir dizi ana esaslara uymak noktasındaki kararlılıklarını ilan ettiler.

STK'ların Tanımı

STK'ların çokluğu ve ulaşmak istedikleri hedeflerin çeşitliliği bir STK'nın ne olduğunu tanımlamayı zorlaştırıyor. Buna rağmen onların toplumdaki fonksiyonlarını tanımlamak için bir tanıma ihtiyaç da olmayabilir. Kabul edilir ki, STK'lar sosyal ve çevresel amaçlara hizmet etmek, insanları güçlendirmek, değişimin savunuculuğunu yapmak ve hizmet sağlamak için işlev görür. Böyle yaparak STK'lar bir örgüt olarak hayatta kalmaya yönelik resmi özelliklerini kazanırlar. STK'lar kendi anayasal düzenlemelerine dayanarak özerktir veya

özerk olmaya heveslidir. Hükümetlerden ayrı olmaları itibari ile müstakildir, aynı zamanda kar amacı da gütmazler. Amaçları genel olarak en az birkaç senelik zaman dilimini kapsar. İnsan haklarına saygı, yağmur ormanlarının korunması veya fakirlikle mücadele gibi konularda bu zaman aralığı çoğunlukla daha uzun olur.

STK'lar, finansal kaynakları veya belirgin kamu menfaatlerini gözetmesi bakımından hükümetlerin özellikleri ile özel mülkiyet olmaları, müstakil olarak yönetilmeleri ve finansal desteğini korumak için gelecek bağışlarla ilgili pazar taleplerine duyarlı olmaları gerekmesi bakımından da işletmeciliğin özelliklerini birleştirir. STK'lar yarı özel kurumlardır fakat seçmen veya müşteri olarak kamuya karşı doğrudan sorumluluğu da yoktur. Bu sayede STK'ların biricik ve melez kamu/ özel doğasını yansıtan birtakım ahlaki prensipler, hükümetlerin ve özel sektörün gücü kullanmada esas aldığı ahlaki prensiplerle uygun bir bütünlüğe sahiptir.

STK'lar İçin Prensipler

STK'ların sorumlulukları üzerine diyalogu daha da ileriye götürmek ve daha geniş katılımli bir toplumsal tartışmaya katkıda bulunmak için Caux Round Table birtakım *STK'lar için Prensipler* önermektedir. Katı birtakım kurallardan ziyade bu prensipler STK'ların ve paydaşlarının daha adil bir küresel toplum için dikkat ve tefekkür etmelerini gerektiren pek çok konuyu ortaya koymaktadır.

Prensipler

İtibar

İşletme organizasyonları ve hükümetler, günümüz dünya düzeninin hâkim oyuncularıdır. Toplumun refahı ve mutluluğu büyük ölçüde onların çaba ve

katkılarına bağlıdır. Dünya toplulukları işletmelere ve hükümetlere bağımlı oldukları için bu organizasyonların ne derece toplum tarafından kontrol edildiği sorusu gündeme gelmektedir. Günümüz dünyasında sivil toplumun bir parçası olarak STK'ların fonksiyonu genel itibariyle yaşadığımız dünyayı ve parçası olduğumuz küresel toplumu ayakta tutacak gerekli kontrol mekanizmalarını sağlamak olarak kabul edilir.

STK'lar toplumun sosyal ve çevresel ihtiyaçlarına hizmet etme noktasında doğrudan ya da dolaylı çok önemli bir role sahiptir. Acil durumlarda veya felakete maruz kalındığında yaptıkları gibi doğrudan yardımda bulunurlar. Dolaylı yoldan ise Caux Round Table'in inancındır ki STK'lar:

- İşletmeler, hükümetler, çok uluslu organizasyonlar ve en genelde kamuoyunun sosyal ve çevresel ihtiyaçlarının farkındalığına
- Bu grupların ihtiyaçlarını karşılamaları için sosyal ve çevresel performanslarına
- Bu grupların paydaşlarına karşı hesap verebilirliklerine anlamlı katkıda bulunur.

Bunları yaparak ve kendi prensipleri, inançları ve üyeleri ile temsilcilerinin ferdi vicdanlarına dayanarak STK'lar, mevcut ulusal ve uluslararası kuralları değiştirebilir veya onlarla çatışma içine girebilir.

STK'ların toplum içerisindeki itibarlarını güçlendirmek ve işletmeler, hükümetler ve kamu nezdinde güvenilirliklerini tesis etmek için Caux Round Table birtakım gönüllü *STK'lar için Prensipler* hazırlamıştır. Buradaki amacımız STK'lardan neyin beklenebileceği ya da beklenmeyeceğinin reçetesini sunmak değildir. STK olmamız ve küresel toplumumuzda sorumluluk üzerine cereyan eden tartışmalara katılma geleneğine sahip olmamız itibari ile, STK sorumluluğu etrafında şekillenen meselelere işarette bulunmamız anlamlıdır.

Temel Prensipler

Doğruluk

Bir STK, kamu menfaatleri ile uyumlu övgüye değer hedeflerini başarmak uğruna daha iyiyle uğraşabilmesi için kendisine kaynak, ün ve itibar tevdi edilmiş kamu yararına çalışan bir birim olduğunu kabul edecektir. Bir STK'nın faaliyetleri kendi esas istekleri ile uyumlu olacaktır ve liderleri ile çalışanları mevkilerini hiçbir surette şahsi fayda veya uygunsuz finansal kazanç elde etmek adına kullanmayacaktır. Kendisine güvenenlere sadakat ve misyonlarını yerine getirmede gösterecekleri gerekli ihtimam sorumlu bir STK'nın alamet-i farikasıdır.

Türetilmiş Prensipler

Kamu Yararı

Bir STK şunu kabul edecektir ki, kendisi ve yaptığı bütün eylem ve çabalar; kendisine maddi yardımda bulunan, organizasyon ve operasyonel işlemlerde çalışan veya herhangi bir şekilde organizasyonu destekleyen insanların menfaatleri ile değerlerinin yanı sıra böylesi insanların hizmet ettiği sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve çevresel menfaatleri de yansıtır. Bir STK özel olarak belirlenmiş fakat kamu nezdinde kabul görmüş ortak menfaatler ve sosyal amaçlar için bir aktör olarak hizmet eder. STK'lar kamu menfaatlerini karşılamaya ve sosyal veya doğal sermayeye katkıda bulunmaya çalışarak kendi devamlılıklarından daha geniş amaçlara teveccüh gösterir. Böyle yaparak yaptığı eylemlerin insanları, toplumlar ile desteklemeyi ve korumayı amaçladığı doğal kaynakları nasıl etkilediğinin farkında olmak zorundadır.

Şeffaflık

Her STK'nın destekleri harekete geçirme, hükümetlere, uluslararası organizasyonlar ve kurumlara tesir etme, kaynaklarını arttırma, halkı eğitime, yapılacak çalışmalara kaynak vakfetme, üyelerini, faydalanıcılarını, bağlılıklarını veya en geniş manada paydaşlarını temsil etme gibi bir misyonu vardır. Hedeflerinde ilerlemek için toplumun başka kesimlerini etkilediği ölçüde, yaklaşımının kalitesinin bir nişanesi olarak bir STK şu hususlarda şeffaf olmalıdır:

- Misyonu ve hedefleri
- Değerleri ve prensipleri
- İdare
- Eylemleri
- Hedeflerini Gerçekleştirme Araçları

Denetleme ancak şahsi mahremiyeti meşru yoldan korumak veya organizasyonun günlük işlemlerinde zaruri gizliliğin sağlanması çerçevesinde kısıtlanabilir.

Buna ek olarak, bir STK; hükümetler, kurumlar, uluslararası organizasyonlarla irtibat halinde olurken temsil ettiği menfaatler ve üyeleri, bağlılıkları, faydalanıcıları veya diğer paydaşları adına ne ölçüde konuşacağına dair her zaman açık ve dürüst olur.

Katılımcı Yönetim

STK'lar; aktif ve katılımcı, bireylerin kendilerini ifade edebildikleri ve çabaları ile finansal kaynaklarını muayyen kamu menfaatlerine hasredebildikleri hür irade ile dâhil oldukları bir gönüllülük süreci olduklarını kabul edecektir. Bu nedenle bir STK'nın yönetimi, en yüksek derecede güvenilir yükümlülüklerle

(şeffaflık, hesap verebilirlik, sadakat, karar almada gerekli ihtimam ve kaynak yönetimi) dayanacaktır. Bir STK düzenli bir şekilde temsilcisi olduğu bu gruplarla, paydaşlarıyla iletişim kuracak ve temsil görevlerini borçlu olduğu bu gruplara hedeflerine, faaliyetlerine ve irtibatlarına tepki göstermeleri için yeterli fırsatları sağlayacaktır. Bir STK'nın faaliyetleri ile irtibatlı olan paydaşlarına, STK'nın tüzüğü, yapısı ve sistemi, niyetleri, aktiviteleri ve etkisi ile ilgili bilgi edinebilme, aldığı bu bilgileri değerlendirebilme ve bunlara etkide bulunabilme imkânı sağlanmalıdır.

Bağımsızlık

Bir STK, maddi anlamda niyetlerine, faaliyetlerine ve etki düzeyine tesiri olabilecek kurumlar, hükümetler ve diğer organizasyonlarla olan hukuksal, örgütsel ve finansal bağlarını açıklayacaktır.

Hukuka Saygı

Bir STK, faaliyetlerinde genel anlamda hem ulusal hem de uluslararası hukuka olan saygısını izhar eder. Kendi karar alma mekanizması ile ilişkili hukuki bütün konuları ve yükümlülükleri dikkate alır. STK, hukuksal yükümlülükleri göz ardı etme yönünde bir karar aldığı takdirde alınan bu kararın bir sorumluluğu olacaktır.

Özen

Bir STK şunu kabul edecektir ki, politikaları ve faaliyetleri kamu yorum ve analizin hukuki konusudur. Bu yüzden misyonu, hedefleri, değerleri, prensipleri, yönetim ve eylemleri ile hedefine ulaşmada kullandığı araçlarla ilgili gerekçelendirilmiş söylemle iştigal etme isteği duyar. Kendini müdafaa ederken STK her zaman iyi niyetli bir şekilde gerçekleri ve doğru bilgileri sunar. Bir

eylemini planlarken veya politikalarını uygulamaya koyarken STK, ilgileri organizasyonun tasarlanmış eylemlerinden etkilenebilecek kişilere yönelik entelektüel bir özen ve ilgi göstermelidir. STK'nın bir hükümete, uluslararası bir organizasyona, kuruma veya diğer ilgili gruplara hasar vermesi durumunda eylemlerinden dolayı mesul olacaktır.

Hesap Verebilirlik

Bir STK, düzenli bir şekilde misyonu ve hedeflerine ulaşmak için yürüttüğü bütün aktiviteleri ile ilgili rapor (her yıl en az bir tane, herkese açık web üzerinden) hazırlayacaktır. Rapor, paydaşlarının STK'yı şu açılardan dikkate alması ve değerlendirebilmesi için yeterli ve gerekli bilgileri içerir:

- ◆ Örgüt
- ◆ Aktiviteler
- ◆ Programlar
- ◆ Finansman artırımı
- ◆ Finansal performans

Piyasa Ekonomisinin Yükseliş ve Çöküşü

Prof. Dr. Asad ZAMAN³²

Artık klasikleşmiş bir deneye göre; sadece yatay çizgilerle çevrili bir ortamda yetiştirilen kediler ilerleyen zamanlarda dikey çizgileri görememektedirler. Piyasa ekonomisi o kadar yaygınlaşmıştır ki piyasanın merkezi rol oynamadığı bir toplum hayal etmek bizler için çok zor hale gelmiştir. Oysaki bu makale de açıklanacak sebeplerden ötürü, bu hakikat zamanın bir gereğidir. Düzenlenmemiş piyasalar; insana, topluma ve doğaya çok şiddetli zararlar vermektedir. Bir toplumdaki iktisâdi işleri organize etmeye dönük alternatif yollar bulma amacındaki cesur, ileri görüşlü ve yaratıcı adımlar müşterek kurtuluşumuz için elzemdir. Bu makalede, piyasa ekonomisinin Batı’da ortaya çıkışının analizi, hayati önemini devam ettirmesine rağmen henüz çok az anlaşılan Polanyi’ye ait kavramsal çerçeveye (1944) dayandırılmıştır. Büyük miktardaki yıkıcı değişiklikler ve felaketler geleneksel toplumdan piyasa toplumuna geçişi ifade eden “Büyük Dönüşüm” e tesir etmek için zaruri idi. Piyasa ekonomisinin toplum üzerinde yol açtığı zararlardan ötürü; Polanyi, II. Dünya Savaşı’na müteakip piyasa ekonomisinin çökeceği öngörüsünde bulunmuştu. Düzenlenmemiş piyasaların beklenmedik şekilde iyileşmesi ve küresel üstünlüğü elde etmesi ve bunun korkunç sonuçları³³ tarafından ortaya konmuştur.

“Piyasa Ekonomisi” kavramı ile bir toplumun fonksiyonlarının merkezi konumunda piyasa olacak şekilde organize olmuş bir toplumu kastediyoruz. Piyasanın ortadan kaldırılması veya çökmesi; açlığa, açlıktan ölümlere, yaşam şartlarında radikal değişikliklere ve bütün toplumda geniş çapta sefaletlere yol

32 International Islamic University, Islamabad, Pakistan, asadzaman@alum.mit.edu, Çeviren: Birol Görmez, Fatih Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Öğretim Görevlisi.

33 Naomi Klein, *The Shock Doctrine*, Penguin Books, UK, 2008.

açacak karışıklıklar anlamına gelecektir. Tipik izole edilmiş köyler ve kırsal ekonomiler piyasa ekonomisi değildir. Şu an yıkılmış durumdaki SSCB ve Çin komünist ekonomileri de piyasa çevresinde örgütlenmiş değillerdi. Birçok yazar piyasa ekonomilerinin ancak piyasa toplumlarında var olabileceğini ifade etmektedir. Yani, piyasanın itibarı toplumun sosyal yapısını belirlemektedir.

Aşağıda geliştireceğimiz argüman karmaşıktır ve pek bilindik değildir. Genel kabul görmüş kaniya karşı çıkmakta ve önde gelen üniversitelerde iktisat hakkında öğretilenlerin direkt karşısında yer almaktadır. Argümanımızın temel çizgisi taslak olarak aşağıya çıkartılmış ve taslaktaki numaraların işaret ettiği bölümlerde ise ayrıntıları ile ele alınmıştır.

1. Piyasalar, beşeri toplulukların fitri özelliği değildir. Şu anda üyesi bulunduğumuz modern toplumların dışındaki hemen hemen bütün toplumlar, kendi üyeleri arasında malların dağılımını sağlamak için farklı ve piyasa dışı mekanizmalar kullandılar. Modern toplum ise malların üretimi ve üyeleri arasında dağılımı için piyasalara merkezi mekanizma görevi vermiş olması dolayısıyla emsalsizdir.
2. Piyasa mekanizmaları diğer sosyal mekanizmalarla çatışma içerisindedir ve topluma zararlıdır. Avrupa'daki bazı tarihi kendine has şartlar nedeniyle piyasaların topluma karşı zaferi ile sonuçlanan sürüncemeli bir savaş sonrasında piyasa mekanizmaları Avrupa'da merkezi bir öneme sahip olarak ortaya çıktılar. Piyasaların yükselişi topluma çok zarar verdi. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Sosyal ilişkileri düzenleyen kilit roldeki mekanizmaların yerini piyasa ile uyumlu kilit roldeki mekanizmaların alması beşeri değerler üzerinde travma etkisi yaptı. Toprak, emek ve para piyasa ekonomisinin etkin işleyişi için hayati derecede önemlidir. Bunların gördüğü fonksiyonların özelleştirilmesi beşeri ilişkileri yönlendiren merkezi sosyal mekanizmalara zarar verir ve bu mekanizmaları değiştirir.

3. Toprak, emek ve paraya ilişkin bazı ideolojiler ve kâr motifi piyasaların etkin işleyişi için gereklidir. Bilhassa hem yoksulluk hem de yoksulluğa karşı belirli düzeyde hissizlik ve ilgisizlik piyasaların etkin işleyişi için gereklidir. Bazı açıları ile ileride açıklanacağı üzere yoksulluk, piyasa ekonomisinin oluşumudur. Mülkiyet hakkının kutsallaştırılması piyasaların bir başka temel özelliğidir. Bu nedenle; piyasa ekonomisinin varlığı fitri beşeri eğilimler ile çelişen ve bunlara zarar veren bir takım ideolojilerin ve zihni yapıların ortaya çıkmasını gerekli kılar.
4. Piyasalar kırılgan yapıdadırlar ve iktisâdi krizlere eğilimlidir. Devam etmekte olan 2008 finansal krizinin de kâfi derecede resmettiği gibi piyasalar bir felaketten diğer felakete sendelemektedir. Polanyi, 1944 yılında, kendi zamanında meydana gelen krizlerin en sonuncusu ve en büyüğü olan II. Dünya Savaşının piyasa sistemini sona erdireceğini ve bunun akabinde iktisâdi ilişkileri organize etmeye dâir yeni bir yöntemin ortaya çıkacağını önceden tahmin etti. Esasında; Keynezyen fikirler piyasa temelli ekonomilerin en kötü aşırılıklarını bertaraf etti ve II. Dünya Savaşı'nı müteakip otuz yıl boyunca baskın unsur haline geldi. Mamafih, piyasa sistemi küllerinden yeniden doğdu ve baş döndürücü bir güç gösterisi ile tüm kürede baskın hâle geldi. Bu hikâye Naomi Klein tarafından en etkili bir şekilde sunulmuştur.
5. Piyasa ekonomileri, ister doğal isterse sonradan yaratılmış olsun, cebri kabul ettirmeyi gerekli kılar. İlk stratejistlerin kaydettikleri gibi hile, savaşın çok kritik bir unsurudur. Piyasaların yükselişindeki en temel maddelerden birisi gerçekleri olduğundan farklı gösterme yolundaki daimi mücadele olmuş ve böylelikle piyasaların mutlak başarısızlıkları fevkalade başarılar gibi resmedilmiştir. İktisâdi bir felaketi ilerleme ve gelişme gibi betimlemek için sıklıkla kullanılan birkaç strateji mevcut-

tur. Piyasa karşıtı güçler üstesinden gelinemeyecek kadar çok güçlü olacaklarından bu propagandalar olmaksızın piyasalar varlıklarını sürdürmezlerdi.

Bu son noktadan hareketle, piyasaların başarısızlıkları ve kısıtlarına ilişkin doğru bilginin elde edilmesi ve bu bilginin yayılması, piyasaların mevcut hali ile yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan değerlerden ziyade daha fazla beşeri değere dayalı daha iyi bir toplumun oluşumu için olmazsa olmazlardandır.

1. Geleneksel Toplumların İktisâdi Mekanizmaları

Polanyi “Günümüze kadar, ilkesel düzeyde bile olsa, hiçbir toplum piyasalar tarafından kontrol edilmemiştir ” der.³⁴ Bu ifade, Adam Smith’in “takas, değişim ve ticaret” eğilimlerinin insanoğlunun doğasının bir parçası olduğu yönündeki gelenekselleşmiş bilgece ifadesi ile çatışmaktadır. İfade edildiğine göre; bu eğilim, ezelden beri var olan piyasaların gelişimine yol açmıştır. Bu fikir sıklıkla tekrar edilmektedir ve piyasa ekonomisindeki yaşam tecrübemiz nedeniyle geçmiş varsayımlarımızın bir kısmını oluşturmaktadır. Ezelden bu yana var olmalarına karşın piyasaların her zaman toplum karşısında periferal konumda bulduklarını; içinde yetiştiğimiz toplumlar hariç hemen hemen diğer bütün toplumlarda piyasaları kapatmanın mahsurlu olacağını ancak asla bir felaket olmayacağını anlamak önem arz etmektedir. Hem piyasa ekonomisine ilişkin tecrübelerimiz sınırlı olduğu için hem de ünlü entelektüeller öyle ifade ettikleri için piyasa ekonomisinin iktisâdi ilişkileri organize etmede doğal yöntem olduğuna ve çok az istisnâsı bulunmakla birlikte piyasa ekonomisinin tüm tarih boyunca bütün toplumlarda yaygın olduğuna inanmaya eğilimliyiz.

34 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*, Beacon Yayınevi, NY, 2001.

Yukarıda ifade edilenlerin tam tersinin doğru olduğuna dair Polanyi tarafından detaylı tarihi kanıtlar sağlanmıştır. Piyasa ekonomisi; nâdir, emsalsiz ve istisnâidir ve tarih boyunca ortaya çıkan hemen hemen tüm kültürler, piyasaların toplumun merkezinde bulunmadığı yöntemlerle iktisâdi ilişkilerini organize etmişlerdir.

Bu bölümün amacı, İslami bir toplumda mal ve hizmetlerin organizasyonu ve dağılımı için temel teşkil eden İslami sosyal davranış esaslarını tartışmaktır. Farklı toplumlar bu kuralları farklı açılardan öncelikli hale getirmekte ve bu kurallar üzerine değişik yorumlarda bulunmaktadır. Fakat bunların tamamı genel İslami düzene ait kabul edilebilir. Polanyi, çeşitli geleneksel toplumlarda iktisadın temelini oluşturma noktasında bu kuralların varyantlarının nasıl hizmette bulunduğu dair detaylı tarihsel kanıtlar sunmaktadır. Piyasa ekonomisinin ortaya çıkması, söz konusu standart sosyal davranış şekillerinin zayıflamasını veya körelmesini veya tamamen ortadan kalkmasını ve kâr peşinde koşma motifinin veya kendi çıkarını düşünen davranış şeklinin bütün bu davranış kurallarının yerine geçmesini gerekli kılmaktadır. İşte bu durum piyasa ve geleneksel toplumlar arasındaki temel çatışmaya yol açmaktadır. Sosyal normlar ile piyasa normları arasındaki çatışmaya ilişkin mükemmel bir irdeleme Ariely tarafından eserinin dördüncü bölümünde sunulmaktadır.³⁵ Polanyi'nin kanıtladığı gibi piyasa toplumunun ortaya çıkmasına olanak sağlama geleneksel toplumu yıkacak derecede bir şiddeti gerekli kılmaktadır. Bu bölümün amacı sosyal etkileşimlerin geleneksel mekanizmalarını ortaya koymaktır.

1.1. Mütekabiliyet ve Hediyeleşme

İnsanoğlu, iyi davranışa karşı misli ile karşılıklı bulunma şeklinde doğal bir eğilime sahiptir. Esasında, “Aslan ve Androcles” masalı bu eğilimin hayvanlarda da mevcut olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Kur'an-ı Kerim Karun'a şu çağrıda bulunur:

35 Daniel Ariely, *Predicatably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*, Harper Collins, New York, 2008.

وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَّا لَكُمْ

“...Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et...” (Kasas Suresi, 77) Bu çağrı söz konusu fitri beşeri duyguya davette bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in genel bir mütekabiliyet talebinde bulunduğuna dikkat ediniz. Allah bize ihsanda bulunduğu için biz diğer insanlara iyilik yapmak durumundayız. “Hediyeleşme” adı da verilebilecek olan mutlak mütekabiliyet karşılıklı yardım değiş tokuşu ile sınırlıdır.

Bu düşünceye göre piyasa toplumunun zıddı; insanların, geçmişte gördükleri iyilikleri önemsemeden, sadece ve sadece iyilikle mukabelede bulunmanın kendi çıkarlarına uygun düşmesi halinde iyilikle mukabelede bulunacaklarını öne süren günümüzün popüler ve baskın kendi kendini güçlendiren sözleşmeler teorisinde görülebilir. Karun’un düşüncesi ile tam olarak paralellik arz eden bu görüşe göre; kendisine iyilikte bulunulan kişinin çıkarına tam uymaması halinde söz konusu kişi yapılan iyiliğe mukabil iyilikte bulunmayacaktır.

Mütekabiliyetin önemli bir misali hediyeleşmedir. Hz. Muhammed (S.A.V), ebedi kurtuluş için gerekli olan sevgiyi yaymak ve teşvik etmek adına etkili bir yolun birbirimizle hediyeleşmek olduğu anlamında beyanda bulunmuştur. Hediyeleşme, geleneksel toplumlarda malların yeniden dağılımını etkileyen ortak bir yöntem olmuştur. Şunu tespit etmek gerekir ki; maddi etkilerinden çok ayrı olarak, sosyal faziletlerin teşviki adına elzem olan sevginin çoğalması manevi etkiye de sahiptir.

Hediyeleşme ile piyasa mekanizmaları arasındaki uyumsuzluk, çok açık bir şekilde Fehr’in ve emek piyasası üzerine çalışan öğrencilerinin çalışmalarında gözler önüne serilmektedir.³⁶

36 E. Fehr ve S. Gächter, ”Fairness and Retaliation: The Economics of Reciprocity”, *The Journal of Economic Perspectives*, Sayı. 14, No. 3. (Yaz, 2000), ss. 159-181.

Çalışanlar, işverenlerden hediye almaları karşılığında daha fazla çalışırlar. Eğer bu tür hediyelerin/ödüllerin verilmesi piyasa mekanizmasının gerektirdiği gibi performansa bağlanır ise çalışanların verecekleri bu karşılıklar önemli miktarda azalır. Ariely, piyasa normlarının sosyal normların yerini tedricen nasıl aldığını ve bu değişimin topluma yüklediği zararı mükemmel bir şekilde tartışmaktadır.³⁷

1.2. İhsan:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ أَنْ تُقْرِضُوا إِخْوَانَكُمْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَأَنْ تَتَذَكَّرُوا لَهُمْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَأَنْ تَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي هُوَ الْغَنِيُّ الْوَكِيلُ

“Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı ve muhtaç oldukları şeyleri yakınlarla vermeyi emreder. Hayâsızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.” (Nahl Suresi, 90)

Kur’an-ı Kerim, birçok farklı yerde ve koşulda ihsanı ve başkaları için harcamayı emreder. Örneğin, Kalem suresinin 17. ve 27. ayetleri arasında mahsullerinden fakirlere vermekten kurtulmak istedikleri için bahçeleri yerle bir edilen insanları tasvir etmektedir. Bir başka yerde ise ihtiyaç fazlası olan paramızı Allah yolunda harcamamız emredilmektedir. İhsan ya da cömertliğe bütün geleneksel toplumlarda bir karakter hususiyeti olarak değer verilmekte ve hürmet edilmektedir. Bu durum, malların yeniden dağılımında etkili bir piyasa dışı mekanizma olagelmıştır. İhtiyaç fazlası servetin sosyal fayda için harcanması yönündeki teşvik İslâmi toplumlarda kamu yararına çalışan büyük miktarda vakıfların oluşmasına yol açmıştır. Hoexter, bu vakıfların bir sürü kamu hizmetinin yerine getirilmesi ve bu hizmetlerin finanse edilmesi fonksiyonlarını icra ettiklerini yazar.³⁸ Sosyal amaçlar peşinde koşan kâr amacı gütmeyen kuruluşlar bu dürtünün modern toplumlardaki kurumsal temsilcileridir.

37 Ariely, 4. Bölüm.

38 MiriamHoexter, , Eusenstadt, Schmueel N. and Leutzion, Nehemia, *The Public Sphere in Muslim Societies*, New York: State University of New York, 2002.

Bu dürtünün piyasa toplumlarında marjinal hale gelmesi ve zayıflaması Charles Dickens'in bir eserindeki Scrooge adlı karakterinin hikâyesinde çok iyi resmedilmektedir. Kapitalist çağın ilk döneminde, Ebenezer Scrooge'un cimriliği ahlâksızlık olarak portre edilmektedir. Scrooge, pişmanlık duyarak ve çalışanlarına cömertçe davranarak kendisini kurtarmaya çalışmaktadır. Modern dönem "Scrooge amca" Disney tasvirlerinde ise cimrilik, sevimli bir zayıflık ve büyük servet elde etmek için gerekli olan zekânın zaruri refâkatçisi olarak tasvir edilmektedir.

Piyasa toplumlarında, başkaları için harcama yapma arzusunun yerini, sistematik olarak, kişinin lüks mallar için savurganlık yapmasının teşvik edilmesi almıştır. Cömertliğin yerini bencilliğin almasının zararlı etkileri bir çok yerde kanıtlanmıştır. Örneğin, Douthwaite.³⁹

1.3. Mesuliyet

Cemiyet duygusu tabiatıyla hepimizin birbirimizden sorumlu olduğu düşüncesine götürmektedir. Bir toplumun zayıf üyeleri iyi durumda olan üyelerin iş birliğine ve yardımına bel bağlayabilir. Hz. Muhammed (S.A.V) aramızda bulunan düşkünler sebebiyle doyurulduğumuzu ifade buyurmuştur.

كان أخوانا لعهد النبي ﷺ: و عن أنس رضي الله عنه قال - 84
 آياتنا النبي صلى الله عليه وسلم، وكان أحدهم
 اللُّهُعَلِيهِمْ سَلَمُوا الآخِرَ يحترف، فشكا المحترف فأخاه للنبى صلى
 رَوَاهُ النَّزَمِيُّ ﴿لَا عِلَّكَ تَرْزُقُ بِهِ﴾: اللُّهُعَلِيهِمْ سَلَمُوا
 بِإِسْنَادٍ صَدِيدٍ لَمْ يَشْرَطْ سَلَمٌ

39 Richard Douthwaite, *The Growth Illusion*, New Society Yayınevi, UK, 1999.

Hz. Muhammed (S.A.V) zamanında, bir tanesi sürekli Hz. Muhammed'in yanına giden diğeri ise çalışıp para kazanan iki kardeş vardı. Çalışan kardeş diğeri kardeşini Hz. Muhammed'e şikâyet etti. Hz. Peygamber ise "Belki de rızkını onun hatırına elde ediyorsundur" dedi.

İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a), inceltilmiş (yufka) ekmek yemekten utandığı için bütün insanların yiyemediği bir zamanda (kepeksiz has undan yapılmış) beyaz/kalınlaştırılmış ekmek yedi. Eğer Fırat'ın kıyısında bir kadın aç ise bana bu yaptığının hesabı sorulur diyerek mesuliyetinin taşıyamayacağı kadar ağır yükünü omuzlarında hissetti.

Polanyi, fakirlere yardım etmeye dönük birbirinden farklı derecelerdeki taahhütlerin ABD, İngiltere ve Avrupa'da sosyal refaha hizmet eden farklı kuruluşların kurulmasına nasıl yol açtığını belgeleri ile ispat etmiştir. En son USDA raporları ABD nüfusunun % 10'dan fazlasının 2008 yılında açlıkla yüz yüze kaldığını rapor etmektedir ve bu rakam son yıllarda giderek artmaktadır. Kendileri ile savaşmak üzere tahsis edilmiş bol miktardaki fona rağmen ABD'de artan açlık, evsizlik ve sağlık problemleri mesuliyet duygusunun zayıfladığını teyit etmektedir. ABD'de milyonlarca insanı işsiz ve evsiz bırakan mevcut finansal krize verilen tepki bu krize yol açan büyük şirketlerin ve finansal kuruluşların zengin sahiplerine trilyon dolarlar aktarmak şeklinde olmuştur.

1.4. Kendi Kendine Yeterlilik ve Yaşamda Sâdelik

Sade hayat tarzı ve kendi kendine yeterlilik İslam'da övülen birbirini tamamlayıcı faziletlerdir. Bu faziletli davranışlar; lüks peşinde koşma ve bu faziletli davranışları engelleyen mukayeseli üstünlük teorisi ile taban tabana zıttır. Gerçek zenginliğin kalbin mutmain olması olduğu anlamına gelen bir Hadis-i Şerif vardır. Allah tarafından bize her ne verilirse verilsin memnun olmak imanın esaslarından birisidir. Bu kavramlar, bir Hadis'in bildirdiği aşağıdaki vakayı da iyi bir şekilde tasvir edilmektedir.

Odasında sadece kurumuş üç deri parçasının ve bir köşede duran avuç dolusu arpanın olduğunu gördüm. Etrafa bakındım ancak başka birşey göremedim. Ağlamaya başladım. “Niçin ağlıyorsun” diye sordu. Ey Allah’ın Resulü! Niçin ağlamayayım? Hasırın izinin vücuduna çıktığını görüyorum ve sahip olduğun herşeyi bu odada görüyorum. Ey Allah’ın Resulü ! Allahu teâlanın bize bol rızık vermesi için dua etseniz. Allah’a inanmayan fakat Kayser ve Kisra gibi krallarına tapan ve gerçek imana sahip olmayan Romalılar ve Persler ortasından nehirler akan bahçelerde yaşıyorlar. Fakat Allah’ın Seçilmiş Nebi’si ve Yüce Kul’u bu korkunç fakirlik içinde yaşıyor. Allah’ın Resulü yastığına yaslanmış dinleniyordu. Benim böyle konuştuğumu duyunca doğruldu ve dedi ki “ Ey Ömer! Hâla şüphe mi duyuyorsun? Ahiretteki kolaylık ve rahatlık bu dünyadaki kolaylık ve rahatlıktan çok daha iyidir. Küfür ehli iyi şeylerden nasibini bu dünyasında alıyor. Biz ise bütün bunları ahirette elde edeceğiz.” Bu sözler üzerine kendisine yalvardım. “Ey Allah’ın Resulü! Benim için af dile. Ben gerçekten yanıldım”

Kur’an-ı Kerim gayr-i müslimlerin evlerini altın ve gümüşe dönüştürmekten bahsederek bu maddelerin Müslümanlar için arzu edilir şeyler olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda; gayr-i müslimlerin şaşaalı, göz kamaştırıcı ve apaçık lüks içindeki hayat tarzlarının kıskanılmaması hususunda müslümanları uyarır. Bunun tam zıddı olarak; piyasa toplumlarında, lüks peşinde koşma hayatın amacı konumuna yükseltilir. Tüketimin amaçlarından bir tanesi diğerleri tarafından kıskanılmaktır ve bu tema direkt değeri olmayan markalı ürünlerin teşvik edilmesi için sıklıkla kullanılmaktadır. Bu türden bir amaç hayatı kıyasıya rekabete dönüştürür ki bu yarışta herkes diğerlerinin önüne geçmek için çok

çalışır ve kolektif olarak bütün toplum yerinde sayar. Dolayısıyla, korku miktarında ziyan edilmiş çaba söz konusu olur. “Gösteriş Tüketimi”nin zararlı etkileri *Loss of Happiness in Market Economies* isimli kitabında Lane ve daha birçokları tarafından ortaya konmuştur.⁴⁰

1.5. İşbirliği

İşbirliği toplum çıkarlarını bireysel çıkarların üzerinde görme düşüncesinin etrafında inşa edilir ve bütün geleneksel toplumlarda güçlü bir şekilde teşvik edilir. Batı’da bu etik anlayışın bozulması cemiyet duygusunu eriten sürekli dini savaşların sonucu olmuştur. Beşeri ilişkilerin doğal durumu olarak kabul edilen “herkesin herkesle savaşı” tarzındaki Hobbesçu düşünce cemiyet düşüncesinin anti tezidir. Cemiyetin yıkılması, şahsi çıkarın toplumsal kaygılara baskın gelmesine izin verilen piyasa toplumunun ortaya çıkması için zaruriydi. Aynı amaçlar peşinde koşan ancak ortak kurallar altında birlikte yaşayan bireylerin toplamı olarak adlandırılan “Milletler Topluluğu” fikrinin ortak çıkarların biraraya getirdiği cemiyet fikrinin yerini nasıl aldığı hususunda Manicas detaylı bir tarihsel perspektif sunmaktadır.⁴¹

Bu durum cemaat vurgusu yapam İslâm’ın öğretilerine zıt düşmektedir. Müslümanlar birbirlerinin acılarını çekmeye teşvik edilirler böylelikle Ümmet tek bir vücut gibidir. Müslümanlara iyi işlerde birbirleri ile işbirliği yapmaları öğütlenir. Kur’an, Müslümanlar’ın kalplerine birbirlerine karşı sevgi konulması şeklindeki Allah’ın ikramının yeryüzünün tüm hazinelerinden daha değerli olduğuna işaret eder. Kan davaları ve kabile savaşları ile karışıklık içinde bulunan Arapları tarihte bir benzeri olmayan bir medeniyet oluşturmaya ve ahenk içinde

40 Robert E. Lane, *Loss of Happiness in Market Economies*, Yale: Yale Üniversitesi Yayınevi, 2001.

41 Peter T. Manicas, *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford: Blackwell Yayınevi, 1989, 2. Bölüm.

birleşmeye sevkeden işte böyle bir öğretinin etkisiydi. Toynbee bunu şu sözleri ile teyit eder. “Müslümanlar arasında olduğu gibi ırk şuurunun ortadan kalkması İslam’ın en göze çarpan ahlaki başarılarından birisidir.”⁴²

Gintis piyasa ekonomilerinin sosyal çürümeyi nasıl tetiklediğine dair bir analiz sunmaktadır.⁴³ Ariely piyasa normlarının sosyal normların yerini nasıl nasıl aldığına ve bu durumun modern ABD’de topluma nasıl zarar verdiğine dair mükemmel bir analizde bulunmaktadır.⁴⁴

2. Piyasa Ekonomisinin Koşulları

Piyasaların mal ve hizmet dağılımının merkezinde olduğu bir ekonominin oluşumu başarı için birkaç unsuru gerektirir. Bu unsurlardan bazılarını aşağıda listeliyoruz:

1. Eğer kendi kendine yeterlilik ve sadelik baskın değerler olursa o zaman çok az insan zaruri mallar için ticaret yapma ihtiyacı duyacak ve piyasalar topluma karşı çevresel bir konumda bulunacaktır. Dolayısıyla, piyasaların insan yaşamında önemli olması için uzmanlaşma ve mukayeseli üstünlük fikirlerinin propagandası yapılmalıdır.
2. Kâr peşinde koşma ve hırs normalde kendilerine güvenilecek kadar güçlü motifler değildir ve piyasa ekonomisinin işleyebilmesi için bu duygular güçlendirilmelidir. Eğer bir fırıncı tatile çıkmak isterse toplum bu durumdan ciddi şekilde zahmet çekecektir. Yabancılara güvenme ve zaruri malları tedarik etmek için ticaret yapma hususunda uzmanlaşma ve mukayeseli üstünlük teorilerinin aklımızı çelmesi

42 Arnold Toynbee, *Civilization on Trial*, Oxford Üniversitesi Baskısı, 1951.

43 Gintis, Herbert, “Consumer Behavior and the Concept of Sovereignty: Explanations of Social Decay” *The American Economic Review*, Sayı. 62, No. 1/2 (Mart. 1, 1972), ss. 267-278

44 Ariely, 4. Bölüm.

halinde o zaman toplum bir bütün olarak iş, düzenlilik, disiplin ve kâr peşinde koşma konularına çok daha güçlü önem vermelidir ki diğer beşeri değerler ve aşırılıklar piyasa mekanizmasına engel olmasın.

3. İstikrarlı fiyatlar piyasa mekanizmasının düzenli işleyişi için elzemdir. Bu durum ise istikrarlı parayı gerektirir ve bu kapitalist ekonomilerin felâketi olmuştur. Tecrübe edilen sayısız alternatiflerin hiçbirisi bu anlamda etkili bir şekilde çalışmamıştır ve iktisâdi krizlerin büyük bir kısmı paranın istikrarsızlığından kaynaklanmıştır.
4. Piyasa mekanizması, “emek”, “toprak” ve “para” gibi itibari mallara piyasa oluşturmak suretiyle üretim süreçleri ortaya çıkarmalıdır. Bu Polanyi'nin kilit özellikte bir iç kavrayışıdır. Emek bir mal değildir. İnsanın hayatını sürdürdüğü ve toplumların tarzını bulduğu bir kumaştır. Benzer şekilde; toprak ve bizim toprak ile olan bağlantımız bir topluma hükmeden sosyal ilişkilerin şekline derinlemesine gömülmüştür. Bütün bunları mal olarak yeniden tanımlamak mevcut sosyal kalıpların yıkılmasını ve piyasa ekonomisi ile bağdaşan yeni sosyal kalıpların oluşumunu gerekli kılar.

Piyasa ekonomisinin koşullarının şiddetini gördüğümüzde piyasaların geleneksel toplumlarda niçin merkezi konumda bulunmadığını anlamak kolay hale geliyor. Bu koşullar hiçbir zaman yerine getirilmemiştir. Bu koşulların Batı'da nasıl ortaya çıktığı meselesi araştırılmayı bekliyor. Bu hikâyenin çok önemli unsurlarından birkaç tanesini aşağıda sunuyoruz.

2.1. Emek Piyasası

İngiltere niçin diğer Avrupa ülkelerinden tam elli yıl önce sanayi devrimine başlamıştır? Nihayetinde tersine dönmüş olsa da Cromwell'in isyanı topraklı aristokrasiye karşı monarşinin gücünün sürekli olarak zayıflatmıştır. Güçlü

aristokratlar yeni elde ettikleri bu gücü, çok sayıda insan tarafından bireysel geçimlerini temin için kullanılan ve evvelce ortak mülkiyetin bir parçası olan büyük arazileri özelleştirmek için kullandılar.

Bu ilk özelleştirme çok sayıda insanın yerini değiştirmesine yol açtı ve ilk kez yoksulluğa yol açtı. Şunu belirtmek gerekir ki; yoksulluk, zenginlerin fakirlerin alını yazılarına kayıtsız kalmasına izin veren felsefenin oluşumu kadar hayatların bozulup dağılmasının da bir sonucudur. Emek piyasasının olabirliğine yol açan şey evlerinden tahliye ettirilen çok sayıdaki insanın çaresiz durumuydu. Standart sosyal koşullarda insanlar, para karşılığında hayatlarını satmaya zorlayan emek piyasasının onur kırıcılığına teslim olmazdı. Sosyal bünyenin şiddetli şekilde bozulması fabrikalarda büyük ölçekli üretimin ortaya çıkması için gerekli olan şartları meydana getirdi. Benzeri bir felaket Avrupa’da meydana gelmemiştir ki bu durum Avrupa’nın geride kalmasına sebep olmuştur. Piyasa ekonomileri, ileride tartışacağımız sebeplerden ötürü, piyasa düzenine uyum sağlaması hususunda diğer ekonomiler üzerine baskı oluşturur. Bundan dolayı, nihayetinde Avrupa da aynı şeyi yapmaya mecbur kaldı fakat bunun için ihtiyaç duyulan sosyal bozulmanın doğası bambaşkaıdır. Piyasalara nazaran geleneksel toplumların daha güçlü yanları Avrupa’da piyasaların en kötü etkilerini hafifleten daha güçlü sosyal refah sistemiyle günümüze aksetmektedir. Benzer şekilde, Amerikan toplumunun bireyci eğilimi ve buna bağlı olarak daha zayıf cemiyet duygusu hâlihazırda ABD’de varlığını devam ettiren ciddi anlamda daha fakir sosyal refah ağlarında kendini yansıtmaktadır.

2.2. Toprak Piyasası

Toprağın Pazaryerine sokulması Avrupa’da başarılması yüzyıllar sürmüş yavaş işleyen bir süreçti. Polanyi tarafından şairane bir şekilde ifade edildiği gibi:

*Toprak; akrabalık kurumu, komşuluk, zanaat ve inanç ile kabileye, mabete, köye, loncaya ve kiliseye bağlanır... İnsanın hayatına istikrar getirir. Yerleşim yeridir... Tabiattır; mevsimlerdir.*⁴⁵

Oysa ki; piyasa ekonomisi insanı topraktan ayırmak ve her ikisini serbestçe alım satıma hazır mallara dönüştürmek durumundadır. Bu durumların Avrupa'da ortaya çıkış serüveni aydınlatıcıdır ve Polanyi tarafından detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Öncelikle, zirai kapitalizm toprağın geniş arsalar halinde çevrilmesi ihtiyacını doğurdu. Bu ihtiyacı desteklemek için kamusal mera ihtiyacından daha çok özel mülkü destekleyen argümanlar oluşturuldu. Çoklu üretim için gerekli olan ihtiyaç fazlası emek havuzu oluşturmanın yanısıra zirai kapitalizm de endüstriyel üretimde çalışan geniş kentsel nüfusu geçindirmek için gereksinim duyulan ihtiyaç fazlası gıdayı üretebildi.

Yeni mülkiyet teorilerinin geliştirilmesi bu dönüşümü başarmak için gerekliydi. Toprağı kutsal bir güvence ve Allah'ın tüm insanlara bir hediyesi olarak görmenin yerine mülkiyeti ve özel mülkü kutsal bir hak olarak görme düşüncesi ortaya atıldı. Locke gibi filozoflar şahsi mülkiyet hakkının sosyal sözleşmeden daha öncelikli olduğunu; böylelikle hükümetlerin mülkü temlik edemeyeceklerini iddia ettiler. Onun mülkiyet teorileri modern iktisat düşüncesinin en alt seviyesini oluşturdu. Modern iktisat ders kitapları mülkiyet hakkını veri olarak alır ve mülkün yeniden dağılımının değer yargısı içerdiğini ve dolayısıyla iktisat teorisinin kapsamına girmeyeceğini çok açık bir şekilde ifade etmektedir.

2.3. İstikrarlı Para ve Fiyatlar

Piyasaların etkin işleyişi için bir başka koşul istikrarlı fiyatlardır. Günü gününe uymayan fiyat dalgalanmaları firmaları kolaylıkla üretimin dışına

45 Polanyi, 15. Bölüm.

itebilir. Piyasaların malların dağılımına aracılık eden ana mekanizma olduğu toplumlarda böyle bir durum tolare edilemez. Polanyi hayati derecede önemli bu hakikati teorisyenlerin göz ardı ettiklerine ve dolayısıyla bir ekonomide paranın rolü ve doğası hususunda aldandıklarına işaret eder. Hume'dan günümüze paranın miktar teorisi, dolanımdaki para miktarının reel ekonomiyi etkilemediğini ifade eder. Yani, para arzının iki katına çıkarılmasının veya yarıya indirilmesinin herhangi bir reel iktisâdi değişikliğe yol açmaksızın sadece fiyatlar genel seviyesini iki katına çıkaracağını veya yarıya indireceğini belirtir. Bu düşünce, fiyatların ayarlanması sürecinde tacirlerin iş hayatının dışına itileceğini göz ardı eder. Dolayısıyla bütün piyasa temelli toplumlar fiyatları istikrarlı tutmak için önlem almalıdırlar.

Piyasa ekonomisinin, kendi kendine yetecek kadar gerekli olandan çok daha fazla seviyede üretim yapma gayretine dahi girmeyen geleneksel kapalı ekonomilerin üretim imkânlarının daha ötesinde iktisâdi faaliyetlerin hızlıca genişlemesine yol açtığına şüphe yoktur. Piyasa ekonomilerine sayısız engellerin üstesinden gelme ve nihayetinde yer kürede egemen hâle gelme kuvvetini ve direncini veren işte bu iktisâdi güçtür. Piyasa ekonomilerine karşı en büyük tehdit deflasyondur. Çünkü fiyatlardaki düşüş sabit kalmaya eğilimli olan maliyetlerde düşüşe yol açmaksızın gelirlerde düşüşe sebebiyet verir. Mal para hızlıca genişleyen iktisâdi faaliyetlerin ihtiyacına uyum sağlayamaz. Çünkü sabit para arzı doğal olarak fiyatlarda feci bir düşüşe yol açar. İtibari paraların piyasa ekonomilerine hızlıca sürülmesine yol açan dinamik işte bu idi.

Piyasa ekonomileri hızlı genişlemenin peşindedir ve dolayısıyla tabiatları gereği uluslararası karakter taşır. Bu durum, uluslararası ticari işlemlerin mal para üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği ve belirgin sebeplerden ötürü ulusal seviyedeki itibari paralar üzerinden gerçekleştirilemeyeceği şeklinde bir ikileme yol açar. Bu durum ise sürekli istikrarsızlık kaynağı olan bir gerginliğe sebebiyet

verir. Altın standardını bırakmak uluslararası ticarete ciddi bozulmalara sebebiyet verirken altın standardını devam ettirme çabaları ise yurtiçi ekonominin ihtiyaçlarını tehlikeye atabilir. Polanyi'nin detaylı tarihsel kanıtlarla belirlediği gibi altın standardının devam ettirilmesi ileri seviyede uluslararası işbirliğini gerektirmiştir. Yaklaşık bir yüzyıllık kısa bir zaman dilimi içerisinde; tesadüfi faktörlerin kombinasyonu, Avrupa'da eşsiz bir barış çağına yol açan böylesine bir işbirliğinin olabirliğini ortaya koymuştur. Güçler dengesinin çökmesine neden olan tarihsel beklenmedik olaylar, altın standardı ve nihayetinde uluslararası piyasaların çöküşü her iki dünya savaşından da sorumludurlar. Rochet, Polanyi'nin tezinin hala geçerli olduğunu kanıtlarcasına, 20. yüzyılın son çeyreğinde vuku bulan aşırı derecede çok sayıda finansal krizi belgeleri ile açıklamaktadır.⁴⁶

2.4. Piyasaların Topluma Egemen Olmasına İzin Vermenin Etkileri

Bütün konjonktürel dalgalanma teorileri tarafından teyit edildiği gibi piyasalardaki istikrarsızlığın çok sayıda kaynağı vardır. Problem, piyasaların ekonominin merkezinde olduğu zamanlarda bu dalgalanmaların sefalet ve çok sayıda insanın hayatının bozulmasına yol açmasıdır. Bu gerçeklik, tarihte bir benzeri olmayan yirminci yüzyıl iktisâdi krizlerinin kaydettikleri ile fazlası ile ispat edilmektedir. Geçici ve hafifletici çareler denenmiş ancak kusurlu bulunmuşlardır. Artık yapılması gereken, piyasa ekonomisinin işlemesi için gerekli olan ilkelerden çok daha farklı olan insancıl ilkeler kümesi üzerine oturtulmuş yeni bir sistem oluşturmaktır.

Polanyi, piyasaların toplum üzerine etkilerini tasvir ederken ileri görüşlüdür:

46 Jean-Charles Rochet , "Why Are There So Many Banking Crises?" *The Politics and Policy of Bank Regulation*. CESifo İktisat çalışmaları, 2003 49(2):141-155.

Piyasa mekanizmasına tek yönetici olma iznini vermek... Toplumun yıkılışı ile sonuçlanacaktır. Mal olduğu iddia edilen “emek gücü” beşeri etkilemeksizin kullanılmayacağı için... İnsanın emek gücünün kullanılması halinde, sistem bu etiketi haiz fiziksel, psikolojik ve ahlaki bir varlık olan insanı kullanmış olacaktır. Kültürel kurumların koruyucu zırhından yoksun bırakılan insanoğlu sosyal riskin etkileri dolayısıyla mahvolacak; ahlaksızlık, cinsel sapıklık, cinayet, açlık sebepleriyle şiddetli sosyal bozulmanın kurbanları olarak öleceklerdir. Doğa elementlerine ayrıştırılacak; mahalleler ve tabiat pisletilecek; nehirler kirletilecektir...

Bütün bu olaylar, ilerideki bir bölümde tartıştığımız gibi, piyasaların küresel hâkimiyetinin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Savaşların olduğu, aşırı yoksulluk ile aşırı lüksün bir arada bulunduğu, çevrenin ve çok sayıda hayvan ve bitki türünün tahrip edildiği, beşer ürünü hadsiz hesapsız felaketlerin olduğu mevcut küresel durum Kur’an-ı Kerim hakikatine şahadet etmektedir.

لَيَرَوُا الْبَحْرَ بِمَا كَسَبَتْ آيَاتِ النَّاسِ لِيُنذِقَهُمْ بِعَصَاهُ الَّذِي يَعْمَلُونَ الْعَلَهُمْ يَرُجَعُونَ ظَهَرَ الْفَسَادِ فِيهَا

“Allah’ın buyruklarını umursamayan şu insanların kendi tercihleri ile yaptıkları işler yüzünden karada ve denizde (bütün dünyada) bozukluk ortaya çıktı, nizam bozuldu. Doğru yola ve isabetli tutuma dönme fırsatı vermek için, Allah, yaptıklarının bazı kötü neticelerini onlara tattırır.” (Rum Suresi, 41)

3. Piyasa İdeolojilerinin Oluşumu

Piyasaların ortaya çıkması geleneksel sosyal kurumların yıkılmasını ve bunların yerlerine yenilerinin konmasını gerektirdi. Geçirilen süreçler Polanyi tarafından açık ve net bir şekilde aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Lordlar ve aristokratlar sosyal düzeni alt üst ediyorlar, eski kanunları ve gelenekleri yıkıyorlardı... Şiddette bulunarak... Kelimenin tam anlamıyla fakirleri ortak mallardaki paylarından yoksun bırakıyorlar, fakirlerin evlerini yıkıyorlardı. Toplumun dokusu bozuluyordu. Ülkenin savunma güçlerine gözdağı vererek, kasabalarını tarumar ederek, nüfusunu yok ederek, yüklü topraklarını toza dönüştürerek, insanların usandırıp onları güzel ahlaklı çiftçilerden dilenci ve hırsız güruhuna dönüştürerek kasıp kavuran ihtilalin şiddetini ıssız köyler ve ev yıkıntıları teyit etmektedir.

Böylesine bir sosyal devrim kendisine eşlik edecek ahlaki bir gücü ve ideolojiyi ve ortaya çıkan piyasa ekonomisi için ideologlar tabakasını gerektirir. Bu ideologların çoğunun kapitalizm öncesi düşünürler olduklarını ve düşüncelerinin çoğuna daha sonraki kapitalistler tarafından el konulduğunu ve düşüncelerinin kendilerinin planlamadıkları yönlerde kullanıldığını belirtmek önem arz etmektedir. Buna ek olarak; piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarına uygun düşmeyen bu düşünürlerin düşüncelerinin önemsenmemesi veya bir köşeye atılması şeklinde bu düşüncelerin seçici kabullenilmesi söz konusu idi. Amacımız aşağıda özgün düşünürlerin esaslı bir tetkikini yapmak değildir. Fakat piyasa ekonomilerinin temelini oluşturan düşüncelerindeki değişiklikleri tetkik etmektir.

3.1. Zenginliğin Peşinde Olma

Modern kültürün dışındaki diğer bütün kültürlerde zenginliğin peşinde olma her yerde ve herkesçe kınana gelmiştir. İncil'e göre; "Servet sevgisi bütün fenalıkların kaynağıdır." Benzeri düşünceler hemen hemen bütün kutsal kitaplarda bulunur. Piyasa ekonomisi, materyalist hedefleri ve lüksü reddeden ve fakirlik yemini eden insanlara itibar eden bir toplumda inşa edilemez. Piyasa ekonomisinin ortaya çıkması aksi duygu ve düşüncelerin teşvikini gerektirir.

Mandeville, balın üretilmesine yol açan şeyin arıların hırsı ve hilekârlığı olduğunu iddia ettiği “Arılar Masalı” adlı eseri ile kötü bir üne kavuştu. Arılar dürüstleştğinde üretim de durdu. Adam Smith, masalarımızdaki ekmeği üreten şeyin fırıncının bencilliği olduğunu iddia etti. Kamu menfaatinin bireylerin bencilce amaçlar peşinde koşmalarının sonucu olduğunu iddia eden “Görünmez El” felsefesi derin bir etki bıraktı. Çeşitli kaynaklardan elde edilen çok sayıda gözlem ile çatışıyor olmasına rağmen, bu düşünce batı idrakinde derinlemesine kökleşti. Ayrı ayrı bencilce davranışların kamu menfaatine yol açtığı durumlar çok nadirdir. Çok daha yaygın olan ancak kamuya çok daha büyük bir zarar pahasına bireylerin kar ettiği “mahkumlar açmazı” türündeki durumlardır. Piyasaların ürettiği zenginliğin bütün sosyal ve ahlaki problemlerin çözümüne yol açacağı düşüncesi Bernard Shaw’u “Bütün fenalıkların kaynağının para eksikliği olduğu” nu beyan etmeye yönlendirdi. Söz konusu paradoks Keynes tarafından açık bir şekilde aşağıdaki gibi ifade edilmiştir.

Servet birikimi yüksek düzeyde sosyal öneme sahip olmadığı zaman ahlak kurallarında büyük değişiklikler olacaktır. Bize iki yüzyıl boyunca kâbus yaşatmış sözde ahlaki değerlerin birçoğundan kendimizi kurtarabilmeliyiz ki bu değerler nedeniyle en iğrenç beşeri özellikleri yüceltip en yüksek faziletler konumuna yerleştirdik. Para motifine gerçek değerini biçmeye cesaret edebilmeliyiz. Lezzetlere ve hayatın gerçeklerine ulaşmanın vasıtası olarak para sevgisinden ayrı bir mülk olarak para sevgisi az çok tiksindirici bir hastalık olarak, zihinsel hastalık uzmanlarına ürperti ile teslim ettiğimiz yarı suçlu yarı patolojik eğilimlerden birisi olarak tanınacaktır.. Fakat dikkat! Bütün bunların olması için vakit henüz dolmadı. Adaletin kokuşmuş olduğu ve kokuşmuş olanın adalet olduğu; kokuşmuş olanların kullanışlı olduğu, adil olanların ise kullanışlı olmadığı düşüncelerini kendimize ve diğer insanlara en az bir yüzyıl daha inandırmalıyız. Tamahkârlık, riba ve ihtiyat kısa bir süre daha bizlerin tanrıları olmalıdır. Sadece bunlar bizi iktisadi gereklilik tüneline gün ışığına çıkarabilecekleri için... (Keynes, 1930; alıntı yapılan kaynak, Skidelsky, 2001).

Aç gözlülüğün ahlaki bozukluk değil de fazilet olduğu bir yerde geleneksel değerlerin tersine dönmesi kapitalizmin ilerlemesi için gereklidir. İslami değerlerle olan direkt zıtlığa dikkat ediniz! Kur'an-ı Kerim servet birikiminin insanın problemlerini çözeceği düşüncesini reddeder.

“Kendilerine verdiğimiz servet ve evlatlarla iyiliklerine koştüğümüzü mu santıyorlar? Hayır, onlar işin farkında değiller!” (Müminun Suresi, 55- 56)

“Böylesi mal yağar ve onu sayar durur.Malının kendisini ebedî yaşatacağını sanır.” (Hümeze Suresi, 2- 3)

Kur'an-ı Kerim, Keynes ve diğer birçokları tarafından dile getirilen ve insanların yeterince servet sahibi olmaları halinde cömert olacakları düşüncesini de reddeder:

“Onlardan kimi de Allah’a şöyle kesin söz vermişlerdi:”Eğer Allah bize lütfundan verirse, biz de mutlaka zekât ve teberrûda bulunacak ve elbette iyi insanlardan olacağız.”Fakat Allah lütfundan onlara servet verince cimrilik edip mallarının hakkını vermediler. Zaten onlar yan çizip duruyorlardı.” (Tevbe Suresi, 75-76)

3.2. Yoksulluğun Sorunsallaştırılması

Faal emek piyasaları geleneksel toplumlarda yaygın yaklaşımların tam zıttı hususi bir fakirlik karşıtı yaklaşımı gerekli kılar. Geleneksel toplumdaki sosyal mekanizmalar fakirlerin hali vakti daha yerinde olanların desteğine bel bağlayabilmelerini garantiye alır. Bu şartlar piyasa ekonomisinde çoklu üretim için gerekli olan güvenilir ihtiyaç fazlası emek havuzunun oluşumunu engeller. Piyasa ekonomisini oluşturmak için yoksulluk hakkındaki kamu düşüncesini değiştirmek üzere iki uçlu bir hamle gerekmektedir.

Yoksulluk onursuzca bir durumdur ve yoksullar alçalmış insanlardır

Hristiyan rahipler yoksulluk yemini ederler. “Fakr” veya dünyevi mülkler ve lüks mallar için arzu hissinin sökülüp atılması İslam’da onur verici bir durumdur. Bütün fakirler bu onuru paylaşmazken onurun yoksulluğa uyum sağlaması yoksulluğun kendi başına toplumun tamamında yüz kızartıcı olarak görülmemesini garanti altına almaktadır. Piyasa toplumunun ihtiyaçları, İngiliz toplumunun yüksek sınıflarının düşünceleri üzerinde felsefesi muazzam etki göstermiş olan Malthus tarafından karşılanmıştır. Malthus’a göre; nüfus ile gıda maddeleri arasında dengesizliğe yol açan aşırı doğumları nedeniyle fakirler kendi kaderlerinin sorumlusudurlar. Bu aşırı doğumun kontrol edilmemesi halinde yoksulluğun doğal sonucu olan sefalet ve ahlaksızlığa yol açacaktır.

Yoksullara yardım etmek onlara uzun dönemde zarar verir

Eğer yoksul insanlar sosyal desteğe bel bağlarsa bu durumda piyasa toplumlarında yaygın olan emekçiler için alçaltıcı şartlara teslim olmazlar. Dolayısıyla, insanoğlunun ihtiyaç içinde olanlara yardım etme şeklindeki doğal eğilimlerini köreltmek gereklidir. Malthusyen teori, yoksulları beslemenin daha fazla sayıda yoksul yaratarak yoksulluk problemini şiddetlendireceğini savunmak için kullanılmıştır. Emek arzı için yoksulluğun gerekliliğine dair daha açık bir ifade Burke tarafından sunulmuştur: “Çalışması gereken aksi halde dünyanın varlığını devam ettiremeyeceği fakir insanlar olarak merhamet hissine kapıldığımızda insanoğlunun durumuyla oynuyoruz demektir.” Ricardo şöyle der: “Yerçekimi ilkesi, yoksullara ferahlama sağlayan kanunların zenginliği ve dinçliği sefalet ve zayıflığa dönüştürme eğiliminden daha kesin değildir... Tâ ki en sonunda bütün sınıflar evrensel yoksulluk belasına kapılana kadar.”

Bu felsefeler evrim geçirdiler ve yoksulların zararına zengini daha zengin yapan politikaların desteklenmesinde önemli rol oynamaya devam etmektedirler.

“Aşağıya damlama teorileri” kısa dönemde yoksul insanların hissesine düşeni önemsememiz gerektiğini çünkü uzun dönemde hisselerinin otomatik olarak düzeleceğini savunmaktadır. Yoksul insanlara vaktinden önce gösterilen itina tasarrufların azalması pahasına tüketimi artıracak ve yatırım için gerekli fonları azaltarak büyüme oranını düşürecektir böylelikle uzun dönemde yoksullara zarar verecektir. Harvard Üniversitesinden uzmanlarca dizayn edilen geleneksel iktisadi politikaları Pakistan’da uygulayan Mahbub-ul-Haq’ın yazdığı gibi: “İktisâdi büyümeyi sert ve çıkarıcı bir süreç olarak tanımak iyidir. İktisâdi büyümeye giden kestirme bir yol yoktur. Büyümenin esası, işçiye acil ihtiyaçları için tüketmesine izin verilen miktardan daha fazlasını üretirmekte ve böylelikle elde edilen ihtiyaç fazlası ürünü yeniden yatırıma dönüştürmekte yatmaktadır.” Kur’an-ı Kerim, yoksulun beslenmesini teşvik etmeyen felsefeleri şiddetle eleştirerek bunlara karşı gelmektedir. Bunun çok basit bir şekilde yoksulu beslemeyi teşvik etmenin daha da ötesinde bir adım olduğuna dikkat ediniz. Kur’an, yukarıda tartışılan ideolojilerin örneklediği gibi yoksulu beslemenin zararlı olduğunu iddia eden felsefeleri neşredenlere karşı da tavrı almaktadır.

3.3. Siyaseti İktisattan Ayırma

Siyasi güç ile iktisat politikaları arasındaki kuvvetli bağ açık açık görülmektedir. Vergiler, kamu politikaları, sosyal hizmetlerin ve refahın sağlanması, adalet ve yasal sistem ve bütün bunların hepsi maddi yönler de dâhil olmak üzere insanların hayatları üzerinde bütün açılardan direkt ve güçlü etkilere sahiptirler. Bir kişinin münferit bir siyaset dersi veya hatta iktisat ile siyaset arasındaki bağlantıdan bahseden bir ders almaksızın ileri gelen enstitülerden iktisat alanında doktora derecesi alabilmesi şaşırtıcı olmalıdır o halde. Esasında işler genelde böyle yürür. İktisat alanındaki bir lisansüstü öğrenci siyaset çalışmak için kendi alanının dışına çıkmak zorunda kalır. Genelde kendi bölümünde hiçbir siyaset dersi yoktur. Peki bu görülmedik bağlantısızlığın sebebi nedir?

Gördüğümüz gibi piyasa ekonomisine geçiş hayatların büyük oranda bozulmasını gerektirir ve nüfusun büyük çoğunluğu tarafından aktif bir şekilde kendisine karşı konulur. Polanyi, toplumun piyasalara karşı göstermiş olduğu direncin detaylı tarihsel açıklamasını yapmaktadır.

İngiliz iktisatçıların fikirlerini şekillendirmede belirleyici rol oynadığı için “Speenhamland” olayına büyük önem vermektedir:

... Speenhamland çalışması ondokuzuncu yüzyıl medeniyetinin doğuşunun çalışılmasıdır.

... Yeni nesle en çok yabancı gelen husus sosyal şuurumuzun kalıba girmiş olmasıdır. Bıraktığı etki tarihte en göz kamaştırıcı olayların bıraktığı etki kadar güçlüdür.

Muazzam ölçüde popüler olan Speenhamland yasası herhangi bir şart koşmaksızın bütün yoksullara temel bir geliri garanti etti. Fakat o zamana kadar piyasa sistemi oldukça yerleşmişti ve engeller piyasa öncesi hayat tarzına dönüş olasılığını önlemişti. Söz konusu garanti gelir piyasaları uygun emek arzından mahrum bıraktı ve üretkenliğin çöküşünü netice verdi. İktisat teorisi işte bu zamanlarda doğdu ve üç tanesini aşağıda belirttiğimiz bu döneme ait yanlış dersleri massetti. İktisadın herhangi bir politik müdahale girişimine karşı çıkan güçlü yasaları vardır. İyi şeyler yapmaya dönük gayretlerin umulmadık kötü sonuçlara yol açabileceğini ifade eden “Beklenmedik Sonuçlar Yasası” vardır. İktisat bir takım değişmez yasalara tâbi idi ve iktisat çalışmaları işte bu yasaların keşfedilmesiydi. Speenhamland’ın dışında doğup iktisada hükmeden bir takım “doğal kanunların” olduğunu iddia eden düşünce ciddi sonuçlar doğurdu. Bu düşünce, bir tanesinin beşeri kararlara tabi olması diğerinin ise tâbi olmaması sebebiyle iktisat ile siyaset arasına aşılmaz engeller koymaktadır.

Mevcut herhangi bir iktisadi yasanın toplumlarımızı nasıl yapılandıracağımıza ilişkin aldığımız bireysel ve kolektif kararların bir neticesi olarak var

olduğunu bilmek geometrik bir biçimde omuzlarımıza muazzam bir sorumluluk yüklemektedir. Yasama yoluyla, kurumların gelişmesi ile veya çocuklarımıza müşfik ve cömert veya açgözlü ve mal düşkün olmalarını öğreterek toplumlarımızın iktisadi yapısını tayin ederiz. İyiliği emredip kötülükten men etme sorumluluğunu omuzlama ve insanoğlunu materyalist bir bakış açısından ruhi bir bakış açısına dönüştürme İslam'ın mesajının temelini oluşturmaktadır. Bu durum İslam ile Batı'nın iktisada bakışları arasında büyük bir boşluk meydana getirmektedir.

3.4. Optimalite ve Piyasaların Etkinliği

Piyasaların yıkıcı etkilerine sabırla katlanabilmek için siyasetten farklı olarak iktisadın doğal kanunlara tâbi olduğuna inanmak gerekir. Bu doğal kanunlara müdahale etmenin daha kötü sonuçlara yol açacağına inanmak da esas teşkil eder: Düzene tabi olmayan piyasa otomatik olarak tüm toplum için en iyi olası sonuçları verecektir. Speenhamland olayı Adam Smith'in "Görünmez Eli" ni mümkün kılan bir iklim meydana getirdi. Üretkenlikte düşüşe yol açan refah politikasının genel anlamda tecrübe edilmesi piyasalardan olumsuz şekilde etkilenen çok sayıdaki insanın çabalarını ve iddialarını zayıflattı. Yoksullara derin bir sempati ile yaklaşan ünlü entelektüeller bununla beraber açlığın yoksulları ettiğini ve onları çalışmaya zorladığını; tolere etmememiz halinde toplumun çökeceğini iddia etmeye sürüklendiler. Bu ideolojinin devam ettirilmesi piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını sağlamak amacıyla özel olarak kurulmuş bazı teorilerin ortaya çıkmasını gerektirdi. Mevcut iktisat ders kitaplarında değinilen bütün bu argümanlardan bazıları üzerinde yoğunlaşacağız.

Weber'in sosyal bilimlerin değer yargılarından bağımsız olması gerektiği iddiası geniş çapta kabul görmüştür. Sosyal bilimler, ahlaki yargılara bağlı olmayan beşeri davranışlara ilişkin düzenliliklerin ve gerçeklerin derlenip bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanmıştır.

“Biyolojik, psikolojik veya sosyal olsun; bütün modern beşeri bilimlerin, esasında belirli bir toplumun etik ve politik vaatlerinin yalnızca ifadesi olan insan doğası hakkında evrensel bilimsel gerçekler sunma anlamına geldiği⁴⁷” er ya da geç fark edildi. İnsan davranışına ilişkin kuralların araştırılması beşeri temsil düşüncesi ile çakışmaktadır: İnsanlar geçmişin belirlemediği yönlerde hareket etme hürriyetine sahiptirler. Birçok sosyal bilim az ya da çok derecede post-modern görüşlere uyum sağladılar. Ancak iktisat bilimi teslim olmamaktadır. Çünkü altta yatan değer yargılarının kabul edilmesi kendi varoluş sebebine ters düşmektedir.

Herhangi bir iktisat politikası önerisinde bulunabilmek için bazı iktisadi durumların diğer iktisadi durumlardan daha iyi olduğunu iddia etmek gerekir ki böyle bir iddianın değer yargısı içereceği açıktır. Ekonomistler Pareto ilkesinin değer yargısı içermediği iddiasında bulunarak bu noktaya varmışlardır: Eğer bütün bireyler daha fazla servete sahip olursa o zaman toplum bir bütün olarak daha iyi duruma gelmiş demektir. Aslında bu apaçık tarafsızlığın içerisinde gömülü çeşitli değer yargıları mevcuttur. Daha da önemlisi; değer yargısında bulunma noktasındaki bir başarısızlığın kendisi de bir değer yargısıdır. Servetin zenginlerden fakirlere yeniden dağılımına ilişkin bir öneri Pareto ilkesini hoşnut etmez. Dolayısıyla bir sosyal bilimci bir insan sıfatı ile bir öneriyi beğense de bir ekonomist sıfatıyla aynı öneride bulunamaz. Fakat değişim önerisinde bulunma hususundaki bu başarısızlık statükonun lehine bir değer yargısı teşkil eder. Fakirlerin haklarına nazaran zenginlerin mülkiyet haklarının kutsal olduğu yargısında bulunur. Fakirlerin haklarını ihtiyaçlarından daha fazlasına sahip olanların servetinde gören İslami öğütlere bu durum ters düşmektedir.

İktisat teorisinin kapsamında saklı daha başka birçok değer yargısı vardır. Ekonomi için servetin maksimizasyonuna daha iyi yüksek bir gelir

47 Stanford Felsefe Ansiklopedisi’nde Michel Foucault üzerine yapılan girişten alınmıştır. (Erişim tarihi: 23 Şubat 2008): <http://plato.stanford.edu/entries/foucault/>

düzeyine geçiş sürecinde ortaya çıkan geçici işsizliğin ve yer değiştirmelerin sınırlarını çeken emekçilerin hayatlarından daha çok önem verilir. Toplumun, herkes için daha az servet pahasına iş istikrarını tercih edebileceği düşüncesi iktisadi analizde kabul edilebilir değildir. Özgürlüğün yoksullar ve zenginler için tamamen farklı anlamlara geldiği gerçeğinden bihaber olarak özgürlük ve müdahalede bulunmama tüm toplum için arzu edilebilir eşitlikçi idealler olarak tasvir edilmektedir. Sermayedarların emekçileri sömürdüğünü iddia eden Marxist düşünceye iki grup arasında Pazaryerinde eşitlik olduğu iddiasıyla karşı çıkmaktadır. Çünkü her ikisi de ürünlerini (emek ve sermaye) piyasada marjinal ürün seviyelerinde satmaktadırlar. Bu değişimdeki katı asimetrisinin ve emeğin mal olarak kabul edilmesinde zımni olarak bulunan değer yargılarının farkına varılmamıştır.

4. Krizlerin Tarihi ve Kapitalizm

Piyasalar belirtildiği gibi işlememektedir. Yani, bir bütün olarak tüm toplum için olası en iyi sonuçları üretmezler. Son finansal krizi bu gerçeği açık hale getirmiştir. Gerçi bu gerçeği saklama girişimleri her zamanki gibi devam etmektedir. Biz burada sadece iktisat lisansüstü programlarında dolaylı olarak tartışılan piyasaların iki özelliği üzerinde yoğunlaşacağız.

İktisat teorisi, rekabet yoluyla piyasanın etkin sonuçlar ürettiğini belirtir: Verimli firmalar verimsiz olanları piyasanın dışına iter. Bir denge durumundan diğer denge durumuna geçiş araştırılmaz. İş kaybetmenin yarattığı travma ve beşeri maliyetler, yeniden eğitime tabi olma endişesi, geçiş, hayattaki istikrarsızlık iktisat teorisi analizinin konusu değildir. Mukayeseli üstünlük teorisine dayalı olup zirai ekonomilere verilen değer yargısı hususunda sözde tarafsız tavsiye zirai ürünleri ihraç etmek ve sanayi ürünleri ithal etmek yönünde olmuştur. Bu serbest ticaret doktrini lüks malları çok daha düşük fiyatlardan zenginlerin kullanımına hazır hale getirirken yoksul insanlara hayatı zorlaştırma ve gıda fiyatlarını artırma şeklinde etkide bulunmuştur. Bu ve bundan önce tar-

tışılan sebeplerden ötürü; yoksullar ve korumasız olanlar piyasa ekonomisinin tecavüzlerine karşı çıkmaktadırlar.

Kapitalizmin dinamikleri, servetin kendisine duyulan aşktan ötürü onun peşinde koşmanın ürünleridir ki bu durum Weber'e göre; "kelimenin tam anlamıyla katiyen irrasyonel"dir. Bu durum piyasaların ebediyen büyüme amaçladıkları anlamına gelir. Bu durum ise insanın mevcut piyasa pozisyonunu muhafaza etmek için mücadele etmek zorunda olduğu kıyasıya bir rekabeti doğurur. Bu mücadeleye hiç kuşkusuz eşlik edecek servet artışı, tıpkı şimdilerde olduğu gibi, piyasa ekonomisine tüm yerküre sathında genişleme gücü verir. Piyasanın genişlemesi alternatif sosyal düzenlerin yıkılmasını ve emeğin kontrol altına alınmasını gerektirir. Bununla beraber; daha fazla zenginlik peşinde koşan zengin insanlar tarafından da destek görür.

Yirminci yüzyıl bu iki zıt güç arasındaki savaşın tarihi olarak görülebilir: Zengin insanlar, herhangi bir kısıt altında olmaksızın, düzenlenmemiş piyasa aracılığı ile kârlarını maksimize etmek amacı ile özgürlük peşinde koşarlarken çalışan sınıflar ise serbest piyasaların işleyişinin kaçınılmaz bir sonucu olan işsizlik ve yoksulluktan korunmanın yolunu ararlar. II. Dünya Savaşı öncesi dönem için kilit referans Polanyi iken II. Dünya Savaşı sonrasına ilişkin en net analizler ise son zamanlarda Naomi Klein tarafından sunulmuştur. Aşağıda bu çok önemli dönemlerden bazılarını ele alıyoruz.

1. İngiltere'deki işyeri kapamaları çoklu üretim için fabrikaların ihtiyaç duyduğu artık emek havuzunu oluşturmakla birlikte hayatları dağıtır ve şiddetli sefalete yol açar. Bu engel sanayi devrimini başlatır. Kapitalistler bu durumun yoksul insanlar için en iyisi olduğunu iddia ederler ve yoksulların gelirlerinde istatistiksel bir artış olduğunu gösterirler. Sosyal bozulmanın maliyetlerini, paranın piyasa öncesi ekonomilerde çok az rol oynadığını ve böylelikle sanayi öncesi gelir durumunun iyi bir refah ölçüm aracı olmadığını açıklamada başarısızlığa uğrarlar.

2. İngiltere Avrupa'ya elli yıl boyunca rehberlik ettikten sonra serbest ticaret felsefesi önemli ölçüde İngiltere'de keşfedilir. Bu politikaların yürürlüğe sokulması Avrupa'da resesyona yol açar. Piyasa ekonomisinin ortaya çıkardığı ihtiyaç fazlası gıda maddelerinin ihracı meselesi Avrupa'da kırsal ekonomiyi bozar. Alman iktisatçı List'in savunuculuğunu yaptığı korumacı politikalar bebek endüstrilerini İngiltere ile rekabetten korumak için uygulamaya konduktan sonra başlayan Avrupada'ki sanayi devrimine işte bu yerini yurdunu kaybetmiş köylüler enerji sağlar.
3. Piyasa ekonomilerinin genişlemeci eğilimleri tüm gezegen ölçeğinde insanların hayatlarında sefalet yaratarak müstemlekecilik ve sömürgecilik çağına yol açar. Dünya nüfusunun büyük bir kısmının katledilmesi, köleleştirilmesi ve artı emeğe indirgenmesinin yanı sıra Asya, Afrika ve Amerika kültürlerinin ve geleneksel yaşam şekillerinin neredeyse tamamen yok edilmesi ilerleme olarak tasvir edilir. Ekonomiler, kendi kendine yeten ekonomilerden Avrupa zenginliğinin üretilmesine yarayan araçlara dönüşür.
4. Yeni pazar alanları oluşturmak ilk etapta Avrupa ekonomileri arasındaki çatışmaları sınırlandırır. Sömürge sınır bölgelerinin kaynaklarının tükenmesi durdurulması mümkün olmayan genişlemeci mantığı karşılıklı ticarete ve Avrupa güçleri arasında artan karşılıklı bağımlılığa yönelir. Avrupa ülkeleri arasındaki güç dengesi cebren bir uluslararası piyasa ekonomisinin kurulması için gerekli hâkimiyetin oluşumunu engeller. Altın standardına dayalı uzlaşma ve piyasa şoklarına uyum sağlamada iş birliği yavaş yavaş gelişir. Siyasi olayla güç dengesini bozar. Altın standardı disiplinine teslim olmayı reddediş daha zayıf taraflar üzerinde çok fazla iktisadi şoka yol açar ki bu durum I. Dünya Savaşı ile sonuçlanır.

5. Altın standardını eski haline döndürmeye ve savaş öncesi sisteme dönmeye matuf gayretler başarısızlıkla sonuçlanır. I. Dünya Savaşı'nı kaybedenlerin ellerinden güçleri alınır ve küçük düşürücü şartlar altında savaşın galiplerine teslim olmaya zorlanırlar. Kaybedenlerin üzerinde piyasa ekonomisinin uygulanması II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi onların ayaklanmasına yol açar.

Polanyi bu başarısızlığı müteakiben piyasa ekonomisinin sonunun geldiğini önceden tahmin etmişti. Tahmini şu şekilde doğru çıktı: II. Dünya savaşını müteakiben Keynezyen iktisat geniş çapta kabul gördü. Nixon'un sözleri ile ifade edecek olursak: "Hepimiz şimdi Keynezyeniz". İktisatçılar, Keynes'in söylediklerinin detayları üzerine hala tartışmaktadırlar. Fakat Keynes'in hayati derecedeki önemli katkısı, emeği kendi kendini düzenleyen piyasanın dışına çıkarmasıydı. Keynes, serbest ve kendi kendini düzenleyen piyasaların işsizliği ortadan kaldıramayacağını ve bu nedenle hükümetin bunu başarmak için politika tedbirlerine başvurmasının gerektiğini ifade etti.

Piyasa ekonomilerinde verimliliği meydana getiren mekanizma orman kanunudur. Verimsiz firmalar verimli firmalar tarafından piyasanın dışına itilir. Böyle bir geçiş süreci işsizliğinin beşeri maliyeti trajik biçimde yüksektir ve bu, iktisatçılar tarafından tamamen önemsenmemektedir. Esasında; istihdamda istikrarsızlık, yüksek kâr için gerekli olan emeğin uysal tutulması noktasında önemlidir. İşsizliği hafifletici hükümet politikalarına yer vermek kapitalizmin en kötü aşırılıklarını engeller ve insanların kapitalizm ile yaşayabilmesini mümkün hale getirir. Birçok analist Keynes'in, piyasa ekonomisini birlikte yaşanabilir hale getiren çok ufak bir değişiklik yaparak piyasa ekonomisini kurtardığını ifade etmektedirler. ABD ve Avrupa halkı çok daha şiddetli değişikliklere açık bir ruh halindeydiler fakat Keynezyen uzlaşmayı kabul ettiler.

Serbest piyasa düşünürleri Keynes'e karşı birçok argüman ileri sürdüler. Fakat depresyon sonrası dönemde hiç kimse onları dinlemiyordu. Bununla birlikte; az

sayıda zengin kuruluş daha çok kâr elde ettikleri, daha fazla özgürlüğe ve daha uysal işgücüne sahip oldukları Keynes öncesi uygulamalara dönmek istediler. Hem tarihsel tecrübeler hem de küçük ölçekli deneyler halkın piyasa kurallarını isteyerek kabul etmeyeceklerini gösterdi. Buna uygun olarak; Naomi Klein tarafından “Felaket Kapitalizmi” olarak isimlendirilen yeni taktikler icat edildi. Bu taktikler, demokratik şartlar altında kabul edilmeyecek olan piyasa kurallarını zorla kabul ettirmek amacıyla doğal veya siyasi krizlerin oluşturulmasını veya bu krizlerin kullanılmasını içeriyordu. Büyük şirketler tarafından sağlanan fonlar öğrencileri serbest piyasaya inanmak üzere eğitmek amacıyla kullanıldı. Serbest piyasaların tüm sosyal problemlere çözüm olduğu düşüncesine inanmak üzere beyni yıkanmış bir takım entelektüellerin varlığı, tıpkı XX. yüzyılda yapıldığı gibi, felaket kapitalizminin uygulamaları için temel bir zorunluluktur. Kilit roldeki tarihi olaylardan bazıları aşağıda açıklanmaktadır. Detaylar, belgeler ve daha başka birçok olay için okuyucuyu Klein’in eserini incelemelidir.

1. Tıpkı Avrupa ve ABD’nin XIX. yüzyılın sonlarında gelişen Büyük Britanya’dan kendilerini korudukları gibi birçok Latin Amerika ülkesi de kendi insanlarını serbest piyasanın zararlarından korumaya gayret etti. Bu durum ABD’li şirketlerin çıkarlarına zarar veriyordu ve hükümetin IMF ve Dünya Bankasının yanı sıra ABD ordusu ve CIA gibi tüm güçleri ABD’nin ve çokuluslu şirketlerin çıkarlarını korumak için kullanıldı. Latin Amerika ülkelerindeki ordu liderleri, hem kapitalizme hem de direnç gösteren halk üzerinde kapitalist politikaların uygulanması için zulmün gerekliliğine inanmakla adı kötüye çıkmış Amerika okullarında eğitildiler.
2. Chicago Üniversitesi iktisadını cebren Şili’de uygulatan General Pinochet başkalarına örnek oldu. İşkence yaparak ve Şili’nin ulusal stadyumlarında ve Şili’nin başlıca şehirlerine gönderilen “Ölüm Kerivanları” ile muhalifleri birer birer idam ettirerek bütün direnişlerin

üstesinden geldi. Piyasa ekonomisinin bu başarısı o zamanlar bütün Latin Amerika'daki birçok ülkede yerel varyasyonları ile birlikte kopyalandı.

3. Latin Amerika tecrübesinden çıkarılacak önemli sonuçlardan bir tanesi halkın normal zamanlarda kabul etmeyeceği tedbirleri kriz durumunda edeceğiydi. Bu durum, acımasız kapitalizmin uygulanması; güçlü demokratik geleneklerinin diktatörlüklerin ortaya çıkmasını engellediği ABD ve İngiltere gibi ülkelerde sosyal refah meselesinin ve Keynezyen politikaların tasfiye edilmesi hususlarında bir yol gösterici olarak ortaya çıktı. Reagan, bu amaç doğrultusunda petrol krizini iyi kullandı. Aynı zamanda Thatcher, arkasındaki kamuoyunu birleştiren bir kriz olarak Falklands savaşını kullanabildi. Her iki lider, Keynezyen iktisat döneminde elde edilen işçi sınıfı kazanımlarını büyük ölçüde zayıflattı ve en zenginlerin zenginliğini yoksul insanların zararına artırmak suretiyle gelir eşitsizliğini artırdı.
4. Rusya, felaket kapitalizmi nedeni ile demokratik süreci kesintiye uğrayan birçok ülke arasında en ünlü olanıydı. Demokratik oluşumlara barış yolu ile geçiş ve ekonominin sosyalist oluşumlardan uzaklaştırılarak adım adım yeniden uyarlanması Gorbaçov'un liderliği altında ilerleme kaydediyordu. Bu gelişme, Rusya'nın geniş doğal kaynaklarını hemen sömürmeye istekli çokuluslu şirketlerin ihtiyaçlarına uygun düşmedi. IMF ve Dünya Bankası aracılığı ile verilecek dış yardım karşılığında Rusya ekonomisine "Şok tedavi" uygulama sözü veren Yeltsin tarafından bir darbe tertip edildi. Daha önceleri kendi halkını besleyebilme kapasitesine sahip olan bir ekonomide, yaşam standardında ani düşüşlere, yaygın yoksulluğa, açlığa ve açlık sebebiyle ölüme yol açan ve bütünüyle kurlsız bir serbest piyasa şoku kurallarına uygun bir şekilde uygulandı. Bunu, Rusya'da milyarderle-

rin ortaya çıkışı ve Rusya'nın geniş doğal kaynaklarının yabancılara satılışı takip etti.

5. Doğu Asya mucizesinde; Dünya Bankası yazarları, serbest piyasa düşüncesinin tam zıddı bir durum olan sistematik hükümet müdahalelerinin bölgede görülen en yüksek büyüme oranlarına yol açtığını kanıtladılar. Bu kötü örneğin imha edilmesi gerekiyordu ve ülkelerinin piyasalarını dış yatırımcılara açmaları hususunda ödül ve ceza vermek suretiyle Doğu Asya hükümetlerine baskı yapıldı. Doğu Asya ekonomilerine büyük miktarda sermaye akışı oldu ki bu sermaye akışı satılmayan sayısız miktarda finansal yatırıma ve gayrimenkul fiyatlarında dramatik artışa yol açtı.
6. Büyük miktarda sermayenin aniden geri çekilişi milyonlarca insanın hayatını mahveden Doğu Asya krizlerine zemin hazırladı ki bu kriz, kapitalizmin uygulanması için gerekli şartları oluşturdu. Yabancı firmaların yerli teşebbüslerin tüm hisselerini ucuz fiyata satın alması ve serbest piyasa kurallarının emek üzerine uygulanması şeklinde ortaya çıkan müteakip olaylar iyileşme olarak takdim edildi. Gelir eşitsizliğindeki büyük artışa ve sermayenin yurtdışına transferine dikkatler çekilmedi.

ABD'deki tut-sat fonlarının (mortgage funds) düşüşü ile tetiklenen mevcut küresel finansal krizi kasıtlı olarak bu listenin dışında tuttuk. Çünkü kriz hâlâ devam etmektedir ve krizin öncülleri ve sonuçlarının akılcı bir analizi şimdilik zordur. Bu kriz, bir serbest piyasa ekonomisinin tabiatı gereği çok çeşitli sebeplerden ötürü istikrarsız olduğu yönündeki genel temamıza güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu sebeplerden önemli bir tanesi şudur ki uluslararası ticaret önemli olduğu zaman yurtiçi fiyatlarda istikrarı sağlamak imkânsızdır. Dış fiyatlarda istikrarın sağlanması ise yurtiçi ekonomiye kararsız şoklar yükler. Nüfusun ağırlıklı bir çoğunluğu, işçi sınıfı, yaşam standartlarında ve işlerinde

bozulmalarla karşı karşıya kalmak suretiyle bu şokların bedelini ağır bir şekilde öder. Piyasa ekonomisinin nimetleri ezici bir çoğunlukla zenginlerin eline geçer ve siyasi şartların zorladığı durumlar hariç olmak kaydıyla bu nimetler zenginlerden aşağıya akamaz. Sonuç olarak; serbest piyasalar demokratik şartlar ile elde edilemezler ve şiddet ile veya kriz koşullarında türlü bahanelerle zorla uygulanmak zorundadır.

5. “Yalanlar, Lanetli Yalanlar ve İstatistikler”⁴⁸

Aldatmanın savaşın temel bir unsuru olduğu ilk zamanlardan günümüze stratejistlerce büyük ölçüde kabul görmüştür. Bu hilekârlık sisi, temelde zenginlerin fakirlere karşı savaşı olan kapitalizmin tarihine ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu bölümdeki amacımız; tam tersi durumu kanıtlar güçlü tarihsel kanıtların mevcut olduğu bir durumda kapitalizmin başarılı bir sistem olduğunu iddia etmek için gerekli olan yanıltma haber (dezenformasyon) kampanyasının temel unsurlarından bazılarını tartışmaktır. İlk başlarda, kapitalist yapıları desteklemek için bazı ideolojilerin nasıl kurgulandığını tartıştık. Bu bölümde ise bu ideolojileri destekleyecek tarihsel kanıtları incelemeye, verileri ve gerçekleri toplamaya ve manipüle etmeye ilişkin bir takım metotları tartışacağız.

Kapitalizmi güzel gösterme stratejisinin önemli bir unsuru her şeyin parasal hale indirgenmesidir. Bu strateji birçok boyutu ile kullanılır. Örneğin, sanayi devriminin insanların hayatları üzerindeki geniş çaplı bozucu etkileri süreç içerisinde artmış olan parasal gelirleri nazara vermek suretiyle örtbas edilir. Sosyal ilişkiler, güven, uyum, istikrar gibi tüm niteliksel faktörler direkt parasal değerleri olmadığı için otomatik olarak önemsenmemiş olur.

48 Mark Twain bu tümceyi popüler hale getirdi: “Üç tür yalan vardır: Yalanlar, lanetli yalanlar ve istatistikler” ve bu tümceyi Benjamin Disraeli’ye attetti. Bu tümce sayıların aldatıcı gücüne işaret etmektedir.

İlk olarak Hobbes şu düşünceyi ortaya koydu: “Bir insanın değeri ya da kıymeti diğer bütün şeylerde olduğu gibi fiyatıdır.”⁴⁹Bu iddia kendi zamanında dehşet dolu reddiyelere sebep oldu. Fakat o günden itibaren bir norm haline geldi. Bu hesaba göre; yoksul insanların hayatlarının değeri yoktur. Bundan dolayı zenginliğin oluşumu sürecinde bu insanların hayatlarının mahvolmuş olmasını göz ardı etmek kolaylaşmaktadır.

Benzer şekilde, kapitalizmin erdemleri değerlendirilirken çevre, kirlilik, doğal yaşam alanlarının tahrip edilmesi, küresel ısınma vb hususlar üzerine etkileri de dikkate alınmaz. Çünkü bu hususlara direkt parasal değer kolaylıkla atfedilemez. Kapitalizm karşıtları dahi bu mantığa boyun eğmeye ve kapitalizmin çevresel etkileri üzerine direkt bir argümanda bulunmak yerine bu etkileri (sağlık, turizm, zirai verimlilik ve diğer piyasa aktiviteleri vb) kendilerine dolar değeri atamak suretiyle değerlendirmeye zorlanırlar. Bunun gibi birçok çalışma, kaynakların tükenmesi gibi bir çevresel zararın ve büyümenin diğer negatif yönlerinin düzgün bir şekilde hesaba katılması durumunda kapitalizmin o göz kamaştırıcı büyüme rakamlarının sıfırın altına düşeceğini göstermektedir. Örnek için bakınız: Douthwaite.

Adam Smith’ten başlamak üzere gelişme kıstasının toplam servet olduğu düşünülür. İlave kazançların fakirlerin hayatları üzerinde en büyük etkiyi bıraktığı yeterince servete sahip olanların hayatları üzerinde ise marjinal etkide bulunduğu dair önemli miktarda kanıt vardır. Veri toplamak için muazzam miktarda para harcanıyorken çok önemli bu soru üzerine çok az çaba sarfedilir. Hâlihazırda ise bütün tarafların mevcut istatistiki verilerin düşük kaliteye sahip olduğu hususunda hemfikir olduğu bir tartışma fakirlerin nasıl hesaba katılacağı üzerinde sürüp gitmektedir. Mesele şudur ki; toplam servet üzerine yoğunlaştığımız müddetçe kapitalizmi güzel göstermek mümkün olacaktır. Herkese özgürce hareket etme izni veren “Bırakınız yapınlar” sistemi güçlü-

49 Hobbes, *The Leviathan*, 20. Bölüm.

lere daha fazla güç verecektir. Tecrübelerimiz şunu göstermektedir ki serbest piyasalarda para kaçınılmaz olarak fakirden zengine aktıkça gelir eşitsizlikleri de artmaktadır. Eğer büyüme oranı yeteri derecede yüksek ise fakirlerin hissesi de daha iyileşecektir. Fakat bu iyileşme hiçbir şekilde garanti edilmemektedir.

Klein, Pinochet'nin Şili'sinde serbest piyasaların desteklenmesi sürecinde yapılan hilekârlıkları belgeleri ile kanıtladı. Pinochet sonunda Şikagolu çocuklara (Chicago boys) gösterdiği tahammülü yitirdi ve hepsini kovdu. Milton Friedman'ın, serbest piyasa politikalarının neticesi olacağına dair kişisel olarak vaatte bulunduğu uzun süredir beklenen iktisadi mucize gerçekleşmedi. Bununla beraber; Milton Friedman, istatistiksel bir hile yaparak Şili'nin iktisadi bir mucize olacağını ifade etti.⁵⁰Serbest piyasaların çılgınlıklarından tahmin edilebileceği gibi Şili ekonomisi aşırı derecede kararsız bir performansa sahipti.Esasında Latin Amerika ekonomilerinin ortalama performansı Şikagolu çocuklarınkinden aynı dönem içerisinde daha aşağıda olduğu zamanda Friedman, iyi bir büyüme oranı elde edebilmek için bu dönemin en kötü yılını yakın zamandaki iyi bir yıllla karşılaştırdı. Kapitalistlerin gerçekleri gizleme gücü şununla tasvir edilebilir: Bu Şili mucizesi mitine, “iflas etmiş bir ekonomiyi Latin Amerika'nın en müreffeh ekonomisine dönüştüren” Friedman'ın ölüm ilanlarında bile atıfta bulunuldu.

Şikagolu çocuklar dönemindeki ortalama performans mukayese edilebilir Latin Amerika ekonomilerinin aynı dönemdeki ortalama performanslarından esasında daha düşük iken Friedman daha iyi bir büyüme oranı elde etmek için bu zaman dilimindeki en kötü yılı en son iyi yıl ile karşılaştırdı. Kapitalistlerin gerçekleri örtbas etme güçleri, “İflas etmiş bir ekonomiyi Latin Amerika'nın en varlıklı ekonomisi haline dönüştürmüş” Friedman'ın ölüm ilanlarında Şili mucizesi efsanesinin göklere çıkarılmış olması gerçeği ile resmedilmektedir.

50 Detaylar için: Elton Rayack, *Not So Free to Choose: The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan*, Praeger Yayınevi, 1984; Kangas, Steven, “The Chicago Boys and ‘The Chilean’ Economic Miracle,” 1-2, <http://www.rrojasdatabank.org/econom-1.htm> (son ziyaret tarihi 2/25/07), 1986.

Birçok yazar, yanıltıcı istatistiklerin başarısızlıkları başarı olarak göstermede IMF tarafından nasıl kullanıldığını göstermiştir. En tahrip edici olay ise “milyonlarca fakir ve açlıktan ölen insanın kanı” üzerine geçirdiği vicdan krizi nedeniyle görevinden istifa eden bir borsa simsarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Budhoo, emek maliyetlerini çift katına çıkarmak, şişirilmiş borç rakamları üretmek ve Trinidad’ta suni bir finansal kriz çıkarmak için IMF’nin nasıl “istatistiksel yolsuzluk” a giriştiğini belgeleri ile kanıtlar.⁵¹ Bu yolsuzluk, korunan ekonomiye serbest piyasa şartlarını uygulama şeklindeki standart koşul karşılığında verilen yardımı almak üzere hükümeti IMF’ye yönelmeye mecbur etmek için kullanıldı. Daha başka birçok yazar, IMF raporlarının nasıl IMF programlarının performanslarını koruyan yanıltıcı resimler çizdiğini anlattılar.

6. Son Sözler

Piyasa ekonomisinin bu hikâyesi bugünün Müslümanları için muazzam bir meydan okumadır. İleri görüşlü İkbâl bunu kağıda şöyle döktü:

Batı'nın şehirlileri, Allah'ın şehri bir Pazaryeri değildir.

Saf olduğunu düşündüğün altın, ahmak altını haline gelecektir.

Pazaryeri etiğinin yükselişi ve açgözlülük ile rekabetin yüceltilmesi, Batı’da sosyal dokuyu tamir etmenin ötesinde onu bozmuştur ve aynı etik kurallar hızlı bir şekilde tüm yer küreye yayılmakta ve Müslüman toplumlar tarafından benimsenmektedir. Bir toplumu yeniden meydana getiren en temel birim; çocukların, insan olmanın ne demek olduğunu, nasıl seviceğini ve fedakârlıkta bulunulacağını ve toplumun tanımlayıcı özelliklerini öğrendikleri ailedir. Aile bütün çocukların ilk eğitimlerini aldıkları yer olduğu için annenin görevinin bir toplumdaki en önemli görev olduğu sonucu çıkar. Hz. Peygamber’in (S.A.V) babanın hakkından bahsetmeden önce annenin hakkına üç defa öncelik verdiği hadisinde görüldüğü gibi İslam’da annenin toplumdaki önemini tanımaktadır. Annelere herhangi

bir ücret ödenmediği için piyasa annelerin yaptığı işe sıfır değer verir. Anne ve ev hanımı kimliği bir uyanma kaynağı olmuştur. Batı toplumlarında kadınlar anne ve ev hanımı olduklarını söylemeye utanırlar. Bu durum, kadınların iş piyasasında eşit hak talep ettikleri kadın özgürlük hareketine yol açtı. Böylelikle kadınlar da kazanacaklar ve toplumun değerli üyeleri haline gelebileceklerdi. Çocuk yetiştirmenin maliyetlerinin ve faydalarının parasal olarak hesaplanması çocuk yetiştirmenin kârsız bir aktivite olduğu sonucunu ortaya çıkardı. Bunlar ve diğer faktörler, birçok yerde ispatlandığı gibi, toplumun bu en temel biriminin çökmesine yol açtı. Sosyal Adalet Vakfı'nın düzenlemiş olduğu son rapora göre:

Bu rapor İngiltere'de ailenin çöküşüne ilişkin endişe verici bir tablo ortaya koymaktadır. Şu anda Batı dünyasında en yüksek boşanma oranına sahibiz ve aile dokusu son otuz yıl içerisinde bozulmuştur. Bu çalışma, ailenin dağılması ile madde bağımlılığı, eğitim başarısızlığı ve ciddi oranda kişisel borçlanma arasındaki ilişkilerin yanı sıra şu ana kadar yapılan çalışmalardan daha net bir şekilde ailelerin dağılmasının milyonlarca çocuk üzerindeki yıkıcı etkisini de göstermektedir.⁵²

İlave kanıtlar için Morgan'a da bakabilirsiniz.⁵³ Toplumun dokusundaki bu değişim tersine döndürülemez gibi gözükmektedir. Kırılan eşya tekrar eski haline döndürülemez.

İslam bir garip olarak geldi ve bir garip olarak kaldı. Şu an yapmamız gereken şey; piyasaların merkezi konumda olmadığı bir model toplumu tüm dünyaya göstermek üzere işbirliği, cömertlik, misafirperverlik gibi geleneksel

52 Social Policy Justice Group, 'Fractured Families': *Volume 2 of Breakdown Britain*, Centre for Social Justice, UK, 2006, http://www.centreforsocialjustice.org.uk/client/downloads/BB_family_breakdown.pdf.

53 Patricia M. Morgan, *Farewell to the Family?: Public Policy and Family Breakdown in Britain and the USA* Civitas:Institute for the Study of Civil Society; 2. baskı, London, 2000.

İslami prensiplere dayalı bir toplum inşa etmektir. Müslümanlar böyle bir toplum kurmayı başardılar fakat bunun geçmişte olduğunu unuttular:

Seyyahların hazinelerinin kaybolmasının yasını tutuyorum

Ve dahası kaybetme hissini kaybetmenin... (İkbal)

İhtiyaç fazlası serveti daha fazla servet elde etmek için harcamak yerine Müslümanlar, Kuran'ın başkaları için cömertçe harcamada bulunmaya dair emirlerine uydular. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yaklaşık 1/3'ünün çeşitli türlerdeki vakıflara vakfedilmiş olması bu olağanüstü cömertliğe şahitlik etmektedir. Sait ve Lim, Kuran'ın emirlerine uygun bir şekilde servetin dolanımına ve eşitlikçi neticelere yol açan servetin yeniden dağılımı meselesinde vakıf sisteminin İslam topraklarında yüzyıllarca başarılı olduğunu yazmaktadırlar:

Refah, eğitim, dini hizmetler, su sisteminin inşası, bakımı ve onarımı, hastaneler gibi şimdilerde kamu veya belediye hizmeti olarak tayin ettiğimiz şeylerin büyük bir kısmı XX. yüzyıldan önce neredeyse sadece vakıf gelirleri ile kuruluyor, finanse ediliyor ve devam ettiriliyordu. Aynı şekilde; birçok kırsal kesimde veya kasabadaki gayrimenkulün çok büyük bir kısmı esasında vakfedilmiş mülktü.⁵⁴

Hoexter'ten yukarıda yaptığımız alıntı; Adam Smith'in inandığı şeylerin tam zıddı olarak, İslam toplumundaki insanların yedirilme, giydirilme, barınma, eğitilme, hastalık zamanında tedavi edilme gibi hususlarda toplumun cömertliğine güvenebildiğini göstermektedir. Hac seyyahlarının hikâyeleri, insanların, Kuran'ın misafirperverliğe ilişkin emirlerine uygun bir biçimde kendilerine

54 Siraj Sait ve Hilary Lim, *Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London, 2006.

kalacak yer, iaşe temin etmek için birbirleri ile yarıştıklarını göstermektedir. İslam topraklarındaki eğitim sistemlerine ilişkin birçok hikâye eğitimin, toplumun tüm katmanlarından bütün kabiliyetli öğrencilere ücretsiz olarak verildiğini göstermektedir.

Genizah evrakları üzerine yapılan bir çalışma, İslam imparatorluğunda temerküz eden ve Hanefî fihhına dayanan geniş bir küresel ticari işlemler ağıının varlığını ortaya çıkardı. Örneğin; Lopez “Ticari Devrim” (950-1350) çağında, Müslüman ülkelerde geliştirilmiş olan risk paylaşımına dayalı finansman metodu ile desteklenen ticaretin o zamanlar bilinen dünyada serbestçe gerçekleştiğini göstermektedir.⁵⁵ Küresel ticareti mümkün hale getiren daha başka birçok Müslüman icadı bilahare Avrupalı tüccarlar tarafından kopya edildi.

Anlamli bir şekilde; küresel medeniyete yapılan bu Müslüman katkıları şimdilerde birçok araştırmacı tarafından yeniden keşfedilen “Kayıp Tarih” in bir parçasını oluşturmaktadır. “Doğu Despotizmi” miti Avrupalıları İslam toplumlarında önemli derecede kamu sektörü olmadığını varsaymaya yönlendirdi. Ancak son çalışmalar bu söylenenin gerçeğin tam tersi olduğunu keşfetti.⁵⁶ Benzer şekilde; birçok Müslüman, insanın kalıtsal olarak bencil olduğu ve bundan ötürü geniş ölçekli modern ticareti güven, işbirliği ve cömertlik ilkeleri üzerine oturtmanın imkânsız olduğu şeklindeki piyasa toplumu tezini yuttu. Müslüman sosyal yapılarının ve kurumlarının sömürgeleşme ve modernleşme şartları nedeniyle neredeyse tamamen yıkılması kendi atalarımızın başarılarından ve kendi geleneğimizden Müslümanların büyük oranda habersiz olmasına yol açtı. Bu Müslümanların büyük kısmı ünlü tarihçi Marshall Hodgson’un değerlendirmelerinden ötürü hayrete düşeceklerdir.

55 Robert S. Lopez, *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950-1350*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Baskısı, 1976.

56 Bkz. Hoexter.

Müslümanlara Kuran'da şöyle bir teminat verilir: "Sizler iyiliği emreden, kötülükten sakındıran, insanlık için şu ana kadar yetiştirilmiş en iyi topluluk oldunuz." Azimli insanlar bu bilgiyi, müjdelenen ile uyumlu olacak şekilde tüm dünya tarihini yoğurmayı deneme noktasına kadar ciddi bir şekilde götürdüler. Emniyetin tesisinden kısa bir süre sonra Müslümanlar yeni bir toplum biçimi kurmayı başardılar ki bu toplum biçimi, her biri şüphe götürmez bir şekilde İslam'ın etkisini taşıyan mezhep ve inançların yanı sıra sosyal ve siyasi formlarını, ilmini ve irfanını, sanatını ve edebiyatını kendine has kuruluşlarını zamanla beraberinde getirdi. Yüzyıllar boyunca, bu yeni toplum, Eski Dünya'nın birçoğu üzerinde farklı diyarlara geniş ölçüde yayıldı. Bütün insanoğlunu kendi idealleri altında birleştirmeye diğer medeniyetlerin yaklaştığından daha çok yaklaştı. Hayatı İslami prensiplerle yeniden inşa etmeyi üstlenen kişiler potansiyel getirisini yüksek olan ancak buna paralel olarak hata ve başarısızlık riski de büyük olan bir girişime ortak oldular.⁵⁷

Bugün, kritik bir yapıya sahip acil bir meydan okuyuş ile karşı karşıyayız. Piyasa ekonomisinin sınırlarına ulaştığı herkes için apaçık ortadadır. Piyasa ekonomisi içerisinde yaşadığımız gezegen kadar beşeri toplulukları da yıkmanın eşiğindedir. Bütün herkes küresel ısınmanın yanı sıra ekolojik ve çevresel felaketlerden gezegenimizi kurtarma hususunda acilen işbirliği yapmamız gerektiğinin farkındayken rekabet ruhu ve açgözlülük çözüme ulaşılmasını engellemektedir. Bu noktada ortaklaşa fedakârlık gerekmektedir. Fakat bütün kesimler eskiyi tasfiyenin ve yeni düzenlemenin yükünü diğerlerinin üzerine yıkmak istemektedir. Batının yükseliş tarihi güç ve zenginlik için araştırma yapmanın hikâyesi olagelmışken; Müslümanlar, Allah'ın yeryüzündeki iradesine uygun bir şekilde adaleti tesis etme yönündeki araştırmaları nedeniyle eşsiz olmakla dikkatleri çekmektedirler. İslamiyet, işbirliğine ve toplum ahengine

57 Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, cilt 1, Chicago Üniversitesi Baskısı, Chicago, 1974.

dayalı alternatif bir toplum vizyonu, ihtiyaçları olduğu anda birbirinin yardımına koşan insan tipi ve bunlara uygun bir iktisadi sistem önermektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında, İslam medeniyeti, mevcut Avrupa medeniyeti de dâhil olmak üzere diğer bütün medeniyetlerden çok daha iyi bir şekilde kendi azınlıklarını, yoksullarını ve mağdurlarını himaye etmiştir. Müslümanlar bu tarihi unutmuş olsalar dahi!

Peygamberimiz (S.A.V), içimizdeki faziletler için gayret etmeyi ve bu mesajı tüm insanoğluna ulaştırmayı bizlere öğreterek dünyayı tamamen değiştirdi. Kendisinin öngördüğü gibi gerçek İslam Müslümanların nezdinde dahi garip kalmıştır. İslam'ın öğretilerinden esinlenerek atalarımız yeni bir dünya kurdular. Bugün de aynı tehlike ile yani Cahiliye öğretileri ile yüzyüzeyiz. İslam öncesi toplumda var olan bütün kötülükler bugün de yaygındır ve tüm yerküreyi etkisi altına almaktadır. Tıpkı atalarımızın başarıyla yaptığı gibi biz de İslam'ın ışığını tüm dünyaya yayabilir miyiz?

7. Referanslar

Ariely, Daniel (2008) *Predicatably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*, Harper Collins, New York.

Douthwaite, Richard (1999) *The Growth Illusion*, New Society Yayınevi, UK.

Fehr, E. and Gächter, S.(2000) "Fairness and Retaliation: The Economics of Reciprocity", *The Journal of Economic Perspectives*, Sayı. 14, No. 3. (Yaz, 2000), ss. 159-181.

Gintis, Herbert (1972) "Consumer Behavior and the Concept of Sovereignty: Explanations of Social Decay" *The American Economic Review*, Sayı. 62, No. 1/2 (Mart. 1, 1972), ss. 267-278

Hoexter, Miriam, Eusenstadt, Schmucl N. and Leutzion, Nehemia (2002) *The Public Sphere in Muslim Societies*, New York: State University of New York.

Hodgson, Marshall (1974) *The Venture of Islam*, Chicago Üniversitesi Baskısı, Chicago.

Kangas, Steven (1986) "The ChicagoBoys and 'The Chilean' Economic Miracle," 1-2, <http://www.rrojasdatabank.org/econom-1.htm> (son ziyaret tarihi 2/25/07), 1986.

Klein, Naomi (2008) *The Shock Doctrine*, Penguin Books, UK.

Lane, Robert E. (2001) *Loss of Happiness in Market Economies*, Yale: Yale Üniversitesi Baskısı

Lopez, Robert S. (1976) *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950-1350*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Baskısı.

Manicas, Peter T. (1989) *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford: Blackwell Yayınevi

Morgan, Patricia M. (2000) *Farewell to the Family?: Public Policy and Family Breakdown in Britain and the USA* Civitas: Institute for the Study of Civil Society; 2. baskı, London.

Polanyi, Karl (1944) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Times*. Beacon Yayınevi, NY, 2001.

Elton Rayack (1984) *Not So Free to Choose: The Political Economy of Milton Friedman and Ronald Reagan* Praeger Yayınevi

Jean-Charles Rochet (2003), *Why Are There So Many Banking Crises? The Politics and Policy of Bank Regulation*. CESifo İktisat çalışmaları, 2003 49(2):141-155;

Sait, Siraj ve Lim, Hilary (2006) *Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*, Zed Books, London.

Social Policy Justice Group (2006) *'Fractured Families': Volume 2 of Breakdown Britain*, Centre for Social Justice, UK. http://www.centreforsocial-justice.org.uk/client/downloads/BB_family_breakdown.pdf

Toynbee, Arnold (1951). *Civilization on Trial*, Oxford Üniversitesi Baskısı.

Weber, Max (1918) Science as a vocation, reprinted in (Çevirenler. Gerth, H. H. and Mills, C. Wright) *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford: Oxford Üniversitesi Baskısı, 1958.

Oikonomia'dan İlm-i Tedbir-i Menzil'e: İslam'ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi

Prof. Dr. Sabri ORMAN⁵⁸

İslam'ın yayılmasının tarihi, büyük dünya medeniyetleri arasındaki bir etkileşim sürecidir. İslam, bir taraftan bir medeniyet olarak gelişirken, diğer taraftan zamanın kurulu medeniyetleriyle karşılaşılıyor ve etkileşimde bulunuyordu. Diğer medeniyetlerle olan ilişkilerine ek olarak, bu medeniyetler arasında da bağ kurmuştur. İslam medeniyetinin, aksi takdirde zaman içerisinde kısmen veya tamamen yok olacak tarihi medeniyetler için önemli bir depo görevi üstlenmesi bu alış-veriş sürecinin aynı derecede önemli bir diğer özelliğidir.

Ben bu çalışmada bu devasa medeniyetlerarası ilişki ağının muayyen bir lifini incelemeye çalışacağım: Sosyal bilimler tarihinden alınmış bir örnek ile İslam medeniyetinin medeniyetlerarası bilgi değişimine karşı tutumunu izah etmek istiyorum. Kullanacağım örnek İslami İlm-i Tedbir-i Menzil ile Kadim Yunan'ın Oikonomia'sı arasındaki ilişkidir. İlk olarak iki farklı medeniyetin entelektüel çevrelerinde gelişmiş bu iki geleneksel sosyal-bilimsel disiplin arasında bir benzerlik olup olmadığını inceleyeceğim. Eğer cevap olumlu ise ki öyle, bu ilişkinin mahiyetini ortaya çıkartacağım.

Bunu yapabilmek için, İlm-i Tedbir-i Menzil'in İslam medeniyeti içerisindeki kavram ve disiplinini ifade ederek başlamalıyım. Aynı şey, Kadim Yunan medeniyetinin Oikonomia'sı içinde yapılacaktır. Bunu, elde mevcut olan tarihi delillere dayanarak bu ikisi arasında bir bağ kurma girişimi takip edecektir.

---

58 Merkez Bankası Banka Meclisi Üyesi
(Çeviren: Harun Şencal, Fatih Üniversitesi, Ekonomi Bölümü, Doktora Öğrencisi.)

Mevcut çalışmanın iki amacı bulunmakta: İlki, sosyal bilimler tarihindeki ilginç bir gerçeğe mümkün merteye ışık tutmak. İkincisi, genel olarak medeniyetlerarası ilişkilerde yaşanan güncel problemler, özel olarak da bilgi değişimi için tarihi bir referans noktası sağlamaktır.

İlm-i Tedbir-i Menzil: İslam Medeniyeti'nde Ev Yönetimi Bilgisi

Arapça bir terim olan “İlm-i Tedbir-i Menzil” tam olarak “Ev Yönetimi Bilgisi” olarak çevirilebilir. “Tedbiru'l-Menzil”, “el-Hikmetu'l-Menziliyye”⁵⁹ ve “es-Siyasetu'l-Menziliyye”⁶⁰ ifadeleri aynı şeyi anlatan farklı terimlerdir.

Teknik açıdan bütün bu isimler, İslam felsefesinin Meşşai kolu mensuplarının ev yönetimi ve aile ahlakıyla ilgilenen pratik felsefe dalına verdikleri addır.

Meşşai felsefecileri felsefeden, “Felsefe”⁶¹, “Hikmet”⁶² veya “İlmu'l-Hikmet”⁶³ diye bahsederler ve ittifakla onu iki kategoriye ayırırlar: Nazari Felsefe ve Ameli Felsefe. Bu kategorilerin her birini ayrıca üç dala ayırırlar: Nazari Felsefeyi “el-İlmu'l-İlahi” (İlahiyat ya da Metafizik), “el-İlmu'r-Riyazi”

59 Örnek olarak bakınız: Muhammed Ali b. Ali et-Tahanevi, *Keşşafu Istılahati'lFunun*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984, s. 39.

60 İbn Sina, *Aksamu'l-Ulumi'l-Akliyye* (Mısır:Matbaatu Hindiyye, 1326 H., s. 107)'de “Tedbiru'l-Menzil”, et-Tabüyyat min Uyuni'l-Hikme (Mısır: Matbaatu Hindiyye, 1326 H., s. 2 ve 3)'de “el-Hikmetu'l-Menziliyye”, es-Siyasetu'l-Menziliyye (Abdül'emir Şemsuddin neşri, Beyrut, 1988)'de ise eserinin isminden de anlaşılacağı gibi “es-Siyasetu'l-Menziliyye” tabirini kullanır. Nasiruddin Tusi, küçük bir değişikliklikle “Tedbir-i Menazil” ifadesini kullanır (Ahlak-ı Naşiri, Mucteba Minevi ve Ali Rıza Hayderi neşri, 4.bs., Tahran, 1369 H., s. 40).

61 El-Harizmi (Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Katib), *Mefatihü'l-Ulum*, Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, (tarihsiz), s. 80.

62 İbn Sina, et-Tabüyyat min Uyuni'l-Hikme, s. 2 ve Aksamu'l-Ulumi'l-Akliyye, s. 104; Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Mevzuatu'l Ulum*, Osmanlıca'ya çeviren (müellifin oğlu) Kemaleddin Muhammed Efendi, I, (Ahmed Cevdet tab'ı), Dersaadet: İkdan Matbaası, 1313, s. 335

63 Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 3.b, Tahran: el-Matbaatu'l-İslamiyye, 1967, s. 676, ve Tahanevi, s. 36.

(Matematik) ve “el-İlmü’t-Tabii” (Tabii İlim) şeklinde ayırırken, Ameli Felsefeyi “İlmü’l-Ahlak” (Ahlak İlmi) “İlmü Tedbiri’l-Menzil” ve “İlmü Tedbiri’l-Medine”(Politika)⁶⁴ şeklinde ayırırlar.

Görüldüğü gibi İlm-i Tedbir-i Menzil (İTM)⁶⁵, Meşşai Felsefesinin altı ana dalından birisi ve ameli felsefenin ikinci şubesidir.

İTM’in İslam Medeniyeti’nin entelektüel haritasındaki yerini belirten bu kısa girişten sonra, bu disiplinin kavram ve içeriğine kısaca göz atabiliriz. Sunumun tasarrufu açısından bu bakışı çoğunlukla ansiklopedik eserler üzerinden yapmaya çalışacağız.

Katip Çelebi’ye göre “hikmet ilmi”, yani felsefe, beşeri takat ölçüsünde eşyanın hakikatinden “ne ise o olarak” bahseden bir ilim olup, konusu, dış dünyada ve zihinlerde var olan şeyler; amacı ise dünyada “kemalat” ile şereflenmek ve öte dünyada uhrevi saadeti elde etmektir. Felsefenin konusu olan şeyler ya varlığı bizim gücümüz ve ihtiyarımıza bağlı olan şeylerdir ya da değildir. Birincilerin hallerini bilmeye, hayatın ve öte dünyanın iyileşmesine yol açması cihetiyle, “ameli hikmet” adı verilir. İkincilerin hallerini bilmeye ise “nazari hikmet” denir; zira, ondan maksat sadece “nazar” yoluyla elde edilen bilgidir.⁶⁶

Buna yakın bir düşünce tarzı İbn Sina’da da görülebilir. Ona göre de hikmet biri nazari ve soyut, diğeri ameli olmak üzere iki kısma ayrılır. Nazari hikmetle amaç, varlığı insan fiiline bağlı olmayan varlıklar hakkında kesin bir inancın elde edilmesidir. Burada amaçlanan sadece bir görüşün elde edilmesidir. Ameli hikmetle ise amaç, hayırlı olanı yapmak üzere, insan çabasıyla meydana gelebilen şeyler hakkında sahih bir görüşe ulaşmaktır. Burada sadece bir görüşe ulaşmak yeterli olmayıp, bir eyleme yönelik olarak bir görüşe ulaşılması

64 *Siyasetü’l-Medine, el-Hikmetü’l-Medeniyye ve İlmü’s-Siyaset, Meşşai terminolojisinin İlm-i Tedbir-i Menzil için kullandığı diğer örneklerdir.*

65 Bundan sonra İlm-i Tedbir-i Menzil’e İTM şeklinde ifade edeceğim.

66 *Keşfu’z-Zunun, I, s. 676.*

amaçlanır. Öyle ise birincinin amacı hakikat (“hak”), ikincinin amacı ise iyilik (“hayır”)dır.⁶⁷ Yine İbn Sina’ya göre, bilebileceğimiz ama yapamayacağımız şeylere ilişkin hikmete “nazari”, hem bilebileceğimiz hem de yapabileceğimiz şeylere ilişkin hikmete ise “ameli” hikmet adı verilir.⁶⁸

Yürütülen mantık zincirinin bundan sonraki halkasını nazari ve ameli felsefelerin her birinin üçer dala ayrılmasının temellendirilmesi teşkil eder. Fakat biz burada nazari felsefe ile ilgili kısmı ihmal ederek sadece ameli felsefedeki tasnifin nasıl temellendirildiğini görmeye çalışacağız.

Konuyu izah etmek için Katip Çelebi’nin bu husustaki pozisyonunu kısaca ifade ederek başlayacağız. Katip Çelebi şöyle düşünür: Ameli felsefe (hikmet) üçe ayrılır; zira o ya tek başına bir şahsın faziletlerle bezenmek ve faziletlerden arınmak şeklindeki maslahatlarının bilgisidir; ya baba-evlat, efendi-köle gibi aynı evi (menzil) paylaşan bir topluluğun maslahatlarının bilgisidir; ya da aynı şehri (medineyi) paylaşan bir topluluğun maslahatlarının bilgisidir. Böyle olunca, ameli hikmet birinci durumda “Tehzibü’l-Ahlak”, ikinci durumda “Tedbirü’l-Menzil” (Ev yönetimi), üçüncü durumda “es-Siyasetü’l-Medeniyye” (Politika) diye isimlendirilir.⁶⁹

Aynı konuda İbn Sina’nın düşünce tarzı ise şöyledir: İnsanın yönetilmesi (tedbir) ya tek bir şahsa özgüdür, ya da tek bir şahsa özgü değildir. Tek bir şahsa özgü olmayan yönetim ancak ortaklık (şirket) şeklinde olabilir. Ortaklık ise ya ev ve aile topluluğu şeklinde olur, ya da şehir topluluğu şeklinde. Öyle ise “ameli ilimler” üç kısma ayrılır. Bunlardan biri, insan yönetiminin yukarıda belirtilen kısımlarından ilkinde özgü olup, onunla insan dünya ve öte-dünya hayatında mutlu olabilmek için gerekli ahlakı ve fiilleri öğrenir. Ameli ilimlerin ikinci kısmı, insan yönetiminin ikinci kısmına “has” olup, onunla da insan kendisiyle eşi, evlatları

67 İbn Sina, Aksamu’l-Ulumi’l-Aklyyye, s. 105.

68 İbn Sina, et-Tabiiyyat min Uyuni’l-Hikme, s. 2.

69 *Keşfu’z-Zunun*, I, s. 676.

ve hizmetçileri arasında ortak olan evini nasıl yöneteceğini öğrenir. Öyle ki evin durumu, mutluluğun elde edilebilmesini sağlayacak bir düzenliliğe kavuşsun. Ameli ilimlerin üçüncüsü ise sözü geçen yönetimin üçüncü kısmına hastır ki onunla da siyasetin, riyasetin faziletli ve faziletsiz medeni toplulukların çeşitleri, her çeşidin nasıl icra edilebileceği, ortadan kalkış sebepleri ve yer değiştirme tarzları –devletle olan ilgileri içinde- kavranır.⁷⁰ İbn Sina bu ilimlere sırasıyla “el-Hikmetü’l-Hulukıyye” (Ahlak Hikmeti), “el-Hikmetü’l-Menziliyye” (Ev Hikmeti) ve “el-Hikmetü’l-Medeniyye” (Medeni Hikmet) adlarını verir.⁷¹

Bu aşamada son olarak Kâtip Çelebi’nin tahsisi olarak İlm-i Tedbir-i Menzil başlığı altında söylediklerini aktarmaya çalışacağız: Ona göre İlm-i Tedbir-i Menzil; ameli hikmetin üç kısmından biri olup: kişiyle eşi, çocukları ve hizmetkarları arasında ortak olan durumların nasıl dengeleneceğini (“itidal” haline getirileceğini) ve dengeden (“itidal” halinden) sapmış durumların nasıl düzeltileneceğini öğreten ilim, diye tanımlamıştır. Konusu, adı geçen şahısların —düzenlilik bakımından— durumlarıdır. Faydası ise büyüktür ve herkesin anlayabileceği bir husustur; zira özü itibarıyla sağladığı şey, insanın kendi evindeki ahvalinin intizama girmesi ve böylece kendisiyle aile efradı arasında uyulması gereken haklara riayetin sağlanmasıdır ki böyle bir dengenin kurulmasından dünya ve ahiret mutluluğu neşet eder. Kısacası, İlm-i Tedbir-i Menzil bir evde ortaklaşa yaşayan bir topluluğun yararına olan şeylerin bilgisi olup, bununla bir ev ahalisi arasında mevcut olması gereken paylaşmanın nasıl olabileceği öğrenilir. Yalnız, bilinmelidir ki burada “menzil” terimiyle anlatılmak istenen şey “taşlar ve keresteyle yapılan ev değil, koca ile karı, baba ile evlat, hizmet edilen ile hizmet eden ve mal sahibi ile mal arasındaki özel kaynaşmadır”. Yaşanılan yerin bizzat kendisinin ne olduğu farketmez; ister ev olsun, isterse çadır... Buna olan ihtiyacın sebebi ise insanın yaradılıştan medeni (sosyal) olmasıdır.⁷²

70 İbn Sina, Aksamu’l-Ulumi’l-Akliyye, s.107-108.

71 İbn Sina, et-Tabiiyyat min Uyuni’l-Hikme, s. 2-3.

72 *Keşfu’z-Zunun, I, s. 381.*

Oikonomia: Kadim Yunan’da Ev Yönetimi Bilgisi

Gerek Kadim Yunan Felsefesi’nin klasik kaynakları gerekse bu kaynaklar üzerine yapılan modern çalışmalar, sözkonusu kültür çevresinde “Oikonomia”⁷³ diye adlandırılan ve Türkçe’ye “Ev Yönetimi Bilgisi” diye tercüme edilebilecek olan bir bilgi dalının varlığını açıkça gösterir.⁷⁴

Oikonomia ile ilgili klasik Yunan kaynakları başlıca iki kısma ayrılabilir. Bir kısmı konuya ilişkin bağımsız eser niteliği taşır. Xenophon’un eseri olan *Oeconomicus* ile uzun bir süre yanlışlıkla Aristo’ya ait olduğu düşünülen *Oeconomica* bu türün örneklerini teşkil eder. Sokrates’in bir çağdaşı olan Demokritus’un da ekonomi üzerine günümüze kadar ulaşmamış bir risale yazdığı bilinmektedir.⁷⁵ Öte yandan, tamamıyla bu konu hakkında yazılmamış olsa da bu konuyla büyük ölçüde ilgilenen başka çalışmalar da vardır. Bu kategorinin en önemli örneği Aristo’nun Politikası’dır. Buna rağmen, bazı açılardan son kategoriye benzeyen fakat bazı açılardan farklılaşan bir başka kategori tanımlanabilir. Bu çalışmalar, diğer konuların yanında Oikonomia konusuna da neredeyse gelişigüzel bir şekilde değinen ve sadece üzerinden geçen çalışmalardır. Bu kategori’nin örnekleri Eflatun’un diyaloglarından olan *Politicus* (Devlet Adamı) ve *Protagoras*’tır.⁷⁶ Aristo’nun bu konuya değindiği

73 Oikonomia yada onun diğer dillerdeki denklemlerinden bahseden bazı modern çalışmalar için bakınız: S. Todd Lowry, “Recent Literature on Ancient Greek Economic Thought”, *Journal of Economic Literature*, vol. XVII(March 1979), s. 65-86; Eric Roll, *A History of Economic Thought*, 4th ed., London and Boston: Faber and Faber, 1989, p.32; J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, London: Allen and Anwin Ltd., 1986, s. 53; H. W. Spiegel, *The Growth of Economic Thought*, Durham: Duke Univ. Press, 1983, s. 35.

74 Yunanca bir kelime olan *oikonomia*’nın etimolojisi, anlamı ve onun İngilizce bir kelime olan *economics* ile alakası için bakınız: “economics”, *Collins Dictionary of the English Language*, London and Glasgow: Collins, 1989.

75 Spiegel, s. 13.

76 İlk çalışmada bizim konumuzla ilgili bölümler için İngilizce çevirisine bakınız, *The Statesman*, İngilizce’ye çev. J. B. Skemp, London: Routledge ve Kegan Paul, 1961, 258e ve 259c (İngilizce tercüme, s. 123 and 125), ve sonraki için bakınız, Lowry, s. 65, 2 no.lu dipnotun devamı

Nikomakhos Ahlakı adlı eseri de bu kategoriye yerleştirilebilir.⁷⁷

Şüphesiz, bu son kategoride bulunan eserlerin mevcut konu hakkında sunabileceği bilginin miktarı konusunda çok ümit edici olduğu beklenemez. Yine de, farklı bir açıdan büyük ölçüde faydalı olduğu ispatlanabilir. Bunu göstermek için, Eflatun'un yukarıda bahsedilen iki diyaloguna yakından bakabiliriz. *Devlet Adamı*'nda Eflatun, *değişik kademelerin ve bu kademelerin idare türlerinin ve bunların farklı bilimlerin konuları mı olmalı yoksa birleşmiş tek bir yönetim biliminin konusu mu olmalı tartışmasına tahsis edilmiş bir bölümde ev yönetimine atıfta bulunur*. Bu diyalogta ulaşılan netice ise, aradaki farklılığın sadece seviyeden kaynaklanmakta olduğu, özden kaynaklanmadığıdır ve sonuç olarak ihtiyaç duyulan şey bütün bu alanları kapsayan tek bir bilim olduğudur.⁷⁸ Eğer tek başına değerlendirilirse, yukarıda bahsedilen bölümde bulunan ve doğrudan ev yönetimiyle ilgili olan bilgi miktarının çok heyecan verici olmadığı aşıkardır. Aynı şey Pratoğaros'un, "Perikles çağının lider hocası", öğretim metodu ve öğrettiği konular, ki ev yönetimi öğrettiği konular arasındadır, ile ilgili fikirlerinden bahsettiği bölüm içinde geçerlidir.⁷⁹ Öte yandan, bunun ötesine geçip satır aralarını okumaya çalıştığımızda, bu şekilde elde edebileceğimiz dolaylı bilgi sadece satırları okuyarak elde edeceğimiz dolaysız bilgidен daha değerlidir. Örneğin, bu iki diyalogta ev yönetiminden söz edilmiş tarzından böyle bir konunun öğrenilmesinin ve öğretilmesinin bu dönemlerde olağan olarak görüldüğü sonucuna varabiliriz.

Günümüze ulaşmış Yunanca eserler arasında tamamıyla bu konuya ait olan en detaylı eser Xenophon'a ait olan *Oeconomicus*'tur. "Çiftlik yönetimi" konusundan başlayarak yukarıda bahsi geçen İTM'in temel bölümlerinin hepsini diyalog formunda tartışır. Fakat onun vurgusu daha çok çiftlik yönetimindedir ve eş, çocuklar

77 *Nichomachean Ethics*, İngilizceye çev. W. D. Ross, *Great Books of the Western World*, vol. 8 (Aristotle II), Chicago: E. Britannica, Inc., 1990, 1094a ve 1094b.

78 *The Statesman*, 258e ve 259c.

79 Lowry, aynı yer.

ve kölelerin yönetimine daha az yer ayırır.⁸⁰ *Oeconomica* ise üç kitaptan oluşur.⁸¹ İlk kitap genel olarak eş ve mülk yönetimi üzerine yoğunlaşmış konuyu özetler. İkinci kitap özellikle kamu maliyesi ile ilgili anekdotların toplandığı bir kitaptır ve bundan dolayı genel manası itibariyle Oikonomia konusunun dışındadır. Üçüncü kitap ise, iyi bir eş ve iyi bir kocanın ilişkilerinde gözlemleyecekleri “kurallar ve yaşama şekli modeli” konusuna adanmış kısa bir bölümdür.⁸²

Belki de bu konudaki en sistematik ve derin ve buna rağmen ayrıntılı olan Yunanca metin Aristo'nun Politika'sının birinci kitabıdır. Giriş paragrafından sonra Eflatun'un yukarıda anılan tek bütünleşik yönetim veya hükümet bilimini keskin bir dille eleştirmeye başlar. “Bu bir hatadır, yönetimler tür olarak farklıdır” ve “sadece yönettikleri sayı itibariyle değil”, “bu durumu şimdiye kadar bize yön veren metoda göre değerlendiren herkese ispatlanmış olur” diyerek tartışmada diğer tarafta yer alır. Aristo'nun bahsettiği metod onun meşhur bileşik şeyleri her zaman en basit bileşenlerine yahut bölünemeyecek parçalarına ayırıştırma yöntemidir,⁸³ yani analiz yöntemi.

Eflatun'da olduğu gibi Aristo da konuyu Politika üzerine yazılmış bir kitapta ele alıyor ve Aristo'ya göre topluluk türlerinin en üstünü olduğu ve diğer bütün şeyleri kucakladığı ve bu kapasitede diğerlerine nispeten iyiliği daha fazla hedeflediği ve en yüksek seviyede istediği için onun en sevdiği çalışma konusu olan “devlet ya da politik topluluk ” ile olan alakasına değiniyor. Bu analiz metodunu takip ederek okuyucularını farklı türde olan kuralların nasıl ve nerede birbirinden farklılaştığını, ev yönetimi de bunların arasındadır, ve bunların farklı

80 Bu diyalogun İngilizce çevirisi için bakınız: *Oeconomicus*, İngilizceye çev. E. C. Marchant, in *Xenophonin Seven Volumes*, IV, Loeb Classical Library, 1979, s. 363-525.

81 Bu kitap aynı zamanda İngilizce olarak mevcut: *The Oeconomica*, İngilizceye çev. G. C. Armstrong, in *Aristotle in Twenty-three Volumes*, XVIII, Loeb Classical Library, 1990, s. 323-423.

82 Ibid. s. 405-6.

83 Aristotle, *Politics*, İngilizceye çev. B. Jowl, *Great Books of the Western World*, vol. 8 (Aristotle II), Chicago: E. Britannica, Inc., 1990, 1252a.

bilimsel disiplinler olarak oluşturulup oluşturulamayacağını görmeleri için devleti meydana getiren elementlere bakmaya davet ediyor.⁸⁴

Şaşırtıcı şekilde, Aristo farklı yönetim bilimlerine ihtiyaç duyulduğuna dair tezini kanıtlarken kendi metodunda pek tutarlı ve yeteri kadar başarılı sayılmaz. Ondan beklenen devletten hareketle onu oluşturan parçalara ulaşmaktı. Ama, bunun yerine tam tersini yaparak bir arada olmadan yaşayamayan erkek ve kadın, efendi ve köle gibi bireylerin biraraya gelme ihtiyacından başlar ve bu çiftlerin aralarındaki ilişkilerinden ilerleyerek bir sosyal varlık olarak aileye ulaşır. Sonraki adım ise ailelerin ve köylerin birleşmesiyle sırasıyla köyler ve devletler gibi sosyal yaşamın daha yüksek katmanlarına ulaşmaktır. Devlet ile sonuçlanan farklı sosyal oluşumlar için bir açıklama sağladıktan sonra, bunlara tekabül eden hükmetme, yönetme ya da idare etme türlerini temellendirme ve kanıtlamaya çalışır. Aristo'nun ev yönetimi yaklaşım metodu ve ajandası düşünüldüğünde, aşağıdaki bölüm mükemmel bir özet sağlamaktadır:

Devlet hanehalklarından meydana geldiğinden dolayı devletten bahsetmeden önce hanehalkları yönetiminden bahsetmeliyiz. Hanehalkının yönetiminin bölümleri hanehalkını meydana getiren insanlara tekabül eder. Tam bir hanehalkı köleler ve hürlerden oluşur. Şimdi herşeyi mümkün olan en küçük parçalarına ayrılmış haliyle incelemeye başlamalıyız ve ailenin ilk ve mümkün olan en küçük parçaları efendi ve köle, koca ve karı, baba ve çocuklardır. Öyleyse bu üç ilişki çiftinin herbirinin “ne olduğunu” ve “ne olması gerektiği” sorularına cevap aranmalıdır.. Ve hanenin bir başka unsuru daha vardır ki bazıları onu hanehalkı yönetiminin tamamı, bazıları ise en önemli parçası kabul eder: “Mal kazanma sanatı”; bu sanatın doğası da bizim tarafımızdan gözden geçirilmelidir.⁸⁵

84 Ibid. Aynı yer.

85 Ibid. 1253a-1253b.

Aristo'nun konuyu izahı yaklaşık olarak yukarıda özetlenen sırayı takip eder. Sadece efendi ile köle arasındaki ilişkiyi inceledikten sonra mal kazanma sanatını incelemeye öncelik tanıyarak ufak bir değişiklik yapmıştır. Bu iki tür ilişkinin incelenmesi için ayrılmış alanda koca ile karı ve baba ile çocuklar arasındaki ilişkinin incelenmesi için ayrılmış alandan çok daha fazladır – o zaman diliminde bu iki tür ilişkinin problematik olma derecesi ile açıklanabilir bir durum. Bu durum Aristo'nun sadece “bu üç çeşit ilişkinin *ne olduğunu* değil”, fakat bunun yanında “*ne olması gerekir*” diye değerlendirmeye çalıştığını hatırladığımızda daha da açıklık kazanır.⁸⁶ Diğer bir deyişle, Aristo sadece onları açıklamaya çalışmıyordu, bunun yanı sıra tercih ettiği açıklamalarının normatif sonuçlarını meşrulaştırmaya da çalışıyordu.⁸⁷ Daha problemler için daha fazla yer ayırması anlaşılır bir şeydir.

Bu bölümü Aristo'nun farklı yönetim bilimlerine ihtiyaç olduğu tezini kanıtlamada yeteri kadar başarılı olamadığı şeklindeki düşüncemizin dayanağını kısaca açıklayarak bitirebiliriz. Aşağıdaki iki alıntıyı dikkatlice okumak durumu açıklığa kavuşturmakta yardımcı olabilir. Aristo, efendi ve köle arasındaki ilişkiyi incelediği paragrafı şu şekilde bitiriyor:

Önceki açıklamalar bir efendinin yönetiminin anayasal bir yönetim olmadığını ve farklı yönetimlerin, bazılarının onayladığı gibi, birbiriyle aynı olmadığını göstermek için yeterlidir. Tabiat itibarıyla köle olanlar üzerinde uygulanan sadece bir çeşit yönetim vardır. Hanehalkı üzerindeki yönetim tek kişinin yönetimidir (monarşi); zira her evin tek bir yöneticisi vardır: öte yandan anayasal yönetim ise hür ve eşit kimseler üzerindeki bir yönetimdir.⁸⁸

86 Cf. Yukarıdaki alıntı.

87 Daha fazla bilgi için bakınız: Roll, s. 35; Schumpeter, s. 59; Spiegel, s. 21, ve Sabri Orman, “İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 265-310.

88 *Politics*, 1255b.

Şimdi bu bölümü mal kazanma yada elde etme sanatının hemen arkasından gelen aşağıdaki bölüm ile kıyaslayın:

Gördüğümüz üzere hanehalkı yönetiminin üç bölümü vardır: Efendinin köleler üzerindeki yönetimi, ki bu önceden tartışıldı, bir diğeri babanın üçüncüsü ise kocanın yönetimi. Bir koca ve baba, gördük ki, karısı ve çocuğunu yönetir, ikiside özgürdür, fakat yönetim şekli farklıdır, çocukları üzerindeki yönetimi krallıktır, karısını ise anayasal bir yönetim ile yönetir. Doğal sırası konusunda bazı istisnaları olsa da, yaşlı ve olgunlaşmış olan kişilerin genç ve olgunlaşmamış kişilere üstün olduğu gibi doğası itibariyle erkek yönetmek için kadından daha uygundur.⁸⁹

İtalik kısımda belirtildiği gibi, Aristo, hanehalkının yönetimini monarşi olarak belirttikten sonra, karı ve çocuklar üzerindeki yönetimin bundan farklı olduğuna bizi ikna etmeye çalışır, ilki anayasal bir yönetim sonraki ise karakteri itibariyle krallık yönetimidir. Eğer bizden Aristo'nun daha karmaşık olan sonraki analizini kabul etmemiz bekleniyorsa, bu demektir ki hanehalkı yönetimi ilk alıntıda iddia edildiği gibi yalın bir yönetim türünden oluşmuyor, aksine daha yalın olan yönetim biçimlerinin birleşiminden yahut karışımından meydana geliyor- karma bir yönetim, idare yahut yönetme türü - demektir.

İlm-i Tedbir-i Menzil ve Oikonomia Arasındaki İlişki

1. İslam hakkında genelleştirmek doğru olmayabilir. Kimin İslamı? Nere-nin ve ne zamanın İslamı?
2. Genel olarak Ameli Felsefe'nin haricindeki ve özellikle İlm-i Tedbir-i Menzil'e ait fikirler.
3. El-Kindi, Gazali, İbn Rüşd, İbn Haldun
4. İslam'ı kim temsil ediyor?

89 Ibid, 1259a-1259b.

İlm-i Tedbir-i Menzil ve Oikonomia hakkında genel bir tablo elde ettikten sonra, artık bu iki tarihi bilimsel gelenek arasında herhangi bir ilişki var mı/ oldu mu diye anlamaya çalışabiliriz. Yapılacak ilk iş, elimizdeki bu iki tabloyu karşılaştırmak ve kıyas etmektir. Aradaki benzelikler çoktur ve bu benzerlikleri isim, muhteva ve cevher benzerlikleri diye gruplayabiliriz.

Yukarıda ifade edilen bilgilerden hatırlanacağı üzere, *Tedbir-i Menzil*, Yunanca olan *Oikonomia* kelimesinin doğru ve neredeyse birebir karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Gerek ilgili literatürün biçimsel gelişimi açısından, gerekse bu sunumda mevcut bulunan ilgili malzemenin sırası ve düzeni açısından muhtevanın benzerliği gayet açıktır. Her iki geleneğin ilgili literatürü ev yönetimi konusunu ya tamamiyle bahsimiz olan konuya adanmış risalelerle yahut bu konunun yanısıra başka konulara da değinen hatta bunların bir ana konuya olan bağlantısından bahseden çalışmalarla ele alır. Fakat ilgili geleneklerin ikinci tür literatürü ile ilgili bir fark burada not edilmeli: Bu türün Yunan literatürü, Oikonomia konusundan bahsederken çoğunlukla politika üzerine yazılmış kitaplarda bunu yapsa da, İslami literatürde bu konu ahlak kitaplarında ele alınmıştır. İlgili malzemenin sırası ve düzeni konusuna gelince, Kâtip Çelebi'nin ve Aristo'nun sunduğu taslaklar ilgili geleneklerin arasındaki benzerliği gösterme açısından açık ve yeterlidir.

Bu iki gelenek arasındaki cevher açısından benzerliğin çok sayıda örneği tespit edilebilir. Fakat bu çok daha dikkatli bir inceleme isteyen narin bir mevzudur. Bu çalışmanın son kısımlarında kısmen ve yüzeysel olarak değinilecek.

Genel olarak İslami Felsefe ve özellikle Meşşai felsefenin Yunan felsefesi ile olan ilişkisinden hareket etmek mevcut probleme bir başka yaklaşım olabilir. Bu çalışmanın önceki kısımlarında açıklandığı üzere, İTM çoğunlukla İslami felsefenin Meşşai gelenek ağında geliştirdi. Bu gelenek ile Yunan felsefe geleneği

arasındaki bağ kabul edilmiş tarihi bir gerçek olduğundan dolayı, Meşşai geleneğinin İTM ile Yunan Felsefesinin Oikonomia'sı arasında benzer bir ilişkinin olması gerektiği çıkarımına varabiliriz.

İşin aslı, bu iki gelenek arasındaki ilişki o kadar açık ki, bu tür yakınlıklara başvurmaya ihtiyacımız yok. Bunun sebebi, İTM yazarları, Yunan seleflerine olan borçlarını ifade etmeyi ihmal etmiyorlar ve çekinmiyorlar. Örneğin, İbn Sina, ameli felsefenin kısımlarını rivayet ederken kaynaklarından da bahsediyor. Ahlak felsefesi konusunda “Aristo'nun Ahlak isimli kitabına”, siyaset konusunda “Eflatun ve Aristo'nun siyasete dair kitaplarına” atıfta bulunur. Bazen “El-Hikmetu'l Menziliyye” diye bazen de “es-Siyaset el-Menziliyye” diye isimlendirdiği eser için ise “Bryson ve diğerleri tarafından ev yönetimi üzerine yazılmış kitaplara” referans veriyor.⁹⁰ Tusi ve Kınalızade de Bryson ve onun çalışmasına atıfta bulunarak Yunan kaynaklarını belirtmek konusunda gayet açık olduklarını gösteriyorlar.⁹¹ Sokrates, Eflatun, Aristo gibi Yunan yazarlara ve Celal ed-Din Cuveyni'nin ünlü eseri *Cahiliye Ahlakı'nın* indeksine kabaca baktığımızda onun bu kaynaklara ne kadar borçlu olduğu hakkında net bir fikir elde edebiliriz.⁹² Taşköprüzade, Mevzuatu'l Ulum isimli eserinde Brush (be-ra-

90 *Aksamu'l-Ulumu'l-Akliyye*, s. 107 ve 108. İbn Sina'nın Bryson'a atfındaki doğru yazımı şu şekildedir: *alif-ra-vav-nun-sin*. Bu, belki *Arunis* şeklinde de okunabilir. Fakat bu ve bazı diğer İslami kaynaklardaki benzer referanslar, örneğin *Abrusun* ve *be-ra-vav-shin* (belki *brush* yahut *brushun*), Yunanca bir isim olan Bryson'ın bozulmuş halleri olduğuna inanılıyor. Bu bağlamda şu eserlerdeki notlara bakınız, Nasuriddin-i Tusi, *The Nasirean Ethics, Farsça'dan çeviren* G. M. Wickens, London: G. Allen and Unwin Ltd., 1964, s.303, n.1536; ve ayrıca Nasuriddin-i Tusi, *Ahlak-ı Nasırı*, M. Minawi ve A. R. Haydari tab'ı, 4.b, Tahran: Shirket-i Sehami Intisharat-i Harizmi, 1369AH, s. 384-85.

91 Doğru yazımı şu şekildedir: *Abrusun*. Cf. Tusi, *Ahlak-ı Nasırı*, s. 208. Kınalızade'nin bu çalışmamızda kullandığımız baskısında aynı isim şu şekilde kullanılıyor: *elif-be-ra-vav-sin*, belki *Abrus* şeklinde, hatta *Abrusun olarak okunabilir*. (Cf. Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alai*, Book II, Bulak, 1200AH, s. 4).

92 İsim listesine bakmak için bakınız: *Practical Philosophy of the Muhammadan People* (Cahiliye Ahlakı'nın bir tercümesi), Farsça'dan çeviren W. F. Thompson, Karachi: Karimson, 1977(İlk olarak Londra'da yayınlandı: The Oriental Translation Fund, M.DCCC.XXXIX).

vav-şin) isminden bahseder. Eldeki bilgiler ışığında bu kişinin Neo-Pisagoryen Oikonomia yazarı olan Bryson'dan başkası olmadığı sonucuna varabiliriz.⁹³

Nasuriddin-i Tusi'nin bu konudaki yaklaşımı diğer İTM yazarlarının temsilcisi olarak kabul edilebilir:

“Kadim filozofların bu bağlantı hakkında söyleyeceği çok şey var, fakat onların yazıları Yunanca'dan Arapça diline tercüme edilme şansını bulamadı. Yine de, Modernlerin elinde mevcut olan Bryson'ın gözlemlerinin bir özeti var. Modernler, sahih fikirler ve saf entelektüel uygulamalarla bu disiplini zenginleştirmek, düzenlemek ve insan zekasının gereğine uygun olarak onun kurallarını ve temel prensiplerini çıkarsamak için azami çabayı sarfetmişlerdir ve onların çalışması kitap formatında kayıt edilmiştir. Allame, Üstad Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah İbn Sina, bu konuda özlü ve aynı zamanda belagatlı şekilde yazılmış bir risalesi vardır. Mevcut söylem bu risalenin temel kısmını oluşturdu ve Kadimler ile Modernlerden elde ettiği ahlaki örnekler ve nasihatlarla onu süsledi. İnşallah, alimler tarafından layık olduğu saygıyı görecektir. O, Başarının Koruyucusudur.”⁹⁴

Bu pasaj İTM'in Yunan ve İslami kaynaklarına ve Müslüman yazarların kaynaklarına karşı olan entelektüel tutumlarına dair çok önemli ipuçları içerir. Tusi'nin, “Kadim filozoflar” ifadesiyle Kadim Yunan Filozoflarını ve “Modernler” ifadesiyle de Müslüman filozof ve düşünürleri kastettiği hatırlandığı zaman, Tusi'nin gözlemleri kendi zamanına kadarki ev yönetimi bilgisi tarihinin sahih bir taslağı olarak düşünülebilir. Bu taslaktan çıkartılabilen çok önemli bir sonuç şudur: Her ne kadar görüldüğü gibi Yunan filozofların konu hakkında söyleyecek çok şeyi olsa da, Müslüman âlimlerin bu literatüre girişlerinin en önemli noktası Bryson'ın Oikonomikos'unun Arapça tercümesi olmuştur. Dolayısıyla,

93 Taşköprüzade, Mevzuatu'l Ulum, Osmanlıca'ya çeviren (müellifin oğlu) Kemaleddin Muhammed Efendi, I, (Ahmed Cevdet tab'ı), Dersaadet: İkdam Matbaası, 1313, s. 436

94 *The Nasirean Ethics*, s. 155.

Bryson'ın mirasının çok ötesine ulaşan konunun İslam medeniyet ağı içerisindeki gelişiminin geriye kalan kısmının neredeyse tamamı Müslüman yazarlara atfedilmelidir. Ve bildiğim kadarıyla bu konu üzerine ilk müstakil risaleyi yazan Müslüman yazar İbn Sina'dır.⁹⁵ İTM yazarlarının sonraki nesilleri, yukarıdaki alıntıda bunun bir parçasıdır, İbn-i Sina'nın ayak izlerini takip etmiştir.

Son iki bölümdeki bu iki gelenek için yaptığımız kısa incelememizden ve bu bölümdeki mukayeselerimizden Oikonomia literatürü ile İTM literatürü arasında isim, muhteva ve cevher hatta retorik açısından şaşırtıcı benzerlikler olduğu görülebilir. Ama benzerlikler tek başına bu ikisi arasında hakiki tarihi bir bağı ispatlamak için yeterli değildir. Öte yandan, Müslüman yazarların kaynakları hakkında söyledikleri neticesinde elde edilen kanıt bu benzerliklerin bazılarının Yunan Oikonomia'sının etkisinden kaynaklandığını gösterir. Yukarıda Tusi'den yaptığımız alıntıda belirtildiği gibi, bu etki Bryson'ın Arapça tercüme edilmiş çalışması ile sınırlanmıştır ve onun çalışmasının etkisinde kısmi ve sınırlıdır – bu gerçeğin kesin ölçüsü ancak Bryson'ın çalışması ile İTM literatürünün ve özellikle İbn-i Sina'nın risalesinin dikkatli bir metin kıyaslaması yapılarak hesaplanabilir. Böyle bir çabaya burada kalkışılmaz. Bunun yerine, bu konudaki İTM yazarlarının entelektüel tutumlarını göstermeye çalışacağız.

İşin gerçeği, Müslüman yazarların Bryson'ın çalışmasına karşı gösterdiği tutum, İslam medeniyetinin bir din ve bir medeniyet olarak zuhurundan itibaren diğer medeniyetlere karşı sergilemiş olduğu genel tutumun özel bir versiyonudur. Bu genel tutum şu şekilde özetlenebilir: Dünyagörüşünün esasları ile çatışmayan herşeyden özgürce faydalanmak. Dolayısıyla bu tavır peşin hükümlü ve toptan yargılayıcı değil, belli bir kültürel kimlik açısından seçmecidir. İslam kültür dünyası içinde sözkonusu dönemin geleneksel olarak “Cahiliye dönemi” diye adlandırılmış olmasının yanında yeni dinin bu dönem karşısındaki tutumu

95 İbn Sina, *es-Siyasah el-Menziliyye*, al-Madhab al-Tarbawi ind Ibn Sina, Abd al-Amir Shams al-Din tab'ı, Beyrut, 1988.

toptan red olmamıştır. Toptan kabul zaten olamazdı; zira o takdirde yeni dinin bir hikmetinin olmaması gerekirdi. İslam'ın "cahiliye dönemi" karşısındaki fiili tutumu bu iki uç nokta arasında yer alıyordu: O dönemin mirasını, getirdiği yeni paradigmanın hakemliği altında bir ayrıma tabi tutarak bir kısmını tamamen red, bir kısmını olduğu gibi kabul ediyor; geri kalan kısmını ise düzelterek kendi bünyesi içine alıyordu. İslam'ın diğer din, kültür ve uygarlıklar karşısında da aynen benimsediği bu tavır – ki meşhur Nebevi sünnetten ve sayısız başka İslami öğretilerden çıkarılmış "Hikmet, mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alır ve kullanır." İfadesi bu dönem için köşebaşına yerleştirilmiş ve İslam kültürü içerisinde genel olarak kullanılmıştır.

İlm-i Tedbir-i Menzil yazarlarının Oikonomia karşısındaki tavırlarını bu genel açıklamanın ışığı altında değerlendirmek gerekir. Onlar, Yunanlı seleflerinden rahat, serbest ve kompleksiz bir şekilde yararlanıyorlardı; fakat Yunanlılar onların tek kaynakları olmadığı gibi ilke ve belirleyicilik bazında en önemli kaynakları da değildi. Onların kendilerine özgü bir perspektifleri vardı ve Yunanlı kaynakları bu perspektif içerisinde değerlendiriyorlardı. Bu perspektif ise son tahlilde İslami paradigma tarafından belirleniyordu. Onların Yunanlı kaynaklardan yararlanma faaliyeti, esas itibarıyla bu pespektifin yönlendirdiği seçmeci bir özümsemeydi denebilir.

İbn Sina'nın bu konudaki tavrı yeteri kadar bilgilendiricidir. Ameli hikmet'in üç dalını saydıktan sonra şöyle ekler: Bu üçün ilkeleri ilahi şeriata dayanır ve sınırları onunla belirlenir. Daha sonra ise kanunları bilme ve onları cüz'iyata uygulama suretiyle beşerin akıl gücü devreye girer.⁹⁶ Hatta ona göre, "nazari felsefe"nin üç dalının ilkeleri bile tenbih yoluyla yine "ilahi milletin erbabı"ndan kaynaklanmış olup, kanıtlama (hüccet) yoluyla tam bir şekilde tahsil edilmeleri ise akıl gücünün tasarruf alanı içine girer.⁹⁷

96 *Al-Tabi'iyât*, p. 2.

97 *Ibid.*, p. 3.

Eğer bu metodolojik yaklaşımı yahut epistemolojik duruşu elimizdeki probleme uygularsak, Yunani kaynakların sağladığı malzeme “beşeri akıl gücü”nün bir ürünü olarak gelip İbn Sina’nın çizdiği genel çerçevenin içine yerleştiği manasına gelir. Tabii ki genel çerçevenin yapısına uygun olduğu ölçüde veya o yapıya uygun hale getirilerek. Dolayısıyla İlm-i Tedbir-i Menzil yazarlarının Oikonomia geleneğinden yararlanma faaliyetleri yalın, rezervsiz ve mekanik bir aktarma değil, selektif, özümseyici, içselleştirici ve belli standartlara göre eleştirel bir faaliyetti. Daha açık bir ifadeyle, İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia’nın Arapça, Farsça veya Osmanlıca bir isim altında devam eden bir şekli olmayıp, başka bir kültürün benzer bir ihtiyacına tekabül eden otantik ve bağımsız bir gelenektir. Aralarındaki ilişki bir özdeşlik ilişkisi değil, farklı kültürel kimlikleri temsil eden iki ayrı geleneğin ilişkisiydi.

Şu da eklenmelidir ki, İbn Sina’nın İlm-i Tedbir-i Menzil’in dayandığı farklı epistemolojik temelin yanısıra onun beslendiği diğer ve daha önemli kaynakları da gösteren düşünceleri diğer İTM yazarları tarafından da paylaşılmaktadır. Tusi’nin bu konudaki duruşu yukarıda geçen alıntıdan hatırlanabilir. Onun, Modernlerin bu konuya olan entelektüel tutumları ve katkıları hakkındaki düşüncelerinin yanısıra onun kendi duruşu da İbn Sina’nın duruşunu daha iyi anlamamız noktasında bize yardımcı olabilir. Nitekim, Tusi’nin eserinde geçen ayet ve hadislerin listesi sekiz sayfa, Arapça şiirlerden alıntılar ise altı sayfa tutar.⁹⁸ Kınalızade’nin eseri ise bu bakımdan daha da zengindir. Benzer gözlemler Devvani’nin eserlerine de uygulanabilir.

Sonuç

Hem Kadim Yunan medeniyetinin hem de İslam medeniyetinin ev yönetimi alanında sosyal ve felsefi bir disiplin geliştirdiklerini gördük. Yunanlılar bu disiplin için Oikonomia ismini kullandılar, müslümanlarsa *İlm-i Tedbir-i Menzil*

98 Bakınız, *Ahlak-ı Nasırı*, s. 408-15 ve 401-7, sırasıyla.

ismini kullandılar. Her iki felsefi gelenek de bu konu üzerine, ekonomi de dahil olmak üzere sosyal bilimler tarihi çalışmaları için değer biçilemez bir literatür oluşturdu.

Birbiriyle karşılaştırıldığı ve kıyaslandığı takdirde bu iki disiplin arasında birçok benzerlik bulunabilir. Bu benzerliklerin başlıcaları, isim, muhteva, cevher ve belki de retorik açısından dır. Bu benzerliğin bir kısmı Oikonomia'nın İlm-i Tedbir-i Menzil üzerindeki etkisi sayesinde açıklanabilir. Öte yandan, bu etkinin en büyük kaynağı Bryson'ın risalesinin Arapça tercümesi olan Oikonomikos olduğu için bu etkinin ölçüsü sınırlıdır ve bu eser ile İlm-i Tedbir-i Menzil'e ait İslami literatür arasında özellikle kendisinden sonra gelen müslüman yazarların çalışmalarının temelini oluşturan İbn Sina'nın "es-Siyaset el-Menziliyye" isimli eseriyle dikkatli bir metin kıyaslaması yapılarak tam olarak bu etki ölçülebilir.

Bahsedilen bu etki tarihi devamlılığın bir işareti ve göstergesidir. Diğer taraftan, onun hakiki operasyonunun dikkatli bir şekilde incelenmesi bu devamlılığın doğasının gelişen ve yapıcı bir tarihi süreç – zamanlar ve mekanlar arası fikirler, teknikler, kurumlar ve değerlerin değişimi şeklinde bir süreç - olduğuna dair önemli ipuçları sağlayabilir. Mevcut çalışmanın son kısmı bunu İslami medeniyet bağlamında örneklemeye yönelik bir çabadır.

İslam'ın iletişimci bir medeniyet – diğer kültürlerle, medeniyetlerle ve dinlerle iletişime açık bir medeniyet - olduğunu gördük. Bir iletişim teşebbüsü iki ön koşul gerektirir: En az iki tarafın bulunması ve iletişim isteği. Mevcut durum iki şartıda sağlıyor. İslam medeniyeti diye birşey var ve diğerleriyle iletişim konusunda istekli. Ama bu önkoşulların bulunması muhtemel iletişimin doğası noktasında ifade ettiği önemli imalar vardır. İlk koşulun kabul edilmesi demek, iki taraf arasındaki ilişkinin bir tarafın tamamiyle kabulüne dayalı bir ilişki olmaması demektir, çünkü böyle bir durumda, herşeyi kabul eden taraf farklı bir varlık olma kimliğini kaybetmiş ve bu sebepten dolayı da bu ilişkiden dışlanmış olur. İkinci koşulun kabul edilmesi durumunda da toptan

bir reddetmenin olmaması gerekmektedir çünkü bu durumda iletişim için açık bir kanal kalmamış olur. İslam medeniyetinin diğerleriyle olan gerçek tarihi tecrübesi bu iki uç nokta arasında bir yerde olmuştur. Önceki medeniyetlerin miraslarından faydalanma ve çağdaş medeniyetlerle alışverişi, yeni dinin değer ve prensipleriyle şekillenmiş eşsiz bir perspektif tarafından yönlendirilmiş ve yönetilmiş eleştirel bir seçicilik sürecidir.

Müslüman alimlerin Yunan medeniyetinin Oikonomia'sına ve aynı sebepten bütün diğer ilim ve bilgi çeşitlerine karşı tavırları diğer medeniyetlere karşı gösterilen genel tutumun özel bir örneğidir. Mevcut çalışmanın son bölümünde gösterildiği üzere bu genel tavrın konumuza nasıl taşındığının pek çok açık örneği İbn Sina ve Gazali'nin cümlelerinde bulunabilir.

Referanslar

1. Aristotle, Nichomachean Ethics, İngilizceye çev. W. D. Ross, in the Great Books of the Western World, vol. 8 (Aristotle II), Chicago: E. Britannica, Inc., 1990.
2. Aristotle, Politics, İngilizceye çev. B. Jowett, in the Great Books of the Western World, vol. 8 (Aristotle II), Chicago: E. Britannica, Inc., 1990.
3. Aristotle, The Oeconomica, İngilizceye çev. G. C. Armstrong, in Aristotle in Twenty-three Volumes, XVIII, Loeb Classical Library, 1990, s. 323-423.
4. (el- Devvani, Celaleddin), Practical Philosophy of the Muhammadan People (Cahiliye Ahlakı'nın bir tercümesi), Farsça'dan çeviren W. F. Thompson, Karachi: Karimson, 1977 (İlk olarak Londra'da yayınlandı: The Oriental Translation Fund, M.DCCC.XXXIX).
5. İbn Sina, Aksamu'l-Ulumi'l-Akliyye (Mısır:Matbaatu Hindiyeye, 1326 H.)
6. İbn Sina, es-Siyasah el-Menziliyye (al-Madhhab al-Tarbawi ind Ibn Sina, Abd al-Amir Shams al-Din tab'ı, Beyrut, 1988.)
7. İbn Sina, et-Tabiiyyat min Uyuni'l-Hikme (Mısır:Matbaatu Hindiyeye, 1326 H.)

8. Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 3.b, Tahran: el-Matbaatu'l-İslamiyye, 1967
9. El-Harizmi (Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Katib), *Mefatihü'l-Ülum*, Beyrut: Daru'l Kutubi'l-İlmiyye, (tarihsiz),
10. Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alai*, Kitap 2, Bulak, 1200 H.
11. Lowry, S. Todd, "Recent Literature on Ancient Greek Economic Thought", *Journal of Economic Literature*, vol. XVII (March 1979), s. 65-86.
12. Orman, Sabri, "İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 265-310.
13. Plato, *The Statesman*, İngilizce'ye çev. J. B. Skemp, London: Routledge and Kegan Paul, 1961.
14. Roll, Eric, *A History of Economic Thought*, 4.b, London and Boston: Faber and Faber, 1989.
15. Schumpeter, J. A., *History of Economic Analysis*, London: Allen and Anwin Ltd., 1986.
16. Spiegel, H. W., *The Growth of Economic Thought*, Durham: Duke Univ. Press, 1983.
17. Muhammed Ali b. Ali et-Tahanevi, *Keşşafu İstilahati'lFunun*, İstanbul: Kahraman Yayinlari, 1984
18. Taşköprüzade, *Mevzuatu'l Ulum*, Osmanlıca'ya çeviren (müellifin oğlu) Kemaleddin Muhammed Efendi, I, (Ahmed Cevdet tab'ı), Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313 H.
19. Tusi, Nasuriddin, *The Nasirean Ethics*, Farsça'dan çev. G. M. Wickens, London: G. Allen and Unwin Ltd., 1964.
20. Tusi, Nasuriddin, *Ahlak-ı Nasırı*, Muhtaba Minawi ve Ali Rıza Haydari tab'ı, 4.b., Tahran, 1369 H.
21. Xenophon, *Oeconomicus*, İngilizce'ye çev. E. C. Marchant, in *Xenophon in Seven Volumes*, IV, Loeb Classical Library, 1979.

III. BÖLÜM

MEDENİYETLER ARASI İLİŞKİLER: ETKİLEŞİM, ÇATIŞMA VE İTTİFAK

İslam Medeniyete Hangi Değerleri Katabilir?

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY⁹⁹

1. İnsan Kimdir, Nasıl Bir Varlıktır?

Medeniyet'in ne olduğu sorusuna geçmeden evvel medeniyeti meydana getiren insanın nasıl bir varlık olduğuna kısaca temas etmekte fayda görüyoruz:

İnsan, sosyal, manevî/spritüel, organik, yani bedenî ve ruhî ihtiyaçların ve arzuların istikamet verdiği bir varlıktır. İnsan yaratıldı mı, yoksa bitkiden, hayvandan evrimleşerek mi meydana geldi? Kavgasına girmeden onun üstün bir Bilen, Bir Yaratıcı tarafından varlıkların en üstünü olarak yaratıldığı kanaatindeyiz. Bu bakımdan onun arzuları ve ihtiyaçları, mutlaka yüksek bir gayeye yöneltilmelidir. O, mahiyeti itibarıyla melekelerden yücedir. O, “âlem-i suğrâ” yani evrenin küçük bir kopyasıdır.

Kur'an'a göre insanın iki büyük yönü vardır: İnsanı asıl bir varlık olarak gösteren *şereflik yönü*. Birinci yöne itibar etmediği zaman onun sefaleti, ızdırabı ve seviyesiz bir hayatı içindeki *trajik yönü* (Tin:95/4-5) ortaya çıkar. İlk yönü ile insan “*Eşref-i mahlûkat*” ve ahlakî varlık iken ikinci yönü ile “*Esfel-i mahlûkat*”tır, yani yaratıkların en sefili, yani hayvanî yaşayış derekesine düşer. O, aynı zamanda yeryüzünde Allah'ın halifesi yani vekilidir (Bakara:2/30). Bu yüksek pâyenin ve üstünlüğün (İsra: 17/70) kendisine verilmesinin sebebi ise bütün varlıkların/eşyanın isimlerinin ona öğretilmesi (Bakara: 2/30-34) ve onlarla ilgili kabiliyetlerle donatılmış olmasıdır.

En seviyeli hayat onun içindir, elbetteki hayatın mânâsını ve kıymetini unutmayıp onu iyi değerlendirmesi şartıyla; ama en düşük hayat da onun içindir.

Dağların yüklenmekten çekindiği emaneti, mesuliyeti sırtına almaktan endişe etmeyen insan, büyük bir mesuliyeti de beraberinde taşımaktadır. Böylece o kendisini yaşatacak ve ebedileştirecek bir hayat mücadelesinin içine girmiştir. Bu da donatılmış olduğu kabiliyetlerinin birer birer, yeri geldikçe, hayata geçirmesiyle mümkün olmaktadır. Bu ise, kuvvetli bir iman ile olacaktır ki insanın şerefliliği ve üstünlüğü bu imanda tezahür etsin. Ama bu iman, eylem ve davranışlarımızı içeren tavırlarımızla ahlakî, sosyal, siyasî, hukukî ve iktisadî işleyişlerde somutluk kazanan niyetlerimizin şekillendirdiği bir iman olacaktır. Nitekim bir hadîse göre eylemlerimiz, niyetlerimize göre değerlendirilecektir. Böylelikle bütün inançlılar sosyal ve ahlakî mesuliyet içerisinde dünyanın iyiye doğru yöneltilmesini teminat altına alabilmek için mutlaka irade ve eylem hürriyetine sahip olmalıdırlar. Dolayısıyla ihlâsla yaşanan bu iman küresel ve şahsiyetçi bir ahlak nizamının yani bir ahlak medeniyetinin bânisi ve kaynağı olacaktır.

İnsan, bir takım kabiliyetlerle donatılmış olarak dünyaya geliyor. Bu kabiliyetlerinin başında belki de onun değerlere sahip tek varlık olması ve değerleri de ihdas edebilmesidir. Bu sebeple o, değerle yaşayan ve değer koyan tek varlıktır. Onun, değerler zinciri olmaksızın yaşaması mümkün değildir. Dolayısıyla hem hayatını gerçekleştirmek, hem geliştirmek, hem de onu korumak için medenileşmek zorundadır. Bunun için insanın önce medenileşmenin ve değerlerle yaşamanın şuuruna ermesi, bunun yüksek imanının bir icabı olduğuna derinden inanması, iman ettiği esasların hepsinin günlük hayatta yaşanması gereğine gönülden bağlanması icab eder. Bu şuura erince onun bir başka kabiliyeti devreye girer ki bunun için bazı İslâm düşünürleri, Aristo'nun "Sosyal bir hayvan" nitelemesinden farklı olarak insanı, "*Medeniyü-t-tab*" (tabiaten medenî) olarak vasıflandırmışlardır. Çünkü İslâm imanı herkesi günlük hayatta mutlaka eylemde bulunmakla, her bir kişiyi, toplumun ve hatta dünyanın iyiye gidişini teminat altına almakla yükümlü kılmıştır. Bunu da iyiliği emir(emr-i bi'l-ma'rûf) kötülükten sakındırmakla (nehy-i an'il-münker) yapabilecektir. "Ma'rûf" ve "münker" kavramları ferdî ve toplumsal ahlakın temelidir. Biz

maruf ve münkeri Remzi Oğuz'un dediğinin aksine pozitif ilimlerden değil, metafizik kaynaklardan çıkarmaktayız, yine oradan çıkaracağız.

2. Medeniyet Nedir?

Medine kelimesinden nisbet eki ilavesiyle türetilen “medenî” kelimesi, “Medinede yani şehirde, daha geniş anlamda toplumda yaşamayı seven kimse” anlamına gelmektedir. Fakat eski adı Yesrib olan bu şehre “Medine” adının verilmesi müslümanların marifetidir. Dolayısıyla sadece şehirliyi değil müslümanların başlattığı medenileşmeyi de ifade etmektedir.

“Medeniyet” kelimesine gelince: Bizim bir kısım düşünürlerimizin de dâhil olduğu bazı erbab-ı tefekkür, medeniyeti teknolojinin ilerlemesi ve hâkim olması şeklinde kavramışlardır. Bu mânâda Akif merhum İstiklal Marşında onu kitleleri öldürmenin ve sömürgeciliğin aleti olduğu için “*Tek dişi kalmış canavar*” olarak nitelemiştir. Başka bir şiirinde ise “*Maskara mahlûk*” olarak tavsif etmiştir:

Medeniyet denilen maskara mahlûku görün,

Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!.. (3.Safahat, 2.şiir)

Medeniyet adına yok edilen çocuk kadın, erkek, genç, ihtiyar, masum kimselerin acıklı hallerini tasvir ettikten sonra Akif, medeniyeti “*vahşet*” olarak niteler:

“Medeniyet” denilen vahşete lâ’netler eder. (3.Safahat, 2.şiir)

M.Akif, Berlin’de ikibuçuk ay kaldıktan sonra çalışan Batılılar için “Garbın mücahidi”ni (Batı’nın çalışanları) tabirini kullanmıştır. Yani Batı’nın bir çalışma medeniyeti olduğunu ima etmiştir.

M.Akif’in ifade ettiği mânâda bugünkü modern medeniyet, müsbet taraflarını gölgeleyen toptur, tufektir, nükleer silahlardır, petroldür, enerji

avcılığıdır, yangın bombalarıdır, adaletsizliktir, insan haklarını sadece “beyaz ırk” için işletmektir, geri bıraktırılmış, sömürülmüş bütün toplumlarda hayatı yokluk, açlık ve sefalet içinde geçen milyonların, milyarların gözyaşları ve ızdıraplarıdır.

Medeniyet, kültür gibi, insanın ve insan zihninin şuurlu ve akli gayretleri ile ve ruhunun derinliğinden doğan bir inançla geliştirdiği küresel çapta eserler ve etkinliklerin bütünüdür, denebilir. Bu açıdan medeniyet, muhtelif toplumlarda oluşup gelişen kültürlerin küresel çapta ortak taraflarını temsil etse gerektir. Ama bunun için insanın kendi zihni ve ruhsal meleke ve kuvvetlerinin çok büyük bir imkân olduğunu fark etmesi, medeniyetlerin varlık kazanması icab eder. Bu açıdan medeniyet, kültürün ve onu meydana getiren unsurların küresel seviyeye yükselmesidir, denilebilir. Bu faaliyetler, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayarak onları huzur ve saadete ulaştırmayı hedeflemektedir.

Şimdi şu soruyu sormak gerekir: Bu refah, huzur ve mutluluk sadece 50-60 senelik bir ömre mi yöneliktir? Dinle ilgisini kesmiş bir medeniyet için elbette ki insanın mutluluğu geçici dünya hayatına müteveccihdir. Fakat gücünü ve kaynağını ilahî vahiyden alan medeniyet hareketleri, insanın saadetini aynı zamanda, bu hayatın ötesindeki bir hayatta ebedî mutluluğa ermesini hedefledikleri için onu temin edecek tedbirleri de beraberinde getirirler. Bu bakımdan insandaki ebedilik ve ölümsüzlük duygusunu geliştirerek dünyada da refah ve mutluluğa kavuşturucu tedbirlerin bütününe alırlar. Bundan dolayı medeniyet, rasyonel bir ruhsal yükselişin bilinçli seyri olmakla beraber, en azından insanları, M. Akif’in tabiriyle, “*nefs-i emmâre hizasında*”ki duyguların baskısından kurtarıp onları, “*nefs-i levvâme*” seviyesine, yani hareketlerinin hepsini ve duygularını sorguya, muhasebeye çekebilecek seviyeye getirme gayretlerinin tamamıdır da. İnsanın manen daha ileriye gitmesi demek, onun “*İnsan-ı kâmil*” mertebesine yükselme cehdini ifade eder.

3. Neden Yeni Bir Medeniyete İhtiyaç Duyuluyor?

Yukarıda tavsif etmeye çalıştığımız bugünkü makbul ve modern medeniyet- bir takım müsbet niteliklerine rağmen- baş döndürücü hızla gelişen teknolojinin verdiği saldırganlıkla kendisini rakipsiz, her şeye muktedir gören, belli hedeflere göre hareket eden, zirveye çıkmakta olan bir ahlaksızlıkla kendini beğenmişliğin verdiği ölçsüz bir gururla vahşi bir gaddarlığın birleşmesinden kuvvet alan ve herkese tepeden bakan bir yapıya sahiptir. Bu medeniyet, genellikle menfaat hırsıyla dünyayı sömürmekten bıkmayan, verimliliğe tapınan, hedefe ulaşmak için her yanlış hareketi meşru gören, gayri ahlakî hiçbir hareketten iğrenmeyen, her şeyi alıp satabilen bir zihniyetin meyvesidir. Batı medeniyeti ekosantrik (ekonomi merkezli), *egosantrik* (ben merkezli), *etnosantrik* (İrk merkezli), tabir-i câiz ise *emposantrik* (sömürme merkezli) ve *seksosantrik* (seks merkezli) özelliklere sahip bir medeniyettir. Tekelci bir anlayışla işlemektedir. Kendisinden başka medeniyetlere hayat hakkı tanımak istemeyen, diğerlerinin yaşama hakkını itibar etmeyen, kendi varlığını bütün dünyaya sinsi planlarla dayatan, genellikle diğer dinlere ve kültürlere kapalı bir medeniyettir. Milyonlarca insan bu medeniyetin kurbanı olmuştur ve olmaktadır. Yüzbinlerce insanı ve akıl hastalarını fırınlarda yakmakta mahzur görmeyen gayet zekice hazırlanarak mükemmelleştirilmiş modern imha tekniklerine sahip bir medeniyettir. Bundan dolayı insanlar bu medeniyetin vahşetlerinden ve ahlaksızlıklarından, adaletsizliğinden ve sömürmesinden bıkmışlardır; dolayısıyla kurtulmak istiyorlar. Bir misal vereyim: 2000 senesinde Galatasaray futbol takımı UEFA kupasını kazandığı maçta bütün Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkeleri, hatta Avrupa'nın pek çok ülkesi İngiliz takımı Arsenal'a karşı bizim Galatasaray'ı desteklediler. Herkes kendi dinine göre dua etti, dünya Müslümanları maçtan önce hacet namazı, maçı kazandıktan sonra da şükür namazı kıldılar. Bunun sebebi, dünya toplumlarının İngiliz sömürgeciliğine karşı duyduğu ve çoğu zaman açığa vuramadığı bir kinin, bir hıncın ifadesi değil midir? Bu sebeple yeni

bir medeniyete uzun zamandır ihtiyaç duyulmaktadır. Değerlerin düşüşü ve adeta *yalama* olması, metafizik bir kaynağa dayanmayan *müeyyidesiz değerlerin* tesirsiz kalması, böyle bir ihtiyacı doğuran sebeplerdendir. Oswald Spenglerin 1932’de “Batı’nın Çöküşü” kitabını yazması bu ihtiyacın Batı’da bile duyulduğunu ifade etmiyor mu? Bu hususta bizde de çeşitli düşünürlerimiz eserler yazmışlar, fikir beyan etmişlerdir. Bunların bir kısmından daha ileride bahsedeceğiz. Medeniyetlerin de belli ömürleri vardır. Bunlar, çökerken veya batıp çıkarken küresel çapta bir değerleri devretmiş olabilirler. İnsanlığın ebedî olarak sahip olacağı değerlerin sadece eski Yunan, Roma ve günümüz Batı medeniyetlerinde mevcut olduğunu kabul etmek kadar saçma bir iddia olamaz. Bu bakımdan Batı Medeniyetinin ve onun miras aldığı kusurlarından arındırılmış yeni bir medeniyetin doğmaması yahut küllenmiş bir medeniyetin ihya olmaması için herhangi bir sebep olamaz. Aksi iddia insan aklına, imanına ve kabiliyetlerine hakaret addolunur.

4. Medeniyeti Meydana Getiren Unsurlar Nelerdir?

Medeniyet; sanıldığı gibi, ilim, edebiyat, güzel sanatlar, kültür, sanayi ve teknikten ibaret değildir. Bunlar ancak kültürün ve medenileşmenin neticeleridir, görünüşleridir. Yoksa kendisi değil. Maddî ve teknik yönden gelişen milletler topluluğu, insanî yönden medenileşmemiş olabilir.

Herhangi bir medeniyetin hakiki değerini, meydana getirdiği ilim, teknik sanat ve kültür eserlerinden tam olarak anlayamayız.

Onu ancak çeşitli eserlere sinmiş olan dünyagörüşünden, insana verdiği değerden, insana ve hayata çizdiği hedeflerden, yeni bilgi ve varlık anlayışından anlayabiliriz. O halde önce şunları bilmek lâzım geliyor: Bir medeniyet hayatı nasıl anlıyor? Ruha, maddeye ne gözle bakıyor? Dünyayı nasıl bir gözle görüyor? İnsan denen ilâhî varlığı hangi mevkiye oturtuyor? İnsanı madde dünyasına mahkûm mu ediyor? Ona hangi hedefleri gösteriyor? Onun gayretini, emeğini

nereye yöneltiyor? Savaşının, acısının, ızdırabının, yorgunluğunun karşılığı olarak insana ne veriyor?

Üzerine medeniyetin bina edildiği inançların ve düşüncelerin esasları nelerdir? Mutlu bir hayat yaşaması için insana verdiği manevî terbiye nedir? İnsanın ruhî ve zihnî hayatını meydana getiren esasları neye göre tesbit ediyor? Hangi içtimaî hayat tarzını getirmiştir? İnsanın diğer insanlarla, toplumlarıyla ve devletle olan alâkasını nasıl ayarlamaktadır? İnsanın ailesi, komşusu ve arkadaşları ile olan ilgileri hangi istikamete ve hangi esaslar üzerine kurulmuştur? Bütün bunlar ahlaka, topluma, devlete, hukuka ait birçok meselelerle ilgili sorulardır.

Bu sorulara dayanarak bir medeniyeti meydana getirecek unsurları şöylece tespit edebiliriz:

- Her şeyden önce manevî dünyası çok zengin bir insan anlayışı ile onun sahip olduğu çok derin ve samimi bir İMAN,
- Bu imanın kaynağı ve gayesi olarak dinamik bir Allah anlayışı,
- Bu imana dayalı bir dünyagörüşü. Bu dünyagörüşünün kaynaklık ettiği yüksek bir Dil ve yüksek bir KÜLTÜR,
- Bu imana ve dünya görüşüne bağlı yaşanan yüksek bir değerler ve AHLAK nizamı,
- Kafalarda ve kalplerde köklü bir inkılap ve dönüşüm fikri,
- Ruhun ebediliği fikri ile birlikte ruh-beden ve ahiret-dünya bütünlüğü inancı,
- İrade, azim ve bunların hür tecellisi,
- Köklü bir Bilgi ve bilim anlayışı,
- Dinamik bir insan anlayışı ile insana ve hayata çizdiği hedeflerle bir çalışma dünyası,

- Çok yönlü işleyebilen iman nuruyla aydınlanmış bir Akıl,
- Kafa gibi kalbe de değerini verecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir kavrayış,
- Sağlam bir aile yapısı ve ona dayanan çoğulcu bir toplumsal yapı,
- Temel kavramların teşekkülü ve bilimsel zihniyetin gelişip temessül edilmesi,
- İman, akıl ve dünya görüşü çerçevesinde fertlere verdiği terbiye ve kazandırdığı davranışlar,
- İçtimaî, iktisadî, hukukî ve fikrî nizam,
- Metafizik bir ürperti, varoluş ruhu ve yükselme şuuru,
- Bilimin, bilginin ve ahlakî değerlerin istikametinde pratiğe dökülmesi veya teknolojiye dönüşmesi, bunların küreselleşmesi,
- Bütün bu şartları göz önüne alıp bunları bir medeniyet kurmak için gerçekleştirecek bir *üstün müdahaleci yahut bir baş, bir LİDER*. Buna bağlı olarak bir inkılâb ve onunla ilgili muhafazakârlık.

5. Medeniyetin Vücut Bulması

Yukarıda ifadeye çalıştığımız medeniyetin kurucu esasları, esasında onun karmaşık bir mirasa dayandığını gösterir. Ama o, sadece bir ölçüye ve tek bir ilkeye dayanmadığı gibi, tek ilke ve idealle de vücut bulmamaktadır. Medeniyet bir ırka, bir bölgeye, bir kıtaya has olamaz. Gökalp'ın dediği gibi zenciler de medeniyet kurabilir, başka ırklar da. Her kıtada, her millette ve her zaman ve mekânda medeniyet teşekkül edebilir.

Medeniyetin vücut bulabilmesi, insanlığın muhtelif topluluklarına has yeşerme imkânına sahip olduğu kültürlerinin buluştuğu her mekânda mümkün olabilir. Bunun için önce insanın yukarıda ifade ettiğimiz gibi, temel bir imana

sahip olması, onun çevresinde hem şuurlaşması, hem de medenîleşme azmi içinde olması lâzımdır. Bu temel imandan yayılan merkezî inançların iman kümeleri meydana getirmesiyle teşekkül eden üstün, kapsamlı kültür topluluğu medeniyeti inşa edebilir.

Esasen medeniyeti meydana getiren kuvvet, her ferdin *medeniyü-t-tab'* olması sebebiyle tezahür etmeye hazır bir kabiliyet olarak fertlerde ve fertlerden oluşan her toplumda kuvve halinde mevcuttur. Mühim olan bu kuvveyi fiile döndürmektir. Bu nasıl olacak? Kuvveden fiile geçebilmek için bu gücün beslenmesi, önündeki engellerin kaldırılması ve tahrik edilmesi lâzımdır. Bu da derin ve sarsılmaz bir imana sahip olmakla ve onu eyleme koymakla mümkün olabilir. Halkımızın sıkça kullandığı bir tabir var: “*Ayrıntı kabarmak.*” Halkımız bunu öfkelenme manasına kullanmakta ise de, fertlerin ayrıntının kabardığı zamanlar olduğu gibi toplumların ve hatta insanlığın da ayrıntılarının kabardığını da ifade edebilir. Hayatta insan faaliyetlerinin normalin çok üzerine çıktığı zamanlar olur. İçindeki kabiliyet, kalplerdeki iman gücü, dünyadaki çeşitli sarsıntılar, ferdi toplumları sarsar canlandırır, kabiliyetlerini aşacak duruma getirir, önceden imkânsız gibi görünen şeyler birdenbire gerçekleşir. Kabaran ayrıntıdan yağın ayrılması gibi, ortaya harikulade sonuçlar çıkar. Buna herkes şaşırır. Hatta halkımız bu harikulâdeliği anlatmak için “*Olmaz olmaz, deme, olmaz olmaz.*” tabirini kullanmaktadır.

Böylelikle milletleri derinden sarsarak silkinmesine yol açıp onu ideale doğru sevk edecek olan milletteki “*Ruh-i millî*”yi yahut “*mahiyet-i ruhiye*”yi fiile çevirip hayata geçiren iman gücü, kendisini göstermeye başlar. Bu derinden sarsılmanın uyandırdığı ve derinden hareketlendirdiği milletin ruhsal uyanışı, hayata dinamizmini kazandıran kuvvet olarak belirecektir. Bu bağlanıştaki yüksek coşku, iman bütünlüğü, onun doğurduğu irade ve azim, bunun millette gördüğü alaka ve yaygınlık, büyük ehemmiyeti haizdir. Zira imanın ışığında oluşup gelişen dünya görüşü ile diriliş ruhu, onun şekillendirdiği talepler ve

bunların fiile dökülmesi dış dünyanın kuruluşunu başlatır. Dış dünyanın kuruluşunda ve gelişmesinde millî kültür rol oynadığı gibi bunun gerisinde din ve dinden doğan itikat, tarihî seyir, değerler ve gelenekler de, medeniyeti kurma coşkusunu doğuran ve besleyen unsurlardır. Bağlanılan imanın samimiyeti ve derinliği nispetinde yaşanan değerler, millet hayatına hâkim olacak ve onu yönlendirip şekillendirecektir ki zemin hazırlanmış olsun. Sonraki medeniyetlerin böyle meydana geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Bir medeniyet, ahlaki iman ve kültür unsurları üzerinden küreselleştirirken kültürü de ahlaklaştırmelidir ki ahlak nizamına yaslanan hakiki medeniyet zuhur edebilsin.

***

Tarih boyunca, ilk insandan beri dinlerin, insan kafasında beliren çeşitli sorulara çözüm getiren cevaplar verdiği bilinmektedir. Dinin, ruhun bekası problemini kendine göre çözerek, insandaki **ebedîlik duygusunu**, yok olmamak arzusunu tatmin ettiği de biliniyor. Bu ebedîlik duygusu ve ona dinin getirdiği çözüm, önce insan cemiyetlerinin teşekkülünde ve onlar kanalıyla medeniyetlerin meydana gelişinde büyük bir amil olmuştur.

Bilhassa ilahî yüksek dinlerin ortaya çıkışı veya herhangi bir inanç sisteminin zuhuru, daima yeni bir dünya görüşünün, yeni bir kültür hayatının, yeni bir bilim ve bilgi anlayışının, dolayısıyla bunlara dayanan yeni bir medeniyetin yaratılmasına yol açmıştır. Çünkü inanç sistemleri, zihniyetlerin ve kalplerin muhtevasını, inançları değiştirmiş, yüksek ahlaki hedef alan toplumlar yaratmayı başarmıştır. Bunlara paralel olarak ilahî dinler, insanların bilhassa maddî ihtiyaçlarını karşılayan bilim, bilgi ve teknoloji hayatının gelişmesini teşvik etmiş, inananları bu konularda daima cesaretlendirmiştir. Bunun yanında dinler, edebi eserlere kaynak olmuş, hukuk, felsefe ve sanatı geliştirmiş, iktisadî ve ticari faaliyetleri artırmış, vatan ve milliyet duygularının doğmasına, ilerle-

mesine yol açmıştır. Böylelikle yeni kültür ve medeniyet eserlerinin ortaya çıkmasına fırsat ve ortam hazırlamıştır. Din kadar hayatın her köşesine, her alanına ve günlük yaşayışa tesir eden bir başka müessese yoktur, dersek yanlış söylemiş olmayız. Tarih ve diğer bazı ilimler (Sosyoloji, Dinler Tarihi vb.) bunun belgeleriyle doludur.

Dinler daima yeni bir dünyagörüşü, yeni bir hayat tarzı, yeni bir kültür dünyası yaratırken medeniyetler, yeni bir din ortaya çıkarmamışlardır. Meselâ Yunan medeniyeti ve düşüncesi, genellikle, mitolojik görüşlere dayanır, maddî hazları öne çıkarır. Ruhun ebediyetine inanan düşünür azdır, ahiret fikri yoktur. Yaratıcı bir Allah inancından mahrumdur. Hayatları ahlaki zaafarla doludur. Hatta Halikarnas Balıkcısı'nın 1959'da Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bit yazıya itibar edilirse, eski Yunan ordusundaki askerlerin ve hatta Yunan filozoflarının çoğunun eşcinsel olduklarını kabul etmek gerekir. Nietzsche gibi düşünürsek, Batı düşüncesi, Sokrat'tan itibaren çöküş halindedir, dememiz lâzımdır. Bu medeniyetin insana verdiği değer çok noksandır, o da filozofların eserlerinde kalmıştır.

Roma medeniyeti de gelişmiş hukukuna rağmen benzer zaafardan dolayı inkıraza uğradı. Bu iki medeniyetin inkırazı bu yokluklar yüzündendir. Maddecî hayat tarzının hâkim olmasının yıkıcı tesirleri, giderek artmış, toplumda yaygınlaşmıştır. Görenlerin hâlâ yüzlerini kızartan Pompei harabeleri Roma medeniyetinin hangi hayat tarzına dayandığını göstermeye yetse gerektir. Roma medeniyetinin o ihtişamlı denilen hukuku bile onu bilinen akıbetinden kurtaramamıştır. Batı medeniyeti de seks medeniyeti olmaya en büyük aday olarak Roma medeniyetinin yolundan gitmektedir.

Hâlbuki hakiki medenileştiriciler, eski medeniyetlilerin aksine, kendilerinde ne kadar iyileştirici unsur varsa onları, ayırım yapmaksızın insanlığın emrine vermişlerdir, vermektedirler. Bunlar yerine göre şahsiyetlerini de feda etmekten çekinmemişlerdir.

Şu halde denebilir ki bir medeniyet, insanların sadece ferdi ahlak ve inançlarını göstermez; aynı zamanda bunların ötesinde insanlık için bir takım hedefler de gösterir, göstermelidir. Hayatı da bu hedefler etrafında düzenlemelidir.. Bilhassa ilahi dinler bu gayeye hizmet etmişler ve hepsi de insanlığın durumu hakkında yeni yorumlar katmışlar, insanlığını kültürel kazançlarını artırmışlardır. Bu bakımdan ilâhî dinler, özellikle İslâmiyet, büyük medeniyetlerin kaynağı ve kurucusu olmuşlardır.

6. İslâm ve Medeniyet

A. Hz. Âdem ve Medeniyet: İslâm Medeniyeti aslında, insanın medenîleşmesi ve hürleşmesi ile yani “*Kâlû belâ*” da başladı. Ne oldu da “*Kâlû belâ*” da başladı diyoruz? Allah ruhları yaratıp onları huzuruna topladığında “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu. Ruhların bir kısmı “Evet” diye müspet cevap verdiler, ikinci defa sorunca bir kısmı “hayır” diye menfî cevap verdiler. Allah “Ben sizin Rab’binizim, sizi ben yarattım, emirlerime uymak zorundasınız.” diyebilirdi. Böyle demedi, insanlara seçme hürriyeti tanıdı. Daha doğrusu *insanların irade beyanında bulunmalarını istedi*. Hürriyet ve irade insanın medeniyet kurmasının olmazsa olmaz şartlarından. Nitekim başka bir ayette Allah “*Kâlû Belâ*” da insanları kendi beyanlarına şahit tuttuğunu bildiriyor (A’raf:7/172). Ayrıca Kur’an- Kerîm’de de birkaç yerde “*Hak geldi, isteyen inansın, isteyen inkâr etsin*” (Kehf,18/29) denilerek insan fiillerini seçmede serbest bırakıldığı haber veriliyor.

Medenîleşmenin başlangıcı bu seçme hürriyetini kullanmak ve kuralların bütününe uymaya alışmaktır. İşte cevabını “evet” demişken “hayır, “hayır” demişken “evet” e çevirebilmek, Yüce Yaratıcının karşısında fikir değiştirebilmek yahut fikrinde ısrar edebilmek gibi iradeyi ve düşünmeyi ve ifade hürriyetini gerektiren hallerin zuhurundan dolayı insanın hürleşmesi ve medenîleşmesi, o dönemden bu tarafa devam edip gelmektedir. İnsan yeter ki bu kurallara

uymanın, sorumluluğunun şuuruna varsın. Kurallara uymamak, aynı zamanda bir karşı koymanın, bir direnmenin ve belki de bir bozulmanın başlangıcıdır.

Diğer taraftan kurallara, kanunlara uymayan, sorumluluğunun şuurunda olmayanların yaptığı yanlışlar ilk medenileşmenin geriye gitmesini başlatmıştır. Mesela Hz.Âdem'in kendi nesilleriyle kurduğu medenî toplumda kuralı çiğneyip nefesine uyarak kardeşini öldüren Kabil, gerilemenin ve bozulmanın, medenilikten çıkmanın başlangıcı sayılmalıdır. Bu, insanın, tıpkı Hz.Âdem ve Havva'nın sorumluluklarını unutarak kuralı çiğnemeleri gibi, ikazlara rağmen insanın ne kadar bozulabileceğini ortaya koyar. Allah başka bir ayette şirk koşma ve benzer günahların çabuk bozulma olduğunu haber veriyor (A'raf:7/190-191).

Zaten insan bozulmaya ve bozuk iken düzelmeye müsaittir. Nitekim Hz.Nuh'un karısı ve oğlunun biri, O'nun peygamberliğine inanmamışlardır. Bunun gibi Hz.İbrahim'in babası, oğlunun doğru yoluna karşı çıkmış, Hz.Lût'un eşi inkârcılarla beraber kocasının peygamberliğine inanmamış, İsrail oğulları, kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaran Hz.Musa'ya ve kardeşi Harun'un inandığı Allah'a bağlanmışken Samirî'nin altından döktüğü buzağıya tapmaya başlamışlar, oniki havariden birisi Hz.İsa'ya ihanet ederek onun gizlendiği yeri haber vermiş, Hz.Peygamber'in amcası Ebu Leheb, İslam'ın ve yeğeninin en büyük düşmanı olmuştur. Örnekler çoğaltılabilir. Bütün bunlar, insanın çok çabuk bozulabildiğini ve medenîlikten hızla uzaklaşabildiğini gösterir.

Bu münasebetle şunu da belirtmek de fayda var. İnsanın kalp ve ruh dengesi bu kadar çabuk bozulmaya müsait olduğu için Allah, Miraç'ta önce günde elli vakit namaz kılmayı emretmişti. Bu insanların günde en az elli defa nefesine uyabileceğini ve günah dünyasına dönerek bozulabileceğini ifade eder. Sonra namazın beş vakte indirilmesi, bu hakikati değiştirmez. Eğer beş vakit namaz hakkıyla kılınırsa elli vakit namaz kılmanın manevî tesiri kadar tesir eder ve insanı bozulmaktan kurtarır.

B. İlk Dil: Allah ilk insanı özel olarak yaratmıştır. Akıl Allah'ın bir nurudur. O akıl vahiy nuruyla yıkanınca nur olur, ama yine de hatadan salim değildir. Nitekim Hz.Âdem vahiy almasına ve ikaz edilmesine rağmen yasak ağaca yaklaşmakta hata etmiştir. Ona ESMÂ'yı yani varlıkların isimlerini öğretmiş, o da bu bilgileri nurlu akılla öğrenmiş ve hayatta kullanmıştır. Meleklerle bu isimleri sorduğu zaman onlar, varlıkların isimlerini bilememişlerdir. Hz.Âdem'in "Esmâ"yı öğrenmesi demek, onun kâinat hakkında bilgili hale getirilmesi demektir. "Esmâ"yı öğrenmesi demek, DİL'in teşekkül etmesi ve Hz.Âdem'in zengin bir dile sahip olması demektir. Hatta bu münasebetle Alman filozofu Leibniz'in dediği gibi, diğer dillerin de Allah'ın bildirdiği bu dillerden türediğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Bununla beraber kavramlar teşekkül ediyor ve edebiyat gelişiyor; Kültürün teşekkülü de bu andan itibaren başlamıştır. Daha sonra sahifeler yerine sırasıyla Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an gönderilmiştir. Bunların yorumlarından yeni edebiyat türleri, sanatlar ve yeni bilim dalları gelişmiştir.

C. İlk Medeniyet: İlk Medeniyet, Hz.Âdem'in ailesi ve çocukları ile kurduğu medeniyettir ki buna "*Müsbet Medeniyet*" demek yanlış olmaz. Bu medeniyet "Kâlû Belâ"da insanların Allah ile yaptıkları ahitleşmeye uygun yaşamakla kurulmuştur. Ama sonraları bu ahidini bozan kişilerin, kavimlerin ve kendilerini "en büyük tanrı" ilan eden despotların geliştirmeye çalıştıkları faaliyetlere dayanan medeniyetlere ise "Uygarlık" veya "*Menfi Medeniyet*" ifadesini kullanmak daha doğru olur. Nitekim Allah Meryem suresinde bir kısım peygamberleri ve onların nesillerini zikrederek onların ayetler okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapandıklarını haber veriyor. Sonra da onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı bıraktılar, nefislerinin arzularına uydular, bundan dolayı ileride sapıklıklarının cezasını çekeceklerdir."(Meryem: 19/58-59) demek ki menfi medeniyet önceden verilen söze uygun yaşamayıp sapıklık peşinde koşanların meydan getirdikleri medeniyetlerdir.

D. İlk Yazı Ne Zaman: Bu münasebetle şu hususa da işaret edelim: Yazının Sümerler devrinde keşfedildiği söylenir, durur. Eğer öyleyse Âdem, Şit, İbrahim peygamberlere ve diğerlerine gelen sahifeleri kim okudu, kim yaydı? Musa Peygambere Tur dağında emirlerin levhalar halinde verildiği Kur'an'da bildiriliyor. Eğer o zamanlar yazı ve okuma yoksa bu levhaları, mukaddes metinleri, kitapları, kimler okudu, kimler anladı, kimler yorumlar yaptı? Bu sebeple, ilk insanın yaratılmış Hz.Âdem olduğuna inanıyorsak o dönemlerden itibaren yazının da, okumanın da bilindiğini kabul etmek mecburiyeti ortaya çıkar.

Yine ilk insanın Hz. Âdem olduğuna inanıyorsak, Allah'ın insana "kalemle bilmediğini öğrettiğini"(Alak: 96/4) söylemesinin derin bir manası olması gerekir. "Kalem" le öğrettiğine göre mutlaka yazının ilk insandan bilinir olması icap eder.

E. Kültür Nedir: Bize göre kültür, insanın kazandığı İman ve dünyaya bakış açısından varlıklara, kâinata, dünyamıza, hayata ve olaylara birer *mana vermesi ve onlara anlam yüklemesi veya anlam kazandırmasıdır*. Bu anlam çerçevesinde eşyaya şekil verir, buradan ihtiyaçları karşılayacak teknik ve teknoloji doğar ve gelişir.

Allah insanları yarattı ama onları dünyanın ortasında kendi başına bırakmadı. "İnsan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"(*Kıyamet:75/36*) Başıboş bırakılan insan her zaman hata yapabilir, yanlış yapabilir, girdiği doğru yoldan sapabilir. Bu sebeple Allah sık sık peygamberler göndermiş, onlara verdiği bilgileri yenilemiş, o bilgilerin kullanılmasını da zaman zaman öğretmiş, onları eğitmiştir. Bu sebeple İdris peygamberin hem terzilerin pîri, hem felsefî düşüncenin üstadı sayıldığı bazı Osmanlı kaynaklarının ona dayanarak felsefî düşüncüyü temellendirdikleri mesela Taşköprüzade Ahmed Efendi'nin "Mevzuât'ül-Ulûm" ve Nev'î Efendi'nin "Netayic'ül-Ulûm" adlı kitaplarında görülmektedir. Kendisinin pek yetmiş civarında dil bildiği rivayet edilmiştir.

Allah Nuh peygambere gemi yapma tekniğini öğretmiştir. Öyle ki yaptığı gemi, o dönemde inanan bütün insanları içine alabildiği gibi, her canlı türünden de birer çift hayvanı içine alabilmiştir. Hem de tufan başlayıp sular dağları kapladığı zaman bu gemi, Kur'an'ın tabiriyle “Dağlar gibi dalgalar”a(Hud: 11/42) dayanabilmiştir. Davud peygambere demirin kullanımındaki incelikleri, oğlu Süleyman Peygambere camdan havuzlar yapmayı, diğer canlıların dillerini, bizim peygamberimize de ticaretin incelikleriyle emanetin, emniyetin temsilciliğini öğretmiştir. Hatta Zülkarneyn'nin Ye'cüc ile Me'cüc kavimlerinin belalarından kurtarmak için iki dağın arasında önce demirden set çekmiş, sonra da bu demir kütleyi eritememeleri için demiri bir ateş koru haline getirince erimiş bakır getirtip üzerine dökmüştür (Kehf: 18/95-96-97). Dağların arasına böyle büyük bir set yapması da o zamanlar teknolojinin ne kadar ileri olduğunu ve teknolojilerin kaynağının nereden geldiğini gösterse gerektir. Bu bilginin kaynağı da Hz.Âdem'e öğretilen “isimler” ve onların genişletilerek yeniden anlatılması ve öğretilerek uygulamaya konulmasıdır.

***

Buna ilaveten cennette Hz.Âdem ile eşinin yasak meyveyi, ikaza rağmen yemeleri, sonra da af dilemeleri, böylece Allah'ın onların aklına hitap ederek hatalarını anlatması, onları kurallara alıştırmayı, eğitmesi aynı istikamette yorumlanabilir. Hz. Âdem'in böylelikle nefsinin, şeytanın iğvalarının ve içgüdülerinin üstüne çıkarak imanın emrine girmesi, insanlığı aydınlatan bir iman medeniyetinin başlangıcıdır. Burada yasaklanan bilgi ağacının meyveleridir. Aksine sonsuz mülk edinme hırsını temsil eden ağaca yaklaşılması yasaklanmıştır.

Esasen cennette yasağın konulması, insanın bir takım kurallar ve değerler içinde yaşaması icap ettiğini gösterir. Medeniyet aynı zamanda bir kurallar ve değerler bütünü değil midir? İnsan ve Müslüman olarak yaşamak ilâhî kurallara göre yaşamak değil midir? Kâinatın özeti olan bu küçük kâinatın hayat nizamı

kaidelerle düzene konulmuştur. Ebedî ve ilahi kurallara teslimiyetle yaşamak derin bir sorumluluk içinde yaşamaktır. Kanun ve kaide tanımayanlar ne insan, ne de medenî olabilirler. Bu bakımda ahlak timsali olmak, ahlaklı şahsiyetlerden oluşan bir toplum meydana getirmek, bir ahlak medeniyeti kurmak demektir. Buna göre *ilk medeniyet*, Prof.Dr.Yılmaz Özakpınar’la birlikte diyebiliriz ki, *Allah’ın medeniyetidir*. İman nuruyla aydınlanmış bir akla sahip insanlığın bidayeti bir ahlak medeniyetidir, bir vahşet ve cehalet “uygarlığı” değil, kitabî bir medeniyettir. Akıl, iman nuruyla aydınlanmazsa, Descartes’in “Ahlak Üzerine Mektuplar” eserinde Seneca’nın “Mesut Hayat” adlı eserini tanıtırken Seneca’nın bazı hakikatleri göremeyen akli için dediği gibi “*müşrik akıl*” olur, yani şirk koşan bir akıl olur, birçok hakikati göremez, dolayısıyla bedenî arzularının emrine girer. Bundan dolayı bazı Batı filozofları akli, içgüdülerin esaretinden kurtarmaya çalışmışlardır.

İnsanlığın ilk hali vahşet midir? Yoksa medeniyet midir? Eğer vahşet ise, insanın halife olmasının ve Hz.Âdem’e suhuf(Kitap sahifeleri halinde emir ve yasaklayıcı kurallar mecmuası) verilmesinin ve esma’nın/varlıkların öğretilmesinin hiçbir manası kalmaz. Bu anlamda *insanlık hakiki medeniyetten medeniyetsizliğe ve ahlaksızlığa doğru gerileme gösterdiği zamanlarda yeni peygamberler gönderilmiştir. Peygamberlerin gelişleri aslında gerileyen medeniyetleri tekrar mecrasına oturtmayı hedeflemektir*. Yoksa bu kadar peygamber boşuna mı gönderilmiştir? Elbette ki gerileyen medeniyetleri yenilemek yeni ilerleme yolları açmak için onlar gelmişlerdir. Elbette ki yeni kurallara uymayıp nefesine ve içgüdülerine uyararak yoldan sapan kavimlerin doğru yola yönlendirilip gerçek medeniyeti yeniden inşası için gönderilmişlerdir. Bu bakımdan diyebiliriz ki peygamberler, insanlığa, insanlara, toplumlara ve medeniyetlere insanî, ahlaki ve toplumsal ölçüleri kazandırmışlar; insanları ve insanlığı uyandırmışlar; haksızlığa karşı mücadeleyi öğretmişler; ezilenlerin hamisi olmuşlardır. Nemrutlarla, Firavunlarla ve benzerleri ilahlık taslayan despotlarla, onların zulümleriyle mücadele edenler,

onların zulüm idarelerini yıkanlar, toplumları hür iradelerine kavuşturup esaretten kurtaranlar peygamberlerdir.

İslâm toplumu ve medeniyeti, aslında evvela Hz.Peygamberin kalbinde ve kafasında tasarım olarak kurulmuştur. Sonra 23 senelik dönemde günlük hayatta sünnetle, hadisle uygulanarak medeniyet, esas rayına Kâinatın Efendisi(SAV) tarafından oturtulmuştur.

7. İslâm Hangi Değerleri Getirdi?

A. Değer Nedir: Önce değer ne olduğuna dair birkaç söz söyleyelim. “Değer” denilen kavramın ontolojik (varlıkla, toplumla ilgili), bilgi ile ve ahlakla ilgili boyutları var. Bu bakımdan o, değişik şekillerde tarif edilmektedir. Mesela Hilmi Ziya Ülken, değeri, “fiillerimizin yöneldiği gaye” olarak tanımlıyor. Bu tanım doğru görülebilir, ama bize göre değeri tam ifade etmiyor. Mesela bir soyguncunun, bir katilin de fiillerinin bir gayesi vardır. Bu gaye değer olmamalı. Çünkü hem kötülükten alıkoymuyor, hem de insanlara zarar veriyor. Bir başka tarif ise “olguya karşı insanın aldığı bir tavır” şeklindedir. Bu tanım da kapsamlı görünmüyor, yanlışlardan alıkoymucu görünmüyor. Aslında bu tarif zihniyetin tarifi sayılır. Bu bakımdan değeri “insanları kötülüklerden ve hatta günahattan alıkoyan inançlardır” diye tarif etmek daha doğru olacaktır. Çünkü değerler inançlara dayanır. Meselâ “Ben inanıyorum ki arkadaşım yalan söylemez.” demek, onun bütün zaman ve mekânlar boyunca yalan söylemeyeceğine inanmaktayım demektir ki bu da devamlılık ifade eden sübjektif bir haldir.

Değerler, zaman ve mekân üstü metafizik bir kaynaktan gelirse o değerler de mekân ve zaman üstü olacağı için daha devamlı ve daha tatminkâr olur. İktisadî değerler, maddî değerlerdir. Bunlar insanları belli bir süre için tatmin edebilirler. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği değerleri gibi değerler, daha çok devletleri ve siyasî hayatı ilgilendirir. Onlara uymayanlara karşı

uygulanacak müeyyide siyasî veya iktisadîdir. İktisadî yaptırım uygulanan bir ülkeye açıktan silah satmak yasağa da yasağı koyan büyük ülkelerin büyük şirketleri, bu yasağı el altından delmeye devam ediyorlar. Böyle bir müeyyide ne fayda getirecek ki? Hâlbuki dinî, manevî değerlerde müeyyide önce kalbîdir, vicdanîdir, ilahî menşelidir. Dünyada ve ahirette verilecek cezalar vardır. Bunlara derinden inanan mümin, samimi ve köklü imanının desteğiyle kendisini kötülükten ve günah işlemekten alıkoyacaktır. Bunlara sahte iman ile bağlanırsa, yıllarca hapisnede yatsa da kötülük işlemekten vazgeçmez. Bunun günlük hayatta pek çok örneğini hepimiz görmekteyiz. Dolayısıyla kalıcı değerler, insanları daha çok uygulamaya sevk eder. Çünkü müeyyidesi daha güçlü ve daha işlevseldir. İslâmiyetin getirdiği değerler, böylesi değerlerdir. Bunların pek çoğu evrensel çapta olup her toplumda ve kişide geçerli olabilir.

B. İslâm'ın Geldiği Ortam: İslâmiyet, insanın değerinin kaybolduğu, kadınların sadece zevk ve eğlence vasıtası olarak görüldüğü, kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü, zevkçi/hedonist hayat anlayışının toplumlarda üstün geldiği, anarşinin her yerde egemen olduğu, himayesiz kimselerin kardeşleri tarafından bile tepelendiği, dolayısıyla insanın ruhen alçalarak Kur'an'ın tabiriyle “*esfel-i sâfilîn*”e (aşağıların aşağısına) düştüğü, kalplerin ve kafaların putlarla ve şirkle dolduğu insanların ruhen bunaldığı bir dönemde ortaya çıktı. Bu dönemde eski medeniyetler yıkılmaya yüz tutmuştu, maddeci anlayış yahut Akif merhumun “Bir Gece” şiirinde çok güzel tasvir ettiği o vahşet veya *dördüncü cahiliye çağı*, her tarafta kol gezmekte idi.

Bu hayat tarzına karşı, İslâm'ın getirdiği ve toplumlara hakim kıldığı hayat tarzı ve medenileştirici yönü, Mehmed Akif'in şu mısralarında dahi ifade edilmiştir:

Alalim neş 'et-i İslâm 'a(İslâm 'ı doğuşuna) yakın bir devri:

O ne dehşetli terakki, o ne müthiş sür 'at!

Öyle bir harika gösterdi mi insaniyet?

...

Önce dağdan getirip yonttuğu taş parçasını,

Sonra hâlik tanıyan bir sürü vahşi yığını;

Nasıl olmuş da, otuz yılda bin senelik

Bir terakki ile dünyaya kesilmiş mâlik?

Nasıl olmuş da o fâzıl medeniyet, o kemal,

Böyle bir kavmin içinden doğuvermiş derhal?

M.Akif bundan sonra bu medeniyetin bazı mahsullerini sıralayarak onların kaynağını İslâm olarak tespit eder:

Nasıl olmuş da zuhur eyleyivermiş Siddîk (Hz.Ebubekir)

Nereden gelmiş o Haydardaki irfan-ı amik (Hz.Ali 'deki o derin irfan, ilim nerden gelmiş?)

Önce dehşetli zıppırken nasıl olmuş da, Ömer;

Sonra bir adle sarılmış ki: Değil kâr-ı beşer.(2. Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde adlı şiirin son kısmı)

C. İslâm'ın Getirdiği Bir Kısım Değerler: İslâm'ın alternatif bir medeniyetin kuruluşunda hangi değerlerle katkıda bulunabileceği meselesine gelince:

İslâm'ın getirdiği değerler saymakla bitmediği için onlardan bazılarına işaret etmek mümkündür. Bu değerler, ahlaki, hukukî, kültürel, tarihî, sosyal,

estetik, iktisadî ve sıhî mahiyette olup hepsi de metafizik kaynaklıdır. Dolayısıyla şu değerler metafiziktir, şunlar, şunlar değildir, demek isabetli olmaz:

Yukarıda kısa da olsa tasvire çalıştığımız ortamda İslâmiyet evvela yeni bir iman, yeni bir dünya görüşü, yeni bir aşk ve heyecan getirdi. Önce insanların ruhlarını, kalplerini ve kafalarını aydınlattı. Bu aydınlanma ilk “OKU” (Alak:96/1) emriyle başladı. Bu emirle okumanın, yazmanın düşünmenin, araştırmanın önü açılarak aydınlanma hızlandırıldı. Bu aydınlanma, ruhun ve aklın iman nuruyla ve ilahî mesajlarla yıkanmasıyla gelişti, yaygınlaştı.

D. Batı Aydınlanması ve İslâmî Aydınlanma: İslâm’ın getirdiği aydınlanma, 18. asır Batı aydınlanmasından farklıdır. Zira Batı aydınlanması, bütün dinî inanışlara, bütün geleneklere, her türlü metafiziğe ve manevî değerlere karşı çıkan, onların yıkılması için savaşan ateist, maddeci ve natüralist, baskıcı, dayatmacı bir aydınlanmadır.

Ferdin tek başına aklıyla eylemlerine karar vermesini esas alır ve bireyin üzerinde herhangi bir otorite tanımaz. Kişi aklının hâkimiyeti ile her türlü otoriteden kurtulmayı temele alır. Tabîî aklı putlaştırır.

İslâm aydınlanması, bütün dinî inançlara saygı gösteren, İslâm’a karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmayıp ona saygılı olan bütün inançlara ve düşüncelere saygıyla yaklaşan, bilimle dini bağdaştıran, kafaların ve kalplerin ihtiyacını birlikte karşılayan, putperestliği kökünden yıkan bir aydınlanmadır. İslâmî aydınlanma, kalbin ilahî nur ile aydınlanmasıyla başlar. Akıl aslında Allah’ın bir nurudur. Bir de iman ve vahiy nuruyla yıkanır ise nur üstüne nur olur. Bu aklın bilme gücü daha kuvvetlidir, maddî ve sırf biyolojik aklın göremediği şeyleri görür, “müşrik akıl” olmaktan kurtulur. İslâmî aydınlanmada mümin, bilgiye kalbiyle iştirak eder. Bilgi ile inanma ve amel/eylem bir bütünlük kazanır. Katedrallere karanlık yapısına nazaran Müslümanların camileri ne kadar aydınlık ve nurlu ise İslâm Medeniyeti de diğer medeniyetlere nazaran o kadar aydınlık, nurlu ve feyizlidir.

-İslâm'ın insanlığa ve medeniyetlere kazandırdığı en büyük değer, bizzat İslâm'ın kendisidir, yani sulhtur, BARIŞ'tır. Çünkü "İslâm" kelimesi, zaten SEVGİ, barış, huzur, teslimiyet, selamet, güvenlik demektir. İslâm sevgi dinidir. Bütün varlıklara, her çeşit yaratığa yönelik sevgiyi emreden bir dindir. İslâm, selamı selamlaşmayı, insanlar arasında yaygınlaştırdı; "Selam" selamet, huzur, güven ve sevgi kaynağıdır. Selamın kendisi ve kaynağı bizzat Allah'tır. Allah ile Hz. Peygamber arasında özel bir muhabbet vardır. Bu sebeple

"Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl,

Muhabbetsiz Muhammed'den ne hâsıl?" denilmiştir.

Hatta bizim büyük mutasavvıf şairimiz Yunus Emre, dünyaya sevgi için geldiğini, davâ, iddia ve kavga için gelmediğini, yaratılanları Yaradan'dan dolayı sevdiğini ifade eder:

Ben gelmedim davi/dâvâ için

Benim işim sevi/sevgi için

Aşkın yeri gönüllerdir,

Gönüller yapmaya geldim.

Böyle bir sevginin temelde yer almasından dolayı Hz. Peygamber, İslâm dünyasında ve Osmanlılarda hem ontolojik sebep, hem ahlaki sebep, hem estetik, hem de amelî sebep kabul edilmiştir.

Her peygamber kavmine peygamber olarak geldiği zaman ilk sözü, "Ben size gönderilmiş emin(güvenilir) bir elçiyim" şeklinde emniyet veren bir söz olmuştur. Bunun gibi Hz. Peygamber'in lâkabı da vahiy gelmezden çok evvel "*Güvenilir Muhammed*" (Muhammed'ül-Emîn) diye tescil edilmişti.

İslâm barış dini olduğu için Müslümanlar harp meydanında barış teklif etmeden hiçbir savaşa girmemişlerdir. Mustafa Kemal'in "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözü boşuna söylenmemiştir. Osmanlı padişahları da aynı sünneti devam ettirmişlerdir. Bu barış ve sükûn anlayışına paralel olarak af, merhamet, şefkat, sevgi ve takva gibi değerler de beraberinde gelmiştir.

- İslâm, barışın, sevginin, merhametin ve affin hakikî kaynağı olarak *dinamik bir Allah anlayışı* getirdi. Kur'an'da bildirildiği gibi "O, her an bir iş'tedir"(Rahman:55/29). Çünkü Allah, çalışmaya hiç ihtiyacı olmadığı halde her an yeni bir şey yaratmakta, kâinatı, evreni ve evrendeki varlıkları her an yenilemekte onları değişime ve dönüşüme tabi tutmaktadır. Descartes'in tabiriyle Allah "*devamlı yaratma*"(création continuée) halindedir. Diyebiliriz ki Allah, kâinat nizamını her an yenilemektedir. Filozof Leibniz'le beraber "Tanrı, Ezelî ahenk(Harmonie préétablie) için saati bir defa kurmuş, bir daha kurmamıştır. O, kendi kendine işler durur." diyemeyiz. Çünkü böyle bir Tanrı, Aristo'nun Tanrısı gibi "ununu eleyip eleğini asmış", hiç bir şeye müdahale gücü olmayan, yalnızlıktan sıkılan bir Tanrı'dır. Hâlbuki Allah gerçekten her an boş durmamakta her an bir şey yaratmakta, her an her şeyi kontrol edebilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da insanı her fırsatta çalışmaya adeta zorlamakta ve zerre kadar emeğinin boşa gitmeyeceğinin aksine kat kat ödüllendirileceğinin garantisini vermektedir. Merhum Mehmed Akif, Allah'ın çalışkanlığını, hiç ihtiyacı olmadığı halde her an yeni bir şey yarattığını şu beyitte çok güzel ifade etmektedir:

Mâsivâ(Allah 'tan başka her şey) *bir şey midir, boş durmuyor Hâlik bile!*

Bak tecelli eyliyor, bin şe'n-i gûnâgün ile(binbir olayla)

-Bu anlayışa paralel olarak da İslâm, çok *dinamik bir insan anlayışı* getirdi. "İnsan için çalıştığından başka bir şey yoktur."(Necm:53/39-40) İlkesini hâkim kıldı. "İşçinin alınının teri kurumadan emeğinin karşılığının verilmesi" prensibini getirdi ve hayata geçirdi. Yine Mehmed Akif, insanın bu dinamizmini şu beytinde çok güzel anlatmıştır:

Esirindir tabiat, dest-i teshîrindedir eşya(varlıklar sihirli ellerindedir.)

Senin ahkâmının mahkumudur; münkadıdır(boyun eğicisidir), *bütün dünya!*..

– İslâm, ruhları karanlıktan, kafalarını ve kalplerini şirkin, putperestliğin esaretinden ve hurafelerden boşaltıp gönüllerini insan ve Allah sevgiyle doldurdu, İnsanları ümitsizlikten, kimsesizlikten, ilgisizlikten çıkarıp onlara sönmez bir iman ve ümit bahşetti. İslâm kendi hümanist anlayışı ile dünyada bir kişi üşüyorsa ben de üşümeliyim, bir kişi aç ise ben de aç kalabilmeliyim, şuurunu yerleştirdi. Oruç ibadetinin hedeflerinden biri bu değil midir? Evrensellik bu değil midir? İslâm haksızlığa, zulme, vahşete son verdi. İnsanlara akrabasının, annesi ve babasının aleyhine de doğruyu söylemesini emretti. Kabilelerden, Bizans'tan, İran'dan ve başka kanallardan sızan kötülükler artık İslam toplumunda zemin bulamaz oldu.

– Ruhlarda ve zihniyetlerde köklü bir İNKILÂP yaptı. Aklı, doğru çalışmasını önleyen sakat zihniyetlerden, körü körüne bağlanılan yanlış geleneklerden ve hurafelerden kurtardı.

– İslâmî esaslarla uyum içinde olan her İYİ'nin peşinden koşulmasını emretti. “*Emr-i b'il-ma'rûf nehy-i an'il-münker*”i toplumsal kontrolün garantisi olarak ahlaki bir yükümlülük haline getirdi. En yüksek ahlakı fiilen temsil eden Hz. Peygamber'i insanlara en büyük ahlaki örnek olarak gösterdi.

– Maddî güzelliğe itibar edilmesini, fakat manevî ve İslâmî ilkelere aykırı olmayan güzelliklerin, soyut güzelliklere ağırlık verilmesinin yolunu açarak soyut sanatın da gelişmesini sağladı. Ayrıca Kur'an'da tabiattaki yaratılış güzelliklerine dikkat çekerek bunların anlamlandırılmasını istedi.

– Allah'ın insanların suretlerine değil kalplerine baktığını söyleyerek kalplerin günah kirlerinden arındırılmasını esas aldı. Zanla ve dedikodu ile

hareket edilmesini, ölmüş kardeşinin etini yemeye benzeterek bunların terk edilmesini emretti.

– Geçmişteki toplumların ve şahısların hatalarını, yanlış davranışlarını, mantıksız ve mesnetsiz, zararlı geleneklerini eleştirmeyi öğretti.

– Hayata iyimser bakmayı öğretti, kötümserliğin “*isli bir camdan bakar gibi hayata bakmanın*” nasıl yanıltıcı olduğunu gösterdi.

– İdeal ile gerçekliği, olanla olması gerekeni/ahlakı, nazariye ile pratiği, iman ile eylemi, realite ile vahiy esaslarının bağlantısını tatbikî olarak sağlam kurdu ve öylece işlemlerini sağladı.

– *Adalet*’i mülkün, toplumun ve devletin temeli yaptı. Hâkimin karşısında bir Müslümanla bir gayri Müslim’i, padişahla herhangi birisini eşitledi. Hz. Ömer bu evrensel adaletin timsali oldu. Yine M.Akif’e müracaat edersek onun “Kocakarı ile Hz. Ömer” başlıklı şiirinde onun hayata geçirdiği peygamber sünnetinin inceliğini şöyle ifade ettiğini görürüz:

Kenar-ı Dicle’de bir kurt aşırsa bir koyunu,

Gider de adl-i ilâhî sorar Ömer’den onu

Evet, Dicle kenarında bir koyunun kurt tarafından aşırılmasından koyunun emniyetini sağlayamadığı için halife sorumlu tutulacaktır.

– Kadın erkek her mümine bilimi, bilgi edinmeyi, bütün kâinattaki varlıkları, olayları bilimsel olarak araştırmayı şart koştu. Bilime hikmet ve ahlak kattı. Yirminci asır ortalarında B.Russell gibi bir filozof, bilimin yüksek gücünün insanlığı yok etmede kullanılmaması için (Mesela atom bombasının insanları toptan imha için kullanılması gibi) hikmet ve ahlakın bilime hâkim olmasını istemekte idi.

- İslâm, geçim için meşru yollardan çalışmayı ibadet saydı.
- İnsanın hem iç dünyasına açılıp kendi davranışlarının muhasebesini yapmasını ve kendini sorgulamasını şart koştu.
- İnsanların topluma, insanlığa, tabiata ve bütün kâinata açılmasını temin etti.
- Bilenlerle bilmeyenlerin mukayese edilemeyeceğini öğreterek bilimin ve bilimsel zihniyetin kapılarını ardına kadar açtı.
- İnsanları fâni varlıklara tapmaktan, malın-mülkün esaretinden, içgüdü-lerin hâkimiyetinden kurtardığı için mala ve servete tapma hırsını kırdı.
- Ahlakın küllî kanunlarını koydu ve yerleştirdi. “Kendin için istediğini başkaları için de istemedikçe Müslüman olunamayacağını” ilan etti. Yunus Emre’nin ifadesiyle “*Sen sana ne sanırsan ayruğa da onu san*” evrensel kanununu kalplere ve zihinlere kazıdı.
- Arzuların baskısına, nefsin zorlamalarına direnmeyi ve isyan etmeyi, Nureddin Topçu’nun tabiriyle “*İsyan ahlakı*” haline getirdi, hayat kaynağı olarak gösterdi.
- İnsanlara dünyanın fâniliğini öğretti. Ölümsüzlüğü dünyada aramanın ve ona sınımsız sarılmanın sakıncalarını öğretti. “Ölümün ebedî hayata bir geçiş, sevgiliye bir kavuşma olduğunu söyleyerek ölüm korkusunu yenmenin yolunu açtı. Ebediliğin dünyada çalışmayla kazanılabileceğini hafızalara yerleştirdi. Şairin “*Heykel destek üstünde benim ruhum desteksiz*” dediği gibi ruhun da kendi gıdasına ihtiyacı olduğunu, onu gıdasız bırakmanın büyük zararlarını gösterdi.
- Ahiret ve ebedî hayatı tanıttı, ona inandırdı. Dünya ve ahiret dengesini kurdu ve korudu. Böylece hayata bir denge felsefesini hâkim kıldı.

– Dünyada her varlığın, insanın bilgisi ve saadeti için birer vasıttan ibaret olduğunu ortaya koydu. İnsanı ve onun maddî-manevî ihtiyaçlarını merkez alarak tam bir “insancıl anlayış”(hümanist) geliştirdi. İnsan değerini, dünyada başka bir benzeri olmayacak şekilde “*Bir insanı haksız yere öldürmenin bütün insanları öldürmek, bir insanı hayata kavuşturmanın bütün insanları diriltmek gibi olduğu*”(Mâide:5/32) hükmüne dayandırdı.

– Allah önünde bütün insanların “*Bir tarağın dişleri gibi eşit olduğu*” şeklindeki eşitlik anlayışını, ibadetlerde Allah’ın huzurunda camide ve diğer ibadetlerde devlet başkanı ile herhangi bir müslümanın farkı olmadığını uygulayarak gösterdi ve göstermektedir.

– İnsana, inanç, fikir ve söz hürriyeti tanıdı; insanları araştırmaya ve düşünmeye teşvik etti.

– “*Dinde zorlama yoktur*”(Bakara:2/256), “*Senin dinin sana, benim dinim bana*” (Kâfirun suresi:109/6) ilkelerini hayata geçirdi. İnanmayı ve din değiştirmeyi insanların kendi bilgileri, akılları ve iradeleriyle alacakları kararlara bağladı. Sosyal ve siyasî hayata demokratik bir tavır kazandırdı. Fikir ayrılıklarını rahmet olarak nitelendirdi, yeni ve farklı fikirlere sevap verileceğini bildirdi.

– Eğitimin, sosyal paylaşmanın, devlet idaresinin bütün kurumlarını tesis edip müesseseleştirdi.

– İslâmiyet, dünyada mesut olmanın ilk şartı olarak, Allah’a imanı ve bağlılığı koydu. İslâm, Doğuda putperestlik ve Hıristiyanlıkla bozulan madde-ruh dengesini yeniden tesis etti. İlim ile din, dünya ile ahiret aynı derecede önem kazandı. Bilim ile dini düşman kardeşler olmaktan çıkardı. Bunların aynı anda insan zihninde mütemmim esaslar olarak bir arada bulunabileceğini fiilen öğretti.

– İnsana en yüksek gayeyi çizdi: “*İnsan-ı kâmil*” mertebesine ulaşmak. Bu yüksek gaye, diğerlerine örnek olmanın, nefsanî arzularını kontrol altına alarak kalbi ve ruhu saflaştırma hareketinin yolunu açtı. Buradan İslâm tasavvufu doğdu. İnsanlara en üstün hayat tarzını haber verdi. Varlıklara, tabiata, âleme, insanlara ve cemiyetlere hangi gözle bakılacağını tatbikî olarak gösterdi.

– İnsanın hak ve hürriyetlerini hem verdi, hem de zedelenmesini önleyerek korudu. “*Kul Hakkı*”, devlet hakkı, yetim ve yoksul hakkı yemenin nasıl bir günah olduğunu, kişi ile bizzat helalleşmeyince Allah’ın “*kul hakkı yeme*” günahını affetmeyeceğini, affetmenin hakkının, hakkı yenen kişiye verildiğini bildirdi. Buradan, günümüzde de bütün canlılığını koruyan “*Helalleşme müessesesi*” doğdu ve yayıldı. Bunlar toplumsal ve evrensel barışın dinamikleri oldu.

– Adaleti mülkün, hayatın ve saadetin temeli olarak aldı. İnsanı mesul tuttu. Ona yüklediği vazifeler ve sorumluluklar için gereken gücün kalbinde, ruhunda ve kafasında mevcut olduğunu öğretti. Böylece *imanlı, bilgili, hikmetli ve hamleci yeni insan modelini getirdi*. Yani insanı yeniden keşfetti. “*İyilikte yarışın*” emriyle inananları büyük hayır ve eğitim kurumlarını kurup geliştirmeye yöneltti. Bin küsur senelik ömre sahip vakıflar ve benzeri kurumlar böyle doğdu, bu ruh ve şuur ile işledi. Meselâ bir “Ahilik” kurumu ve benzerleri, böyle bir inancın eseridir. İnananları dünyada iyi bir nam bırakmaya ve sonsuz saadete yöneltti. Ona yeni mesajı ile toplumu, dünyayı düzeltme ve insanlığı aydınlatma vazifesini yükledi.

8. İslâm Medeniyetinin Bazı “Değer”li Meyveleri:

İslâm’ın getirdiği yüksek hayat prensiplerinin tatbikinde bu tatbikattan büyük bir medeniyetin doğmasında, yukarıda bahsedilen esaslar medeniyet

özellikleri olarak rol oynamakla beraber aşağıda işaret edilen kurucu sebeplerin ön planda olduğunu söylemek daha doğru olur:

– İslâm, bizzat kendi dünya görüşünün ve hayata geçirdiği değerlerin hayat bulması ile çok yüksek bir medeniyet meydana getirmiştir. O, insanlığa yeni bir tebliğ, yeni bir rehber ve yeni bir aydınlık olmuştur. İslâmiyet tarihte parlak bir medeniyet kurdu ise; bu, getirdiği değerler sistemini, ruh-beden, ahiret dengesini medeniyete temel alması sayesinde mümkün olmuştur. O, bazı dinler gibi, ne hayatı küçümsemiş, ne dünyayı inkâr etmiş, ne maddeyi inkâr ederek tabiat bilimlerinin gelişmesini engellemiş, ne başka inanışlara saygısızlık yapmıştır. Aksine O daima hayatı bütün acı ve tatlı tarafları ile olduğu gibi kabul etmeyi, tabiat olaylarının araştırılmasını daima teşvik etmiştir. Bunların yanında İslâm'ın düşmanları ile bile sık sık ittifak yapmış, sulh ve sükûnu daima üstün tutmuştur. Saldırı ve tecavüz olmadıkça savaş açmamıştır. Milletlerarası münasebetlerin görüşmeler ve müzakerelerle halledilmesini tercih ve tavsiye etmiştir.

– Başka topluluklara etki yaptığı gibi etki de almıştır. Kendinden önceki devletlerin, medeniyetlerin siyasî, askerî, idarî, malî tecrübelerinden daima istifade etmiş, kendi ilkelerinden ve tecrübelerinden de başkalarının faydalanmasına kapılarını ardına kadar açık tutmuştur.

– “*Selam*” Allah'ın isimlerinden biridir. Huzur, emniyet ve barışı ifade eder. Aynı zamanda cennet ehlinin kullandıkları bir kardeşlik mesajıdır. Allah Kur'an'da “*Selam verene daha güzeli ile karşılık verilmesini*”(Nisa:4/86), “*Selam verene 'siz Müslüman değilsiniz, demeyiniz*” (Nisa:4/94) buyurdu. Hz. Peygamber de Müminlere selamı aralarında yaymalarını tavsiye etti. Bu anlayış ve iman, asırlarca Müslümanlar ve gayri Müslimler arasında kaynaşmayı sağladı. Uzun süreli barışlı hayatların kaynağı budur. Çünkü böylece kalplerine kaynaşmasını, yüzlerin tebessüm etmesini, gönüldeki kırgınlıkların sevgiye dönüşmesini sağladı.

– Ezilenlerin, fakirlerin, çalışanların, yetimlerin, yoksulların, aç ve açıkta kalanların, kimsesizlerin, kadınların, çocukların haklarını iade etti ve onları koruyucu tedbirler getirdi. “*Komşusu açken ölenin sorumlusunun varlıklı komşu olduğunu*” ilan etti. Buradan “*komşu hakkı müessese*”si teşekkül etti. Bu müessese, fıkıh mezheplerinin toplum hayatını düzenlemede esas konularından biri oldu. Bundan dolayı “Zahiriye” mezhebinin kurucusu İbn Hazm, “*Bir mahallede bir kimse açlıktan ölürsa*” bundan bütün mahalleliyi sorumlu tuttu.

– İslâm, insanlara “iç huzuru” kazandırarak hayatın acılarına tahammül ve sabır ideolojisi verdi.

– Zekât ibadeti müessese haline geldi. Bu sırf maddî bir değer olan ve “*malın kırı*” kabul edilen zekât ile kazanç, manevî bir değer kazandı: İslâm, insanların kazancında fakirlerin *hakkı olduğunu* ilan ederek varlıklı Müslümanları kârdan değil, sermayeden maddî fedakârlığa alıştırdı. Çünkü Türkçe deyimiyile “*Mal canın yongasıdır.*” Herkesin kazancı, canı gibi kıymetlidir. Böylece bu sonu gelmez mal hırsını kırdı. Malı serveti kalbine değil, bankaya bağlamayı öğretti. Ticareti meşru kıldı ama haksız kazanca ve insanları sömürme vasıtası kılınan faize karşı hem ahlaki, hem iktisadî, hem de siyasî savaş açtı. Böylece tefecilerin elinde ihtiyaç sahiplerinin ezilmesini önlemeyi hedefledi.

– İnançlarının, bilgilerinin ahlaki olarak günlük hayata yansımaları sağladı.

– Bu sebeple öğretime ve eğitime ilk günden itibaren büyük yer ve önem verdi. Kemal mertebesine erişmiş yeni nesiller yetiştirdi. Okuryazar harp esirlerini müminlere öğretmen tayin etti. Faydasız, lüzumsuz, zararlı bilgilere değil, ahlaklı davranışa dönüşebilen, insana maddî ve manevî tatmin veren bilgilerin ve bilimlerin revaç bulmasını temin etti.

– İslâmî inançların ve değerlerin hâkim olduğu coğrafyalarda ırk mücadeleleri, sınıf kavgaları, kölelik, insanların sömürülmesi gibi olumsuzluklar görülmedi. Meselâ Hz. Peygamber’in müezzini Habeşli bir zenci idi.

– Müminlerin günlerini ve hayatlarını muntazam ibadetlerle düzene koydu: Beş vakit namazla günün, Cuma namazı ile haftanın, oruç ile senenin ve hac ile bütün bir ömrün zaman olarak değerlendirilmesini sağladı; bu zaman dilimlerini tabir caiz ise İslamlaştırdı. Böylece bir müminin bir gününü nasıl planlaması ve nasıl yaşaması gerektiğini uygulamalı olarak ortaya koydu.

– İnananları “kardeşleştirdi”(Muâhât), sevgi ve paylaşma bağlarıyla onları birbirine bağladı, maldan, mülkten feda edebilmeyi öğretti, bunu kurumlaştırdı. Hareket ve davranışlarına düzen ve disiplin getirdi. Tarihin, toplumların ve dünyanın en büyük toplumsal, ahlaki ve hukukî *dönüşümünü* gerçekleştirdi. Böylece tarihin en büyük manevî ve maddî devrimini hayata geçirdi.

– İslâm, insanları ve milletleri eşit saydı; idaresi altındaki her dinden ve milletten kimselere eşit yükselme imkânı verdi. İslâmiyet’e ve insanlığa hizmet yarışında en samimi, en çalışkan ve en cesur olana üstünlük tanıdı. Ayrılıkları kaldırıp tevhit anlayışı etrafında birlik ve kardeşlik yollarını açtı.

– Gayri Müslimlere, kendi dindaşları arasındayken bile bulamadıkları bir güven ve huzuru temin etti. Gayri Müslim ilim ve fikir adamlarının rahat çalışmalarına ve buluşlarıyla, telif ve tercüme eserleriyle İslâm medeniyetine katkıda bulunmalarını sağladı.

– İslâm Medeniyetinin tekçi ve tekelci bir medeniyet olmadığını gösterdi. Zira İslâm Medeniyeti camiası ve özellikle Türkler, kurdukları veya mensubu olduğu medeniyetlerde sadece ehl-i kitaba değil, aynı zamanda Budistlere, Hindulara ve diğerlerine de aynı hakları tanımışlar onu dışlamamışlar ve inanç baskısı uygulamamışlardır. Nitekim Endülüs’te Yahudiler ve

Hristiyanlar huzur içinde yaşadıkları gibi, Emevî ve Abbasî dönemlerinde de ehl-i kitaba hakları verilerek eski putperest kavimlerin kültür mirası da korunmuş, Selçuklu-Osmanlı Türklerinin himayesi ile de günümüze kadar ulaşmıştır.

– Müspet bilimlerdeki ilerlemeler, 10-13. asır ortalarına kadar üç yüz elli senelik dönem, batılı bilim tarihçisi George Sarton tarafından “İslam Asırları” olarak değerlendirilmiş, bu ilim ve fikir hareketi Avrupa’da Rönesans’ın doğmasında büyük rol oynamıştır. Bu müsamahakâr anlayış tatbik edilmeseydi, Yunan, İran ve Hint’ten gelen kültürel miras tercüme edilmez, tetkik edilmez ve korunmazdı. Hatta bilim tarihçisi ve filozof Alexandre Koyré’nin dediğine göre Müslüman filozoflar olmasaydı Lâtinler Yunancayı bildikleri halde Eflatun’un ve Aristo’nun eserlerini ve fikirlerini hiç anlayamayacaklardı. Çünkü ona göre, Latinler ne felsefe biliyorlardı, ne de bu hamuleye/bilgi birikimine sahiptiler. Yeni bir sentez halinde Avrupa bunları tanıyamazdı.

– Tabiat bilimlerinin ve genel olarak bilimlerin, bunlara bağlı olarak tefekkürün, bilhassa felsefi tefekkürün gelişmesini, her alanda büyük bilimsel araştırmaların yapılmasını, yeni bilim dallarının doğmasını, bunlara bağlı olarak bilgi teorilerinin ve yeni kavramların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

– Büyük hukuk sistemlerinin, hukuk okullarının ve ayrı ayrı yorumlar getiren büyük hukuk mezheplerinin doğmasına hatta İmam Şeybanî gibi büyük hukukçular sayesinde devletler hukukunun doğmasına yol açmıştır. Rahmetli Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, İmam-ı A’zam Ebu Hanife’yi dünyanın üç büyük hukukçusu arasında saymaktadır.

– Kavmiyetçiliğin, aşiret kavgalarının, bedeviliğin üstüne çıkılarak ayrı dilleri, renkleri ve kültürleri tahrip etmeden ortak noktalarda ve inançlarda kabilelerin çatışmalarına son vermiş, onları kalben ve fiilen birleştirmiş, vahdetin

kurulmasını sağlamıştır. Bunun örnekleri Arap yarımadasında görüldüğü gibi, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinde de görülmüştür.

– Çalışanların emeğinin karşılığını “*alın terleri kurumadan*” almalarını sağladı. Paylaşma’yı öğretti ve uygulattı. Tabir-i caiz ise adeta bir “çalışma medeniyeti” ve “şahsiyet medeniyeti” kurdu.

– Böylelikle kısa zamanda parlayan İslâm Medeniyetin de fazilet, takva, iffet, emanet ruhu, ahlâklı yaşayış, ve adalet hâkim oldu. Bu medeniyetin insana verdiği değer, diğer milletlerin medenileşmesine yardım etti. Halk ruh-beden, dünya-ahiret dengesini daha iyi kurdu ve gözetti. Ferdî ve sosyal güvenlik tesis edildi. Böylece ruhlar, tatmin yoluna girdi. Kalpler büyük ölçüde huzura kavuştu. Haset, fesat, zayıfı ezmek, eğlence, fakiri sömürme azaldı. Neticede İslâmî daireye giren her millette eski putperest değerlerin yerine yeni değerler yerleşmeye başladı. Âlemde eşi görülmemiş, çok parlak ve ihtişamlı, manevî yönü ağır basan bir medeniyet kuruldu ve bu medeniyet “*Ten*” medeniyeti olmaktan çok bir “Ruh” ve “İnsan” medeniyeti oldu.

– Kur’an’daki tek bir kavramı yani “Hayrât” kavramını ihtiva eden “Hayır /iyilik yapmakta yarışınız.”(Bakara:2/148, Maide:5/48) ayeti, koskoca bir medeniyetin ve vakıflara dayanan köklü ve yüce bir medeniyetin gerçekleşmesini sağlamıştır.

9. İslâm Medeniyetini Meydana Getiren Başlıca Sebepler:

İslâm Medeniyetini meydana getiren sebepler muhtelif olmakla birlikte yukarıdaki fikirler çerçevesinde İslâm Medeniyetini doğuran sebeplere bir göz atalım:

A. Dinî ve Ahlakî Sebep: İslâm inancı, amelî veahlaki bir imandır. Bu inanç ve amel, insana yeni bir dünya görüşü, hayata bakış açısı vermiştir. Gayeyi göstermiş, metodunu öğretmiştir. İnsanlara maddeten ve bilhassa manen

yükselme hedefi göstererek kendi tabiatını ve dış tabiatı aşıp “beşer”likten “insan”lığa yükselme imkânı vermesi, kazandırdığı yeni değerlerin başında ahlaki değerlerin yer alması, ahlaklı ve temiz bireylerden kurulu temiz bir toplum yaratma gayreti çok önemli hususlardır.

B. Hukukî-Kanunî Sebep: Bu sebep, ferdin ve cemiyetin işlerini, yaşayışını düzenleyen esasları içine alan sebeptir. O, fert ve cemiyeti düzene koyar ve bu düzenin devamını sağlar. Onların maddî ve manevî ihtiyaçlarını daima göz önünde bulundurur. Ferdi fikrî, iradî ve vicdanî yönden terbiye eder. Mutlak adalet, hürriyet, eşitlik, iyilik dairesinde yardımlaşma, bu sebebin esaslarını teşkil eder. İnsanların ve toplumların emniyetini sağlamak, haklarını vermek ve korumak, onları çiğnetmemek için hukukî ve kanunî tanzimleri ihtiva etmek için bu sebep de zarurîdir.

C. Tarihî ve Kültürel Sebep: İslâmiyet’in doğuşundan itibaren, diğer ilahî dinlerin varlığını kabul etmesi, Hıristiyan ve Yahudileri “Ehl-i Kitap” sayması, onlarla iman esaslarında birleşmesi, onların hak ve hürriyetlerini vermesi ve koruması, onlara saygıyı emretmesi, onlarla iyi münasebetler kurmayı tavsiye etmesi, böylece onların kendi kültürleriyle ve gelenekleriyle bu açık, büyük medeniyete katkıda bulunmalarını sağlaması, bu sebebin gerekçeleridir.

D. İnsanî ve Evrenselci Sebep: Araplardan başka diğer milletlerin bu halkaya girmelerini intaç eden, dolayısıyla aynı şartlarda hizmet verme imkânına kavuşturan, her milletin kendi kültürlerine göre katkılarına kapılarını açan, onları Allah’ın rızası için hayırdan yarışmaya sokan, farklı milletlerin farklı algılamaları ve kültürlerle İslam’a yeni yorumlar getirmelerine kapı açan, “Akıl”ı farklı şekillerde kullanabilmelerini sağlayan sebeptir.

E. Bilimsel ve Fikrî Sebep: Dilin, kavramların ve bunlara bağlı olarak edebiyatın, düşüncenin, bilimsel araştırmaların gelişmesi, yeni bilim dallarının ve onlara ait kavramların teşekkül etmesi ile fikir hayatının gelişmesi, bir medeniyet bütünlüğü halinde ortaya çıkmasını da gerekli kılan sebeptir.

F. Teknolojik ve Sanat Sebebi: Bilimsel bilginin insanların ihtiyacını karşılamak gayesiyle günlük hayatta geçerli olacak şekilde tekniğı ve sanat hayatının da gelişerek canlılık kazanması neticesini doğuran sebep. Yalnız burada Batı'da teknolojinin değer yaratması anlayışına karşı insanı üstünlüğünü koruyarak teknolojinin insanın esir olmasını önleyen bir sebeptir. Tekniğı, teknolojiyi ve makineyi insanın emrine verme sebebi.

G. Siyasî Sebep: İslâm devletinin Medine'de kurulması, zamanla bunun bir imparatorluğa dönüşerek Müslüman milletleri içine alması neticesinde yeni bir medeniyetin kurulmasının şuurunun kuvvetlenerek bu emelin gerçekleşmesine yol açması.

Bütün bunların temelinde *değişme, toplumu ve insanlığı dönüştürme*, yeni bir dünya ve yepyeni, özgün bir medeniyet kurma azmi, iradesi ve imanı yatmaktadır. Bunun kökünde Ra'd suresinin 11. ayetinin meali yatmaktadır. O ayette Allah, bir kavmin kendilerindeki özellikleri deęiřtirmediķe, onlarda bulunanları değiştirmeyeceğini haber veriyor. Demek ki toplumsal ve küresel değişim, önce insanların kalplerinde ve kafalarındaki değişimle başlamaktadır. Bu da ferdin kendi arzusuna ve iradesinin kuvvetine bağlıdır. Yani hiç kimsenin kalbi ve zihniyeti kendisi istemediķe değiştirilemez. Dolayısıyla İslam medeniyeti bu değişme, değiştirme ve yenileme ruhunun eseridir. Öte yandan bireysel, toplumsal ve küresel dönüşümün, oluşumun, değişimin adı "*sünnet*"tir. Değişimi, oluşumu, dönüşümü, yorumu, yenileşmeyi, farklı olmayı ve farklı yaşamayı bütün boyutlarıyla sünnet temsil etti ve etmektedir. Bu manada ilke olarak vahyin uygulaması, yorumu ve pratik hayata geçirilmesi hadisesi olarak İslam Medeniyeti, Sünnetin mahsulüdür. Burada

Hız. Peygamberin şahsiyeti, kurucu ve uygulayarak belirleyici rolü daima ön plandadır.

10. İslâm Medeniyetinin Akıbeti ve Günümüz Şartları:

İslâm Medeniyeti, önce doğuda Emevîler döneminde gelişmeye devam etti, sonra Abbasîler döneminde parladı, daha sonra bu parlaklık Endülüs'ü aydınlattı. Doğuda ise İslâm Medeniyetinin bir bölümü olarak Selçuklu medeniyeti parladı. Onun akabinde Osmanlı Medeniyeti parladı. Selçuklu devletinin yıkılmasıyla birikimini Osmanlı'ya miras bırakarak çekildi. Osmanlı devletinin sahneden çekilmesiyle Osmanlı İslam medeniyeti de karardı.

Bu kadar hayatta her zaman uygulanabilecek verimli değerleri getirmesine ve hayata geçirmesine rağmen bu yüksek medeniyet neden karardı, diye bir soru her zaman akla gelebilir. Bunun elbette birçok sebebi var. Fakat en başta gelen sebep şu olsa gerektir: İmanda, değerlere bağlanışta zaafın ortaya çıkması, birçok müminin Allah'a sahte bağlanışı, dünya şartlarının değişmesiyle kendi değerlerini küçümseme, onlara olan itimadın sarsılması, dünya ve kazanç hırsının ağır basmasıdır.

Selam-Sabah Kesilince: Bu bozulmaya bir örnek verebiliriz: Türkiye, 1968-1980 yılları arasında Marksist-Leninist hareketlerin şiddet kazandığı bir dönemdi ve bu sol hareketlere karşı sağcı ve milliyetçilerin karşı koyması, ülkeyi anarşiye, çatışmaya sürükledi. Bu çatışmalarda sağdan ve soldan otuz binden fazla genç insan, bakanlar, rektörler, dekanlar can verdi. Bu hadiselerin iyice şiddetlendiği bir sırada AP ajansı 2500'den fazla gazete, radyo ve TV abonesine şu mealde bir yorum yayımladı: Anadolu'da 1000 senedir, birliği ve kaynaşmayı sağlayan "*Selam ve selamlaşma*" terk edildiği için ülke çatışmaya ve anarşiye sürüklendi. Bu haber üzerine, bu satırların yazarı Devlet gazetesinde "*Selamün Aleyküm*" başlıklı bir yazı yazarak bu olayı ele aldı. O zaman Hacı

Bayram Camisi imamı olan zat ve başkaları bu yazıyı Cuma hutbesi olarak okudular. Demek ki değerlere olan itimat ve iman sarsılınca neticeleri tasavvur edilemeyecek kadar büyük oluyor.

Nitekim karlı bir dağda bir kuşun gagasından, mesela bir buğday tanesinin düşmesini kimse fark etmez. Fakat o tane yuvarlanarak köyleri, şehirleri basan, vadileri dolduran bir çığa sebep olduğu zaman sonucun ne denli dehşetli ve önlenemez olduğu anlaşılır.

A. İslâm Medeniyeti Çöktü mü?

Acaba İslâm medeniyeti, tamamen çöktü mü veya ortadan kalktı mı? Batı medeniyetinin ve gelişmiş sömürgeci ülkelerin baskınlığına bakarak Doğuda ve Batıda bir takım kimseler İslâm medeniyetinin tamamen yok olduğunu söylüyorsa da hakikat bundan çok farklıdır. Bizler de Müslüman olarak böyle inansak bile araştırmacı bazı batılı bilim adamları, kasıtlı olarak “*Medeniyetler Çatışması*” tezleri üretiyorlar. Sonra da bunları dünyaya yayıyorlar ki bu bile İslâm medeniyetinin çökmüş olmadığını, Batı Medeniyetinin rakibi olabilecek kadar canlı olduğunu gösteriyor. Bunu da İslâm Medeniyetinin canlanmasından korktukları için yapıyorlar. Bundan dolayı böyle düşünenler bir takım tezler ortaya atıp bir çatışma ortamı yaratma gayreti içine giriyorlar. Buna karşılık İslâm Medeniyetinin faal bir şekilde yaşadığını kabul eden araştırmacılar da az da olsa, mevcuttur. Leslie Lipson adlı araştırmacı, “Uygarlığın Ahlaki Bunalımları, çev.Jale Çam Yeşiltaş, İş Bankası yayımları, İstanbul,2000, s.125” adlı kitabında “İslâmiyet bugün halen faal olan belli başlı dört uygarlıktan en kısa olanıdır.” diye bir tespit yapıyor ve itirafta bulunuyor. İslam Medeniyetinin başka kültürlerle sızrayan “bir dinî inanç etrafında toplanmış olan bu uygarlık” olduğunu düşünen bu araştırmacı,1258 Moğol istilasından beri bu medeniyetin öncülük edecek bir merkez veya kurumdan yoksun olduğunu belirtmektedir. Leslie Lipson

İslâm Medeniyetindeki yükselme ve düşüşün amillerini araştırıyor. Onun tespitine göre İslâm'ı farklı ve hatta "eşsiz yapan özelliklerinden bu amiller çıkarılabilir. Bu da İslâm'ın ana doktrininde yatmakta olup o da şundan ibarettir. "İslâm'ın seçilmiş peygamberine ve vahiy yoluyla bildirilen iradesine tam bir teslimiyettir. Kur'an'da söylenenler, Muhammed'in değil, Allah'ın sözlerinden ibarettir, onun otoritesi en yüksek derecededir. Daha da ötesi hiç bir insan bunu değiştiremez."(s.117)Bu araştırmacıya göre İslam'ın kudreti ve zaafı bu inançlarda yatmaktadır.

B. Medeniyetler İttifakı

Bu anlayış, Batı'da bazı çevrelerde alaka gördüğü için her iki medeniyetin temsilcileri tarafından ortak toplantılar da gerçekleştirildi ve gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi Hristiyan Batı Medeniyetini temsilen bu mutabakatın eş başkanı İspanya başbakanı Zapatero, İslam medeniyetini ve İslâm dünyasını temsilen de eş başkan başbakanımız Recep Tayyip Erdoğan'dır. 4 Mayıs 2007 günü dünya haberlerinde bildirildiğine göre Fransa cumhurbaşkanı adayı Sarkozky, Fransa'yı "İkibin yıllık Hristiyan Medeniyeti" diye tarif etmiş, Fransa'yı Hristiyan Medeniyeti ile özdeş kılmıştır. Vaktiyle Ziya Gökalp de "Türklerin beynelmileliyeti İslam Medeniyetidir" diyordu. Şimdiki Türklerin birçoğu bu söze itibar etmeyi unutmuşlarsa bu, Batı Medeniyetinin seçeneksiz görülmesinden ve zihinlerimizin yıkanmış olmasındandır.

Japon asıllı ABD li düşünür **Fukuyama**, Batı Medeniyeti çökerse tarihin sonu gelir, diye dünyayı korkutmaktadır. Daha önce Hegel "Cermenlik Ruhü"nun kaybolmasının dünyanın sonunu getireceğini söylüyordu. Prusya imparatorluğunun yıkılması ile dünyanın sonu gelmediği gibi, Batı Medeniyetinin gerilemesiyle veya körelmesiyle de tarihin sonu gelmez ve gelmeyecek. Ama onun karşısında yeni bir medeniyet ihya olacak ve parlayacaktır.

C. Medeniyetlerin Ergenlik Çağı

Burada Elmalılı M.Hamdi yazır'ın bir yorumuna işaret edebiliriz. Merhum Hamdi Yazır şu mealde konuşuyor: İnsanları 14-15 yaşlarında ergenlik çağına ermeleri gibi, İslâm Medeniyeti de 14-15.asırlarında yeniden parlamaya başlayacak; tıpkı Batı Medeniyetinin milâdî 14-15.yaşlarında parlamaya başladığı gibi. İslâm'ın 14-15 asırları, yaşamakta olduğumuz ve yaşayacağımız asırlardır. Yeter ki bu yüksek iman, irade ve şuur seviyesine yine ulaşılsın. Toplumların bir ömrü olduğu gibi medeniyetlerin de birer ömrü olduğu kabul edilirse, Batı medeniyetine yeni rakipler çıkabilir. Medeniyetlerin ömrü, onu yaratan imanın geriliminin ve aşkının zayıflamasıyla veya kuvvetlenmesiyle mütenasiptir/doğru orantılıdır.

Bu yeni medeniyeti, Çin'in sağlayacağı gibi görüşler ileri sürülüyorsa da teknolojiye ileri gitmek medeniyet kurmak değildir. İslâm Medeniyetinin belli başlı müesseseleri küllenmiş görünse de görünmese de hâlâ işlev görmektedir.

Batı Hristiyan Medeniyeti, başka dinlere, başka inançlara ve başka etnik gruplara inanç hürriyetini hâlâ yeterince sağlayamamıştır. Her yıl milyonlarca insan sömürgecilerin sömürme hırsından dolayı açlıktan, savaşırlardan, yoksulluktan ve hastalıklardan ölmekteler. Başka dinlere ve inançlara hoşgörüden bahsedilmesine rağmen Batının kedi tarihlerinde bunun örneğini görmek zor. Çünkü böyle bir örnek yoktur. 3-5 Şubat 1993 tarihleri arasında toplanan Avrupa Parlamenteler Meclisi, aldığı 16 maddelik eğitimle ilgili kararlarında başka dinlere hoşgörülü davranmak hususunda tarihte gerçekleşmiş örnek verirken sadece Endülüs Müslümanları ile Osmanlı Müslümanlarını ve devletlerinin müsamahasını örnek gösterebilmiştir. Bu da gösteriyor ki İslâm Medeniyeti, nurunu saçmaya devam ediyor. Çünkü o medeniyet tamamen sönmemiş, ocağa enerjisi fazla yeni yakıt atılmadığı için üstü küllenmiş, fakat mangala konulup da üzeri küllenen kömürün odayı ve üzerindeki suyu

ısıtmaya devam etmesi gibi İslâm Medeniyeti de etrafına ve dünyaya feyz vermeye devam etmektedir. Dolayısıyla o, bu küllenmiş halinden kurtarılmayı bekliyor.

11. İslâm Medeniyeti İhya Olabilir mi?

Bu medeniyet çökmediğine, kaybolmadığına, faaliyete devam ettiğine, ana müesseseleri kaybolmadığına göre, ihya edilebilir; belki yeniden inşası daha zordur. Ama bu bir hastayı tedavi edip ayağa kaldırmak gibi basit bir iş değildir. Aksine zahmetli bir süreç olup uzun zaman alabilir. Şartlarını da ayrıca irdelemek lâzım. Namık Kemal merhum bundan 120 sene evvel 200 senede Batı Medeniyetine yetişebileceğimizi söylüyordu. Ama dava, Batı'ya yetişip o potada erimek yani "müstağrip" olmak ve bu "müstağripler kervanı"na katılmak mıdır, yoksa onun karşısında şahsiyetli bir şekilde ona alternatif olarak yükselmek midir? Elbette ikincisidir.

İslâm Medeniyetini yenileyerek ihya etmek için evvela bir diriliş ruhu ve şuuru, bir metafizik ürperti ve derin bir bakış açısı, yeni bir bilgi ve bilim anlayışı, bir ahlak nizamı lâzımdır. Bununla beraber İslâm'ın getirdiği dünya görüşünün gelişen dünya şartlarına göre yeniden yorumlanması ve bunun felsefi bakımdan temellendirilmesi de gerekir. Bu da, sağlam İslâmî bilgiyi ve tefekkürü gerektirir. Sonra İslâm Medeniyetini geriletken muhtelif sebeplerin derinliğine ve geniş çaplı tahlili yapılarak yeni bilgi teorisi geliştirmek icap eder. Yeni bilgi teorisi (epistemoloji), ilhamını Kur'an'dan, hadisten ve İslami, millî-tarihî kültürden alan indirgemeci olmayan yeni bilim anlayışını da beraberinde getirebilmelidir. Buna ilaveten yeni bir toplum felsefesi, yeni bir iktisat görüşü, yeni bir hukuk ve yeni bir tarih anlayışı geliştirmek icap eder. Burada din, milli kültürlerle evrensel değerler silsilesi katarak yol gösterici olmalıdır.

İslam'da ilim genellikle “eşyayı olduğu gibi kavramak” şeklinde tarif edilir. Bazı mutasavvıf ve âlimlerin de “Yarabbi, bana eşyayı/varlıkları olduğu gibi göster” diye dua ettikleri biliniyor. Yeni bilim anlayışında bu nesnel tutum geliştirilerek devam ettirilmelidir. Bu nesnel bakış çerçevesinde evrene, dünyaya, topluma ve insana bakış yenilenmeli ve bunlar oldukları gibi kavranmaya çalışılmalıdır.

Bunun için bir ahlak ve çalışma seferberliği ilan edilebilir. Rahmetli Tevfik İleri, Milli Eğitim Bakanı olarak 1951'deki ahlak kongresini açarken “Bir milletin %10'u ahlaksız ise o milletin tamamının ahlaksız” sayılacağını söylemişti. Bu nokta aslında mühimdir. Dolayısıyla bu seferberliğe bütün İslâm ülkeleri ve hatta Batı ve Doğu dünyası şöyle veya böyle fiilen katılabilirler ne kadar verimli olur.

İslâm Medeniyetini İhya Davası: İslâm Medeniyetini ihya davası günümüzde bir takım Müslüman bilim ve fikir adamlarının zihinlerini en azından bir buçuk asırdan beri işgal etmektedir. Başta Namık Kemal, Ali Suavî, Tunuslu Hayreddin Paşa ve Filibeli Ahmed Hilmi, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ord. Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç gibi birçok düşünür bu konuda kafa yormuşlardır. Daha sonra Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken bu medeniyetin ihyasını İbn Haldun'da aldığı ilhamla mümkün görmektedir. (İslâm Felsefesi kitabının sonunda) Rahmetli Prof. Dr. Osman Turan zaten bunu tam manasıyla bir dâva olarak benimsemiş, “İslâm Medeniyetini İhya Dâvası” adlı yazısında Batı Medeniyetinin insanlığı mutlu edemediğini, insanlığa kan ve gözyaşı sunduğunu, böylece işlevini kaybettiği için yeni bir medeniyete ihtiyaç olduğunu söylüyor, bu başlıkta bir kitap hazırlamakta olduğunu yazıyordu. Fakat ömrü yetmedi.

Nureddin Topçu da bu mesele üzerinde etraflıca durmuştur. Necip Fazıl, Sezaî Karakoç, İsmet Özel, Nevzad Kösoğlu gibi yazar ve düşünürleri ayrıca zikretmek gerekir. Prof. Dr. Erol Güngör ise “İslâm'ın Bugünkü Meseleleri” adlı kitabında günümüz Batı Medeniyetine alternatif bir medeniyetin mutlaka

kurulmasından bahisle İslâm Medeniyetini ihya şartlarını ele almaktadır. O da meseleyi önce bir epistemoloji meselesi olarak ele alıp Batı'nın *indirgemeci bilim anlayışının* karşısına yeni bir bilgi ve bilim anlayışı geliştirmenin ipuçlarını vermektedir. Bütüncül bilgi anlayışı ile Batı'nın inkârcı ve indirgemeci bilim anlayışının aşılması gerektiğini vurgular.

Fakat Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç, “Bilgi Felsefesi” kitabında Kur’an’dan ilhamını alan yeni bir bilgi teorisi geliştirme denemesi yapmıştır. “İslâm Medeniyetinde Bilgi ve Bilim” adlı eserinde ise İslâm Medeniyetinin doğuş, gelişme ve gerileme sebepleri üzerinde felsefi ve bilimsel tahliller yapmaktadır. Öte yandan Doç. Dr. Tahsin Görgün yeni bir bilim anlayışı ve epistemoloji geliştirmek hususunda ciddi çalışmalar yapmaktadır. Prof. Dr. Yılmaz Özakpınar ise bu konuda yazdığı iki kitapla “İki Medeniyet Teorisi” geliştirmiştir. Bu konu üzerinde en geniş şekilde duran Yılmaz Beydir. (Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi, Kubbealtı neş., İstanbul, 1997; İslâm Medeniyeti ve Türk kültürü, Kubbealtı Neş., İstanbul, 1997).

Prof. Dr. Teoman Duralı ise “Yeniçağ Dindışı Avrupa Medeniyetinden Çağdaş Cihanşümul İngiliz-Yahudi Medeniyetine, Dergah yay., İstanbul, 1997”; “Çağdaş Küresel Medeniyet, Dergâh yay., İstanbul, 2000” adlı eserlerinde “Dindışı” dediği Batı medeniyetinin kaynaklarını ve gelişmesini inceleyerek tenkidini yapmaktadır. Ona göre, “*İşte, Yeniçağ dindışı Batı Medeniyetiyle başlayan yepyeni dönemde ‘Ekmek’ten özge bir şeyi gereksemeyen beden ile cisme bağımlı bir var olan biçimindeki insanın beşere indirgenmiş hali baş ilke kılınmıştır*” (Çağdaş Küresel Medeniyet, s.153). Duralı, bu medeniyetin bil kuvve rakibi olarak İslâm Medeniyetini görmekte ve onun yeniden inşa edilmesini istemektedir. Bunlara Prof. Dr. Recep Şentürk’ü de ilave etmek lâzım. Çünkü o da kapalı medeniyetlere karşı “Açık Medeniyet, İstanbul, 2010” adlı eserinde açık bir medeniyet olarak “İslâm Medeniyeti”nin alternatif olarak ihyasını istemektedir.

İslâm dünyasında da bu mesele etrafında farklı çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar arasında Fas'tan Aziz Lahbâbî "Kapalıdan Açığa-Millî kültürler ve İnsanî Medeniyet (çev.B.Yediyıldız, T.Diy.Vakfı yay.1996,Ankara)", Muhammed Abid el-Câbirî, İran'dan Tabatabaî, Seyyid Hüseyin Nasr, Malezya'dan Nakîb el-Attas, Filistin'den İsmail Farûkî, Sudan'dan Hasan Tûrabî ve benzerleri zikredilebilir. Bilhassa Seyyid Hüseyin Nasr'ın çalışmaları ve özellikle "Kutsal Bilgi" ve benzeri eserleri, ona Batı dünyasında filozof sıfatının verilmesine ve itibar görmesine yol açmıştır. Bu çalışmalar devam ettikçe Batı'nın korkusu büyüyerek gelişecek ve sonunda korkusu gerçek olacaktır.

Artık her şeyin Batı'dan gelmesi gerektiği, her şeyin iyisinin Batı'da olduğu anlayışı terk edilmeli. Kafalarımızı ve kalplerimizi Batı'daki çalışmalara endekslemekten kurtarmalıyız. Bizde ve doğu dünyasında da güzel ve özgün çalışmalar yapılmaktadır, yapılacaktır. Şark'ın ve özellikle bizim eziklik ruhunu terk etmemiz lâzımdır.Unutulmasın ki her zaman "*Işık daima Doğu'dan doğar.*"

Faydalanılan Bazı Kaynaklar:

- Kur'an-ı Kerîm.
- Nureddin Topçu, Kültür ve Medeniyet, Hareket Yayınları, İstanbul, 1970.
- Muhammed Aziz Lahbâbî, Kapalıdan Açığa(Millî Kültürler ve İnsanî Medeniyet); Çev.Bahaddin Yediyıldız, T.Diyamet Vakfı yay., Ankara, 1996.
- Yılmaz Özakpınar, İslam medeniyeti Ve Türk kültürü, Kubbealtı neşriyatı, İstanbul, 1997
- Yılmaz Özakpınar, Kültür ve Medeniyet Üzerine, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yılmaz Özakpınar, Kültür ve Medeniyet anlayışları, ve Bir Medeniyet Teorisi, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1997.

- Recep Şentürk, Açık Medeniyet, Timaş yay., İstanbul, 2010.
- Teoman Duralı: Yeniçağ Dindışı Avrupa Medeniyetinden Çağdaş Cihanşümul İngiliz-Yahudi Medeniyetine, Dergah yay., İstanbul, 1997.
- Teoman duralı, Çağdaş Küresel Medeniyet, Dergâh yay. İstanbul, 2000.
- Mehmed Akif Ersoy, Safahat, Ömer Rıza doğrul neşri, İstanbul, 1950.
- Alparaslan Açıkgenç, Bilgi felsefesi, İnsan yayınları, İstanbul, 1992.
- Erol Güngör, İslâm'ın Bugünkü Meselleri, Ötüken yayınları, İstanbul, 1981.
- Müfit Selîm Saruhan, Fârâbî'de Medeniyetin Kurucu İlkeleri Üzerine, Kutadgubilig, sayı 18, ekim 2010.
- Leslie Lipson, Uygarlığın Ahlaki Bunalımları, çev. Jale Çam Yeşiltaş, İş bankası yayımları, İstanbul,, 2000.

Amerika'daki Müslümanlar: Bir Medeniyetin Farklılıkları Arasında Köprü Kurmak

Dr. Sarah SAYEED¹⁰⁰

Azınlıktaki bir dinin inananları olarak ABD'nde yaşayan Müslümanlar entegre ve aidiyet problemleriyle yüzleşmektedirler. Geride bıraktığımız 11 Eylül dönemi ayrımcılıkla beraber kısıtlamalar ve İslam'ın uygulanışına yönelik saldırıları da beraberinde getirmiştir. Örneğin, cami inşa projeleri de Müslümanların yaptığı bağışlar gibi daha yakından incelenir hale geldi. Medya yorumları ve haber başlıkları Müslümanlara ve İslam'a karşı duyulan korku ile bilgi eksikliğinin altında yatan sebepleri belli etmektedir. Vurdumduymazlık ve ters tepkilerle yüzleşen Amerika'daki Müslümanlar genel topluluğa inanç hususunda bir farkındalık getirme olanağını kucaklamışlardır. Halk eğitim stratejileri, inançlar arası diyalog ve politik yükümlülükler; adalet, insanoğlunun ortak değerleri ile medeniyetler ve kültürler boyunca paylaşılan merhamet duygusunu vurgulamaktadır. Amerika'daki İslam korkusuna uygun bir gönderme yapmak amacıyla Afro-Amerikalı Müslümanlar ile göçmenler arasındaki farklılıkların giderilmesi büyük bir önem arz etmektedir. İleriye yönelik ve inanç temelli yahut sağlık bakımı, açlık ya da evsizlik gibi problemlere yönelik sosyal hizmetler Müslümanlara, İslam'ın geniş ölçekte topluma değer kattığını söyleme imkânı sağlamıştır.

9 Eylül trajedisinden bu yana Amerikalılar, o gün meydana gelen çirkin olayın kişisel ve ulusal kaybın büyüklüğünü anlama çabası doğrultusunda,

---

100 Interfaith Center of New York, Women in Islam, Inc.

Çeviren: Halil İbrahim Alegöz, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü

Amerika’da yaşayan Müslüman nüfusu ikilem arasında bırakmıştır. Bu ikilem iki perspektif ya da ikili söylem arasında kişi ve toplum tabanlı bir seçimi içermektedir. Bu söylemlerden biri, İslami değerlerin bir çeşit zıtlık ya da dahası Batı’nın değerleri ile çatıştığı ve Müslümanların istilacı olarak görüldüğüdür.¹⁰¹ Başka bir söylem ise, “Batı”nın bir düşman ve İslam’a yönelik istilacılar olduğu ve Müslümanların kurban olarak görüldüğüdür. Medya fotoğrafları, politikacılar ve halk; sonraki söylemlerinde İslam’ı, dünya egemenliğine getirmek için arayışlarda bulunan şiddet yanlılarına dayandırdılar. Fakat doğrudan şiddeti tecrübe eden Müslümanlar ve ABD dış politikası ile iç işleri politikalarının bir sonucu olan ayrımcılık da bir kurban söylemi ortaya çıkarabilir. Geride bıraktığımız 11 Eylül’de, Amerika ve Dünya genelindeki Müslümanlar “her kesimin doğru olanı olması” söylemini anladıklarını fakat nihayetinde üçüncü bir söylem olan yaraları sarma ve uzlaşma seçeneğini talep etmişlerdir. Bu makale ABD’deki Müslümanların karşılaştığı zorlukları ve grup ayrımlarını, medeniyetleri birleştirme üzerine yoğunlaşan iş birliği esasına dayalı pratik çalışmaları ve diyalog aracılığıyla ikili söylemleri ortadan kaldırma yollarını göstermektedir. Buradaki zorlukların tasviri ve toplumun buna cevabı, büyük ölçüde 10 yıldan fazla bir süredir inançlar arası diyalog ve New Yorklu Müslüman cemaatler ile çalışmakta olan yazarın pratik tecrübelerine dayanmaktadır.

11 Eylül’den Sonra ABD’deki Müslümanların Yaşadığı Zorluklar

Amerika’daki Müslümanların son zamanlarda karşı karşıya kaldığı birçok zorluk bu zaman dilimiyle sınırlandırılmaz. Çünkü 11 Eylül hadisesinden öncede bir takım zorluklar mevcuttu. Daha açık bir şekilde, bu zorluklar azınlıkta bir dinin inananları olmanın getirdiği durumdan ötürü meydana gelmektedir. Örneğin, Batı Avrupa’da yaşayan Müslümanlar ve Amerikalılar, sebebi entegre ve aidiyet duygusundan oluşan çatışmalarla yüzleşmektedirler. Bu zorlukların

101 S. P. Huntington, “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, 1993, 72 (3, Summer), 22-49.

bir kısmı Müslümanlara has olmamakla birlikte azınlıktaki diğer dini gruplar da benzer zorluklarla karşılaşmaktalar. Örneğin, yaşanan günlük sıkıntılardan biri olan ibadet etmek için bir mekân bulma, hem Müslümanların hem de Ortodoks Yahudilerin ortak bir sorunudur. Daha önce camisi olmayan bir mekâna cami inşa etme sürecinde yaşanan zorluk, Hint tapınakları ya da SihGurudwara ile benzer zorluklara sahiptir. Benzer bir şekilde, Ortodoks Yahudiler ve Sih'ler gibi başka dinlere mensup insanlar, hava alanlarında X-ray cihazından geçerken benzer zorluklar yaşamaktadırlar.

Fakat 11 Eylül'ü diğer olaylardan ayırt eden şey, Medeniyetler Çatışması paradigmasında anlatıldığı üzere İslam'ı Batı medeniyetine zıt bir şekilde tasvir eden anlatımların atmasıdır. Daha sonraları dünya kamuoyunda ise Müslümanlar, demokrasi ve özgürlükten uzak, bu değerlerin Amerika ve "Batı" ya ait olduğunu söyleyen yabancı istilacılar şeklinde algılandı. İslam karşıtı fikirler, haclı seferleri ya da daha eski tarihlere gitmekle birlikte "İslamofobi" kavramı; özellikle İslami ve inançlar arası toplantılarda daha yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Bu kavram; İslam'ı ve Müslümanları hedef alan nefret ve aynı zamanda Müslümanların ekonomik, sosyal ve politik alanlarda karşılaştığı ayrımcılık ile İslam'ın şiddete dayalı bir ideoloji olduğunu ve "Batı" değerleri ile hiçbir ortak yanı olmadığı inancını tanımlamak için kullanılmaktadır. BM ve hoşgörüsüzlükle mücadele eden Uluslararası Stockholm Forum'u ve diğer uluslararası kuruluşlar, İslamofobiyi, Zenofobi ve anti-semitizm gibi hoşgörüsüzlüğün bir türü olarak kabul etmiştir.

2010'un yazı boyunca, İslamofobi'nin varlığı, Manhattan'daki Ground Zero'nun yanında yapılması teklif edilen İslam cemiyet merkezinin yerindeki Cordoba House'a düzenlenen saldırıyla daha da belirgin hale geldi. Merkezdeki diğer bir cami inşa projesi bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. New York'da ikamet eden biri olarak Park51 olarak da bilinen Cordoba House projesine karşı protestolara bizzat şahit oldum. Protestocuların taşıdıkları pankartlarda

“Amerika’nın İslamlaşmasını durdur, Uyan!”, kan kırmızısında ve damlayan kan şeklinde “Şeriat” ve “9/11: Asla Unutmayacağız!” yazılıydı. İslam’ı Amerikan özgürlükleri ile çeliştiren dikkat çekici bir görüntü de şu idi: Protestocular tarafından hazırlanılmış yapay bir cellabe giyen Arap erkeği, maketten yapılmış bir füze üzerine oturturulmuş ve maketin üzerinde: “İftiharla Amerika’da üretilmiştir” ve kenarında ise “Yine mi? Din tarafından hedef alınmış özgürlük” yazıları yazılmıştı.

Fotoğraf 1: Ground Zero yakınlarında bir cami inşasına karşı bir protestoda bir füzeyi sabitleme. 22 Ağustos, 2010.

Fotoğrafçı: David Shankbone, Creative Commons, Generic Attribute altında lisanslı¹⁰².

Yine 2010’un yazı boyunca, İbrahim’in çocukları, 11 Eylül’den sonra Müslüman gruplar ve onların inançlar arası partnerlerinden oluşan inançlar

102 http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ground_Zero_Marine_Protest_Muslim_Bomb.jpg,
<http://www.flickr.com/photos/shankbone/sets/72157624658499933/>

arası topluluk, New York'ta Brooklyn yakınlarında-topluluğun üyeleri başka bir caminin inşasını protesto ederken - diğer bir grup ise geleneksel barış yürüyüşü düzenlediler. Barış yürüyüşü, göstericilerle karşı karşıya geldi. Göstericilerin pankartlarında “İbadet için çağrıya ihtiyacım yok, alarmlı saatim var” ve “Evimin yanında radikal Anwar al-Awlaki'nin kitaplarını satma” yazılıydı. Pankartların çoğunda ima edilen şey, İslam'ın yabancı bir din olduğuydu. Camiler ve evler “Müslümanlar, evinize dönün” yazısı da dâhil olmak üzere, muhtelif duvar yazıları ile tahrip edildi.

2010 yılından çok önce ABD genelinde yapılmış kamuoyu yoklamasında bu görüşler ortaya çıkmıştır. 2006 tarihli USA Today'in kamuoyu yoklamasına göre Amerikalıların azımsanamayacak bir kısmı(%39) azda olsa Müslümanlara karşı ön yargıya sahip olduklarını kabul etmekte ve terörizmi önlemek için Müslümanların daha sıkı güvenlik kontrollerine tabi tutulmasını da destekler durumdadır. Ayrıca aynı araştırmaya göre Amerikalıların %44'ü, Müslümanların dini inanışları konusunda oldukça aşırı olduklarını düşünmekte. Amerikalıların %22'lik bir kısmı Müslüman bir komşu istemediklerini, bu rakamın yarısından daha az bir kısmı ise Amerikalı Müslümanların Amerikan Devleti'ne sadık olduğuna inanır durumdadır.

2010 tarihli Pew Forum tarafından oluşturulan Kamusal Alanda Din adlı etkileşim haritası göstermiştir ki, son 10 yılda Amerika'da cami sayıları artarken, 35 merkez son iki yılda halkın mukavemeti ile karşı karşıya kalmıştır. Komşuların trafik, gürültü, park problemi ve mülk değeri gibi sorunları bu tepkilerin merkezini oluşturmaktadır. Selamlaşma Kiliseleri (Greet Churches) ve diğer ibadethaneleri olduğu kadar ticari inşaat faaliyetleri de aynı tepkilere maruz kalmaktadır. Fakat bazı kesimlerde cami aleyhtarlarının İslam, Şeriat ve terörizm hususunda yerleşik korkuları vardır.¹⁰³

103 Pew Forum on Religion in Public Life, Controversies Over Mosques and Islamic Centers Across the United States. 2010, <http://features.pewforum.org/muslim/assets/mosque-map-all-text-10-5.pdf>.

Kamusal alanlarda ve Camilerde güvenlik olmak üzere Müslümanların maruz kaldığı diğer zorluklar ile Müslümanları hedef alan fiziksel ve sözlü saldırılar artışa geçmiştir. Örneğin, 2010 yazında, Bangladeşli bir taksi sürücüsüne erkek bir yolcu tarafından Müslüman olup olmadığı sorulmuş ve ardından acımasız bir şekilde bıçaklanmıştır.¹⁰⁴ Amerika İslam ilişkileri Konseyi ve diğer bazı kuruluşlar, şayet Ground Zero yakınlarına cami yapılırsa onu nasıl havaya uçuracaklarına dair dinleyicilerine çağrıda bulunan radyo programları tespit etmiştir. Florida ve Oregon'daki camiler yağmalanmış, yakılmış ve bombalanmış; insanlar sözlü tacize maruz kalmış ve okula giden çocuklar Müslüman olduklarından dolayı aşağılanmaya devam etmişlerdir.

İslami yardım kuruluşları, ABD tarafından terörizmle suçlanan gruplar ya da uluslararası aktörler ile olası bir ilişki şüphesiyle izlenmektedir. Bu sebeplerden ötürü zekât bağışları da dâhil olmak üzere ibadet özgürlüğü garanti altında değildir. Zekât üzerine getirilen sonraki yasaklamalar ise doğrudan hükümet tarafından olmuştur. Fakat Adalet Bakanlığı başka konularda Müslümanların din özgürlüğünü destekleme konusunda aktiftir. İş yerlerinde son dönemlerde meydana gelen bir ayrımcılıkta Adalet Bakanlığı, öğretmenini hacca gitmekten alıkoyan bir taşra okuluna dava açmıştır.

Hukuksal alanda bunlara ek olarak, eyalet merkezli yargı kurumları ABD mahkemelerinden şeriatı yasaklama hükmünü geçirmiştir. Oklahoma böylesine bir eyaletin ilkiyken, diğerleri de benzer bir cezayı gündemde bulundurmaktadır. Oklahoma yönetimi anayasallığının belirlenmesi hususunda yüce mahkemede incelenmektedir. İslam'a karşı önyargı Tea Party de¹⁰⁵ dâhil olmak üzere sağ kesimin politik söylemlerinde de yaygındır.

104 N.R. Klienfried, Rider Asks if Cabby Is Muslim, Then Stabs Him. New York Times, August 25, 2010. http://www.nytimes.com/2010/08/26/nyregion/26cabby.html?_r=1

105 Serbest Pazar, kişisel özgürlükler ve sınırsız hükümeti savunan ve gittikçe genişleyen bir harekettir.

Son olarak, babası Müslüman kendisi ise pratik bir Hristiyan olan Başkan Barack Obama da İslamofobinin şiddetli baskılarına maruz kalmıştır. Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan yeni bir ulusal kamuoyu araştırması göstermiştir ki, yaklaşık olarak Amerikalıların 5 te 1'i (%18) Obama'nın Müslüman olduğunu söylemektedir. Bu oran ise 2009 Mart'ından %11 daha yüksektir. Sadece gençlerin yaklaşık olarak 3 te 1'i (%34) Obama'nın Hristiyan olduğunu söylemektedir. Bu oran 2009'daki % 48'lik orandan sert bir düşüş yaşamıştır. Buna ek olarak, %43 lük bir kesim Obama'nın hangi dine mensup olduğunu bilmediklerini söylemektedir. Araştırma, Obama'nın eski Dünya Ticaret Merkezinin yakınlarında inşa edilen caminin yapılmasına yönelik Ağustos ayındaki yorumlarından hemen önce tamamlanmıştır.¹⁰⁶

Sebepler ve Sonuçlar

Oryantalizm¹⁰⁷ gibi çalışmalarda ifade edildiği üzere Müslüman karşıtlığının ve ayrımcılığın kökleri haçlı seferleri ve daha önceki dönemlerin seviyesine ulaşmıştır. Son dönem araştırmalar bu önyargıların, Hollywood tarzı Müslümanları ve Arapları hedef alan karalama kampanyaları şeklinde, popüler kültürdeki devamlılığını ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁸ ABD ve diğer ülkelerde yükselen milliyetçiliğin yanında savaş zamanlarındaki korumacı politika ve ekonomik dengesizlik de aynı zamanda İslamofobiye katkıda bulunmaktadır. İsrail-Filistin savaşı, Afganistan ve Irak ile alakalı ABD Dış İlişkiler politikası da, kamuoyunda Müslümanlara karşı önyargıların oluşmasında etkilidir. Geride bıraktığımız 11 Eylül döneminde, tüm bu faktörler, terörizm tarafından saldırıya uğramış, kurban haline gelmiş ve nihai olarak 11 Eylül'ün faillerinin ötesinde,

106 Pew Research Center, Growing Number of Americans Say Obama is a Muslim. Religion, Politics and the President, 2010, <http://pewforum.org/Politics-and-Elections/Growing-Number-of-Americans-Say-Obama-is-a-Muslim.aspx>

107 E. W. Said, Orientalism, New York: Random House, 1978.

108 J. Sheehan, Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People. New York: Olive Branch Press, 2001.

tüm bir topluluk ve küresel çapta Müslüman nüfusuna karşı duydukları acı ve öfkeyi yansıtan Amerikalıların duygusal travmasıyla artışa geçmiştir.

Özellikle şunu da belirtmek gerekir ki, şiddetin bir yansıması olarak Müslüman algısı tamamen hayali olarak üretilmiş bir şey değildir. Daha çok, İslam ve Müslümanlar adına hareket ettiğini iddia eden bir takım şiddet yanlısı grupların hareketlerine cevaben üretilmiş ve güçlendirilmiştir.

Bu eğilimlerin etkisi sadece Müslümanlar arasında değil, Araplar ve Doğu Asyalılar arasında da fiziksel, politik, ekonomik ve ruhsal bakımdan tüm seviyelerde hissedilmiştir. Yale Üniversitesi'nden Psikolog Mona Amer yürüttüğü bir çalışmada, depresyon ve derin kaygılar gibi ruhsal sağlık sorunlarının Hıristiyan Araplara nispeten Müslüman Araplarda daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Amer "USA Today" deki bir makalesinde şunları not düşmüştür: "Müslümanlar, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki herhangi bir kimse kadar terörizmden derin keder ve kaygı duymaktadırlar. Aynı zamanda, terörizmden dolayı suçlanmaktadırlar. Müslümanlar çifte yük taşıyorlar."¹⁰⁹ Bu şartlar, kurban-saldırgan olgularını yeniden düzenlemek; fertleri, kamu söylemlerini ve medeniyet bölünmelerini iyileştirmek ve iç ve dış çatışmaları uzlaştırmak için liderlerin, toplum üyelerine yönelik stratejiler ve yeni yetenekler edinmelerini gerekli kılmaktadır.¹¹⁰

Medeniyetler ve Kültürler Arasında Köprü Kurulması

İslamofobiye ve İslam ile Batı arasındaki çatışmaya cevaben Amerika'daki Müslümanlar saldırganlığı ve mağduriyeti ortadan kaldıracak birçok strateji

109 Marilyn Elias, "USA's Muslims Under a Cloud." USA Today, 2006 (August 10) http://www.usatoday.com/news/nation/2006-08-09-muslim-american-cover_x.htm.

110 V. Swain, S. Sayeed, , "Leadership and Practice to Reconcile Challenges in a Post-September 11 World." Bu yazı, 2006 yılında "Human Dignity and Humiliation Studies Group" un yıllık toplantısında sunuldu, erişim mevcuttur. <http://www.humiliationstudies.org/documents/SwainSayeedLeadershipChallengesNY06meeting.pdf>.

geliştirdiler. Bunlar, şunları ihtiva etmektedir: (1) Diğer kültür ve medeniyetlerle olan ortak değerlere vurguda bulunmak, (2) Aşırılık problemiyle yüzleşmemiz gerekmektedir, (3) Medyada İslam imajının yeniden tanımlanmasına, (4) Toplumun içten güçlendirilmesi, (5) Sosyal problem ve konulara, İslami ahlaka göre bir çözümün bulunması. Bunların hepsi aşağıda sırayla tartışılacaktır.

Birinci strateji dâhilinde, İslam'ın diğer dünya dinleri ile paylaştığı yeni bir tür sosyal adalet mekanizması kurulması vardır. Müslümanlar aynı zamanda Amerikan idealleri, özgürlük, adalet ve çoğulculuğa saygıyı kapsayan bir şablon geliştirmişlerdir. Dinler arası projeler; yoksulluk, konut ve evsizlik gibi sosyal adalet endişelerini gidermekle ilgilenir.

Müslümanlar diğer dinlerin temsilcileri ile emek adaleti, Ramazan ve şükran günü, kutlama veya şiddet karşıtı ve sivil haklar savunucusu Martin Luther King'i anma gibi vesileler ile yan yana durmuşlardır. Müslümanlar dinler arası iletişim ve insanlara Ramazan ayını öğretmek için kilise ve sinagoglarla birlikte çalıştı ve iftarlar düzenlediler. Gençler ihtiyaç sahiplerine yardım etmede gönüllü olmaya ve birbirlerinin ibadethanelerini ziyaret ederek onların inançlarını ve geleneklerini öğrenmeye başladılar.

2. Resim. İmam Talib Abdul Rasheed (sağda arka sırada ve İmam Souleimane Konate sağdan ikinci) ve Katolik Papazları ile New York'taki Aziz Charles Borromeo kilisesinde Sivil Haklar aktivisti Martin Luther King Jr. onuruna düzenlenen program.

Fotoğraf 2: Courtesy Chris Sheridan, Ocak 2010.

Bu ortaklıkların bazıları toplumu etkileyen göçmenlik reformu, sağlık sigortası ve çevresel adalet gibi politik meselelerde savunuculuğa yol açmıştır. Bu son girişimlerde, İslam’da kamu politika söylemlerine ahlaki bir çerçeveye katkı sağlayan dinlerden birisidir. Bundan dolayı, dinler arası savunuculuk girişimleri, dindarlar ile sekülerler arasında kurulacak köprü amacına hizmet etmektedir. Buna ek olarak, diğer gelenek ve sivil örgütlerin inanç önderleri İslamofobi aracılığıyla İslam’a karşı saldırılarda, Müslümanların savunucuları olmaya başlamışlardır. Güncel bir örnek olarak, seküler, sivil ve inanç merkezli organizasyonların koalisyonu şeklinde ortaya çıkan Amerikan Değerleri için New York Komşuları¹¹¹ adlı oluşum İslamofobiye karşı bir araya geldiler.

İkinci bir strateji ise şiddetli aşırılığa toplum olarak sorumlulukla karşı koymaktır. 9/11’ den beri Amerika ve uluslararası dindar organizasyon yetkilileri aşırıcılığı konu edinmişler ve bunu reddetmişlerdir.¹¹² İkinci olarak, Müslüman topluluklar şiddet içeren aşırılık, güvenlik, polis ve toplum ile ilgili yerel ve ulusal düzeyde yuvarlak masa tartışmaları da dâhil olmak üzere kolluk kuvvet-

111 www.nyneighbors.org.

112 S Musaji, “Muslim Voices Against Extremism and Terrorism,” 2007, http://www.theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/muslim_voices_against_extremism_and_terrorism_2/

leri ile işbirliği ve bilgi paylaşımını inşa etmeye devam ettiler. Bu diyaloglar topluma empoze edilen yersiz şüphe ve gerginliğe rağmen devam etmektedir. Toplum liderleri bu diyalog girişimlerini camileri ve zekât müessesesini tekrar canlandırmak için bir yol olarak benimsediler. Ayrıca çok sayıda topluluk forumunda, Cuma vaazlarında ve liderlerin bireysel konuşmalarında şiddetli aşırılığı reddetmişler ve ılımlılığın İslam'ın bir mirası olduğunu vurgulamışlardır.

Üçüncü strateji, İslam'ı ve Müslümanları Amerikalılara yabancıymış izlenimi vermektense medyayı kullanarak onlar için tanıdık hale getirmektir. Örneğin, Amerika İslami İlişkiler Konseyi New York Bölümü tarafından yapılmış bir reklam kampanyasında şöyle bir ifade vardır: ‘‘ Ben bir Müslümanım, Ben bir Amerikalıyım. ’’ Reklamlar Amerikalılara tanıdık gelecek sıradan yüzlerle çekilmiş; örneğin beysbol oynayan çocuk, üniformalı polis memuru ve Afrika kökenli Amerikalı bir kadın, bunların her birinin fotoğrafının altında kampanyanın sloganı yazılıdır. New York Times meydanından geçen milyonlarca kişiye bu 15 saniyelik reklamlar gösterilmektedir. Müslüman Amerikan kimliğini tanıtmada diğer medya faaliyetleri, televizyonda belgeseller yayınlamak, facebook ve twitter gibi sosyal ağları kullanmak ve gazetelerde köşe yazıları yazmak şeklindedir.

Fotoğraf 3: New York Polis Departmanı Binbaşı Saleh CAIR-NY medya kampanyasında¹¹³.

Dördüncü strateji de toplum kurumlarını güncelleştirmek ve Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturan farklı Müslüman topluluklar arasında ilişki kurmak olmuştur.

Müslüman toplum kuruluşları, eğitim, savunma ve sosyal hizmet ihtiyaçları da dâhil olmak üzere ABD'ndeki Müslüman toplumunun ihtiyaçlarına cevap vermek için son on yıl içinde gelişme göstermiştir. Amerika'nın her yerinde kar amacı gütmeyen veya sosyal hizmet sektöründeki sivil toplum örgütleri, Müslüman doktorlar, avukatlar, finans meslekleri, tam zamanlı islami okullar ve Pazar okulları gibi eğitim merkezleri ve imamları bir araya getiren organizasyonlar kurulmaya devam etmektedir. Örneğin, sloganı "Toplumunu güçlendirme, Amerika'nın vaatlerini koruma" olan organizasyon bir Amerikalı Müslüman avukatlar kuruluşudur. Holy Land Vakfı gibi hayır kurumlarına karşı başlatılan yasal işlemlere yanıt olarak, Müslüman avukatlar Better Business Büro ortaklığı ile bir kampanya geliştirmiştir. Bu girişim, camiler, vakıflar ve diğer sivil toplum örgütleri içinde yönetim kurulu ve mali sorumluluk geliştirir. Beceri eğitimi ve medya kapasitesi artırımı da liderlere basından gelen soruları yanıtlama olanağı sağlamıştır. Enstitülerin inşası arasında yatan zorluklardan biri de Müslüman topluluklarının etnik olarak çeşitlilik arz etmesidir. Amerika'daki Müslüman nüfus tahminleri araştırma ve metodolojiye bağlı olarak değişmektedir. Son bir araştırma, Amerika'daki 1,4 milyon tahmini yetişkin Müslümanın 68 farklı uyruktan geldiğini varsaymaktadır. Farklı kültürel toplulukların ihtiyaçları doğal olarak farklıdır. Örneğin, bir çok göçmen toplumların karşılaştığı entegre ve dil problemlerini Afro-Amerikalı Müslümanlar yaşamamaktadır. Fakat yine de etnik ayrımı yapılmaksızın tüm Müslüman toplulukları 11 Eylül'den etkilenmiştir. Bu paylaşılan tecrübe; köprülerin birleştirilmesinde ve bundan öncesine kadar yapılmamış olsa da, Müslüman önderlerini etnik sınırlar ötesinde etkileşime açmada yardımcı olmuştur. Kuzey Amerika Müslüman İttifakı gibi örgütler Müslüman cemaatler arasında ırk tabanlı ayrılıkları konu

edinen konferanslara ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca, eleştirel bir araç ve medya stratejisi olarak İslam'ın yabancı bir din olduğu ve Müslümanların bir göçmen olduğu tabusunu yıkmak amacıyla ABD'nin kuruluş tarihinden bu yana uzun ve zengin geçmişi olan ve Kuzey Afrika'dan köle ticareti için Amerika'ya getirilen Afro-Amerikalı Müslümanlar örnek gösterilmiştir (Diouf, 1998).

Irksal ve etnik temelli farklılıkları birleştirmenin yanı sıra, Amerika'daki Müslümanlar, cinsiyet uyumu (gender harmony) iyiliği emretmek adına kadın erkek ortak çalışma yapmaları ile irtibatlı İslami öğretileri özgürce yaşama hususunda güçlük yaşamaktalar. Geçen süre zarfında Müslüman toplumu, liderlik rolündeki Müslüman kadınların olumlu katkılarını kabul etme yönünde değişmiştir. Geçtiğimiz 10 yıl içerisinde, Müslüman Öğrenciler Birliği ve Kuzey Amerika İslam Topluluğu gibi geniş çaplı İslami kuruluşlar liderlik rolü için kadınları seçmiştir. New York şehrindeki Müslüman kadınların insan hakları organizasyonu, Müslüman kadınların ve diğer inanç geleneklerinden kadınların katkılarını senelik olarak düzenlenen Dr. Betty Shabazz ödülleri aracılığıyla takdir etmektedir (www.womeninislam.org). Sonraki program Malcolm X (Al Hajj Malik Al Shabazz)'in eşi olan Dr. Betty Shabazz gibi Afro-Amerikalı Müslüman kadınların katkıları hakkında, Müslümanları ve geniş çapta kamuoyunu bilgilendirmektedir.

Beşinci ve son strateji, anlayış inşası ve toplumdaki problemlere İslam değerleri ile cevap sunma şeklinde inançlar arası ortaklıkla daha da ileri gitmek eğilimindedir. Örneğin, Los Angeles, California'da 1996 yılında Müslümanlar tarafından ödeme zorunluğu gözetilmeksizin sağlık sorunlarını gidermek amacıyla kurulan UMMA sağlık kliniği, %51 oranında yetişkin nüfusa ve sağlık sigortasından yoksun %46 oranındaki çocuk nüfusuna hizmet sunmaktadır. (www.ummaclinic.org). Amerika'daki kongre bölgesi olarak en fakir bölgede kurulan Müslüman Kadınlar Enstitüsü, en az 3000 dar gelirli insana her ay olmak üzere sağlık ve herhangi bir bedel talep etmeksizin gıda

konusunda hizmette bulunmaktadır.(www.mwird.org). Ekonomi yeniden canlanmakla uğraşırken ve işsizlik oranı artarken, çok sayıda insan yerel gıda merkezlerinden dağıtılan yiyecekler için sırada beklemekte ve kilerler düzenli bir şekilde artmaktadır. Bu arada Müslüman Kadınlar Enstitüsü ve Açlığa Karşı Müslümanlar kritik bir ihtiyacı gidermektedir. Müslümanlar ayrıca Yeşil Müslümanlar gibi çevreci organizasyonlar da kurmaktadır. Yeşil Din (Green Deen), İslam gezegeni koruma hakkında ne vaz' ettiğine dair İslami öğretileri vurgulamakta ve çevre güvenliğine yönelik çalışmalarda bulunmuş olan Amerikalı Müslümanlara örnekler sunmaktadır. UMMA, MWI ve Yeşil Din gibi girişimler İslam'ın topluma olumlu yönde katkılar yapabildiğini ve bununla ötesinde İslam'ın savunulması noktasında Amerika bağlamı içerisinde Müslümanların etkin bir şekilde yer edinmesini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Sonuç

Amerikalı Müslümanların ruhsal ve fiziksel ihtiyaçları, sosyal dokuya olumlu katkıları, adil bir davranışa yönelik amaçlar ve politik bir temsilciye ihtiyaç son tahlilde ABD'ne özgü yeni bir Müslüman kimliği oluşmasında katkıda bulunmuştur.¹¹⁴Bu kimlik Müslüman Hip-Hop, stand-up gösterileri, kültürler arası evlilikler gibi sanatsal ve kültürel vurguları içermektedir. Bu kimlik, çağdaş Amerikalı ve Müslüman değerlerini birleştirmede ve nihayetinde ABD'nde bir yabancı olarak değil kendini yuvasında hissederek dinamik ve enerji dolu bir kimlik oluşturmak için, İslam'ın ve Müslümanların derin ve zengin tarihini vurgulamaktadır.

Amerika'daki Müslümanlar yukarıda bahsedilen anahtar stratejileri kullanarak geniş halk kitlelerini İslam hakkında eğitime zorluklarını kabul etmek-

114 U. F. Abd Allah, "Islam and the Cultural Imperative." A Nawawi Foundation Paper, 2004, <http://www.nawawi.org/downloads/article3.pdf>.

tedirler. Bu stratejilerin etkilerini kişisel ya da toptan belgeleyen sistematik araştırmalar olmamasına rağmen, bu kuruluşlar 11 Eylül sonrası medeniyetler çatışması söylemlerine yakalanan Amerika için gereklidir. Hakikatte, köprü-inşa işi milletleri, dinleri ve grupları işgalci ve kurban olarak kalıplaştıran kutuplaşmış söylemlerden kurtulmanın en iyi yoludur. Buna ek olarak, bu aktiviteler İslam ve Müslümanların Birleşik Devletlerdeki görünümünü arttırarak, İslam medeniyetinin Amerika'nın dışında bir yerde olduğu fikrini sorgulamaktadır. Küresel kuruluşlar ve inançlar arası diyalogun yanı sıra, Amerika'da yaşayan Müslüman nüfusunun küresel olarak İslam'ın kardeşlik değerlerini ve insan şerefini vurgulamadaki gayretleri medeniyeler çatışmasını adil bir diyaloga çevirmede muazzam katkılarda bulunabilir.

Referanslar

Abd Allah, U. F. (2004). "İslam and the Cultural Imperative." A Nawawi Foundation Paper.

<http://www.nawawi.org/downloads/article3.pdf>

CAIR (2009). The Status of Muslim Civil Rights in the United States: Seeking Full Inclusion.

<http://www.cair.com/Portals/0/pdf/CAIR-2009-Civil-Rights-Report.pdf>

DOJ (2010). "Justice Department Files Religious Discrimination Lawsuit Against Berkeley

School District in Illinois." Office of Public Affairs Press Release,

<http://www.justice.gov/opa/pr/2010/December/10-crt-1432.html>

Diouf, S. A. (1998). Servants of Allah: African Muslims Enslaved in the Americas. New York:

New York University Press.

Elias, Marilyn (2006). "USA's Muslims Under a Cloud." *USA Today*, 2006 (August 10)

http://www.usatoday.com/news/nation/2006-08-09-muslim-american-cover_x.htm

Huntington, S. P., "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 1993, 72 (3, Summer), 22-49.

Klienfield, N.R. (2010). Rider Asks if Cabby Is Muslim, Then Stabs Him. *New York Times*,

August 25. http://www.nytimes.com/2010/08/26/nyregion/26cabby.html?_r=1

Leinwand, D. (2010). More States Enter Debate on Sharia Law. *USA Today*.

<http://pewforum.org/Religion-News/USA-Today-More-states-enter-debate-on-sharia-law.aspx>

Musaji, S. (2007). "Muslim Voices Against Extremism and Terrorism."

http://www.theamericanmuslim.org/tam.php/features/articles/muslim_voices_against_extremism_and_terrorism_2/

Pew Research Center (2010). Growing Number of Americans Say Obama is a Muslim.

Religion, Politics and the President <http://pewforum.org/Politics-and-Elections/Growing-Number-of-Americans-Say-Obama-is-a-Muslim.aspx>

Pew Research Center (2007). Muslim Americans: Middle Class and Mostly Mainstream.

<http://pewresearch.org/assets/pdf/muslim-americans.pdf>

Pew Forum on Religion in Public Life (2010). Controversies Over Mosques and Islamic Centers

Across the United States. <http://features.pewforum.org/muslim/assets/mosque-map-all-text-10-5.pdf>.

Runnymede Trust, cited in “Islamophobia,” Wikipedia entry,

<http://en.wikipedia.org/wiki/Islamophobia>.

Saad, L. (2006). Anti Muslim Sentiments Fairly Commonplace: Four in Ten Americans Admit

Feeling Prejudice Against Muslims. *Gallup Poll News Service*.

<http://media.gallup.com/WorldPoll/PDF/AntiMuslimSentiment81006.pdf>

Said, E.W. (1978). *Orientalism*. New York: Random House.

Sheehan, J. (2001) *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People*. New York: Olive Branch

Press.

Stockholm (2001). Declaration of the Stockholm International Forum: Combating Intolerance,

held in January, 2001,

<http://www.manskligarattigheter.gov.se/stockholmforum/2001/page1372.html>

Swain, V. and Sayeed, S. (2006). “Leadership and Practice to Reconcile Challenges in a Post-

September 11 World.” Paper written for 2006 Annual Meeting of the Human Dignity and Humiliation Studies Group; available online

<http://www.humiliationstudies.org/documents/SwainSayeedLeadershipChallengesNY06meeting.pdf>

United Nations (2004). Confronting Islamophobia: Education for Tolerance and

Understanding,” accompanying press recording Secretary General Kofi Annan’s

statements on increasing tolerance. <http://www.un.org/News/Press/docs/2004/sgsm9637.doc.htm>

Medeniyetin Estetik Tezahürleri

Prof. Dr. Turan KOÇ¹¹⁵

Bir toplumun, bir medeniyetin varlığı, hayatı ve dolayısıyla kendini algılayış biçimi onun ortaya koyduğu sanat eserlerinde daha açık, daha doğrudan bir ifade imkânına kavuşur. Kendi medeniyetimiz açısından bakıldığında, onun hakikat anlayışının ve bununla sıkı bağlantısı bulunan estetik duyarlılığının çeşitli dil ve biçimlerde dışavurumu olarak sanat bu konuda çok büyük imkânlar sunar. Aslında, bu “dışavurum” ve bir açıdan bakıldığında “sanat” olarak adlandırdığımız olgu, özünde medeniyetin kendini gerçekleştirme tarzından başka bir şey değildir. Bugün birer sanat eseri olarak görülen ve genellikle o açıdan inceleme konusu olan söz gelimi cami, çeşme, hüsnühat ve şiir gibi medeniyetimizin duysal düzeyde tezahür etmiş varlıkları, bizi derinlerden kuşatan hakikat algısının bölge ve dönemin sağladığı imkânlar üzerinden ortaya konmuş görünümleridir. Yaslandıkları hakikat anlayışının temsil edici örnekleri olarak bu eserler iyi okunduğunda karşımıza belli bir hayat tarzı ve hayat anlayışı çıkar. Kısaca, bu eserler, ideal bilinen bir hayatın, mükemmele yönelmiş bir hayatın bütün incelikleriyle, bütün derinlikleriyle daha kolay ve anlamlı bir şekilde yaşanması için oradadırlar. Hangi dil ve düzeyde, hangi biçim ya da formda tezahür etmiş olursa olsun bu eserler, tek tek ve hep birlikte ortak varoluş bilincinin tarih içindeki somutlaşmış şekli olarak ortaya çıkmışlardır. En kestirme ifadesiyle bunlar, hakikat idrakinin tarih ve zaman içindeki burçlarıdır.

Burada ‘hayat tarzı’na yapılan vurgu, bu eserlerin yaslandığı dünya görüşüne, varlık tasavvuruna ve onların o şekilde ortaya çıkışını yöneten bütüncül bakış açısının önem ve önceliğine yapılmış bir vurgudan başka bir şey değildir. Başka bir söyleyişle, bu eserlerin sergilediği uyum, birlik ve bütünlük, onların

ortaya çıkış süreçlerinde iş başında olan estetik duyarlılığın yaslandığı birlik ilkesinin bir sonucudur. Bunlar, görsel ve işitsel gibi, her biri kendi tür, dil, üslup ve düzeyinde, ideal bilinen ve ‘sanatçının’ kendisini ayarladığı ve sürekli gözettiği hakikat anlayışının duyuusal düzeydeki tezahürleridir.

Gerçekten, ister mimarî eserler gibi mekânla ilgili olsun, ister hüsnühat, tezhip, tilâvet ve genel olarak musikî gibi görsel ve işitsel alanda olsun, medeniyetimize mensup bir iradenin ortaya koyduğu temsil edici özellikteki eserler, ideal ile realitenin muazzam bir denge içinde buluşmasının eşsiz örnekleri olarak tezahür ederler. İslamî estetik duyarlılığın sürekli gözettiği Tevhit ilkesinin bir sonucu olarak, burada sanat eserinin, teşbihî olanın, yani gerçeklikler dünyasından devşirilenin tenzihî alana açıldığı bir dile dönüştüğüne tanık oluruz. Çokluk içinde birlik, birlik içinde çokluk algısı, bu eserlerde âdetâ somut bir dile dönüşür. Burada sanatçının iradesi, Allah’ın yaratmasına duyarlı ve daha ileride ona ayarlı olarak sürekli yeniyi ve mükemmeli bulmaya yönelir. Onun özgürlüğünü denediği yer de burasıdır. O, bireysel varoluş tecrübesinin ortak var bulunuş tecrübe ve idrakiyle buluştuğu bir yükümlülük ve sorumluluk anlayışına yaslanan bir çizgide yürüdüğünden, mükemmellik arzusu ve özlemi de güzel ile iyi olanın buluştuğu bir tamlık ve oluşa işaret eder. Burada önemli olan Allah’ın yaratmasına sonuna kadar duyarlı olmaktır. İslamî estetik duyarlılığın mükemmellik vurgusu her şeyden önce, bu anlayıştan kaynaklanmaktadır. Değil mi ki bu anlayışa göre, *vücûd mahza hayır*’dır, yani varlık iyiliğin ta kendisidir.

Aslında medeniyetin, yani medeniyetimizin ‘estetik tezahürleri’ olarak gördüğümüz olgu, biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, vahyin bildirdiği hakikatin tarih ve zaman üzerinden idrak edilmesinin, algılanış tarzının bir açılımı, realite ile buluşan bir yorumudur. Bu yorumun en başta gözettiği ilke de Tevhit ilkesidir. Bu ilke, bir Müslümanın bütün hayatı boyunca ve tüm iş ve ilişkilerinde olduğu gibi, dönem ve bölge istisnası olmaksızın, tarihte istisnasız bütün Müslüman toplumların hayatında da sonuna kadar gözetilen bir ilke olmuştur. Doğruluk

telakkimiz, davranış tarzımız ve estetik duyarlılığımız hep bu tevhit inancının yönettiği bir bütünlük içinde gelişmiştir. O bakımdan, medeniyetimizin, İslam sanatı olarak adlandırdığımız gerçekleşiş tarzı, bütün tezahür şekil ve alanlarında İslâm'ın varlık ve hayatı algılayış ve anlamlandırış biçimini yansıtır. Başka bir ifadeyle İslâm sanat eserleri onları ortaya koyanların inanç ve hayat tarzlarının en somut göstergesidir.

Bu sanat İspanya'dan Endonezya'ya, Orta Asya'dan Büyük Sahrâ'nın içlerine kadar birbirinden çok uzak ülkeleri birleştiren bir kültür ve medeniyetin ifadesidir. Başta mimari eserler olmak üzere hat, mûsiki ve tezhipten giyim kuşamla ilgili olanlarına kadar bütün sanat eserleri vahiy hakikatine ayarlı bir geleneğin inanç ve hassasiyetini, sosyal ve ekonomik yapısını, politik motivasyonunu ve görsel duyarlılığını dışa vurur. İslâm sanatı, İslâm'ın hakikat anlayışı ve dünya görüşünün biçimler alanındaki bir açılımıdır. Bu eserlerde dönem, bölge ve mizaç farklılıklarından kaynaklanan belli bazı nüanslar görülsede, bunların gerek mânevî amaçlarındaki birlik gerekse sergiledikleri estetik zevk ve anlayıştaki tutarlılık İslâm'ın güç ve soluğunun açık bir göstergesidir. Kelâmî konulardan ticarî hayata, savaştan özel zevk ve beğenilere kadar İslâm'ın hayat ve varoluşla ilgili kendine has duyuş, duruş, sezış, kavrayış ve yorumu bu eserlerde çok canlı bir estetik ifadeye kavuşur.¹¹⁶Bu sanat anlayışında estetik zevk ahlâkî değerden bağımsız olmadığı gibi, sanatla onun fonksiyonel yönü olan zanaat da birbirinden ayrı düşünülmez ve bunlar sonunda hikmetle birleşir.

Zaten İslam sanatı dediğimiz olgu, İslam'ın insan, âlem ve hayat telakkisinin belli bir dil ve üsluptaki ifade tarzıdır. Başka bir ifadeyle, İslam sanatı, İslam inanç ve ilkeleri üstünde yükselen bir medeniyetin ifadesidir. Medeniyetin, bir topluma düşünce, duygu, edebiyat, sanat, fen bilimleri, teknik ve ahlak gibi maddî ve manevî alanlarda aynı istikameti, aynı hızı ve aynı duyarlılığı

116 Turan Koç, "Sanat", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 36, İstanbul, 2009, s. 90.

veren bir dünya şeklindeki tanımı bu bağlamda oldukça isabetli bir yaklaşımı dile getirmektedir. Kısaca, medeniyet, Sezai Karakoç'un ifadesiyle, "hayatımızın her safhasında duygularımız, düşüncelerimiz ve davranışlarımızla karşılaştığımız bütüncül bir olaydır. Yani, her an, her hareketimiz medeniyetle ölçülür, medeniyetle tartılır, medeniyetle değerlendirilir. Düşüncelerimiz, duygularımız, eserlerimiz, hayatımız, hayat tarzımız, ahlakımız hepsi medeniyet tarzımıza dâhildir".¹¹⁷ Buna göre, ruhî ve maddî alandaki eylem, etkinlik ve eserlerimizin tümü olarak görülen medeniyet algısı ya da anlayışında onun 'estetik tezahürlerine' yapılan vurgu, konunun bakış açımıza göre belirlenmiş bir boyutunun önem ve önceliğine dikkat çekmekten ileriye gitmez. Nihayet, iş ve ilişkilerimizle gerçekleştirdiğimiz her şey, bizi içten ve dıştan kuşatan hakikat algısının hayata geçirilmesinden başka bir şey değildir. Medeniyet salt zihnî bir kavrayışı ya da maddî ve ruhî gibi belli bir alandaki ilerleme, atılım ya da çiçeklenişi değil, topyekun bir oluşu dile getirir. Bu bakımdan, medeniyet fert ve toplum hayatındaki bütün süreçlerle ilgili bir gerçekleşiş tarzını ifade eder. Gene Sezai Karakoç'un ifadesiyle;

*Medeniyet, insanoğlunun, asıl amacını gerçekleştirmesi çalışmalarından, ona varma arayışlarından, onu bulmuşsa kaybetmeme çabasından, onu süsleyip püslemesinden, o yöndeki duygularını ve düşüncelerini ifade etme isteğinden doğan, kaynaklanan ve beslenen niyet ve faaliyetlerinin, teori ve pratiğinin, tasarımı ve eserlerinin, reel ve potansiyel güçlerinin tümü*¹¹⁸ anlamına gelir. Kısaca, medeniyet, hakikat anlayışına ayarlı, anlamlı bir hayat tarzının yakalanması ve sürdürülmesi çabalarının bütünüdür. Burada önemli olan, Tanrı'nın istediği nitelikte bir insan olmaktır. Medeniyet, böyle bir amacı gerçekleştirme, buna süreklilik kazandırma, nihayet bu çabaları kurumlaştırarak kalıcı kılınması faaliyetlerinin toplamıdır.

117 Sezai Karakoç, Çıkış Yolu II, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2003, s. 134.

118 Sezai Karakoç, Düşünceler I: Kavramlar, 3. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005, 9.

Medeniyetin estetik birer tezahürü olarak her türlü sanat eseri, bu bağlamda, sözünü etmeye çalıştığımız hakikat algısı, varlık tasavvuru ve hayat anlayışının doğrudan bir dışavurumu olarak çıkar karşımıza. Biz bu eserlerde o medeniyetin, o kültürün değer telakkisini, tarih bilincini, insana ve dünyaya bakışını ve bütün bunlarla birlikte kendini nasıl gördüğünü en ince boyutlarıyla yakalama imkânını elde ederiz. Geleneksel sanatlarımızda bu durumu açık bir biçimde görmek mümkündür. Zira bu eserlerin dili, her şeyden önce, bağlı olduğumuz hakikat anlayışına yaslanan bir birlik sergiler. Bir milletin hayat tarzı, dünya görüşü, düşünme biçimi ve sanat algısı ya da anlayışı ait oldukları medeniyetin ruhunu paylaştığı için, sonunda bu bir kimlik algısı şeklinde gerçekleşir. Öyle ki, sözcelimi, estetik duyarlılıkta veya tarih bilincinde meydana gelebilecek şu veya bu şekildeki bir kayma bu kimliğe yönelmiş bir tehdit olarak algılanır. Bu bakımdan, bir medeniyetten çıkıp başka bir medeniyete girme imkânsız görünmemekle birlikte, böyle bir şey sözkonusu olsa bile, bu, kimliğin inkarıyla aynı kapıya çıkar. ‘Medeniyetler çatışması’ndan söz eden anlayışın, bu bağlamda, önemli bir gerçeği vurguladığını ifade etmek durumundayız.

Medeniyetimizin estetik tezahürü olarak sanat eserleri İslam’ın dünya görüşü ve hayat anlayışı ile içten ve kendiliğinden bütünleştiği ölçüde, değerleri gerek doğrudan, gerekse dolaylı bir şekilde dışa vururken şu veya bu şekilde manevî bir havayı paylaşırlar. Bu durum, onların ‘temâşâcı’ diyebileceğimiz bir bakış açısına yaslanmalarının âdeta doğal bir sonucudur. Daha açık bir ifadeyle, bu eserlerin dil ve üslubunun bir şekilde fizik ötesine işaret eden ya da imada bulunan içerim ve uzantıları vardır. Zaten bu eserler sırf sanat olsun diye, salt estetik kaygılardan yola çıkılarak ortaya konmuş, son ucu bireyin kendi algı ve anlamlandırışının psikolojik uzantılarında biten tasarımlar da değildir. Estetik unsur, bu eserlerde mükemmele ulaşma çabasının olmazsa olmaz bir boyutu olarak ortaya çıkar. Nitekim, dinimizin *iman* ve *İslam*’la birlikte üçüncü boyutunu oluşturan *ihsan* ‘güzel olanı yapmak’ anlamına gelir. Günlük iş ve ilişkilerimizle ilgili en küçük bir ayrıntıdan, sanat eseri olarak değerlendirdi-

ğimiz görkemli yapı ve tasarımlara varıncaya değin, her şey bu ‘güzel olanı yapmaya’ dâhildir. O bakımdan, medeniyetimizin her biri kendi dil ve üslubu içinde birer tezahürü olan sanat eserlerini, özellikle de belli bir modern estetik kuram açısından yaklaşarak salt bir sanat eseri olarak görmek, her şeyden önce, onları eksik değerlendirmek anlamına gelir. Doğrusu, o eserleri hakkını vererek okumak ve estetik mükemmelliklerini gereği gibi takdir edebilmek için, önce onların yaslandığı hakikat anlayışını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. İslam sanatının, özellikle ‘kutlu sanat’ olarak adlandırabileceğimiz hüsnühat ve tezhip gibi görsel tezahürlerinde, ideal olanın temsilinde işbaşında olan teemmül ve tefekkürün nasıl somutlaştığını gereği gibi kavrayabilmek için, bu sanatın yaslandığı hakikat anlayışını mutlaka göz önünde bulundurmamak durumundayız. İşte bu hakikate yaslandığı içindir ki bu sanat, hele hele bugün bildiğimiz anlamda ille de resimlerden oluşmak zorunda değildir. Titus Burckhardt’tan yaptığımız şu alıntı konuya yeterince açıklık kazandıracak niteliktedir:

Kutlu sanat, kelimenin en geniş anlamıyla, ille de resimlerden olmak zorunda değildir; o, bir temâşâ ya da teemmül durumunun son derece sessiz, âdeta bir dışavurumundan başka bir şey olmayabilir ve bu durumda –veya bu bakımdan– hiçbir fikir yansıtmaz; fakat insanı kuşatan şeyleri, cazibe merkezleri gayb olan bir denge içinde dağıtarak niteliksel olarak dönüştürür. İslam sanatının mahiyetinin böyle olduğu kolayca doğrulanabilir. Onun nesnesi, her şeyden önce, insanın çevresidir –mimarinin başat rolü buna örnektir– ve onun niteliği özü itibarıyla temâşâcıdır. Anikonizm bu nitelikten bir eksiltme yapmaz; tam tersine; çünkü o, insanı, zihnini kendi dışında bir şeye ayarlamaya veya ruhunu ‘bireyselleştirici’ bir forma yöneltmeye davet eden her şeyin önüne geçmek suretiyle bir boşluk yaratır. Bu bakımdan, İslamî sanatın işlevi el değmemiş tabiatın, özellikle de temâşâ için aynı şekilde uygun olan fonksiyonunu andırır.¹¹⁹

119 Titus Burckhardt, İslam Sanatı, çev: Turan Koç, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, 35.

İslam sanat eserlerinde *iç* ile *dış*, veya bir başka açıdan *mânâ* ile *sûret* öylesine birbirinin içinde, birbiriyle bütünleşmiş durumdadır ki onların bir eser olmasını sağlayan şey işte bu bütünlük olgusudur. Sözelimi mimaride birtakım unsurların ustaca bir araya getirilerek bir yapı oluşturulması onun bir sanat eseri olması için yeterli değildir. *Esere* ulaşmak için *yapının* aşılması gerekmektedir.¹²⁰ Burada önemli olan gönüle ulaşmaktır. Bir örnek vermek gerekirse, *lisan*'a göre önemli ve öncelikli olan, hatta bir yönüyle zamanüstü olan *kelâm*'dır. *Lisan*, yani dil kelama, yani gönüle ulaşmak için en iyi yollardan biridir. Ama bunları birbirinden ayırmak da neredeyse mümkün değildir. Tıpkı bunun gibi, bir sanat eseri de bireysel olduğu kadar ortak da olan varoluş bilincinin en doğrudan, en derinden hissedildiği yer olan gönüle ulaştığında ancak gerçek bir eser olma statüsünü kazanır. Medeniyetimizin hüsnuhat, tezhip, mimari, şiir, na't gibi temsil edici örneklerinde karşılaştığımız durum budur. O yüzden seviyoruz biz bu eserleri ve onları kimliğimizin bir parçası biliyoruz.

Doğrusu, çevrenin ya da şartların birtakım yeni imkânlar sunması veya bunların salt pratik amaçlarımız açısından ve o doğrultuda düzenlenmesi meseleyi çözmez. Önemli olan, Sezai Karakoç'un "medeniyet kaderine açılma" dediği bir oluş ve eriş konumuna ya da düzeyine yükselmedir. Burada, "ruhumuzla, aklımızla ve kalbimizle ilgili bir gerçekleşiş, bir tarihî oluş ve değişim" söz konusudur.¹²¹ Dolayısıyla, salt çevrenin değişmesi veya birtakım şeylerin kolaylaştırılması uygulamada bize belli bazı yararlar sağlasa da, bunlar ideal ile buluşturulmadığında fazla bir şey ifade etmeyecektir. Medeniyet denen bütünde güzellik, iyilik ve doğruluk ilke ya da ideallerinin onun hakikatinden beslenen bir gerçekleşişleri vardır. Kısaca, medeniyet bu ideallerin bir toplumda verili, hazır bir şekilde bulunması değildir. Medeniyet, bir toplumun güzellik, iyilik ve doğruluk inanç ve idealini gerçekleştirme yolundaki her türlü çaba ve

120 Yalçın Koç, " 'Anadolu Mayası' Üstüne Bir Konuşma", *Anadoluyu Mayalayanlar* (Ed. M. Mut- S. Yalsızuçanlar), İstanbul: H Yayınları, 2010, 385.

121 Sezai Karakoç, *İnsanlığın Dirilişi*, 6. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005, 10.

tasarımlarının düşünce, davranış ve sanat boyutunda somutlaşması gerçeğidir. Bu yüzden de yeni yorum ve atılımlarla kalıcılık içinde bir değişimi, mükemmeli yakalama yolundaki tüm atılım ve açılımların toplamını dile getirir. Kısaca, medeniyet belli bir inanca sahip olmaktan çok daha fazla şeyleri ifade eder. Başka bir ifadeyle, medeniyet inanç ya da idea'nın çağ içindeki yaşama şartıdır. Bir inanç, bir düşünce veya en ince ayrıntılarıyla bir dünya görüşünün tarih içindeki uzun yolculuğudur.

Bu durumu, kendi medeniyetimiz açısından, *din* ile *diyanet* kavramları arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak daha açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür. *Din* ile *diyanet* kelimelerinin nesnel karşılığı olarak gösterebileceğimiz olgu, yukarıda işaret ettiğimiz, dil ile kelam arasındaki ilişkiyi andıran bir durum sergiler. Her şeyden önce, diyanet, dinin, bizim irade ve seçimimizle ilgili bir boyutuna tekabül eder. Daha açık bir ifade ile, bizim seçimimiz işe karışmaksızın, veya diyanet tahakkuk etmeksizin, dinin, ne kadar hak ya da gerçek olursa olsun, herhangi bir etkide bulunması sözkonusu değildir. İrade ve seçim dinin bir parçası ya da bileşeni değil, onun etki ve gerçekleşişinin bir şartıdır.¹²² İrade, her şeyden önce, sözlüklerdeki karşılığı ile, 'boyun eğmek,' 'itaat etmek,' 'bir izi sürmek' ve 'bir şeye içten bağlanmak' gibi anlamlara gelen diyanet olgusunun bir bileşeni ya da rüknüdür. Buna göre; din, şariat ve hidayet Allah'tan; seçim, talep ve iradeye bağlı bir oluş ya da gerçekleşiş biçimi olan diyanet ise bizdendir.¹²³ Kısaca, diyanet, kapsamlı bir yaşama politikası anlamında siyasete tekabül eden bir anlam genişliğine sahiptir. Bu bağlamda, bir izi sürmenin veya belli bir istikamet tutturmanın ilk şartı olan hidayet iki uçlu, ya da iki farklı boyutu bulunan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki uçtan ilki önem ve önceliği ile hakikate ilişkin bilgi, kavrayış ve idrake yaslanan topyekun bir irşada tekabül ederken, diğeri bu idrakin pratik hayattaki veya daha

122 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, cilt 1, İstanbul: Ensar Neşriyat ve Dağıtım, s. 89.

123 Aynı eser, s. 143.

genel olarak tarih içindeki başarıları diyebileceğimiz gerçekleşiş tarzına işaret eder. Bu gerçekleşişin nasıl olacağı, tarih ve toplum içinde ne gibi bir dil ve üslupla tezahür edeceğine ilişkin sorunun cevabı da bilgi ve kavrayışa tekabül eden irşadı idrakimizin derinliği ile, buna bağılı olarak icra ettiğimiz her türlü iş ve ilişkilerimizin toplamı olan diyanetimizdeki/siyasetimizdeki her an ve her lahza vaki olacak çiçeklenişte ortaya çıkacaktır.

Burada İslam medeniyetinin, aynı zamanda, sözcelimi modern Batı ‘sivilizasyonu’ nundan nerede ayrıldığıının da bir göstergesi durumunda olan, ‘adı üstünde’ diyebileceğimiz bir hususa ayrıca işaret etmekte de yarar vardır. Bilindiği gibi, ‘medeniyet’ kelimesinin, şehir anlamına gelen ‘medine’ kelimesinden geldiği şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Böylece, ‘medeniyet’ ile her şeyden önce ‘şehirleşme’ ve ‘şehirleşme’ olgusuna vurgu yapılmak istenmektedir. Böyle bir izah tarzı, bir yerde isabetli görünmekle birlikte, medeniyetimizin özünün nerede yattığını, dolayısıyla bir kavram olarak bile ona ayırt edici özelliğini veren şeyin ne olduğuna açıklık kazandırmakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü ‘medeniyet’ kelimesinin hangi kelimedenden geldiği konusu kadar, hatta bundan daha da önemli olan ‘medine’ kelimesinin etimolojik olarak hangi kelime ya da kökten türemiş olduğudur. Burada önemli olan ‘medeniyet’ kelimesinin toplumsal, siyasî, hukukî, teolojik ve bütün bunları da kuşatan dinî çağrışımlarını, ‘medine’ kelimesinin bu alanlardaki delalet ve çağrışımlarıyla buluşturmaktır. Konuya bu açıdan bakıldığında, doğrudan doğruya ‘medeniyet’ kelimesinin anlam ve çağrışımlarının ‘sivilizasyon’ un anlam ve çağrışımlarından hangi bakımlardan ayrıldığı, dolayısıyla bu kavramların zımnen delalet ettikleri dünya görüşü ve varlık tasavvurları konusunda da önemli bir ipucu yakalanmış olacaktır.

Gerçekten, bir kelime ya da kavramı, ilgili başka kavramlara göre daha canlı ve önemli kılan şey onun türevleriyle birlikte sahip olduğu anlam katları ve çağrışım gücüdür. Bu açıdan bakıldığında, ‘medeniyet’ kelimesinin, delalet

ettiği dünya görüşü, hakikat idraki ve varlık tasavvuru bakımından çok zengin bir anlam ve çağrışım gücüne sahip olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'da, 'dîn' kelimesiyle ilgili olarak verdiği açıklama ve yorumlar¹²⁴konuya yeterince açıklık kazandıracak niteliktedir. Onun 'dîn' ve ondan türemiş kelimelerle ilgili olarak verdiği çok sayıda örnek ve açıklamalar içinde birkaçı konumuzla doğrudan ilgilidir. Bunlar içinde, Allah'ın bir ismi olarak da bilinen 'Deyyân' ile bunun korelatı olarak gösterdiği 'medîn' ve 'medîne' kelimeleri arasında kurduğu ilişki son derece ilgi çekicidir. 'Deyyân' kelimesi, en geniş anlamıyla 'hüküm ve yönetimi elinde bulunduran' anlamına gelirken, 'medîn' kul ve köle, 'medîne' de 'Allah'a bağımlılık duygusu ve duyarlılığı içinde yaşayan toplum' (*el-ummetu'l-memlûke*) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 'medine' anlam bakımından bir şehirden çok, 'dini yaşayan bir toplum'a atıfta bulunmaktadır. Buna göre, Fârâbî'nin *el-Medînetu'l-Fâzıla*'sı da her şeyden önce, 'faziletli, erdemli bir toplum'a göndermede bulunmaktadır. İbn Manzûr'un, 'dîn' kelimesiyle ilgili olarak verdiği açıklamalar içinde, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin Ümmetin *deyyânı* olduklarına ve yine 37 Sâffât: 53 ile 56 Vâkıa: 86 âyetlerinde geçen 'medînîn' (ceza ve hesaba çekilenler) ve 'medînûn' (bağımlılar) kelimelerine yaptığı göndermelerin de özellikle belirtilmesi gerekmektedir. Kısaca, Medine, burada verilen anlamlara göre, 'dinin tezahür ettiği yer ve yaşadığı toplum' gibi anlamlara gelmektedir. Bu tezahür, yukarıda temas edildiği üzere, insanların diyaneti, yani dini hayatta görünür kılma azim ve iradeleri üzerinden gerçekleşecek bir husustur. Bunun, elden geldiği ölçüde mükemmel bir şekilde gerçekleşmesi de medeniyet olacaktır.

Medeniyetimizin tomurcuklanması ve çiçeklenmesinde bilgi ve irşat kutbu olarak işaret ettiğimiz kurucu unsur, her şeyden önce Kur'an-ı Kerim olmuştur. Medeniyetimizin estetik, ekonomik, askerî, siyasal ve diğer kurumsal alanlardaki tezahürleri bu irşada ilişkin derin idrakin yönettiği ve muhteva kadar dil ve üslubuyla da bu kaynaktan beslenen bir duygu, düşünce ve davranışın tarih

124 İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1. Baskı, Beyrut: Daru Sadr, 1990.

ve zaman içindeki sergilenmesidir. Düşünce, sanat, ahlak, siyaset, ekonomi vs. alanındaki her türlü başarının, kısaca, medeniyet olgusunun nihaî atf çerçevesini Kur'an'ın takdim ettiği hakikat anlayışı oluşturur. Ahmet Davutoğlu'nun, klasiklerin değeri ile ilgili olarak geliştirdiği yorum bu idrak ve irşat olgusunu oldukça özlü ve aydınlatıcı bir şekilde dile getirmektedir. “Dinî metinlerin kurucu klasik rolünün belki de en kapsamlı misalini,” diyor Davutoğlu,

Kur'an-ı Kerim'in İslam medeniyet birikiminin oluşumundaki etkisinde görmek mümkündür. Arapça'nın kelimelerinden kapsamlı bir dünya görüşünün kavramlarını ve bu kavramlara dayalı olarak da yeni bir varlık idrakinin anlam haritasını şekillendiren Kur'an-ı Kerim, ilahî mahiyetinin dışında, idrak kurucu bir klasik olarak tarihi seyri belirleyici bir etki yapmıştır.. Bu etki muhteva kadar üslup için de geçerlidir.¹²⁵

Hakikat idrakinin tarih ve toplum içinde tezahür edişinde ve ediş şeklinde iş başında olan iradenin hangi niyet ve boyutlarda bir içtenlik ve kavrayışla iş tuttuğunu son derece veciz bir şekilde dile getirdiği için, M. H. Yazır'ın şu özlü yorumunu, dili bugün biraz ağır kaçmakla birlikte, buraya olduğu gibi alıyorum:

Bu din ile tedeyyünün, diyanetin mebdei evvela Allah Teâlâ'yı tanımak ve O'na İyyâke na'budu ve iyyâke neste'in diye kemâl-i tevhid ile ahd ü misâk ve ondan sonra da kemâl-i sebât ve ihlas ile icabını icra için hukûk u vezâîfîn bütün hududunu bildiren ve üzerinde sühûlet ve selâmetle yürümek mümkün olan müstakim bir cadde-i şeriate hidayet, yani ilmen irşat ve amelen Tevfik talep eylemektir.¹²⁶

Açıkça görüleceği üzere, alıntıdaki son cümle meseleyi çok açık ve özlü bir şekilde ortaya koymaktadır. Önce işin ne olduğuna ilişkin derin bir kavrayış, hakikatin bütün içerim ve uzantılarını onun mahiyetine yaraşan boyutlarda

125 Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetler Arası Etkileşim ve Klasikler,” Medeniyet ve Klasik, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s. 22.

126 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, s. 143.

algılama ve anlamayı kendisine şiar edinmiş; akıl, hayal ve sezgi donanımlı bir bilgi birikimi, onu özümseme; arkasında da bu kavrayışın talep ettiği açılımları, bu özümseyişin ima ve işaret ettiği doğrultuda ve o duyarlılıkla elden geldiği ölçüde gerçekleştirme girişimi. Böyle bir çaba, hakikat idrakinin, dönem, bölge ve tarihî şartlar üzerinden ve belki de o bağlamda yapılmış yeni bir sentezinden, ideal ve ilkenin realite ile buluşmuş bir takdiminden başka bir şey olmayacaktır. Bu bakımdan, medeniyetin çiçeklenişi, ulaşılabilen her yerdeki gerçek değer ve zenginlikleri de kendi bünyesine katarak kendi ideali doğrultusunda hayatın zenginleştirilmesi ve derinleştirilmesi yolunda sürekli bir atılım içinde gerçekleşir. Bu durum, medeniyetin, bilim, sanat ve metafizik gibi tüm alanların iç içe geçtiği bir bütünlük içinde, kimliğinin bilincinde olarak, daha başka ve daha karmaşık boyutlarıyla ve daha üst bir düzeyde, çağın ilgi ve sorunlarını da gören bir bakış açısından tezahürü olarak sürekli bir yeniden gerçekleşişi anlamına gelir. Bu tür çabalar hakikat idrakinin kendini korumasının, varlığını güvence altına almasının temel şartıdır. Hakikat idrakinin bu *kendini* gözetmesi ve *kendi* olarak dışarıyı gözetlemesi olmaksızın medeniyetin çağ içinde kendini kanıtlanması mümkün değildir. Burada hakikat idrakinin konusu olarak vurgulanmaya çalışılan *öz*, yani medeniyetimizin *ben bilinci* 'nin beslendiği, onu oluşturan kaynak doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim ve onun takdim ettiği hakikattir. Daha açık bir ifadeyle, medeniyetimizin özünü, çekirdeğini, tohumunu *iman* ve *islam* oluşturur. Bu özün üçüncü boyutunu oluşturan *ihsan*, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, onun tarih ve zaman içindeki tezahürünü, gün yüzüne çıkmasını, kısaca bu özün algı ve anlayışımızla bütünleşen gerçekleşiş tarzını dile getirir. Sezai Karakoç'un şu yorumu konuyu yeterince açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

İslam medeniyeti, iman çekirdeğinin, gökleri kaplayacak dallanma ve budaklanmaya varmış ağacıdır. Kim bu ağacın karşısına tohumu çıkarırsa gülünç olur. Çünkü bu ağaç o tohumun serpilip gelişmiş halidir. Tohum ağacı doğurdu; ama ağaç bu tohumun hayat garantisidir. Binlerce tohum serpecek ve

*onun geleceğini sağlayacaktır. Tohum gelişmesin, ağaç olmasın demek o tohumu ölüme mahkûm etmek demektir.*¹²⁷

Doğrusu, *imanı* düşünce, tefekkür, derin bir idrak ve duygu boyutlarıyla topyekun bir teslimiyet içinde kavrayan bir *mümin*, bu durumu bireysel ve ortak varoluş bilinci ile ve böyle bir bilinç üzerinden kurumsal yapı ve gerçekleştirelere yön ve istikamet verecek bir kıvamda hayata aktardığında, dinin *ihsan* boyutunu da elinden geldiği ölçüde yerine getirmeye çalışan bir *muhsin*, yani güzel olanı en ince boyutlarıyla hayata geçirme yolunda olan biri olma konumuna yükselir. Kısaca ihsan, imanın, hayatın her alanında en ince ayrıntısına varıncaya kadar kendini göstermesi demektir. Dolayısıyla, hayatın belli bir alanındaki veya medeniyetin belli bir veche ya da boyutundaki bir ilerleyiş, bir düzelme, bir yenileniş tecezzi kabul etmez bir bütünün talep ettiği yenileniş ve oluşu asla karşılamaz. O bakımdan, edebiyat, sanat ya da mimari gibi belli bir alandaki atılım, düzelme ya da ilerleyiş, çok önemli olmakla birlikte, bizim kafamızın, kalbimizin, ruhumuzun katıldığı bir gerçekleşme olan medeniyet olgusunun hakkını vermekte yetersiz kalır. Medeniyet kavramının içinde mündemiç bulunan, her bakımdan kendine özgü olma, biricilik ve bağımsızlık tam bir bütün oluş içinde anlam kazanır. Bilindiği gibi, bağımsızlık sadece politik, ekonomik, estetik bir yaklaşımla açıklanacak bir olgu değildir. Hatta başlı başına imanın muhafazasına yönelik çabalar bile, bütün önem ve önceliğine rağmen, burada bir yerde yetersiz kalacaktır. Zira, bağımsızlık bir milletin kendi medeniyet değerlerine yaslanan bir gerçekleşiş tarzıyla, o değerlerin ilham ettiği yön ve doğrultuda davranışlarda bulunabilme güç ve yetisiyle açıklanabilecek bir olgudur. Bu bütünün herhangi bir boyutundaki şu veya bu şekildeki bir eksiltme bizim kimliğimizin dayanağı, gücü ve güvencesi durumunda olan bir hakikate yöneltilmiş tehdit, ondan yapılmış bir eksiltme anlamına gelir. Önemli olan, şimdiki, günümüzde karşılaştığımız sorunları Kur'an'ın getirdiği hakikat

127 Sezai Karakoç, Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi, 2. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1998, s. 72.

bilinci içinde ve medeniyet değerlerimiz, tarihsel birikimimiz üzerinden yeniden okuyarak yeni bir oluşu gerçekleştirmektedir.

Bugün, vurgulamaya çalıştığımız hakikat idrakiyle onun bir açılımı olması gereken fiilî oluşumlar, gerçekleştirimler ve kurumlar arasında çok ciddi bir epistemolojik kırılma sözkonusudur. Bu kırılma ya da kopuş bütün İslam dünyasında hemen hemen her alanda ve bağlamda kendini iyiden iyiye hissettiren bir tutulma, daha ileride bir bunalım olarak kendini göstermektedir. Konumuz açısından bakıldığında, bunun en yoğun ve açık bir biçimde yaşandığı alanlardan biri de genel olarak sanat ve edebiyat alanında olmaktadır. Genel olarak bakıldığında bu alanlarda ortaya konan eserlerin, belli bazı istisnalar dışında, Kur'an'ın hakikat anlayışının ilham ettiği estetik duyarlılıktan oldukça uzak, böyle bir idrakle bağdaştırılması pek mümkün olmayan bireysel yönelişlerin veya yabancı estetik kuramların yönettiği bir duyarlılığın dışavurumları olduğu görülmektedir. Salt bireysel duygulanımların dışavurumu durumunda olan bu tür ürünleri medeniyetimizin yaslandığı hakikat idrakiyle buluşturmak çoğu zaman mümkün olmadığı gibi, bunları o idrakin içinden süzölmüş eserlerle bağdaştırmak da mümkün değildir. Öte yandan, medeniyetimizin belli dönem ve bölgelerdeki tezahürünün somut göstergeleri olan belli bazı kavram, kalıp ya da formların belli birtakım ölçüler içinde, hatta o hakikat idrakine pek de aykırı düşmeyen bir duyarlılıkla istihdam edilmesi de durumu kurtarmaya yetmemektedir. Burada asıl önemli olan husus, medeniyetimizin estetik tezahürü olan o eserlerin o şekilde tezahür etmesinin arkasında yatan idrakle buluşmaktır, bu idrakin yönettiği itici gücü yakalamaktır. Bu durumu, İslam'ın hakikat idrakinin her bakımdan kendisine ait olarak geliştirdiği hüsnühat üzerinden açık bir şekilde ortaya koymak mümkündür. Doğrusu, bu sanatın bütün büyük atılımlarında, varlığın dilde, zihinde, ibarede ve dış dünyada kendini gerçekleştirişi ya da tezahürüne ilişkin bütüncül ve kapsayıcı bir idrak sözkonusu idi. Bu sanatta ihtişam sergileyen açılım ya da sentezlere ulaşan büyük hattatlar, her şeyden önce, kadîm olduğuna inandıkları Kelam'ın görsel bir tezahürü olan yazı ile ve o yazının dünyasında yetişiyorlardı.

Onların bu alanda ortaya koydukları eserler vahyin o saf ve yüce hakikatinin görkemini gözlere yaşatma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkıyordu. Bugün ülkemizde bu yazının dünyasında yetişme diye bir şey sözkonusu olmadığı gibi, yazı ve Kalam ile varlık arasındaki ilişkiyi sürekli göz önünde bulunduran idrak de büyük ölçüde zedelenmiş görünmektedir. İşte bu yüzdendir ki yazının salt görsel bir estetik nesne olarak değeri ile ilgili tartışmalar yapılabilmektedir. Yine bu yüzdendir ki bu alanda önemli birtakım çalışmalar yapılmakla birlikte, yeni terkip, sentez ya da açılımlar çok zor olmaktadır. Yazı ve alfabenin değişmediği İslam ülkelerindeki tıkanıklık ve tutukluğun sebebi de yine bu idrak tutukluğu ilgili gibi görünmektedir.

Bugün önemle ve öncelikle üzerinde durulması gereken husus, yüzyıllardır içinde yoğrulduğumuz medeniyetin hakikat idrakine yaslanan bir duyarlılığı yakalamaktır. Anlamlı, tutarlı ve tatmin edici bir açılım, durumu bütün olarak kavrayan bir idrakle mümkündür. Böyle bir duyarlılıkla işe koyulan sanatçı ve düşünürler ancak medeniyet adına kapsamlı bir senteze gidebilir. Böylece, toplumumuzun uzun Batılılaşma süreci içinde, küreselleşmenin ve postmodernistik akımların da etkisiyle ortaya çıkmış merkezi, yönü, kıblesi belirsiz duyarlılıkların yol açtığı gerilimin önüne geçilebilir. Ortalıkta görülen ve çoğu *kitsch* denebilecek türden sanat eserleri ya da büyük ölçüde Aydınlanma ruhunu yansıtmada anlamında *modern* çalışmalar ve hatta gününbirlik duyarlılıkların sergilenmesi olan giyim-kuşam örnekleri toplumun dinî ve tarihî duyarlılığına karşı doğrudan bir meydan okuma olmasa da onu aşındırıcı bir işleve sahip gibi görünmektedir. Realitenin, hakikat idrakinin esas aldığı ilke ve idealle bağdaşmayan bu nicel ve nitel boyutlardaki baskısı hassas ruhlarda muazzam bir gerilime yol açmaktadır. Niceliğin bu yaygın baskısı güzeli, mükemmeli, doğruyu ve iyiyi bulma konusunda âdeta bir perde gibi çalışmaktadır.

Bu ve benzeri olumsuzluklar karşısında, bunların neler olduğu bir bir ortaya konularak medeniyetimizi, bağlı olduğu ilkeye sadakatle ve tarihsel birikimle-

rimizden de yararlanarak yeniden yorumlamak durumundayız. Burada bir daha tekrar etmek gerekirse, medeniyetimizin düşünce, sanat, edebiyat, siyaset ve ahlak gibi çeşitli alanlarda ortaya koyduğu eser ve kurumlar diyanimizimiz, yani dinî duyarlılığımızın hayata geçiriliş tarzının o alandaki diliyle bir tezahüründen başka bir şey değildir. Burada temel ilke, medeniyetimizi, bir şekilde tezahürü olduğu inançtan ayrı düşünmemektir. Bu bağlamda, eski eserlerimizi korumaya yönelik çalışmalar son derece önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Hatta salt koruma çalışmaları, bir yerde onların “müzelik” eserlermiş gibi anlaşılmasına da yol açabilir. Önemli olan, medeniyetimizin tezahürü olan bu eski eser, yapı ve kurumların büyüklüklerine ve fonksiyonlarına eş değerde ve onlarla aynı ruhu paylaşan eserler ortaya koymaktır. Toplumsal, tarihî, siyasî, ekonomik vs. açılardan realitenin baskısı altında bir çeşit bunalım yaşayan irfanî duyarlılığımızı geleneksel eksen üzerinde yeniden taçlandırmak son derece önemli bir açılım olacaktır. Tarihsel bulunuşumuzu yeni bir kavrayış ve buluşla, hem düşüncenin, hem de sanat ve edebiyatın dilinden yeni bir tezahürünü gerçekleştirmek sadece bir medeniyetin varisleri olarak değil, doğrudan doğruya insan oluşumuzun da bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni oluş temelsiz, köksüz bir çıkış değil, fidanlığın en olgun dönemlerine kadar hep mükemmel olan bir ağaç gibi, mükemmellikten mükemmelliğe açılan, ilerleyen bir ağaç gibi canlı bir oluşturdur.

Buraya kadar söylemeye çalıştıklarımızı toparlayacak olursak, ilke, ideal ya da topyekun inancın çağımızda da kapsamlı bir açılım ve gelişme göstermesi için düşünce boyutunun zenginliğine, derinliğine ve kapsamlılığına ihtiyaç vardır. Medeniyetin estetik tezahürü salt sanat ve edebiyatla sınırlı kalan bir şey değil; birlikli, uyumlu, tutarlı bir bütün olarak gerçekleşecek bir olgudur. Bu, geçmişte böyle olmuştur; şimdi de böyle olacaktır. Daha önce söyleneni tekrar etmek hem öz, hem de biçim açısından yeterli değildir. Medeniyetin estetik tezahürü her bakımdan mükemmelliği talep eden, her bakımdan mükemmelliği öne alan bir çiçekleniş anlamına gelir. Bu yüzden, sadece olanın muhafazası, şüphesiz gerekli olmakla birlikte, asla yeterli değildir. Sezai Karakoç’un dediği

gibi, “medeniyet olgusunda, inancın, tıpkı suyun akışı gibi, taşması, kendini görünür kılması”¹²⁸ ve somutlaşması sözkonusudur. İslam coğrafyasının, başta İstanbul, Bağdat, Semerkant, Kahire, Isfahan gibi şehirleri olmak üzere, her yerinde şahit olduğumuz camiler, medreseler, sebiller, çeşmeler ve çeşitli alanlardaki kurumlar; *hayır*; *hasen* ve *hakikat* anlayışının gözle görülür hale geldiği şehirler bunun eşsiz güzellikteki örnekleridir.

Medeniyetimizin eski dinamizmini ve canlılığını yeniden kazanması için manevî yolda yeni bir duyarlılıkla donanmış; bilim, edebiyat ve sanat alanında yeni bir yoğuruş ve yoğruluşu gerçekleştirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, ahlaktan siyasete, kelamdan sanata varıncaya kadar her alanda ortaya konmuş göz alıcı nitelikteki tarihsel birikimlerimiz temsil edici değerler olarak önümüzde durmaktadır. Bunların yeni bir duyarlılıkla açılması, yeni ses, biçim ve çizgiler üzerinden görünür kılınması gerekmektedir. Kaldı ki, sanat ve edebiyat gibi düşünce de asla yoktan var olmaz. Bu alandaki özgünlük daha önce mevcut olan unsurların yeni, anlamlı, derin terkinde yatar. Nitekim, bir örnek vermek gerekirse, “İslam’ın kutlu (*sacred*) mimarisi de yeni sütun ve kemer formlarında değil, fakat İslamî ayin ve ibadete uygun yeni bir mekan türü yaratmada başarıya ulaşıldığı gün doğmuştur.”¹²⁹

Ama, maalesef, bugün bu mekan, ses ve görüntüyü yakalama ve yaratma konusunda ciddi birtakım sıkıntılarının olduğu bir gerçektir. Derin bir tarih bilincine ve medeniyetimizin üzerinde geliştiği hakikat anlayışına yaslanan duyarlılıktaki sarsıntı ve hatta kopukluk, hâlâ etkili olduğu için, bu fetret döneminde üretilen sanat eserlerinin çok büyük bir bölümü, özellikle bazı alanlarda, büyük medeniyetimizin dilini paylaşan eserler olmaktan son derece uzak görünmektedir. Bu eserlerin, burada ifade edilmeye çalışılan anlamda yerli olduklarını söylemek için büyük bir cür’et gerektiği gibi, keza bunların, başka

128 Sezai Karakoç, Çıkış Yolu II, s.93.

129 Titus Burckhardt, s. 23.

bir medeniyetin, sözgelimi Batı medeniyetinin derin dilini paylaştıklarını söylemek de, en azından birincisi kadar zordur. Bunlar, çoğunlukla, sanat alanından örnek verecek olursak, sanatçının çok büyük ölçüde kendi bireysel ve psikolojik yönelişlerinin anaforunda oluşmuş; atıfları da yine büyük ölçüde kendinde biten eserler olmaktan ileriye gidememektedir.

Bir sanatçının sanat ve estetik duyarlılığının başka bir dünya görüşünden beslenmesi bir medeniyet seçimiyle aynı kapıya çıkar. Onun ifade aracı olarak seçtiği dil ya da biçimin, bazı bakımlardan geleneksel form ya da anlatım şekilleriyle örtüşüyor olması bir yerde pek de önemli değildir; salt form ne sanatçıyı, ne de eserini öze yabancı olmaktan kurtarabilir. Batılılaşma süreci içinde gelişmiş edebiyat, mimari, müzik ve görsel sanatların çok büyük bir çoğunluğu böyle bir kopuşun göstergesi olan eserlerdir. Bunlarda, medeniyetimizin eksenini takip anlamında geleneksel, tarihsel ve evrensel estetik duyarlılığımızla örtüşen, dünya görüşümüzün sanatsal düzeyde bir açılımı sayılabilecek eserlere rastlamak, belli bazı soylu sanatçı ve düşünürleri saymazsak, çok güçtür.

Burada önemli olan, medeniyetimizin hakikat idrakini ve kendini gerçekleştiriş sürecinde işbaşında olan o *derin gramerini* yakalamaktır. Bu bakımdan, en yeni sözcüklerle, en yeni çizgilerle ve en yeni bir sesle medeniyetimizin kaynaklarına eğilmeyi, o kaynaklarda ve o kaynaklarla çağımızı algılamayı “bu anlayışla birlikte yeni bir yapı kurmayı, yeni bir sanat üretmeyi” başarmak durumundayız.¹³⁰ Ülkemizin geleceği, geçmişini algılayabilmesiyle, kendini yerli düşünce içinde oluşturmuş medeniyetine dayanarak konumlamasıyla güvence altına alınabilir. Bunun için de tarihî birikim üzerinden yeni yorumlar ve yeni açılımlar yapılması gerekmektedir. Burada, tarihin, yani tarihimizin gösterdiği yön son derece önemlidir. Kısaca, medeniyetimizin kendini yenileyerek devam etmesi için, onun varisi olan yazar, düşünür ve sanatçıların kültürel yabancılaşmadan kurtularak, medeniyetimizin hakikat idrakini dışa vuracak bir dili

yakalamaları gerekmektedir. Önemli olan, geleceğimizin geçmişimizin doğal bir açılımı olması, onun üstüne katlanarak gerçekleşecek bir sürece girmesidir. Bu da medeniyetin çağ içinde özgün, estetik, evrensel tezahürleriyle olacak bir iştir. Sezai Karakoç'un şu cümleleri meseleyi yeteri açık ve özlü bir şekilde ortaya koymaktadır:

Medeniyet olmaksızın, inançlar ve düşünceler askıda kalır, havada erir, kaybolur. Onları yaşatacak olan bilim, düşünce ve sanat eserleri, ideal hayatı ve tümüyle medeniyettir. Medeniyet yaşatan fondur düşünce ve inancı, düşünce ve inanca.¹³¹

---

131 Sezai Karakoç, Düşünceler I: Kavramlar, 3. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2005, s. 22.

KAYNAKLAR

Burckhardt, Titus (2005). *İslam Sanatı*, (Çev. Turan Koç), İstanbul, Klasik Yayınları.

Davutoğlu, Ahmet (2007). *Medeniyetler Arası Etkileşim ve Klasikler, Medeniyet ve Klasik*, İstanbul, Klasik Yayınları, 15-34.

İbn Manzûr, (1990), *Lisânu'l-Arab*, 1. baskı, Beyrut, Dâru Sadr.

Karakoç, Sezai (1998). *Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi I*, 2. baskı, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Karakoç, Sezai (2003). *Çıkış Yolu II*, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Karakoç, Sezai (2005). *Düşünceler I: Kavramlar*, 3. baskı, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Karakoç, Sezai (2005). *İnsanlığın Dirilişi*, 6. baskı, İstanbul, Diriliş Yayınları.

Koç, Turan (2009). “Sanat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 36, 90-93.

Koç, Yalçın (2010). “ ‘Anadolu Mayası’ Üstüne Bir Konuşma”, *Anadoluyu Mayalayanlar*, (Ed. M. Mut-S. Yalsızuçanlar), İstanbul, H Yayınları, 381-90.

Pakdil, Nuri (1983). *Biat III*, Ankara, Edebiyat Dergisi Yayınları.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, Cilt: I, İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım.

IV. BÖLÜM

MEDENİYETLERİN KÜRESELLEŞMESİ

Arap Ülkelerinde ve Afrika'da Atatürk: Türkiye Küresel Nüfuz için Yeni Bir Mücadeleye Girmeli mi?

Prof. Dr. Ali A. MAZRUI¹³²

Afrikalı entelektüeller ve medya yorumcuları yeni bir Afrika yarışı döneminin ortaya çıkıp çıkmadığına dair varsayımlarda bulunmaya başladılar. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın erken dönemlerindeki ilk yarış, Afrika'nın toprakları ve doğal kaynakları için Avrupalı güçler arasındaki bir mücadeleydi. Bu mücadele "Afrika'nın paylaşılması" diye bilinen, Afrika kıtasının Avrupalı kolonizatörler tarafından parçalara ayrılmasıyla sonuçlandı.

Bu yeni Afrika mücadelesinin emperyalist ya da kolonist bir biçimde olmasına gerek yoktur. Fakat yine de Afrika'nın doğal kaynakları ve daha geniş bir ekonomik ortaklık için dış güçlerin mücadelesi söz konusu. Ekonomik alanda bir dev olan Çin cumhuriyeti vatandaşlarının başarıları Pekin'in Afrika'ya yönelik politikasında önemli olmuştur. Çin'in ekonomisi, dünyada Birleşik devletlerden sonra ekonomik olarak ikinci büyük ülke olan Japonya'yı geride bırakmıştır. Fakat aynı zamanda Çin'in Afrika'nın doğal kaynakları için (Petrolde dâhil) mücadelesi önümüzdeki yıllarda hem Batı güçlerini hem de Japonya'yı geride bırakacak mı?

Bu yazı, Türkiye Cumhuriyeti'nin neden Afrika yarışına katılması gerektiğinin sebeplerini ortaya koymaktadır. Fakat bu amaç, Afrika'yı hunharca sömürmek için yöntemler bulmaktan ziyade, yeni ortaklıklar kurma yolları bulmak olmalıdır. Bizim sunduğumuz argüman, Afrika için verilen bu yeni mücadelenin Türkiye'nin Medeniyetler İttifakı Projesi'nin bir parçası ve uzantısı olabileceğidir.

---

132 Institute of Global Cultural Studies, Binghamton University, State University of New York. Çeviren: Halil İbrahim Alegöz, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Türkiye'nin Kaçan Fırsatı

Türkiye, Mısır ve İran Ortadoğu'daki en etkin üç Müslüman ülkedir. İsrail askeri bakımdan güçlü fakat Batı dünyasının ufak bir uzantısı ve bölgenin geri kalan diğer kesimlerinde dosttan çok düşmana sahip olan bir ülkedir.

Yakın Afrika tarihinin en ironik durumlarından biri de Türkiye'nin, İran ve Mısır'a nazaran bölgede etkin bir rol oynaması için yaptığı girişimlerin yetersiz kalmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu dönemi, Türk etkisinin Afrika'da en zirvede olduğu yıllardır. Osmanlılar Kuzey Afrika, Nil Nehri ve Afrika boynuzu boyunca etkindi.

İngiltere Sudan'a kondominyum¹³³ verdiği ve Hartum'u Anglo-Mısır Sudan'ın başkenti yaptığı dönemde bile, Mısır ile Osmanlı toprakları arasında gizli bir irtibat vardı.

Fakat Türkiye 1920'lerde ayrı bir bağımsız Türkiye Cumhuriyeti olduğu zaman kendisini bir zamanlar dünyada güçlü olduğu bölgelerden tecrit etti.

Mısır'da Mustafa Kemal Atatürk'ün en yakın örneği Cemal Abdül Nasır'dı. Abdül Nasır Atatürk'ün 1938'deki ölümünden yaklaşık 20 yıl sonra 1952-53 yılları arasında iktidara geldi.

Gerek Atatürk gerekse de Nasır sadece anavatanlarının hâkimiyetini korumak değil, aynı zamanda uluslararası politikada önemli oyuncular olmak için de oldukça istekliydi. Her iki lider yönetim, ekonomi ve kültür alanlarında önemli iç reformları uygulamaya koydular fakat Nasır'ın dünyanın geri kalan fakir ülkelerinde Mısır liderliği gibi bir vizyonu da vardı. Nasır'ın yazmış olduğu "Devrim Felsefesi" adlı kitabı Mısır'ı Arap dünyası, İslam dünyası ve Afrika kıtasını içine alan bir çemberin lideri olarak tasarlamaktaydı.

---

133 İki güç tarafından yönetilen ülke.

Nasır bu üç çember içinde Mısır'ın yakın tarihini reddetmemekle birlikte, Mısır liderliğini vurgulamak için tarihi yeniden yorumlama girişiminde bulunmuştur.

Türk Devrimi yalnız saltanatı değil, halifeliği de ortadan kaldırmıştır. Atatürk İnkıpları geniş Müslüman coğrafyası ile olan kültürel birleşimi daraltmakla kalmayıp, Türk kültüründe, kıyafetlerinde ve dilinde Arap etkisini azaltmak için elinden gelenin en iyisini yapmıştır.

Nasır, Mısır'ı daha önce hiç olmadığı kadar Araplaştırmaya çalışırken, Atatürk ise Türkiye'yi tarihte hiç olmadığı kadar daha az Araplaştırma girişimlerinde bulunmuştu.

Fakat Atatürk İnkıplalarının gerçekten de bir seçeneği var mıydı? Osmanlılar her şeyden önce bir İmparatorluk yöneticileri ve Müslüman kolonizatörler sınıfıydı. Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kolonize Afrika'nın mı; yoksa Osmanlıların mirası da düşünüldüğünde, daha yeni bağımsız olmuş Arapların bir dostu olarak mı tatmin edici bir tavır sergilemeliydi?

Her şeyden önce Araplar kendilerinin T.E Lawrence tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanları ile aynı safta yer almaları için kandırılmalarına göz yummuştur. Kesin bir şekilde 1. Dünya Savaşı ve hemen sonraki yıllarda Türkler ve Araplar arasında dostane olmayan kanlar dökülmüştür. Araplar özgür insanlar olarak bir bütün oluşturmak yerine, Osmanlılardan bağımsızlıklarını kazanma arayışları içine girdiler. Niçin Araplar İmparatorluk Osmanlısından bağlarını koparıldıktan hemen sonra Milliyetçi Türkler ile bir uzlaşma içine girsin ki?

Hakikatte, Türkiye Cumhuriyeti pek çok fırsatı değerlendirememiştir. Her şeyden öte, Arapların çoğu, fazla geçmeden diğer Avrupa devletleri tarafından kolonileştirilmiştir. İngilizler Irak ve Ürdün bölgesini işgal etmişti. Fransızlar ise Suriye'yi kendilerine almış ve Lübnan'ı meydana getirmişti.

Atatürk; Osmanlıların, İngilizlerin ve az da olsa Fransızların büyük bir tenkitçisiydi. Türkler ve Araplar bir süre sonra uzlaşabilirdi çünkü aynı düşman güçlere karşı tavır almaktaydılar.

Bir manda olarak Filistin tedricen Siyonistlerin eline geçti. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun Filistin'i baştan aşağıya Arap olarak himaye ettiğine Arapları ikna edebilirdi.

Anti-Siyonist bir Türkiye Kuzey Afrika ve Arap dünyasının geri kalan kesimlerinde Osmanlı yaralarını hızlı bir şekilde iyileştirebilirdi.

Osmanlılar, İngiliz Milletler Topluluğu ve Fransızca Konuşan Topluluklar

Yirminci yüzyılın sonunda sona eren büyük yayılımcı imparatorluklar arasında bir zamanlar kendisine bağlı olup da, bu ülkelerle bir kardeşlik bağı kurmaya çalışmayan tek ülke Osmanlılardı.

İngiltere yirminci yüzyılın başlarında İngiliz Milletler Topluluğu'nu oluşturdu. Bir düşman imparatorluk olan İngiltere'ye karşı savaşmış olan birçok ülke bağımsızlığın kazanılması üzerine sonraları bir dost olarak İngiliz Milletler Topluluğu'na katıldılar.

Hindistan, Jawaharhal Nehru ve Mahatma Gandhi önderliğinde İngiliz hâkimiyetine karşı savaştı. Hintli liderlerden bazıları öldürüldü, bazıları da hapse atıldı. Yine de, 1947'deki ayrılmadan hemen sonra hem Hindistan hem de Pakistan İngiliz Milletler Topluluğu'na katıldı. Bu ülkelerin imparatorluk sonrası iyileşme sürecine ihtiyaçları yoktu.

Kenya, 1950'lerde meydana gelen Mau Mau çatışmasında İngilizlerle savaştı. 1963'te bağımsızlığını kazanmasının ardından hiç vakit kaybetmeden bu topluluğa katıldı. Bağımsızlığını 1980'de kazanmadan önce, akan onca kana rağmen Zimbabwe de aynısını yaptı.

Daha erken tarihlerde Nelson Mandela ve Thambo Mbeki İngiliz Milletler Cemiyeti Konferansında lider ülke olarak Apartheid rejiminden sonraki Güney Afrika'yı temsil ettiler.

Peki, Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanlarını Türkiye Cumhuriyeti'nin dostları haline getirmediği zaman büyük bir fırsatı kaçırmış oldu mu?

Fransızlar kendi Afrika'larını, Ortadoğu'yu ve bazı uzak Asya devletlerini sömürdüler. Cezayir'de milyonlarca insan 1954-1962 tarihleri arasında Fransa'ya karşı yapılan savaşta hayatlarını kaybetti. Vietnam 1954 yılında Dien Bien Phu'da Fransız güçlerine karşı savaştı ve hatta onları yendi de. Gine (Conakry) 1958 yılında kızgın bir şekilde Fransa'dan ayrıldı. Mısır 19. yüzyıldaki kısa süreli Napolyon istilasının anılarına sahipti.

Yine de Fransa tüm bunlardan sonra, Fransız kültürünü sevenlerden, özellikle de önceki Fransız kolonilerinden oluşan bir ittifak meydana getirdi. İngiliz Milletler Topluluğu'nun Fransa'daki karşılığı Fransızca Konuşanlar Topluluğu olarak anıldı. Mısırlı Boutros Boutros-Ghali Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'nden ayrıldığı zaman bir süreliğine Frankofon Topluluğunun başkanı olmayı kabul etmişti.

Bir kez daha Osmanlı sonrası Türkiye'nin, Osmanlı'nın yıkılışından sonraki kolonileri ile bir ittifak oluşturmasını reddetmesi sorusu gündeme geliyor.

De facto bir post-Osmanlı cemiyeti belki Türkiye, bazı Sovyet sonrası Rusya Cumhuriyetleri ve Balkanlar arasında ortaya çıkabilir.

Fakat Türkiye buna rağmen Osmanlı muhaliflerini Osmanlı sonrası Türkiye'nin dostu ve ittifakçısı haline getirmeye önem vermiyor.

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği bile ittifaksız bir oluşumun planlı bir Türk inkârıydı. Bu oluşum, NATO ve Varşova antlaşması arasındaki küresel meydan

okumadan ideolojik bağımsızlığın Afro-Asya ve Latin Amerika deklarasyonuydu.

Türkiye Cumhuriyeti Afrika, Asya ve Karayipler'in yeni ortaya çıkmış ülkeleri ile bir birlik kurmak yerine, Batı dünyası ile askeri ittifak güvenliğine ihtiyaç duyduğuna karar verdi.

Karşılaştırmalı Yumuşak Güçler: Hindistan ve Çin

Fakat Afrika ve Asya arasındaki ilişkiler 20. yüzyılın ikinci yarısındaki soğuk savaş döneminden çok daha eskidir. Özellikle ilginç olan husus, Afrika ve Çin arasındaki ilişkiler kıyaslandığında asırlar boyunca Afrika ve Hindistan arasındaki etkileşimler ve irtibatlardır. Hindistan, Afrika kültürleri ve yaşam tarzlarının önemli alanlarını etkileyerek, zaman içerisinde Afrika'da yumuşak bir güç haline geldi.

Hindistan Çin'in Afrika'da olduğundan daha fazla bir kültürel güçtür. Hint Medeniyeti daha geniş bir küresel kültür alanı yaratarak, kendi kıyılarının ötesinde bir yumuşak güç meydana getirdi. Açık bir manivela, bir güç olarak küresel eğlence adına Hindistan'dan çıktı. Hint film sektörü çok sayıdaki seyirci ve yapım alanında Hollywood ile rekabet halindedir. Hollywood, Hindistan'ın sahip olduğundan daha geniş bir deniz aşırı hayran kitlesi vardır. Fakat Hindistan, ülke sınırları temel alındığında Hollywood'dan daha geniş bir seyirci kitlesi vardır.

Filmleri orta Asya'dan Kuzey Nijerya'ya, Doğu Afrika'dan Batı Hint adalarına kadar pek çok kültür tarafından izlenen filmler üreten Bollywood'un¹³⁴ Çin'de bir benzeri yoktur. Türkiye film ithalatı konusunda Hindistan ile yarışmaz fakat Afrika ve Arap dünyasına ithal konusunda Çin ile yarışabilir.

134 Doğu Afrika'dan Batı Hindistan'a, Nijerya'nın kuzeyinden Orta Asya'ya farklı kültürlerden pek çok sayıdaki insan tarafından izlenen(yumuşak gücün bir türü olan) bir Hint film sektörü(dür) gücüdür.

Burada Hindistan popüler müziğinin ilişkili etkisi vardır. Bu etki miktarı Hint film şarkılarının popülerliğinden daha fazladır. Ayrıca Hint müzik stili ve ritminin diğer ülke ve kültürler üzerindeki etkisi de vardır. Türkiye hâlihazırda Arap ve Afrika müziğine Çin'in olduğundan daha yakındır. Türkiye, Türk müziğinin yumuşak gücünü tanıtmalı mıdır?

Bazen Afrika müziğinin Hindistanlılaştırılmasının nerede bittiği ve Hint müziğinin Afrikalılaştırılmasının nereden başladığını belirlemek zordur. Özellikle dikkat çekici bir örnek Juma Bhalo adlı bir Mombasa şarkıcısıdır. Bu vokalist bazen bariz bir şekilde çalıntı yaparak bazen de tercümeleri dürüst bir şekilde yorumlayarak Hint filmlerine yaygın olarak başvuruyor. Juma Bhalo bir Hint müziğinin ritmini ya da bir filmin temasını yakalamak için girişimde bulunduğu zaman özel durumlar vardır. Aynı zamanda direkt olarak müzikal iktibaslardan ziyade müzikal etkinin örnekleri de vardır.

Şarkıların mısraları oldukça eksik bir şekilde tercüme edildiğinde bile Afrika'daki Hint dil etkisinin tamamı eğlence dünyasından gelmez. "Araç(araba)" kelimesinin Sahili dilindeki karşılığı **garid**dir. Öyle görülüyor ki bu alıntı direk olarak ya Hint dilinden ya da dolaylı bir şekilde Gujerati'den alınmıştır. Aynı zamanda hem Hindistan hem de Afrika dillerinin Farsî, Arapça ya da Türkçe dillerinden bağımsız bir şekilde aldıkları kelimeler vardır. *Taj Mahal* ismi Farsçadan alınmıştır. "Taj" kelimesi Hindistan ve Urdu dilinde **taç** anlamına gelmektedir. Taç'ın sahili dilindeki karşılığı ise "Taji"dir.

Sahili dilinde –Arapçadan alınmış olup- aşk için kullanılan kelimelerden biri de "mahaba"dır. Aşk için kullanılan *mahabat* gibi kelimeler birçok Güney Asya dillerinde görülmektedir. Osmanlı Türkçesi diğer dillerin kendisinden aldığı- örneğin **serikali** yönetim için ve **askari** güvenlik için-hükümet terimleri bakımından oldukça etkiliydi. Fakat Türk restoranları çok mu nadir?

Dünyanın genelinde belki de Çin lokantaları Hint lokantalarından daha fazladır. Fakat biz kesin bir şekilde Çin lokantalarının Hint lokantalarından

daha fazla olduğunu ispat etsek bile, Hint mutfağının diğer mutfaklar üzerindeki etkisinin Çin mutfağının etkisinden daha fazla olduğu bir gerçektir. Hint yemeklerinin çeşitliliğinin Afrika mutfağı üzerindeki etkisi Çin mutfağından daha geniştir. Bir börek çeşidi olan **Samosas** evrenselleşmenin eşiğinde. Chapati^{135*} Güney Afrika, Mozambik, Kenya ve Tanzanya’da Afrika mutfağının bir parçası olmuş durumda. Hindistan ve Osmanlı mutfağının etkisinden dolayı Güney Afrika’daki düğünlerde biryâni ve pilav sunulur. Şiş-kebab kavramı Afrika mutfaklarında çeşitlilik arz etmektedir. Kababu (bildiğimiz çöp şiş)kayılmış etten yapılmış bir yemek ve mishaki ise doğranmış küçük et parçacıklarından oluşturulmuş tamamen farklı bir aperiattir.

Hindistan’ın baharatlı tarzından oldukça etkilenmiş olan bu Afrika mutfaklarında bile ya yöreye özgü ya da Osmanlı Türklerinden ve Araplardan etkilenmiş başka birçok yemek türü vardır. Fakat bizim Hindistan ve Çin arasındaki mukayesemiz bağlamında değerlendirecek, Afrika yemek kültürü üzerindeki Hint etkisi Çin mutfağının etkisinden çok daha fazladır.

Yayılcı mukayeseye gelince, belki de Asya üzerindeki Çin yayılışı Hint yayılışından daha geniştir. Fakat Afrika kıtası üzerinde özellikle doğu ve Afrika’nın güney kesimlerinde Hindistanlılar nüfus olarak Çinlilerden daha fazladır. Türk yayılcılığı Balkanların bir kısmını, bazı geçmiş Sovyet Rusya Cumhuriyetlerini, Arap dünyasındaki Türkleri ve Avrasya’ya dağılmış çok olmayan Türk nüfusunu içerir.

Bir sahil ülkesi olan Tanzanya’da Hindistanlılar asimile olmuşlardır. Öyle ki bazı Hint aileleri evde kendi aralarında Sahili dilini konuşur. Afrika’nın güneyindeki birçok Hindistan, İngilizleşmiş Afrikalı elitler ile bile iyi ilişkiler kuracak şekilde İngilizleşmişlerdi. Güney Afrika’daki birçok Hindistanlı, apartheid rejimine karşı açık bir şekilde mücadele ettiği için, apartheid sonrası hükümet içinde oldukça yükseldiler. Politik apartheidin 1994’te sona ermesin-

135 * Belki de Afrikalıların “chapati” dediği şey daha çok Hint paratha’sıdır.

den sonra Cape Town’da bulunan Güney Afrika parlamentosunun ilk sözcüsü, Hindistanlı bir kadın olan Dr. Frene Noshir Ginwala idi.

Hintli yerleşimciler Kenya ve Uganda’da ya asimile edilmiş ya da topluma entegre edilmişti. Hindistanlılar İdi Âmin’in Uganda’sında ağır bedeller ödemmişti. 1972 yılında başkan İdi Âmin tarafından keyfi olarak Uganda’dan sürülmüşlerdi. Gerçi bunların bir kısmı daha sonraları Başkan Yoweri Musevini’nin konuksever politikası altında Uganda’ya geri döndü.

Bağımsızlıktan Tarafsızlığa

Afro-Asya dayanışması, aynı zamanda kolonize sonrası Hindistan liderliğinde diplomatik bir tarafsızlık politikasına sebebiyet verdi. Aslında, tarafsızlık politikasına Mareşal Josip Broz Tito’nun Yugoslavya’sı yerine Türkiye liderlik edebilirdi. 2.Dünya Savaşı’nın bitiminden 1980’lerin sonuna kadar neredeyse tüm bağımsız Afrika devletleri Birleşik Devletler tarafından liderlik edilen Batı Bloğu ve Sovyetler Birliği tarafından liderlik edilen Komünist Bloğu gibi (bir blokta ama aynı zamanda bağımsız bir yapıda) müttefik olmayan, bağımsız bir yapıda yer almayı istediler. Tito, Mısırlı Nasır, Ganalı Kwame Nkrumah ve Hindistanlı Jawaharlal Nehru ilk yıllardaki bağımsız oluşumun önde gelen liderleri arasındaydılar.

Soğuk Savaşın kendisi küreselleşmeyi teşvik eden politik güçlerden biriydi. Fakat üçüncü dünya ülkelerindeki tarafsızlık politikası bu ülkelerin bir diplomatik bağımsızlık örneği sürdürmesine yardımcı oldu. Bağımsızlık politikası koloni sonrası Latin Amerika’nın bir kısmını, Afrika ve Asya’yı kapsayan bir Güney-Güney oluşumuydu. Bu bağımsız oluşumun birkaç Avrupalı üyesi, Mareşal Josip Bronz Tito kontrolündeki Yugoslavya tarafından idare edildi. Bağımsız oluşum Soğuk Savaş ile birlikte ortaya çıkan küresel ideolojik rekabetleri yumuşatmaya yardımcı oldu. Osmanlı sonrası Türkiye NATO’nun bir üyesi olmakla birlikte bağımsız oluşuma sırtını çevirmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin halkı 20. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini üçüncü Dünya ülkesi olarak görüyorlardı. Ve bazen Varşova antlaşmasının bir üyesi olmayıp, müttefiksiz olduklarını iddia ediyorlardı.

Mao Tse-tung'un bile bazı Afrikalı milliyetçi ve entelektüeller üzerinde ideolojik bir etkisi vardı. Gandhi'nin Afrika üzerindeki etkisi oransız bir biçimde bağımsızlık mücadelesinde gözükürken, Mao- Tse- tung'un etkisi büyük ölçüde post kolonyaldi. Gandhi'nin etkisi ahlak ve siyasete yaklaşırken Mao'nun etkisi devrim ve siyasete yaklaşıyordu. Gandhi'nin dünya görüşü Hint kültüründen gelmekteydi; Mao'nun ilhamı ise Konfüçyüs geleneğinden değil, Marx ve Lenin'den gelmekteydi.

Mustafa Kemal Atatürk Komünizmin Türkiye için uygun olmadığına kanaat getirdi. Fakat Atatürk'ün varislerinin 2. Dünya Savaşından sonraki başarıları dış politikanın Sosyalist ideolojiyi benimsememesi yönüyle tarafsız bir politik oluşum içinde değerlendirilebilirdi.

Çin Cumhuriyeti'nin insanları Güney Afrika'da azınlıkta bulunan beyaz nüfusun egemenliğine karşı sadece yumuşak bir güç olan ideoloji değil, aynı zamanda caydırıcı bir güç olan silah temininde de bulunabilmekteydi. Hindistan'ın Güney Afrika'daki mücadelelere en büyük katkısı pasif direniş ve şiddetsizlik iken, Mao'lu Çin'in Güney Afrika'daki milliyetçilere en büyük katkısı silahlar ve askeri eğitim yönündeydi. Çin'in o zamanlar Güney Afrikalı bir takım milliyetçilerle olan ilişkisi askeri bir ittifaka zemin hazırladı. Düşmanlar ise Portekizli sömürgeciler ve azınlıktaki beyaz yönetimdi. Osmanlı sonrası Türkiye, kolonizasyon sonrası oluşan bu güçlere katılabilirdi.

Çin'in maliyeti en yüksek dış-yardım projesi TAZARA diye bilinen Tanzanya ve Zambiya arasında tren yolu inşasıydı. Bu tren yolu sistemi Portekiz yönetimi altındaki Angola ve Mozambik'i ve Apartheid Güney Afrika'sını es geçerek Zambiya'ya denize doğru yeni bir rota veriyordu. Çin aynı zamanda

daha az dostane ilişkileri Kenya'ya sağlık projeleri kapsamında yardımlarda bulundu. Tanzania ve Sudan gibi ülkelerle de ticaretini genişletti. Hindistan Afrika'yla dalgalı bir ticaret seyrine sahip olmasına rağmen kayda değer bir durum arz etmektedir. Kenyatta'nın Kenya'sında Mao Tse-tung' un herhangi bir kitabını elde etmek yasalara aykırıydı.

Hindistan ve Çin Afrika'nın yükseköğrenimine yönelik çalışmalara da katkıda bulundu. Afrikalı öğrencilere Hindistan ve Çin'de eğitim bursu verilmesi, Afrika'nın bağımsızlığını kazanmasından önce başlamıştır. Hindistan'ın vermiş olduğu bursiyerlik kolonize güçler tarafından yasaklanmadı fakat Çin bursiyerliği Afrika'nın bağımsızlığına kadar pek bir varlık gösteremedi. Neyse ki Türkiye 3.Dünya ülkelerinin ihtiyaçlarından biri olan eğitime katkıda bulunabildi.

Sonraki dönemlerde Hindistan dijital cihazlar noktasında Afrika'ya yardımlarda bulundu. Hindistan bilim ve teknoloji okumak isteyen Afrikalı öğrencilere öncelik tanımaktadır. Başbakan Manmohan Singh ile yaptığım görüşmeler Afrika'nın kendi topraklarında, kendi eğitim merkezlerinin bilgisayarlaştırılmasına yardımcı olacak bir yol haritası ile ilgiliydi. Bir taraftan bu teknolojikleşme hareketleri küreselleşmeye yönelik bir katılım iken, diğer taraftan da Afrika toplumlarında küreselleşmenin Avrupa merkezci versiyonlarının marjinalleştirici sonuçlarını azaltmaktadır. Küreselleşmeyi frenleme ya da yumuşatma faaliyetleri kendi içinde bir takım ikilem ve çelişkiler arz etmektedir. Çin ve Hindistan, Afrika'da küreselleşmenin ilerlemesine katkıda bulunmakla birlikte aynı zamanda Afrika toplumlarında Avrupa merkezçiliği ve Batılılaşma gel-git'inin önüne set oluşturmada da yardımcı olmaktadır.

Sorularla Medeniyetler İttifakı

2. Dünya Savaşının bitiminden bu yana Çin'in Afrika'nın doğal kaynaklarına olan talebi yükselişe geçmiştir. Çin Afrika'ya hem fazlaca yatırımda

bulunuyor hem de kıta ile daha fazla ticaret yapıyor. Şayet Türkiye hâlihazırda Afrika ile ticaret yapıyorsa, Türkiye niçin Pekin ile yarışsın ki?

Zihinlerde oluşması gereken şey Çin'in Afrika ile olan ticaretinin bazen sadece çıkar için değil, dostluk kurmak için de olduğudur. Etiyopya benzini olmamasına, sınırlı sayıda sert mineralleri olmasına ve Çin'e satacak az sayıda kerestesi olmasına rağmen Çin, Etiyopya'nın alt yapısını inşa etmektedir.

Çin'in Liberya, Somali ve Madagaskar'ın kalkınma projelerine de dâhil olması şüphesiz ki bir çıkar zemini üzerinde seyretmemektedir.

Osmanlılar zamanından bu yana Türkiye'nin birçok Afrika ülkesiyle önemli etkileşimleri olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu laik değil, ekümenikti, birçok inancı birden içinde barındırıyordu. Dini hoşgörü konusunda diğer devletlerde ender rastlanan bir sicili vardı ve yapısı itibarıyla de farklı din mensuplarının gücü paylaşmasına izin veriyordu.

Bir Hıristiyan olmasına rağmen, Boutros Boutros Ghali Mısır Dış işleri servisinden dışişleri bakanlığına kadar yükselmişti. Ghali Müslüman hükümetler tarafından desteklenmeyip Mısır dışişleri servisinde yükselmeseydi asla BM Genel sekreteri olamazdı. Onun böyle bir güce yükselişi iki İbrahim'i azınlık olan Hıristiyan ve Yahudilerin ve çoğunluktaki Müslüman nüfusun arasındaki güç paylaşımına izin verilmiş olan Mısır'daki Osmanlı mirasının kısmi kalıntısıdır.

Irak 2003 yılında Amerika tarafından işgal edildiğinde sonraları başbakan olacak olan bir Hıristiyan dışişleri bakanına sahip olan Saddam Hüseyin bu Osmanlı geleneği içerisindeydi.

Senegal'de Osmanlı'nın bu evrensel, ekümenik geleneği yerel değerlerde var olan - belki de Osmanlı'dan daha ileri seviyede- dini hoşgörülle başa baş gitmekteydi. Senegal nüfusunun %90'dan fazlası Müslüman'dı. 1960'tan 1980'e kadar Senegal'in Hıristiyan bir başkanı vardı. Fakat yine de Senegalli

Müslümanlar **Allah yolunda cihat** sloganlarıyla sokaklarda yürüyüşte bulunmadılar.

Başkan Leopold Sedar Senghor yerini kendisi Müslüman olan Abdou Diouf'a bıraktı. Fakat Başkan Diouf'un eşi Hıristiyan'dı ve bu geniş kitlede bir kırgınlığa yol açmamıştı. Başkan Diouf 2000 yılında yapılan özgür ve adil seçimler neticesinde kaybedene kadar görevinin başında kaldı.

Osmanlılar ekümenik değerler ve dinsel toleransın büyük bir öğreticileriyken, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi ve seküler değerleri denemeye çalıştı. Türkiye Cumhuriyeti 20.yüzyılın ikinci yarısında demokrasi düzenini ile seküler yapıyı müdafaa etme arasında dengeyi bulabilmek için sürekli bir mücadele içerisindeydi. Fakat bu uygun denge arayışı Türk halkının yararınaydı.

20.yüzyılın ikinci yarısında sömürge sonrası Afrika, gücü asker olarak eline alan ya da önceden asker olan çoklu bir devlet başkanı sistemi meydana getirdi. Birileri, ülkesini büyük bir amaç ve samimi bir vizyon ile değiştiren Mustafa Kemal Atatürk'ü Afrika'daki asker-başkanlara bir model olarak gösterebilirdi. Atatürk'ün yapmış olduğu reformlara katılmayabiliriz fakat O ilerlemeci bir değişimin itici gücüydü.

Doğrusu, Türkiye'nin Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Fransa'nın Charles de Gaulle'ü 20.yüzyılın en büyük askeri liderleriydi. Bu iki lider sadece kendi ülkelerini yönetmekle kalmayıp toplumları sonsuza kadar kökten bir şekilde değiştirmişlerdir. Mao Tse-tung'un Afrikalı hayranları vardı fakat onun reformları kendi halkına pahalıya mal olmuştu.

Afrikalılar, Charles de Gaulle'den haberdardılar fakat onu Afrika kıtasına uygun bir model olamayacak kadar Avrupa'nın bir parçası olarak gördüler. Mustafa Kemal Atatürk, Kuzey Afrikalılar tarafından biliniyordu fakat onu Cezayir, Libya ya da Mısır için uygun bir model olamayacak kadar Türk addettiler.

Fakat yine de Afrika'nın asker-başkanları Atatürk ve Gaulle'yi daha dikkatli bir şekilde incelemeleri gerekirdi. Cemal Abdul Nasır Mısır'ı dönüştürmeyi denemedi fakat O'nun reformları Gaulle ve Atatürk'ün reformlarından daha kalıcı değildi. Afrika için iyisi ve kötüsüyle birlikte Türkiye'nin ve Fransa'nın tarihsel iki liderini analiz etmek için daha geç değil.

Atatürk'ün yanlısalarından biri Osmanlı'nın düşmanlarını -İngilizlerin kendi imparatorluklarını Milletler Cemiyetine çevirdiği yöntemle -Türkiye Cumhuriyeti'nin dostları haline getirmenin nasıl olabileceğini gözardı etmesiydi.

Fakat medeniyetlerim buluşma yeri olarak İstanbul'un yeniden keşfi Türkiye Cumhuriyeti'ne, İngiliz Millet Topluluğu ve Frankofon'a eş değer bir Türk yapılanmasının reklamını yapmada yeni fırsatlar sağlamaktadır. Şayet İngiliz Milletler Cemiyeti ilhamını demokrasi ve İngilizceden, Frankofon ise Fransız kültürü sevgisinden almışsa, belki de bunun Türkiye adına bir benzeri, sponsorluğu BM, Türkiye ve İspanya tarafından yapılan Medeniyetler İttifakı ile bağlantılı olabilir.

İngiliz Topluluğu Mozambik gibi daha önce İngiltere tarafından yönetilmemiş ülkeleri kendi topluluklarına dâhil etmeye başladılar. Daha da dikkat çekici olan ise, daha önce Fransızlar tarafından yönetilip yönetilmediğine bakılmaksızın Frankofon'un himayesinde Fransız kültürünü seven ülkelerin de yer almasıdır. Bunların Türkiye Cumhuriyeti'ndeki karşılığı kesin bir şekilde daha geniş anlam ifade etmektedir. Bu anlam, medeniyetler içi ve medeniyetler arası diyalogunun bir antik İstanbul geleneği inşası şeklindedir. Aslında bu yeni küresel toplum, BM Medeniyetler İttifakı işbirliği ile İstanbul Küresel Ortaklığı diye oluşturulabilir.

Türkiye son zamanlarda Medeniyetler İttifakı'na yaptığı şekilde, böyle bir oluşumun kuvvetli bir şekilde tanıtımını yapmalıdır. Büyüleyici tarihinden ötürü İstanbul, böyle bir oluşuma başkentlik etme açısından Pekin ya da Çin'e göre

daha uygundur. İstanbul'un ortaklığına geçmişte medeni olmamakla suçlanan Afrika'nın yanında Çin ve Hindistan'ın da ihtiyaç duyacağı aşikârdır.

Küresel Bir Gündeme Doğru

Şayet Türkiye şimdi geçmişte Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olduğu ülkelerle dostluk kurmaya çalışıyor ve İstanbul Küresel Ortaklığı meydana getirmeye uğraşıyorsa bir araya gelen devletler tarafından ne tür faaliyetler izlenilmelidir?

İngiliz Milletler Topluluğu üyeleri 50 üzerinde olan ülkelerin başkentlerinde yılda iki kez toplanmaktadır. Bu 54 ülkenin liderleri herhangi bir mutabakat sağlamaya çalışmaksızın küresel meseleler hakkında birbirlerine danışmaktadırlar. Dünya sahnesindeki aktörler olarak birbirlerine yetiştirme konusunda 2 ya da 3 gün boyunca karşılıklı görüşmeler ve resmi olmayan yemekli toplantılarda bir araya gelmektedirler.

Ortaya sunulan İstanbul Küresel Ortaklığı yüksek düzeyde olmak üzere benzer periyodik toplantılar düzenleyebilir. Zaman zaman eğitim, ticaret ve dışişleri bakanlığı seviyesinde toplantılar tertip edilebilir. Bu tip fırsatları kendi aralarında özel anlaşmaları müzakere etmek için değerlendirebilirler.

Medeniyetler İttifakı üyeliğinin yanı sıra, İngiliz cemiyetinin kurduğu üniversiteler birliğine benzer bir yapı yani üniversiteler kültür ittifakı oluşturabilir. İstanbul Küresel Ortaklığı böylesi bir akademik ittifakı her ülkeden 2 köklü üniversiteyle sınırlı tutabilir. Böylesine bir işbirliği üye devletler ve üniversiteler arasında rekabete dayalı öğrenci bursiyerliği ve öğrenci değişiminin yanı sıra misafir profesörleri de kapsamalıdır.

İstanbul Küresel Ortaklığı Medeniyetler İttifakı işbirliği ile her iki yılda bir medeniyetler mukayesesi üzerine yazılmış olan en iyi kitabı seçebilir ve uygun bir törenle ödüllendirilmesi yapılabilir. Ayrıca kitabın yazarı da uygun

bir meblağ ile ödüllendirilebilir. Kitaplar Birleşmiş Milletlerin resmi dillerinden birinde (İngilizce, Fransızca, Rusça, Çince, İspanyolca ya da Arapça) yazılmıştır. Bu ayrıcalık aynı zamanda basılan kitaplar bağlamında yedinci dil olan Türkçeye de verilmelidir.

İstanbul Küresel Ortaklığı'nın daha iddialı projeleri, medeniyetler arası diyalogları kolaylaştıran ya da küresel anlayışa büyük katkıda bulunan enstitüler, gruplar ya da kişileri barış ödülü ile ödüllendirmeyi içermelidir. Bu Nobel barış ödülünün kültürel bir karşılığı olacaktır.

İngiliz Milletler Cemiyeti Nobel Barış Ödülü'ne denk bir ödüllendirmede bulunmamaktadır fakat edebiyat alanında ödüller vermektedir. Cemiyet tarafından organizasyonu en iyi şekilde yapılan yarışma, Hindistan'da 2010 yılında düzenlenen Milletler topluluğu oyunlarıdır. Bu oyunlar olimpiyat oyunlarının küçük ölçekli bir benzeridir.

Olimpiyat oyunları gibi, Cemiyet oyunları da farklı ülkelerde yapılmaktadır. Bu yeni Medeniyetler İttifakı oyunları her 4 sene de bir İstanbul'da mı yapılmalıdır? Şayet oyunlar Birleşmiş Milletler Medeniyetler İttifakı ile bağlantılıysa, bunlar her 5 yılda bir sırasıyla İstanbul ve Madrid'de mi düzenlenmeli?

Karşılaştırmalı Tepki: Karamsarlık, İyimserlik ve Gerçekçilik

Böylesine yeni ve daha iyi huylu Neo-Osmanlı Devleti için başarı şansı nedir? Burada tekrar Çin ile mukayese uygun olabilir. Çin'in Afrika'daki yeni diplomasisi üç farklı tepkiyi tetikledi. Sino-pesimistler, Çin'in hammadde açığını gidermek için Afrika üzerinde yeni bir emperyalizme neden olmasından endişe ettiler. Sino-Optimistler Afrika bölgesinde Çin Halk Cumhuriyeti bayrağının olmayacağına, Afrikalıları dönüştürmek için Konfüçyüsçü misyonerleri gönderemeyeceğine ya da 20. yüzyılda Avrupa Kültür Emperyalizminin Afrika elitlerine benzer Mandarince konuşan Elit Afrikalıları yetiştirmek için okullar açmayacaklarına ikna olmuşlardı. "Çin bir Afrika imparatorluğu aramıyordu."

Çin'in yeni diplomasisine üçüncü tepki Sino-realistleri meydana getirdi ki bunlar Çin Halk Cumhuriyeti'nin Post-Maoist pragmatizminden esinlenerek Afrika'da yeni bir sömürü gözüyle değil, başlıca bir iş alış verişi gözüyle baktığını düşünüyorlardı.

Önerilen Neo-Osmanlı Devleti kıyaslanabilir üçlü tepki doğurmaktadır.

Türk-pesimistler Türkiye'nin Atatürk'ün mirası olan Batı'yı takip etmeyi bırakıp, doğuya liderlik etmeyi deneyebilecek bir Türkiye'yi tasavvur etmede zorlanıyorlardı. Atatürk'ün Türk milliyetçiliği Türkiye içinde yenilikçi olsa da, Türkiye dışında taklit olarak kalmıştır çünkü bu batılılaşmayı ve batı yanlısı bir politikayı izlemiştir.

Türkiye'nin giyim kültürünü Avrupalılaştırmak için fes Atatürk tarafından yasaklandı. Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi Atatürk'ün hayatında yapmış olduğu önemli hareketlerden bir diğeridir her ne kadar Araplaşmanın İslamlaşmaya dönüşmesini engellemek zor olsa da. Üniversitelerde 2010 yılına kadar kamu hizmetinde ise hala devam etmekte başörtüsü yasağı kültürel Arabofobyaya'nın İslamofobyaya tırmanışının bir göstergesidir. Türk pesimizminin bir diğer tetikleme ise NATO üyeliği olmuştur. Bu, Avrupa sömürgeciliği ve Amerikan emperyalizminin bir suç ortağı olmaya çoğuzaman tehlikelidir şekilde yakın olan, militarize Batılılaşmaya eşdeğer oldu. 1962'ye kadar Fransa'nın NATO üyeliği, Fransa'nın Hindu-Çin sömürü girişimlerine ve Cezayir milliyetçiliği üzerinde askeri baskı kurmasına olanak sağladı. Angola, Mozambik ve Gine-Bissau'daki Afrika özgürlük hareketlerine rağmen Portekiz'in NATO üyeliği, 1974'e kadar Lizbon'un Afrika imparatorluğuna tutunmasını ve gelişmesini sağladı. Eğer NATO, dolaylı olarak Fransa'nın Cezayir baskısında, Portekiz'in Afrika Lusophone baskısında ve Güney Afrika'daki gecikmiş Apartheid karşıtlığında suç ortağı olmuş olsaydı, 20 yüzyılın ikinci yarısının çoğunda Türkiye Cumhuriyeti kazara sömürgecilerin ve emperyalistlerin şirketi olmuş olurdu.

Belki de Türk Cumhuriyeti ve Orta Doğudaki eski Osmanlı kaygıları arasındaki en büyük mesafe Post-Atatürk Ankara'sının Yahudi devleti olan İsrail ile iş birliği yapması ve ortak askeri tatbikatları olmuştur. Önemli bir kültürel ironi ile, NATO üyesi tek Müslüman ülke olmakla birlikte Yahudi devleti ile savaş tatbikatları yapmaya hazırdı. Hemen hemen bütün İsrail savaşları komşu, eski Osmanlıya bağlı Arap devletlerine karşı olmuştur. Türk Cumhuriyeti, Arap dünyasının tek ‘yegane düşmanı’ olan İsrail’le savaş yeteneklerini mi paylaşıyordu?

Bu faktörler Türk-pesimizmine inandırıcılık verir mi? İstanbul’un yeni bir evrensel partnerliğinde Türkiye’nin Orta Doğu ve eskiden Osmanlıya bağlı Afrika devletleriyle birleşmeye hazır olduğu konusunda şüpheci olmakta haklılar mı?

Fakat Türk-pesimizmi izolasyonla yürümüyor. Türkiye Cumhuriyeti zaten bir değişim geçirmekte. Siyasi iktidarın yeni yapılanması, kendi iç Müslüman nüfusunun endişelerine daha fazla hassasiyet göstermesini sağlıyor. Ayrıca Arap ve İranlı komşularına karşı daha duyarlı bir durum tezahür ediyor.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 2008 yılında İsrail’in vahşice Gazze’yi işgaline öfkeliydi. 2009 yılında İsviçre’nin Davos şehrinde yapılan Dünya Ekonomi Forumu’nda Türk ve İsraili liderler arasındaki kelime alışverişi öfke patlamasına neden oldu. Türkiye Başbakanı Davos Panelini protesto ederek terk etti. Türk Başbakan Türkiye’ye geri dönüşünde bir kahraman olarak karşılandı. Türk topraklarına uçağının iniş yaptığı sırada büyük bir kalabalık onu Ankara’ya dönen bir kahraman olarak selamlamak için bekliyordu. Bu olay Türk-optimizmini alevlendirmede yardımcı oldu. Yeni Filistin yanlısı dayanışma, bir bütün olarak Müslüman Orta Doğu’da açılım gibi görünüyordu.

Birkaç ay sonra Gazze için yardım malzemeleri taşıyan gemi, Gazze’ye yönelik İsrail ambargosunu hiçe sayarak vardı. İsraililer vahşice yardım gemi-

sine saldırdı ve 9 Türk protestocuyu öldürdüler. Türkiye Cumhuriyeti İsrail Büyükelçisini geri çekti ve İsrail'den hem özür hem de "Türk Şehitlerinin" aileleri için tazminat istedi. İsrail hem özür dilemeyi hem de tazminat ödemeyi reddetti. NATO, Ankara'ya İsrail'le ilişkileri normal bir şekilde sürdürmek için baskı yapmaktadır. 2010 yılı, Türkiye ve Yahudi devleti arasındaki gerginlikle birlikte özür ve tazminat meselelerinin çıkmaza girmesiyle sona erdi. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin soğuması Türk optimizmine Orta Doğu'daki Müslüman dayanışmasının inanırlılığına yardımcı oldu. Ayrıca İran'ın nükleer programı konusunda İran ile Batılı güçler arasında arabulucu olmak için Türkiye ve Brezilya çaba harcamıştır. İran, Türkiye-Brezilya arabuluculuğuna memnuniyetle baktı fakat ABD ve müttefikleri bu girişime karşı soğuk davrandılar. Türkiye aynı zamanda Suriye ve Ürdün ile vize-serbest bölge antlaşması yaptılar ve böylece Türkiye ile Arap komşuları arasında daha rahat bir göç uygulaması oluştu. Bu aynı zamanda Türk-optimizmi için bir pozitif işaretti.

Sonuç

Türkiye içinde bazı alanlarda İslam adına imtiyazlar öne çıkmıştır. 2010 yılı sonuna gelindiğinde laik hukuk kuralları başörtülü kız öğrencilerin fakülteye ve yükseköğrenim kurumlarına girmeleri için kısmen esnetildi. Başörtüsünün kamu alanlarında ve askeriyede giyilmesi halen katı bir şekilde yasaklanmış olarak devam ediyor fakat üniversitelere başörtüsüyle girme yasağının gevşetilmesi Türkiye'de din özgürlüğü açısından iyi bir alamet olabilir. Türkiye Başbakanı'nın karısı da başörtüsü giymektedir.

Ayrıca Türk ordusunun siyasi gücünü azaltmak için 2009 ve 2010 yıllarında çalışmalar olmuştur. Askeri güçlerin sivil yargı makamları tarafından denetlenebilirliği sağlanmıştır. Bu, Türkiye'nin siyasi sisteminin yeniden kurulması ve sivil üstünlüğünün kurulmasının sadece başlangıcıdır. Nihai amacı ise Avrupa Birliği üyeliği için Türkiye'yi daha uygun hale getirmektir. Türk askeriyesinin kademeli olarak siyasetten çekilmesi İstanbul'un gelecekteki Küresel

Ortaklığını güçlendirmeye yardımcı olacaktır. Basın, ulusal siyasi şeffaflığın artırılması ve daha açık bir toplum yaratılması açısından, Türkiye’de şuan daha farklı konumda. Türkiye’nin böylesine demokratikleşmesi gelecek açısından da Türk-optimizmini haklı çıkarabilir.

Türkiye’deki demokratik değişikliklerde Doğuya liderlik etmek istemesinden çok Atatürk’ün Batıyı takip etme isteğinden esinlenilmiştir ki bu Türk-realizminin yakınsaması ve hırsıdır. Demokratik Avrupa Birliğinden neyin en iyi olduğunun öğrenilmesi İstanbul’un Küresel Ortaklığında neyin en iyi teşvik olacağı ile bağdaştırılabilir. Doğuda esas bir lider olmakla Türkiye, sadece Batıyı takip eden bir ülke olmaktan çok daha fazlası olur. Avrupa Birliği’nde İngiltere’nin önemi Milletler Topluluğu’nun lideri olması hasebiyle arttığı gibi ya da Fransa’nın Avrupa’da Fransızca konuşan ülkeler üzerinde bir etkisi olması sebebiyle önem arz ettiği gibi Türkiye de Müslüman dünyasındaki aydın liderliğiyle Avrupa birliği için değer taşıyabilir. Atatürk’ün mirası terk edilmelidir. Bunun güncelleştirilmeye ve yeniden şekillendirilmeye ihtiyacı vardır. Türk-optimizmi haklı çıkabilir ve dünya yeni bir Kemalizm’e tanıklık edebilir. Batı’dan öğrenme ve Doğuya liderlik etme kombinasyonu ile birlikte İstanbul bir kez daha kendini medeni dünyanın başkenti olarak tanımlayabilir.

Winds of the word give answer;

They are whimpering to and fro,

Who would know of the Turks,

Who only Turkey know?

Medeniyet(ler)in Küresel Çağında Din(ler)in Rolü

Dr. James D. FRANKEL¹³⁶

Din kültürün temel bir bileşenidir ve medeniyetle ilgili çağdaş söylemlerin ön sıralarında yer almaktadır. Dünya dinleri yüzyıllardır birleşik kültürleri sağlamlaştırdılar ve farklı medeniyetler arasındaki sınırları tekrar tekrar şekillendirmekte güçlü bir etken oldular. Siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmeler eşliğindeki bu sağlamlaştırma sürecinde evrenselleşen inançlar, aşiret ve millete olan sadakatin yerini aldı ve dinler insanları giderek büyüyen bir çatı altında bir araya getirdi. Ancak bu dinler gene de yayıldıkları birçok bölgede yöreye hem fiziksel, hem kavramsal uyum sağlamış, bu da inanç toplulukları içerisinde muazzam bir iç çeşitliliğe yol açmıştır.

Budizm, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük dinler tüm dünyaya yayıldı ve yayıldıkça da birçok farklı forma büründü. Bu şekilde, çoklu kültürleri temsil eden geniş toprakları ve toplulukları kendi kapsamlı etki alanlarına dâhil etmekte önemli bir oynadı. Bugün bu inançlar dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisini kapsamaktadır. Birçok diğer din de çok kültürlü toplumlarda çok yönlü kimlikler yaratarak küreselleşirken, bu dinler de medeniyetler arası etkileşimde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Bu küresel çağda birbirleriyle yeni şekillerde karşılaşan, uyuşmazlık içinde ama aynı zamanda uzlaşma arayan kültürel ve dini topluluklarla her yerde karşılaşılabilir. Küresel Hristiyanlık ve İslam “medeniyetler çatışması” olarak adlandırılan jeopolitik dramda başrol oyuncularını seçtiler. Fakat bu çatışma kaçınılmaz mı? Olası tek senaryo mu? Din çatışmasının ve anlaşmazlığın tetikleyicisi olmak zorunda mı, ya da dinde küresel bir medeniyetin inşasına ve kolektif uyuma katkı sağlayacak evrensel değerler bulamaz mıyız?

---

136 Hawaii Üniversitesi, Monoa

Çeviren: Ayşe Aktaş, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu tartışmayı derinleştirmeden önce, bu makalenin başlığında ve giriş paragraflarında yer alan dilsel ve kavramsal ayrıntıya değinmeliyiz. Başlıktaki din ve medeniyet kelimeleri aynı anda tekil ve çoğul formlarında kasti bir belirsizlik içinde kullanılmıştır. Bu, bu terimlerin hem mevcut tartışma bağlamında hem de genel gündelik söylemdeki ikili kullanımlarına işaret etmek amacıyla yapılmıştır. Biz bu kelimeleri en az iki şekilde kullanırız, ilk olarak belirli ve münferit varlıkları belirtmek için, ikinci olarak da iki kapsamlı (ve de göreceğimiz üzere ilişkili) kategoriyi –din ve medeniyet- adlandırmak için. Buradan hareketle, münferit medeniyetler var olduğu gibi, bu farklı insan topluluklarını ihtiva eden ve sadece dünyanın “medeni olmayan” kısmından ayrılan soyut bir medeniyet mefhumu da vardır.” Aynı şekilde, dünyada kendilerine özel uygulamaları ve öğretileri olan farklı dinler olduğu gibi, belirli temel unsurları paylaştıklarını varsayarak tüm bu farklı gelenekleri içeren kapsayıcı bir “din” kavramı vardır. Bu din mefhumu ve münferit din gelenekleri, dünya geleneklerinin gelişmesinde ve küresel bir medeniyetin muhafazasında muhtelif roller oynadı ve oynamaya devam ediyor.

Herhangi bir söylemde, meselenin özüne ulaşmak için, o söylemde kullandığımız kelimelerin köküne bakabiliriz. “Medeniyet” kelimesinin etimolojisini incelediğimizde, birkaç ilginç hakikat göze çarpıyor. İngilizce “civilization” Latince “civilis” kelimesinden türemiştir ve “sivil” anlamına gelir. İngilizce “civil” kelimesi ise Latince “civis” (citizen-şehirli) ve bağlantılı “civitas” (city-şehir) kelimesinden türemiştir. Bu etimolojiden “medeniyet” (civilization)in şehirdeki yaşamla ilişkili sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel kurumlardaki ortak paydalara dayalı bir kimliği paylaşan bireylerin toplamı olduğunu anlayabiliriz. Şehir bir organizmanın hücreleri gibi kolektif yaşama katkıda bulunan bireylerden(şehirlilerden) oluşur. Şehirler, önceki avcı-toplayıcı insan ve göçebe toplumlardan tarımsal üretim fazlasının daha çeşitli iş bölümüne, sinerjik yaratıcılık ve lüks, sanat ve felsefe alanında daha fazla yatırıma izin verdiği nüfusu giderek artan yerleşimlere doğru evrimsel

bir gelişmeyi yansıtır. Bu cihetle, medeniyet kavramı, günlük dilde ilerleme ve sofistikelik gibi fikirlerle ilişkilendirilmiştir. “Civilized”(medeni) kelimesi “urbane” terimi gibi belirli bir yaşam tarzını ve seçkin, kültürlü, eğitilmiş ve sosyal davranış ile etiketlere hâkim soylu estetik anlayışa sahip bireyleri tasvir etmeye başlamıştır. Tabii ki, “urban”(kentsel) teriminin günlük anlamı bize fakirlik, hastalık, aşırı nüfus, suç, yetersiz eğitim, yetersiz altyapı ve “kentsel yıkım”ın diğer sorunlarını anlatıyor. Ancak, biz ister olumlu ister olumsuz çağrışıma eğilimli olalım, bir gerçek göz ardı edilemez: 1800 yılında, dünya nüfusunun sadece % 2’si şehirlerde yaşıyordu, bugün ise bu sayı tarihte ilk kez %50’yi aştı. Küreselleşme ve kentleşme el-ele ilerledi ve bu yüzden medeniyetin küresel çağında yaşıyoruz.

Bu yazının saiki Aralık 2010’da İstanbul’da düzenlenen bir konferansın organizasyonu oldu: Uluslararası Medeniyet ve Değerler Sempozyumu. “Civilization”ın Türkçe karşılığı olan “*medeniyet*” kelimesinin incelenmesi bize kentleşme, kültür ve din arasındaki ilişki hakkında daha fazla fikir verir. *Medeniyet* Arapça aynı anlama gelen ve “şehir”in Arapça karşılığı olan *madīna*’den türeyen *madaniyya*” kelimesinin bir uyarlamasıdır. *Madīna* kelimesinin kökünde/kalbinde İslam düşüncesinde birçok anlamı ve uygulaması olan, *dīn* (*ma-dīn-a*) kelimesi yer alır. *Dīn* (İbranice’de de aynı anlama sahiptir.) anlam bakımından zengin ve tercümesi zor bir kelimedir. Batılı “religion” kelimesine belki en yakın Arapça kelime “*dīn*” Kur’an’da yetmiş yedi kere geçer, Maide Suresi’nde Allah inananlara şöyle seslenir:”Bugün kafirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim.” (Maide, 3) Gelenek bize Allah’ın Müslümanlara dinlerinin inanç, siyasi sistem ve Peygamberin kurduğu toplumda mükemmelliğe eriştiğini belirttiği bu ayetin İslam peygamberi Hz. Muhammed’e son haccı sırasında vahyolunduğunu söyler.

Etimolojik olarak, *dīn* “borçlu olmak”; “yükümlü olmak”; “yargılanmak”; “iş yapmak”, ve “tabii olmak” anlamlarını içeren bir kökten gelir. Bu anlamların dini “çıkarım”ları açıktır: Kişi Allah’la ilişkisini yaratıcısına borçlu olduğu, ona ibadetle yükümlü olduğu, yaptıklarından yargılanacağı ve ilahi iradeye tabii olduğu *dīn*inin bağlamında bulur. Muamelat (bir kişinin yaşamını nasıl geçirdiği) ve yargılanma (muamelatın değerlendirilmesi) “*dīn*” kavramının merkezinde yer almaktadır. Aynı mantıkla, insan hayatının nasıl icra edildiği toplum bağlamında gerçekleştiğine göre, şehir (*madīna*) onun alanıdır. Bu şekilde, Arap- İslam bakış açısından medeniyet, kentsel varoluşun özetlediği insan etkileşimlerine ve bunların hepsinin ilahi irade ve yargı gözetimi altında gerçekleştiğini ima eden dini anlayışa dayanmaktadır.

Din ve medeniyetin bağlantısallığı mefhumu Avrupa dillerindeki “kültür” kelimesine de yansır. Medeniyet tahayyülümüzle önemli ölçüde örtüşen bu terim, etimolojik olarak “yerleşim”, “yelpaze”, “incelik” ve “ibadet” gibi anlamlar içeren *cultus* kelimesinden türeyen Latince *cultūra* kelimesinden gelir. Cultivate(ekip biçmek, işlemek) ve cult (mezhep) kelimeleri de aynı kökten gelir. Bu kelimelerin ilki, yerleşik toplum ve tarımsal ekonomi düşüncelerine olan bağı ortaya koyar. Diğeri ise, dini uygulamaları ve bağlılığı anlatır. Böylece, *dīn*in *madaniyyan*in kökünde olduğu Arap-İslam geleneğinde olduğu gibi, “cult”sız “culture” olmaz. Bu etimolojiler din ve medeniyet arasındaki temel bağı ortaya koymaktadır; hatta diyebiliriz ki din tarih boyunca medeniyetlerin temel taşı olmuştur.

Bu bağlantı çağdaş teorilerimizin içine de taşınmıştır. Yakın zamandaki medeniyet üzerine akademik ve politik söylemlerin çoğu münferit medeniyetlerin ve bunların yarışan dünya görüşlerinin ateşlediği birbirleriyle çatışma eğiliminin üzerinde durdukları kadar kapsayıcı din ve medeniyet kavramları üzerinde durmazlar. Dünya nüfusunu “...insanların en yüksek kültürel gruplaşması ve insanları diğer türlerden ayıran sahip oldukları en geniş kültür düzeyi”

olarak tarif edip münferit medeniyetlere böldüğü “Medeniyetlerin Çatışması” teziyle Samuel Huntington bu fikri 1990’ların ortalarında popülerleştirdi.¹³⁷ 1993 yılında yazdığı makalenin aslında, insan ırkını sekiz veya dokuz monolitik gruplara ayıran Huntington, makaleyi izleyen kitabında bu grupları ona çıkardı. Bu on medeniyetten dördü coğrafi veya etnik karakterlerine (designation) göre değil, nüfuslarının ağırlıklı olarak bağlı olduğu dinlere göre adlandırıldı; Budist, İslamcı, Hindu ve Ortodoks (Hıristiyan). Huntington’un tezi, rakip insan nüfusları arasındaki temel farklılıkları vurgulayarak, aslında dinin bir medeniyeti tanımlamadaki öncelikli rolünü doğrular. Medeniyetler çatışması modeli dünyayı oyun tahtasına dönüştürürken, bölünmüş dinî-kültürel siyasi bloklar özcü bakışı, küreselleşen dünyada farklılıkların uzlaşması için yapıcı bir çıkış yolu sağlamaz.

Dil ve son dönem jeopolitik teoriler dinin makro düzeyde medeniyeti şekillendirmede, harekete geçirmede, idamede önemli bir rol oynadığını ve oynamaya devam ettiğini; belirli dinlerin de mikro düzeyde dünya üzerinde ortaya çıkan çeşitli medeniyetleri şekillendirmede benzer bir rol oynadığı konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Bunun meydana geldiği tarihi sürece genel bir bakış dinin bildiğimiz dünyayı şekillendirmedeki eşsiz rolünü vurgular. Ve bize dinin dil, sanat, ekonomi ve yönetim diğer temel insan kurumlarıyla birlikte insan hayatının temel bir birleşeni olarak olgunlaştığını gösterir. Bu süreç, tarihsel olarak farklı yerel ekolojilerle açıklanabilecek yerel farklılıklara rağmen tüm dünya da belirli modellerde ortaya çıkmıştır.

Genel bir gözlem olarak (genellemelerin çok sayıda istisnaları olduğunu da kabul ederek), insanların sınırlı amaçları olan küçük organizasyon sistemlerinden, gittikçe karmaşıklaşan her şeyi kapsayan ve genişledikçe sağlamlaştırma ve birleştirme dönemlerinde diğer küçük sistemleri de sindirmeye eğilimli

137 Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996, s. 43.

sistemlere doğru diyalektik bir hareket halinde olduklarını görüyoruz. Ayrıca, bu genişlemenin de sınırları olduğunu; toprak, nüfus, kültürel çeşitlilik anlamında çok fazla şeyi kapsayan sistemlerin genellikle çözüldüğünü ve yeni bir diyalektik süreç başlattığını görüyoruz.

Modernitenin çok kültürlü seküler devleti de bu uzun tarihsel sürecin bir ürününden başka bir şey değildir. Ancak, dünyevînin rûhi olandan, sekülerin dîni olandan ayrılması yeni bir olgudur. Medeniyet evriminin en erken aşamalarından bu alanlar ya şaman ve kabile reisinin rollerinde olduğu gibi birbirine bağımlıydı, ya da bazı durumlarda bir insanın, mesela rahip-kral, kişiliğinde bütünleşmişti. Medeniyetlerin birleşme eğilimlerinde gözlemlediğimiz bir yapı da dini güçlenmenin, sosyo-politik güçlenmeye paralel ilerlemesidir. Bu nedenle, bir kültür dini inanç ve uygulamalarını özellikle daha kapsamlı yetkilere sahip ilahiyata doğru evrilirken yeniden organize eder ve bu teolojik güçlenme siyasi gücün ve sosyal hiyerarşilerin güçlenmesine eşlik eder. Birçok durumda bu teolojik gelişmeler, yönetimdeki bir değişmeyi veya hatta askeri bir fethi meşrulaştırma yolu olarak, sosyo-politik hareketlerin bir yansıması olarak görünür. Dini güçlenme sosyopolitik değişim için bir tetikleyici olsun veya olmasın, ya da bu iki gelişme birbirlerine bağlı ve çağdaş olsun ya da olmasın, biz yine de insanlık tarihinin muhtelif yer ve zamanlarında ortaya çıkmış genel bir ilerleme modelini ayırt edebiliriz.

İlk aşamada, kabileye ait dini gelenekleriyle kabile topluluklarını görüyoruz. Kabileler, genelde sınırlı sayıda üyesi ve bölgesi olan birkaç ilişkili aileden oluşan topluluklar olarak ortaya çıkarlar. Kabilenin içinde yaşamını sürdürmek için her üyenin grup çıkarlarını ön plana koyması ve grubun ve grup bütünlüğünün korunmasında yer alması gerekmektedir. Bu nedenle, kabile toplulukları dar görüşlü olmaya eğilimlidirler ve dünya görüşleri kabilenin çevresi ve acil ihtiyaçları üzerinde odaklanmıştır. Din açısından da, kabile ritüelleri grup üyeliğini beyan ya da tevdi eden uygulamalara odaklanır. Teolojik olarak,

kabile dinleri genelde doğal çevrenin kutsal güçlerle aşılı olduğu inancına sahip animatizm öğeleri ve kabileye ait tanrılara ibadeti içerir.

Er ya da geç dar kabile grupları diğerleriyle temasa geçince, bu temasın olası sonuçları çatışma ya da birleşme olabilir. Bu karşılaşmalar toplulukları daha büyük bir dünyaya girdikçe kendi dünya görüşlerini tekrar değerlendirmeye zorlar. Kabile toplulukları büyüdükçe ve diğer topluluklardaki farklılıkları özümstedikçe ve çadırlar köylere, köyler şehirlere dönüştükçe medeniyetin temelleri oluşturulur. Geniş yerleşim birimleri kendi etki alanlarını yaratırlar ve şehir devletleri doğar. Teolojik olarak, şehir devletleri genelde bir tanrının en yüce olduğu ya da topluluğun korunmasıyla fevkalade ilgili olduğu henoteizm modelini yansıtır. Henoteizm tek bir yüce tanrının varlığını kabul etmenin yanı sıra diğer tanrıların da var olma olasılığını kabul etme bakımından sadece tek tanrının varlığın kabul eden monoteizmden ayrılır. Bu iki terim de Yunanca “bir” anlamındaki iki kelimedenden gelir, ancak bu iki kelimeyi önemli bir nüans ayırır: Eϫ (heis) “diğerleri arasında bir” anlamındayken, Μόνοϫ (monos) “tek ve biricik” demektir.

Akdeniz havzası ve Bereketli Hilalin antik uygarlıkları arasında, şehir devletleri birbirlerinin teolojilerini benimsedikçe, belli tanrı ve tanrıçaları hami(koruyucu) tanrı seviyesine yüceltmek, diğer tanrıları da büyüklük ve karmaşıklığındaki tapınaklarında muhafaza etmek şeklindeki henoistik çok tanrıcılığın çeşitli örneklerini gözlemliyoruz. Antik Mezopotamya’da, Babil’in üstünlüğünde ve tanrı Marduk’un yüceltilmesinde din ve sosyopolitik pekiştirme için açık bir örneğini görüyoruz. *Enūma Elish* (M.Ö. 18.-16 yy), Babil yaratılış efsanesi, ilk kutsal çift olan Apsu ve Tiamat’ın nasıl müteakip tanrı nesillerini yarattıklarını, her yeni neslin tanrıların bir önceki tanrıların üstün hâkimiyetini gasp ettiklerini anlatır. Sonunda, üçüncü nesilden genç ve güçlü bir tanrı olan Marduk, diğer tanrıların desteğiyle güçlenir ve kadim tanrıça olan Tiamat’ı öldürür ve Tiamat’ın cesedinden gökleri ve yeryüzünü ve öldürdüğü

kocası Kingu'nun kanından da insanlığı yaratır. Bununla birlikte, bu yaratılış Marduk'un hayatta kalan diğer tanrılar tarafından egemen olarak tanınması ve elli lakap atfedilmesi, aslında Mezopotamya tapınağındaki tüm tanrıların kutsal güçlerini ona vermeleri, şeklinde anlatılan Babil'in koruyucu tanrısı olarak yükselişine göre arızidir. Bu dini güç pekiştirmesi, Babil'in bölgeyi fethine ve bölgedeki eski medeniyetleri baskı altına almasına paralellik gösterir. Benzer örnekler Mısır, Yunan şehir-devletleri ve daha sonra gelişen Roma İmparatorluğu'nda da görülebilir.

Antik şehir-devletlerin genişlemesi devasa boyutlara ulaştıkça, imparatorluklar daha büyük nüfuslar, bölgeler ve bunlarla birlikte daha fazla kültürel çeşitlilik kapsar. Yeni dindarlık şekilleri sergileyerek melezleşme fırsatları artar. Aynı zamanda, egemen güçler dini gelişmeleri yansıtan merkezi kontrol ve siyasi birleşme için giderek artan ihtiyacı algırlar. Bu şekilde, antik imparatorluklarda resmi devlet dinlerinin ve emperyal kültürlerin tesisiyle birlikte kültürel sentez ve dini senkretizm olgularını gözlemleriz.

Bazı durumlarda, devlet kültür yerli dini unsurların pekişmesinden ortaya çıkar. Örneğin, antik Çin'de Shang hanedanı (M. Ö. 1766-1122) zamanına ait anıt mezarlardaki kitabeler Shangdi, ya da Yüce Yaratıcı, adı verilen yüce bir tanrının yanında çeşitli atalar ve doğadaki ruhlara tapınıldığını göstermektedir. Çin'in eski bilge krallarının dünyaya istediği gibi nimetler bahşeden ya da ceza yağdıran Shangdi ile kişisel bir ilişkileri oldukları söylenir. Shanga hanedanının çöküşünü izleyen Zhou Hanedanında (M. Ö. 1045-256), kitabeler artık en yüce kutsal olarak Shangdi'den bahsetmez, onun yerine Göğün *Tian*'ından bahsederler. *Tian* daha az antropomorfik, daha çok aşkındır. Kitabeler kendisine halk adına *Tian*'a ibadet etme yeteneği bağışlanmış tek kişi olan imparatorun *Tianzi* ya da Göğün Oğlu olarak bahsetmeye başlar. Buna karşılık, imparatorun çocukları sayılan halk, yöneticilerine bir tanrıya yakışır hürmet gösterirler. Bu şekilde Zhou hanedanı Shang hanedanının yerini aldıkça ve kendi en yüce

tanrı kavramını yerleştirdikçe, gökler ve yeryüzü arasındaki gücün akışını da Zhou imparatorunun kişiliğinde yönlendirdiler. Bu şekilde imparatorun üstün siyasi otoritesini de meşrulaştırıp merkezileştirdiler. Dünyevi ve ruhani otorite arasındaki ilişki için Zhou hanedanı tarafından 1911’de son Çin hanedanının çöküşüne kadar kavram ve terminoloji muhafaza edildi.

İmparatorluklar bilinen dünyanın daha büyük alanlarını kontrol ederek büyüdükçe, dini dünya görüşleri de artan bir evrenselleşme eğilimine girdiler. Bazı durumlar Babil tanrısı Marduk’ta olduğu gibi kabile tanrısının önce bir şehir-devletin koruyucu tanrısı, sonra da bir dünya imparatorluğunun evrensel tanrısı olması şeklinde var olan tanrıların daha kapsamlı güçlerle yeniden tasarlanması demektir. Diğer durumlarda, bir imparatorluk, yenilikçi bir yöneticinin yönetiminde eski tanrılara sırt çevirip topluca özünde evrensel olan bir dine girebilir. Firavun 4. Amenhotep (M.Ö. 1353-1336) Aten’i en yüce tanrı yaparak bu şekilde bir din değiştirme girişiminde bulundu ancak Mısır dinindeki bu değişim ölümünden sonra tekrar eski haline döndü.

Hindistan’da Brahman rahipleri ve kadim Vedik dininin otoritesi, “Buda” ya da “Aydınlanmış” da denilen Sidarta Gotama (m.ö. 563-483)’nın öğretileri de dâhil olmak üzere birçok meydan okumayla karşılaştı. Budizm ıstırapı bitirmeye, merhameti yaymaya, ruhani aydınlanmayı sadece tüm insanlık için değil, tüm canlı varlıklar için teşvik etmeye adanmış özellikle evrensel bir bakış açısına sahipti. Budist öğretiler tebaasının iyiliği için çalışırken kurtuluşun iyi haberlerini yayan ve adalet ile merhameti bilfiil teşvik eden Chakravartin isimli adil bir hükümdarın rolünden bahseder. Genişleme politikasıyla uyumlu ideoloji arayan bir imparator Budizm gibi evrensel bir dini kolayca benimseyebilir. Maurya hanedanının (M. Ö. 321-185) üçüncü imparatoru Büyük Ashoka’nın (M. Ö. 269-232) yaptığı da tam olarak buydu. Hindistan alt kıtasının büyük bölümünü egemenliğine aldığı son fethinden sonra, Ashoka Budizm’i benimseyip resmi devlet dini yaptı ve şiddet ve savaşın onun hükümdarlığında yasadışı olduğunu

ilan etti. Buda'nın öğretilerini yaymak ve yüceltmek için, imparatorluğun her tarafına üzerlerinde Budist ilkelere dayanan hayırseverlik fermanlarının yazılı olduğu taş sütunlar diktirdi. Bu yazıtlardan biri Ashoka'nın emperyal paternalizminin evrensel mesajını açıkça ortaya koyar : “Tüm insanlar benim çocuklarımdır. Ben kendi çocuklarım için neyi arzuluyorsam, hem bu dünyada hem de öteki dünyada iyilik ve mutluluk arzuluyorum, tüm çocuklarım için de arzularım.” Ashoka Budizm'in evrensel bayrağı altında merkezi otoritesini tesis ederken fermanlarının birinde beyan ettiği gibi dini çeşitliliğe de dikkate değer bir takdir gösterdi: “Bütün dinler kendine hâkim olma ve kalp saflığını arzu ettiklerinden tüm dinler her yerde bulunmalıdır” ve “Dinler arası temas iyidir. Bir kimse diğerlerinin inandığı öğretilere de kulak vermeli ve saygı duymalıdır.” Ashoka'nın fermanlarının Yunanca ve Aramice gibi farklı dillerde yazılmış olması gerçeği, saltanatının evrensel boyutunu ve kozmopolitliğini daha da öne çıkarır.

Neden Mauryan Hindistan'ının imparatorluk fermanları Antik Akdeniz uygarlıklarının dili olan Yunanca ve Aramice ile de yazılmıştı? Bu sorunun cevabı bir kelimedede özetlenebilir: İskender (M. Ö. 356-323). Ashoka, emperyal genişlemesi Helen uygarlığını Ortadoğu üzerinden Asya'nın merkezine ve güneyine yayan büyük Makedonyalı fatihin mirasına yanıt veriyordu. Muhtemelen Yunan kültürünün diğer kültürlerden üstün olduğunu kabul eden İskender, Helenizm'in Fars ve diğer doğu topraklarına girişini sağladı. Bununla beraber Fars geleneklerine değer verdi, Yunan ve Fars kültürlerinin kaynaşmasını hoşgördü. İskender siyasi birliğin sağlanması için Avrupa ve Asya'nın nüfuslarını bağdaştırmak istedi, bu nedenle kültürel sentez ve dini bağdaştırmacılık (syncretism) Avrasya'nın Helenleştirilmesi noktasında kalıcı mirasın en uygun ölçütleriydi. Ayrıca, Dimitri Kitsikis'in Adriyatik denizinden İndus Irmağı'na kadar uzanan bölgeyi tanımlayan “Orta Bölge” kavramıyla önerdiği gibi, bu bölgede yer alan kültürel çarpışmalar ve uzlaşmalar Batı Avrupa ve Doğu Asya'nın en uç noktaları arasında medeniyetin akış yolu olarak hizmet etti ve

de dünya tarihinin günümüz küreselleşme çağına dönüşmesinde asli bir rol oynadı. Kıtıkis'in işaret ettiği gibi Orta Bölge; kültürel diyalogu ve değişimi destekleyen bir dizi "ekümenik imparatorluklar" tarafından yönetilmiştir. İpek Yolu'nun geleneksel ticaret yolları yüzyıllardır sadece ticari eşyaların değil, dini inanç ve değerler de dâhil önemli fikirlerin de iletişim aracı oldu.

Romalılar İskender'in Akdeniz havzasındaki mirasının varisleri olarak Yunan cedlerinin kabile topluluklarından şehir-devlete, şehir-devletinden hegemonik cumhuriyete, cumhuriyetten de dünya imparatorluğuna ilerleme sürecini takip ettiler. Octavianus (M.Ö. 63-m. 14) kendini imparator Sezar Augustus divi filius (komutan Sezar, tanrılaştırılanın oğlu) olarak ilan ettiğinde, Roma emperyal kültürünü tesis etme sürecinde sadece onu evlat edinen Jül Sezar'ı değil, kendini de tanrılaştırmıştır. Romalılar Yunanlılardan kalan Jüpiter (Zeus)'un en büyük tanrı olduğu Olimpia tanrılar sistemini uzun zaman önce benimsemişlerdi. Bununla birlikte, Marcus Agrippa (M.Ö 63-12) Roma'nın tüm tanrıları için bir tapınak inşa ettiğinde iki nişi Julius ve Augustus'a ayırmayı ihmal etmedi. Roma dini senkretikti ve imparatorluğun içinde ve dışındaki farklı kültürlerin öğelerini içeriyordu fakat kutsal imparatorlara tapmak tüm Roma vatandaşları için onları medeniyetin merkezindeki sakinler olarak çevredeki barbarlardan ayıran bir zorunluluktur. Hristiyanlığın, imparator Theodosius (M.S. 347-395) tarafından devletin resmi dini olarak ilan edilmesine kadar, emperyal kült Roma'da ve eyaletlerindeki dini-politik yaşamın merkezi bir özelliği olarak kaldı.

Roma'nın Judea eyaletinde, imparatorluk kültürü Yahudilerin kadim diniyle doğrudan temas etti. Yahudilik, köklerinde göçebe bir halka, İsrail'e yerleşmeden önce Ortadoğu'da sürekli göç eden İbranalılara ait bir kabile dinidir. Ne zaman İsraililer yerleşik hayata geçtiler ve oturmuş yerleşik kültürlerle karşılaştılar, bu şekilde uygarlaştılar. Bölgedeki diğer halkların tersine İsraililer, tek tanrılı bir dine ve koruyucu tanrılarının her şeyin yaratıcısı olan tek ve biricik

Tanrı olduğuna inanıyorlardı. İsrail toplumundaki bazı bireylerin sıklıkla komşu kültürlerin popüler inançlarının cazibesine kapılmalarına rağmen, istilalar ve sürgünler, bölgesel imparatorlukların İsrail topraklarını fethetmeleriyle karşı karşıyayken bile İsrail halkının tek tanrılı inançlarını korudu. İskender'in fethinin ardından, İsrail dini ve kültürü Helenizm'den etkilendi, bu da Yahudiliğin birçok mezhebe bölünmesine yol açtı. Bu mezheplerden biri Nasıra'lı İsa isimli birinin devrimci öğretilerine odaklanarak, Roma zulmünün gölgesi altında büyüdü. Roma'nın imparatorluk kültürüyle ve var olan Yahudi otoriteleriyle anlaşmayan Hristiyanlığın ilk takipçileri Yahudilikten uzaklaşp tüm imparatorlukta kendi evrensel kurtuluş inançlarını anlatmaya başladılar. Hristiyanlık en başlangıcında "medeni dünya"ya ait bir dindi, ancak ilk üç buçuk yüzyıl boyunca, Roma'da baş belası olarak görüldü ve yasadışı dini bir gelenek olarak zulüm gördü.

Hristiyanlık büyük bir azimle bir yer altı dini olarak sebat etti ve zaman içinde zulüm ve göz ardı edilemeyeceği kadar popülerleşti ve pekişti. Dördüncü yüzyılda, inancın büyüklüğü kritik bir kitleye ulaşmıştı. İmparator Büyük Konstantin (217-337) 313 yılında Hristiyanlığı tüm imparatorlukta yasallaştıran Hoşgörü Fermanı'nı ilan etti. Konstantin kendisi de din değiştirdi ve imparatorluk himayesinde kilise için Ortodoks bir inancın tesisine yönelik İznik Konseyini topladı. İki nesil sona, 380 yılında, Theodosius İznik Hristiyanlığını imparatorluğun resmi dini olarak ilan etti ve bu şekilde hem imparatorluk kültürünü feshetti, hem de gücünü Hristiyanlık adına pekiştirdi. Dört yüzyıl içerisinde, önce küçük bir Yahudilik mezhebi olan Hristiyanlık zulüm gören bir azınlık inancı olmaktan dünyanın en büyük imparatorluğunun resmi dini olmaya terfi etti. Bu süreçte, Hristiyanlık imparatorluğun önceki dininin birçok tezyinatını ve kurumlarını devraldı ve imparatorluğun yönetim aygıtları tarafından da desteklendi. Dini, siyasi, seküler ve ruhani birleştirme girişiminde Hristiyanlık imparatorluğun dini oldu ve Yahudi-Hristiyan tanrısı süratle yeryüzündeki milyonlarca inananın yüce tanrısı oldu.

Gözlemlediğimiz gibi, imparatorluk dinleri devletin otokratik hükümet sisteminin bir yansıması olarak tek ve merkezi otoriteyi vurgular: Göklerde nasılsa yeryüzünde de öyle. Tüm dünya, ister tek tanrılı ister bir tanrıyı yücelten çok tanrılı bir dine mensup olsun yüce ilahın evrensel hâkimiyetini temsil eden bir yönetici tarafından talep edilebileceği için, evrensel doktrinler de yayılmacı politikalar izleyen yönetimlere sebebiyet verir. Çin hanedanlığı, Maurya hanedanlığı, Hristiyan Roma gibi teokratik emperyal sistemler bu şekilde topraklarını ve uyrukları arasındaki nisbi dini homojenliği hızlı bir şekilde genişletebildiler. Yine de hiçbir genişleme sonsuza kadar sürmez. Ayrıca, bir bölge ne kadar büyükse ve nüfus farklılığı ne kadar fazlaysa, merkezi yönetimi korumak o kadar zor olur. Zamanla tüm imparatorluklar çöker ama tamamen yok olmazlar. İmparatorluklar dağılır ama mirasları bir havuzdaki dalgacılar gibi yarattıkları medeniyetin merkezi olan etki alanlarından çevreye yayılır. Hristiyan Roma İmparatorluğu yıkıldı ve zamanla kendi emperyal amaçlarını geliştirip keşif ve sömürge çağında kendi inançlarını yayan Hristiyan krallık ve prenslikleri doğdu. Bu tür tarihsel güçler bize küresel çağda tüm kıtalarda yerleşmiş bir küresel Hristiyanlık olgusunu sundu.

Hristiyan Roma dağılırken, medeniyetin merkezinden çok uzak Mekke şehrinde, Arap yarımadasının kabile dinleri ve uygulamaları arasında, taze bir ses evrensel tek tanrılı dinden bahseden benzer bir öğreti ilan etti. Hz. Muhammed (570-632) ve takipçileri İslam'ın öğretileri doğdukları topraklarda yayılana kadar dinleri nedeniyle zulüm gördüler. Bu noktadan sonra İslam, büyük imparatorlukların dini temeli olarak Arabistan'ın doğusu ve batısındaki medeniyetin uzak merkezlerine de hızla yayıldı. Doğu ve Batı kültürel etki alanları arasındaki Orta bölgede konumlanmış İslam, birçok medeniyet arasında değerli bir bağlantının temsilcisi ve ortaçağda medeniyetin tartışmalı koruyucusudur. İslam'ın erken yayılışı çok yönlüydü, tarihçiler de Hz. Muhammed'in ölümü üzerinden yüzyıl geçmeden, İslam inancının batıda Atlantik kıyılarından, doğuda Çin'in sınırlarına kadar yayıldığını hayretle belirtirler. Kaldı ki, İslam yayıldığı her

yerde yerel kültürün öğelerini de asimile etmiştir. Küresel Müslüman toplumunun birleştirici vizyonunu belirli bir coğrafi tanımlamayla etiketlemek İslam geleneğinde ve takipçilerinde kökleşmiş olan evrensel iddiaları tanımakta başarısız olmak demektir.

Nüfus istatistikleri de bu iddiaları destekler. İslam Arabistan’da doğmuştur ancak bugün Araplar İslam dünyasının sadece küçük bir bölümünü oluşturur. Bugün Afrika’daki en yoğun nüfuslu ve Avrupa’da en hızlı büyüyen din İslam’dır, ancak Müslümanların büyük bir çoğunluğu İslam’ın Hinduizm ve Budizm ile tarihi temaslarının olduğu Güney ve Güneydoğu Asya’da yaşarlar. İslam Çin’e 8. Yüzyılda İpekyolu’nu kullanan tüccar ve paralı askerler tarafından getirilmiştir. Bugün varolan Müslüman Çin nüfusunun kökeni erken dönem İslam tarihindeki uzak doğu genişlemesini gerçekleştirenlere dayanır. Tarihsel olarak, bazı Çinli Müslümanlar kendilerini Çin devletiyle çatışmada buldular ama diğerleri varisi oldukları iki medeniyeti uzlaştırmak için medeniyetler arası karşılaşmanın zorlu sularında müzakereler yaptılar. 17. ve 18. yüzyıllarda, bir grup Çinli Müslüman alim İslam’ın öğretilerini neo-konfüçyüsçü klasik Çince’yi kullanarak açıkladıkları eşsiz bir literatür bütünü oluşturdu. Bu şekilde Arap kökenlerinden uzakta İslam’ın varlığını savundular ve Doğu’da (Konfüçyüs’te olduğu gibi) ve Batı’da (Hz. Muhammed’de olduğu gibi) bilgiler tarafından öğretilen evrensel bir Hakikati tasavvur ederek coğrafi ayrımların ötesine baktılar.

Bu Müslümanlar bu coğrafi ayrımların Kur’an’da da ifade edildiği gibi “Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.” (2:115) Tanrı’nın evrensel hâkimiyeti bağlamında göreceli ve rasgele olduğunu teyit ettiler. Bu da, pusula yönlerinin sadece perspektif olduğunu ifade eder, Çinli bir Müslüman namazda Mekke’ye batıya yönelirken, Amerikalı bir Müslüman Mekke’ye doğuya yönelir. İslam herhangi bir yöne ait değildir ve dindar bir Müslümana göre tüm dünya Tanrı’ya aittir.

İslam geleneği, başlangıcından beri evrenselliğini ilan etmiştir. 629 yılında Peygamber, pusulanın tüm yönlerindeki yöneticileri, Mısır, Bizans, İran, Habeşistan ve Yemen yöneticilerini İslam dinine davet etmek için elçiler gönderdi. İslam geleneği “dīn”ini, bir gün insanların kalplerini ve akıllarını fethedecek mükemmel din ve yaşam şekli olarak görür. Ve Allah müminlere şöyle seslenir: “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.” Geleneksel tefsirciler bu ayeti İslam’ın haz ve riyazet arasında, itidalli bir yaşama biçimi olmasının açıklaması olarak okurlar. Bu bize Buda’nın da kendi yolundan, aynı nedenlerden dolayı “orta yol” olarak bahsettiğini hatırlatır. Ancak, bundan İslam’ın dünya tarihinde, coğrafyasında ve nüfusundaki eşsiz konumunun bilincinde olduğunu da çıkarabiliriz.

İslam Batı ve Doğu’nun ortasında doğdu ancak dünya çapındaki genişlemesi ikisini de aştı. Bu gerçek İslam’a büyük bir sorumluluk yüklediği gibi, büyük bir fırsat da bahşeder. Kulağa ne kadar klişe gibi gelirse gelsin, gittikçe küçülen dünyada, kültürler arası karşılıklı anlayış ihtiyacına bu günden daha fazla ihtiyaç duyulmadı. Toplumların bazen diyalog ve toplumlar arası köprüler kurmak için ortak noktalarını vurgulamaları yararlıdır. Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki husumetin karşısında, hepsini “Batı dinleri” olarak sınıflandırarak ortak İbrahimi miraslarını hatırlatmakta bir beis yoktur. Fakat İslam ve diğer Asya medeniyetleri arasında ve diğer Batılı olmayan kültürler arasında köprüler inşa etmek için fırsatlar da vardır. Son dünya olayları Müslümanların eylemlerine ve dolayısıyla bizim din, kültür, politik ideoloji ve silahlanma çağrısı olarak İslam algımıza ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Fakat küresel İslam’ın çağdaş uluslararası meselelerdeki rolünü değerlendirirken dahi, dünya dinleri ve medeniyetleri arasındaki eşsiz konumunun geleneğin içine inşa edildiğini hatırlarız. Bu nedenle İslam’ın küresel bir medeniyetin inşasında oynayacağı önemli bir rol vardır.

Yapılan anketlerde insanlar daha önce benzeri görülmemiş oranda (yaklaşık %14) kendilerini ateist olarak tanımlasa da, büyük çoğunluk hala bir dini geleceğe mensup (%33 Hristiyan; %20 Müslüman; %13 Hindu; %6 Budist; %13 diğer). Küçülen küresel dünyamız, birçok yönden hala bir dinler dünyası. Ve bu dinler tarih boyunca medeniyetlerin inşasında büyük bir rol oynadılar. Onlar, milyarlarca insana ortak insanlık mirasımıza katkı yapan değerler sağladı. Yine de, bazı dini inançlar tarihteki en acımasız insan eylemlerini gerekçelendirmek için kullanıldı. Bununla birlikte, insani çatışmaların kökeninde din varsa, eş faktör olarak diğer çıkar ve niyetleri uzakta aramak zorunda değiliz. Genelde insan toplulukları arasındaki farklardan çok olan ortaklıkları değil de, ayrımları vurgulayan dini öğretilerin belli bir yorumunu buluruz.

Çağdaş söylemde, İbrahimi inançlar özellikle grup içi çatışmalarla ilişkilendirilir. Huntington, İslam'ı "kanlı sınırlar"a sahip olmakla suçlar ama belki de İslam sadece dünyadaki merkezi konumuyla diğer medeniyetlerden daha çok sınıra sahiptir. Tarih hiçbir medeniyetin kan dökmeye tekelinin olmadığını kanıtlıyor. Belki de bu sadece biz insanların doğasındaki rekabet hissi. Darwin'in teorisi de bu düşüncüyü destekliyor. Bu dinlerin mensupları arasındaki anlaşmazlığın medeniyetler çatışmasını kaçınılmaz ve uzlaştırılmaz yaptığı anlamına mı geliyor? Kültür ve din sınırları boyunca olan karşılaşmalarımız Haçlı Seferleri şeklinde mi olmak zorunda? Medeni rekabet ve kültürler arası iş birliğinin de tarihte örneklerini bulamaz mıyız? Genellikle Ortaçağ İspanya'sındaki *Convivencia* (birlikte yaşama) bunun bir örneği olarak sunulur. Ancak, sanat ve bilimdeki multikültürel büyük başarılarla rağmen, İspanya Yahudi, Hristiyan ve Müslümanları arasında devamlı şiddet mi vardı? Dini hoşgörü ve karşılıklı anlaşmanın idealize olduğu bu ortamda bile, çatışma isteği Katolik *Reconquista*'nın da kanıtladığı gibi yok olmamıştı.

Ancak bir şey açıktır: Medeniyetler çatıştıklarında çok ağır bedel öder. Bazıları benzersiz ve evrensel medeniyet algısının materyalist tüketicilik ve

köktendincilik arasındaki mücadeleden çift taraflı zarar gören masum kurbanı olduğunu savunurlar. Yine de değerleri bu medeniyet fikrinin problemliliğini ve onun, Darwinci rekabete olduğu kadar işbirliğine de yatkın insani doğamızla bizi çatışmaya sürükleyen kibrin bir ürünü olduğunu iddia ederler. Bu bakış açılarının her birinde doğruluk payı var, küresel dünyamızda bizi hem bir araya getiren hem de ayıran çeşitli güçler var. İletişim ve ulaşım teknolojileri ve siyasi sistemler dünyadaki milyonlarca kişi için serbest dolaşımı kolaylaştırırken, kaynaklar ve kimlikler üzerine asırlık mücadele çağdaş bölücü neo-kabileci algıya yol açmıştır. Eski büyük imparatorlukların varisi olan ulus devletler dünya ekonomisinin kontrolünü ulusal sınırların ötesini gören ancak vizyonu bozuk insani ilişkileri tamir etmeye değil azami kâra odaklanmış çok uluslu şirketlere devretmiştir.

Bu amaçla, bazıları inançlar arası diyalog ve iş birliğini desteklediler. Bu şüphesiz çözümün bir parçası, bizi medeniyet için gerekli nezakete döndürecek önemli bir adımdır ama bu yeterli değil. Nüfusun %14'ünün kendisini herhangi bir dine mensup görmediği küresel bir toplumda, diyalog ve birlikte yaşama çatısı herkesi kapsayacak kadar büyük olmalıdır. Ancak, dini kimliğin kendileri için önem taşıdığı %86'lık kesimle başlamak kapsayıcı bir yaklaşım gibi görünüyor. Ve bu yaklaşımın birçok tarihi emsali de vardır. Örneğin, bu makalenin tebliğ edildiği konferansın ev sahibi şehirde, konferans organizatörlerinin “İstanbul yaklaşımı” dediği yaklaşım vardır. İstanbul’da, Orta bölgedeki “ekümenik-evrensel” imparatorlukların sonuncusu olan Osmanlı Devleti’nin (1299-1923) kalıntılarını buluruz. Osmanlı yöneticiler İslam’ın evrensel insan haklarına saygı gösteren, diğer toplulukların üyeleriyle ortak zemin bulan kurucu değerleri üzerine kurulu çok kültürlü ve çok dinli bir toplum inşa etmişlerdi.

Bugün dünyamızda, çoğulcu toplumlarda karşılıklı saygı gören politikalar gerçek bir küresel uygarlığın geliştirilmesi için yetersizdir. Kanunlar boşluklara

yol açar ve ancak kanunla uygulanabilecek asgari şartları yaratır. Biz ise birlikte yaşamaktan daha ötesine talip olmalıyız. Kùltürler arası değişimde aktif olarak yer alan bireyler düzeyinde senkretizm ve eklektik maneviyat Huntington'un köhne modeli gibi yekpare medeniyet modellerinin melezleşmesine fırsat sağlar. Halk düzeyinde, insanlar "diğer"i hakkında öğrenip, onlardan ödünç alıp, onları asimile ettikçe bu yekpare modellerde çatlaklar oluşur ve bu küresel düzeyde bilim adamları ve siyaset uzmanları tarafından ulaşılabilecek olandan daha derin bir anlayışa yol açar. Yine de, küresel vatandaşların ortak noktalarının daha kolay fark edildiği bu yüksek oranda yerel fikir değişimleri aracılığıyla, dünyanın bir bölümünde önerilen, belki de dini değerlere dayalı çözümler fakirlik, açlık, hastalıklar, iklim ve çevre, yetersiz eğitim gibi küresel sorunların çözümü için ilham kaynağı olabilir. Farklı dinlerin çok sayıdaki mensupları bu meseleler hakkında ortak bir ilgi paylaşırlar ve aynı gezegenin sakinleri olarak ortak bir kaderimiz olduğunun farkındadırlar.

Benzetme eski olabilir fakat hepimizin bir gemide yolcu olduğu hala doğruluğunu koruyor. Bazılarımız diğerlerine göre daha konforlu koltuklarda oturuyorlar ama hepimiz aynı yere gidiyoruz, alternatif bir ulaşım aracımız yok ve görünürde hiçbir şey yok. Eğer gemimizin başına bir kaza gelirse, hepimiz aynı yıkıcı kadere mahkûmuz. Olağanüstü hal durumundayız ve gemideki herkes yaşamamıza katkıda bulunmaya çağrılmalıdır. Herbirimizin kendi yükümlülükleri ve de gruba yararlı olacak becerileri ve yetenekleri var. Niye farklılıklarımız üzerine odaklanıp, herhangi birini herhangi bir neden için gemiyi topluca tamirden dışlamayı seçeriz ki?

Burada bir eylem çağrısı yapıyorum. Hadi dini değerlerin, çoğu dinin öğrettiği değerlerin, derin insani değerler olduğunu, kalplerde saklandığını, medeniyetleri oluşturan bireylerin elleriyle uygulandığını hatırlayalım. Bu tür değerler dini tekelcilik ve münhasırlığı aşar, hatta dindar olmayan kişiler tarafından bile benimsenebilir. Bu ortak, evrensel değerler medeniyetin temel değer-

leridir ve ortak insanlığımız temelinde karşılıklı saygı ve sevgi içerirler. Dinler dünyayı bugün bildiğimiz gibi şekillendirmeye ve medeniyetleri oluşturmaya yardımcı oldular fakat bu küresel çağda dini öğretileri diğerlerini hak ettikleri yerden dışlamak olarak anlayanların medeniyetlerin oluşumunda bir katkısı yoktur. Hoşgörü, özellikle medeniyetler arası karşılaşmanın sıklıkla rekabet, nefret ve kan dökme ile vasıflandırıldığı bu günlerde küresel bir medeniyet inşa etmedeki ortak menfaatimizin tanınmasına yönelik ilk adımdır. Diyalog, ortak amacımızın keşfi ve yeniden tanımlanması sürecinde bir başlangıçtır ama beklentilerimiz çok daha yüksek olmalıdır. Ve bu süreçte, ihtilaf potansiyelini etkisizleştirmek umuduyla dinin medeniyetlerin inşasına yaptığı katkıya daha çok itibarda bulunabiliriz. George Santayana'nın ifadesiyle, "Dini konular asla tartışma konusu olmamalıdır. Eğer sadece insani bir tutku olduğunu biliyorsak, biz bir aşıkla zevki hakkında tartışmayız, ya da onu yermeyiz."

Referanslar

Huntington, Samuel P. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden İnşası*. New York: Simon and Schuster, 1996.

İnsanlığın Geleceği ve İslam Medeniyeti

Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR¹³⁸

İnsan, biyolojik yapısının özellikleri gereği toplumsal bir varlıktır. İnsan yavrusu, bakıma ve gelişmeye muhtaç durumda doğar. Fakat gelişme süreci sonunda eriştiği sembolik düşünme yetisi, onu, sadece çevre uyaranlarına tepki yapan bir varlık olmaktan çıkarır. Sembolik düşünme yetisiyle insan, biyolojik yapı üzerinde bir temsil ve tasavvur dünyası kurar. Bu niteliğiyle insan, yaşamakla yetinmez. Bilincinde olduğunun bilincinde olan bir canlı olarak, yaşamını sorgular; yaşamının amacını belirlemek ister. Eylemlerinin sonucunu önceden hesaplama yeteneği olan bir varlık olarak insan, başka bir eylemi yapmayı da seçebileceksen o eylemi yapmayı tercih ettiğini bilir. Bu yeti, insanı ahlâk sorumluluğu olan bir canlı haline getirir. Refleks, içgüdü ve genetik olarak programlanmış bir öğrenme ile davranışlar, hayvanlarda olduğu gibi, belli koşullarda zorunlu olarak ortaya çıksaydı ve insan bilincinde olduğunun bilincinde olmasaydı insanın ahlâk problemi olmazdı. Sembolik düşünme yetisi, insanda başka birtakım kabiliyetleri ortaya çıkarır. Konuşma (dil), kavramlaştırma, içebakış yapabilme ve kendi düşüncelerini dışarıdaki bir cismi inceler gibi inceleyebilme, varsayımsal düşünme ve iradî davranışta bulunma bu kabiliyetler arasındadır. Bu kabiliyetlerle birlikte sembolik düşünme yetisi, insanın karmaşık bir sosyal organizasyon ve iletişim ağı içinde yaşamasına ve bir kültür birikimi oluşmasına yol açar.

Toplum halinde birlikte yaşamak ve dağılıp gitmemek için toplum üyelerini bir arada tutan belli bir inanç ve ahlâk nizamının varlığı şarttır. Her toplumun bir kültürü vardır. Fakat ancak kendi sembolik yetisinin bilincinde olarak inanç ve ahlâk nizamını rasyonel esaslara bağlamış toplumlarda medeniyet görülür. Bu anlamda medeniyet, kendisine bağlı kültürün, yani insan yaşamının bütün

tezahürlerinin, değişen koşullara ve yeni ortaya çıkan ihtiyaçlara göre değişmesine yalnızca izin vermekle kalmaz, bu değişime müsait bir zemin hazırlar. Bunu yaparken gözettiği tek ölçüt, değişimin, inanç ve ahlâk nizamının temel değerleriyle ahenkli olmasıdır. Bu nedenle, medeniyete bağlı kültürler değişir, çeşitlenir. Medeniyet, rasyonel bir inanç ve ahlâk nizamı olarak, kendisine bağlı kültürde bir ruh yükselişi sağlar ve büyük kültür eserleri yaratmanın azmini ve coşkusunu verir. Bir medeniyete bağlı kültürde, herkesi etkileyen ve yaşamın niteliğini yükselten bilim, sanat, mimarlık eserleri ve davranış biçimleri bu ruhla ortaya çıkar. Türlü sebeplerle medeniyet bilinci kaybolduğu, o inanç ve ahlâk nizamının sağladığı azim ve coşku yok olduğu zaman kültür de bütünlüğünü kaybeder; kültürün, toplum üyelerinin davranışlarını düzenleyici etkisi kalmaz; insanlar biyolojik düzeyde bencil bir yaşam mücadelesinin girdabına kapılır.

Toplumların birbirinden izole yaşamasının artık mümkün olmadığı bir dünyada yaşıyoruz. Bir toplumun, kendi problemlerini başkalarının sırtından çözme politikası, çıkar sağlarken uluslararası ilişkileri de bataklığa sürüklemiştir. Sömürülenler kadar, sömürenlerin yaşamında da huzur kalmamıştır. Huzur ancak paylaşılsa vardır. Dünyaya hâkim siyasî güçlerin değer sistemlerinin ikiyüzlü olduğu meydana çıkmıştır. İnsanlar artık ümitle değil yılgınlıkla bekliyor. İnsan hakları gibi başlıklar altında tumturaklı ifadelerle geometrik mükemmellikte ortaya konan soğuk ilkeler, insanları kalpten bağlayan inanç temelinden yoksundur. Bu ilkelerin savunulması da çiğnenmesi de bir anlam taşımıyor. Ortada sadece olayların acı gerçekliği var.

Batı medeniyeti toplumlarının politik, ekonomik ve askerî gücü, büyük ölçüde bilim ve teknolojiye dayandığı için yanlış bir medeniyet kavramı, bir izlenim halinde, insanların düşüncesine yerleşti. Oysa medeniyet, kültürü yöneten, besleyen, çeşitlendiren ve geliştiren bir kaynak olarak rasyonel bir inanç ve ona bağlı bir ahlâk nizamıdır. Batı medeniyetini tarihsel gelişimi içinde anlamaya çalıştığım ve analiz ettiğim zaman bir inanç ve ahlâk nizamı

olarak onda üç öge tespit ediyorum: Birinci olarak Hıristiyanlık, ikinci olarak eski Yunan ve Roma medeniyetinin güce ve başarıya tapan ruhu, üçüncü olarak hümanizm ve onun uzantısı olan bireycilik. Bu üç öge Avrupa tarihinin olayları içinde bir alaşım halinde Batı medeniyetini oluşturdu. Batı medeniyetinin Hıristiyanlık ögesi, ruhlardaki duygusal yerini korumakla birlikte yaşamın gerisine çekilerek yaşamın dekoru konumuna girmiştir. Batı medeniyetine bağlı kültürlerde bilim ve teknoloji, yaşamın türlü tezahürlerini yansıtan daha binlerce öge arasında bir kültür ögesidir.

Bugün insanlığın meselelerine çare bulunamaması bilgi azlığından değil, değer sistemlerinin çarpıklığındandır. İnsanlığın bugünkü tarihsel aşamasında başa çıkmaya çalıştığı meseleler karşısında medeniyetin değeri, onun bütün insanlığı kucaklayacak bir inanç ve ahlâk nizamı olmasındadır. Batı medeniyeti, rasyonel düşünceye dayandığı için kültürü besleyen ve çeşitlendiren bir kaynak olmuş, fakat yaşama ışık tutacak insanlık değerleriyle ahenkli bir bütünlük oluşturamamıştır. Bugün dünyada insan kitleleri açlıkla boğuşuyor; türlü hastalıkların pençesinde kıvranıyor; bütün gün bedenini törpüleyerek sağlıksız koşullarda bir dilim ekmek için çalışıyor; zulüm altında inliyor; sömürden belini doğrultmıyor; kıyıma uğruyor; haksız savaşların içinde telef oluyor; teröre kurban gidiyor. Politik kararlar, diplomatik müzakereler sefalet içindeki insan kitlelerinin yaşamını değiştiremiyor. İnsanlığın bu feci manzarası göz önünde dururken politikacılar ve bilim adamları, Batı medeniyetini kastederek, medeniyetin sürekli ilerlediğini söylüyor.

İslâm toplumları, kendi medeniyetini nasıl yaşadığına bakmıyor; Batı medeniyetinden şikâyet ediyor. Batı medeniyetini eleştirel bir gözle görmekte bir yanlışlık yoktur. Fakat ona bağlı kültürlerde insanlık için yararlı olumlu gelişmeleri gözden kaçırmamak gerekir. İslâm toplumları, kendi medeniyetini özü bakımından yeniden kavrama çabası içine girmeli, kendi medeniyetinin dayandığı değerleri yeniden benimsemelidir. Bugün İslâm toplumlarında

İslâmiyet ibadet şekillerine indirgenmiş görünüyor. İbadet önemli olmakla birlikte, ibadetin amacı unutulunca İslâmiyet'in insan ilişkilerini güzelleştirici, toplum yaşamının niteliğini yükseltici, düşünce derinliği verici, insan yaşamına felsefi bir boyut getirici manevî özü kayboluyor. İbadet, âdetta bencilce paçasını kurtarma gayretine dönüşüyor. Felsefeciler, İslâm inancına ve öğretisine felsefi boyutta bir yorum getirmekle ilgilenmiyor. Oysa benim gözümde “hakikat” kavramı bile ancak Allah’a inanmakla insan düşüncesinde korunabilir. Bir bilen yoksa hakikat de yoktur. İnsanın kendi aklı ve deneyimleriyle eriştiği bilgiler yaşamı sürdürmek için önemlidir. Fakat insan aklının sınırlılığı ve insan deneyimlerinin yanılmalara açık oluşu, prensip olarak ancak gözlenebilir dünyaya ilişkin ihtimalî bilgiler doğurabilir. İman eden için Allah her şeyi bilendir. Onun için ben, aslını tam olarak ancak Allah'ın bildiği hakikatleri kendi aklımın ve deneyimlerimin elverdiği ölçüde bilebilirim. Fakat eğer hakikat diye bir şey yoksa benim bilimle, felsefeyle, sanatla hakikati arama çabalarımın da bir anlamı ve amacı olamaz. Aynı şekilde, Allah'ın her şeyi bilen, gören ve her şeye kadir olan sınırsız yetkinliğine inanmasam, adalet duygum da en büyük dayanağından yoksun kalır. Adaletsizlikle mücadele etmek gerekir. Fakat bu dünyadaki mücadelenin sonucu ne olursa olsun ölümden sonraki yaşamda her yapılanın hesabının görüleceğini, mizanın tam olarak sağlanacağını bilmenin verdiği güven, adaletsizlikle mücadele azmini güçlendirir, dayanma gücünü artırır.

İslâmiyet bir yönetim biçimi değildir. İktidara gelen ve makamlara oturan İslâmiyet değil, hepimiz gibi meziyet ve zaafı olan somut insanlardır. Bu nedenle, İslâm adına icraat yapmak İslâmiyet'i insanların yapabileceği hataların gölgesinde bırakmaktan başka bir sonuç sağlamaz. İslâmiyet'in yapabileceği şey, iktidara gelen ve makamlara oturan insanların ruhlarını yüceltmek ve onları düz yoldan ayrılmaktan alıkoyacak olan iç murakabesi yapmaya teşvik etmektir. Onun için, yapılan icraatın sorumluluğu yapana aittir ve hesap da bu dünyada o icraattan etkilenen halka verilir.

İslâmiyet'in evrensel özünü belirginleştirecek düşünce eserlerine ihtiyaç vardır. Kalbinin derinliklerinde bir yerde hemen herkes Allah'a inanmakla birlikte ve birçokları ibadete de önem verdiği halde İslâmiyet'in evrensel özünün yaşama yansıtıldığı söylenemez. Ülkemizde insan ilişkilerinde, kamu vicdanında, vatandaşlık bilincinde aksaklıklar olduğunu açık yüreklilikle kabul etmek gerekiyor. Kural tanımazlığın yayılması, gittikçe artan sayıda kişilerin bencil çıkarlarını kamuya zarar verme pahasına ön planda tutma eğiliminde olması, nezaket ve başkalarının hakkına saygı gösterme anlayışından uzak bir toplumsal ilişkiler görüntüsünün yaşam estetiğini bozan boyutlara ulaşması, bir medeniyet sarsıntısının belirtileridir. Müslüman olduğu için elhamdülillah diyen kişinin bu tablo içindeki yerini eleştirel bir gözle incelemesi ve bu tabloyu iyileştirmek için ne yapabileceğini düşünmesi gerekiyor.

Adalet, iyilik, hoşgörü, merhamet, insaf, şefkat, ahde vefa, fedakârlık, yardımlaşma gibi değerler, sadece bir toplumda insan ilişkilerinde değil toplumların ve politik anlamda ülkelerin ilişkilerinde de belirleyici değerler olmalıdır. Bu bir hayal olabilir. Fakat insan eylemleriyle başarılan her gerçek, daima, bir zamanlar arkasında azim olan bir hayaldi. Bu hayalin gerçekleşmesi amacına yönelik büyük katkılar yapabilecek olan İslâm medeniyetinin evrensel özü, kendi ülkemizde bile algılanmıyor. İslâmiyet, düşünörlere, filozoflara, sanatçılara ilham verecek yerde rutin şekillere, ibadet kurallarına indirgenerek dar kafalıların ve gündelik politikanın çekişme malzemesi yapılıyor. İslâm'ın sükûnetinden, olgunluğundan, vakarından, düşünce derinliğinden ve duygu inceliğinden yoksun birtakım insanlar, İslâmiyet'i ideoloji haline getirerek çıkardıkları gürültüyle kendilerine İslâmiyet'in temsilcisi ve savunucusu rolünü veriyorlar. Bu gibi kişiler, İslâm'ı, nefes alır gibi doğal ve sade bir üslûpla yaşayan Müslümanları bile ürkütüyor. İslâm'ın ne savunulmaya ne yüceltmeye ihtiyacı vardır. Müslüman'a düşen, İslâmiyet'i yaşamaktır; İslâmiyet'i yaşayan kendi yücelir ve İslâmiyet ile ilgili olumsuz söze meydan vermez. Hazreti Peygamber'e bile düşen ancak tebliğ ise bir Müslüman için tebliğin en güzel

ve etkili yolu, İslâm'ın evrensel değerlerini her günkü yaşamında göstermektir. İslâmiyet'in özü, imandan sonra iyiliktir. İbadet, başka insanlara iyi davranmaya bir yarar getirmez.

Günümüzde bütün dünyadaki insanlar bunalmış kurtuluş yolu arıyor; iyi bir dünya özlüyor. Türkiye'nin önünde kendi ile birlikte bütün dünyanın selâmeti için çok güzel bir imkân ve çok önemli bir görev var. Türkiye yüzyıllarca İslâm medeniyetinin en parlak temsilcisi olmaktan gelen engin tarih tecrübesini ve Batı ile yakın temastan gelen kazanımlarını birleştirmelidir. Kimseye akıl öğretmeye çalışmak ve kimseye bir şey zorlamak gerekmiyor. İslâmiyet'i insanlık değerleriyle ve asıl manevî özümüyle her günkü yaşamımıza yansıtarak somut bir insanlık modeli oluşturmak gerekiyor. İslâm medeniyetini bütün insanlık değerleriyle ruhumuzda duymanın coşkusuyla Batı medeniyeti kültürlerinde gelişmiş yeni düşünce tekniklerini özümlemeliyiz. Böylece kültürümüzde evrensel eserler yaratacak bir zihinsel uyanışı sağlamalıyız. Dünyanın bir tarafındaki büyük teknolojik ilerlemelere rağmen, bütün insanlığın içine düştüğü çaresizliklerin, sosyal dengesizliklerin kaynağında bu terkitten yoksunluk vardır. Türkiye bu terkibi başarmaya en büyük adaydır. Türkiye bunu başararak ya bütün insanlığın kurtuluş ümidi olacak ya da modern görüntüye bürünmüş bir ilkelik içinde bütün insanlıkla birlikte belirsiz bir geleceğe doğru yürüyecektir.

İTO YAYINLARI (2011)

- 2011-1 Başarılı İhracatçılar (=Outstanding Exporters) 2009
- 2011-2 Fiyat İndeksleri (=Price Indices)
- 2011-3 Makroekonomik Göstergeler(=Macroeconomic Indicators)
- 2011-4 Haberlerden Yansıyan İTO: 2010
- 2011-5 Ekonomik Rapor: 2010 Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi
- 2011-6 Economic Report: Turkish and World Economy in 2010
- 2011-7 Uluslararası Finans Merkezleri, Ülke Ekonomilerine Etkileri ve İstanbul'un Potansiyeli
- 2011-8 Elektronik Bankacılık Hizmetleri ve Denetimi
- 2011-9 Limited Şirketler Rehberi
- 2011-10 Ekmekçilik Sektör Araştırması
- 2011-11 Sultan II. Abdülhamid'in Mirası: İstanbul'da Kamu Binaları
- 2011-12 Ticaretin Efsanesi
- 2011-13 İstanbul'un Afetlerden Zarar Görebilirliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı
- 2011-14 Turkish Television Broadcasting 2011
- 2011-15 Sanayi Sektöründeki KOBİ'ler
- 2011-16 Dersaadet Sözlüğü
- 2011-18 Teşvik / Destek Rehberi Serisi 2: Yatırımlarda Devlet Yardımları
- 2011-19 Teşvik / Destek Rehberi Serisi 3: KOSGEB Destekleri
- 2011-20 Teşvik / Destek Rehberi Serisi 4: İhracatta Devlet Yardımları
- 2011-21 Teşvik / Destek Rehberi Serisi 5:
AR-GE, Yenilik, Bilim ve Teknoloji Destekleri

- 2011-22 Teşvik / Destek Rehberi Serisi 6:
Devlet Tarafından Sağlanan Diğer Destekler
- 2011-23 İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı
- 2011-24 Türkiye’de Televizyon Yayıncılığı
- 2011-25 Büyük Dönüşüm: Ekonomi – Şirketler - Girişimci
- 2011-26 Les Procédures de Creation d’Entreprise en Turquie
- 2011-27 Company Establishment and Registration Procedures in Turkey
- 2011-28 İstanbul’un Rengi Erguvan
- 2011-29 Rakamlarla Türkiye Ekonomisi
- 2011-30 Turkey in Figures
- 2011-31 2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi
- 2011-32 Türk Fikri Mülkiyet Hukuku’nda Güncel Gelişmeler
(= Emerging Issues in Turkish Intellectual Property Law)
- 2011-33 Eski Eserlerin Onarımında Karşılaşılan Zorluklar, Sorunlar ve
Çözüm Önerileri
- 2011-34 Bir Dünya Şehri Olarak İstanbul’un Küresel Konumu
- 2011-35 AB’ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği
- 2011-36 İstanbul’un Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri
- 2011-37 Social and Economic Indicators of İstanbul
- 2011-38 2010 Yılı İstanbul Küçük Sanayi Kapasite Kullanım Araştırması
- 2011-39 Türkiye’de Sağlık Turizmi Sektörü

İTO YAYINLARI (2012)

- 2012-1 Kur'an Hat ve Tezhibinden Parıltılar
- 2012-2 Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü (2.bs)
- 2012-3 The Colorful Treasures of İstanbul:
From Byzantine Mosaics To Ottoman Ceramic Tiles
- 2012-4 Fiyat İndeksleri (=Price Indices)
- 2012-5 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu: "Ticari İşletme" ve "Ticaret Şirketleri"ne Getirilen Yenilikler
- 2012-5 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu: "Ticari İşletme" ve "Ticaret Şirketleri"ne Getirilen Yenilikler (güncelleştirilmiş 2.bs.)
- 2012-6 Makroekonomik Göstergeler (=Macroeconomic Indicators)
- 2012-7 Vakıflarda Vergi Muafiyeti ve Vergi Teşvikleri
- 2012-8 Haberlerden Yansıyan İTO 2011
- 2012-9 İstanbul Ticaret Odası Tahkim-Uzlaştırma-Hakem Bilirkişilik Yönetmeliği
- 2012-9/10 İstanbul Ticaret Odası Tahkim-Uzlaştırma-Hakem Bilirkişilik Yönetmeliği
(=İstanbul Chamber of Commerce Regulation on Arbitration-Conciliation-Expert Arbitration)
- 2012-12 Dünden Yarına Bugünün Sözleri
- 2012-13 İlan-ı Ticaret : Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticari Hayatı (2.bs)
- 2012-14 İTO'dan Yükselen Nağmeler (cd-rom)
- 2012-15 Ekonomik Rapor: 2011 Yılında Türkiye ve Dünya Ekonomisi
- 2012-16 Economic Report: Turkish and World Economy in 2011

- 2012-17 Yolu İstanbul'dan Geçen Kervan'ın Sarayları (2.bs.)
- 2012-18 KOBİ'ler İçin Şirket Anayasasının Önemi ve Oluşturulması
- 2012-19 Türkiye'de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası:
1923 - 1960
- 2012-20 İstanbul Ticaret Odası Yayın Kataloğu : 1885 - 2012
- 2012-21 2011 Yılı İstanbul Küçük Sanayi Kapasite Kullanım Araştırması
- 2012-22 Rakamlarla Türkiye Ekonomisi
- 2012-25 Küresel Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü
- 2012-26 Turkey in Figures
- 2012-27 Şerefeden Seyri İstanbul
(=View of İstanbul From Minaret Balcony)
- 2012-28 Sektörel Olarak Komşu Ülkelerde Türkiye'nin İhracat Potansiyeli
- 2012-29 Türkiye'de Yayın Hayatı
- 2012-31 Türkiye'de İnşaat Sektörü ve Dünyadaki Yeri
- 2012-35 İstanbul'un Ekonomik ve Sosyal Göstergeleri
- 2012-36 Social and Economic Indicators of İstanbul
- 2012-37 Avusturya Örneğinde Mesleki Eğitim Sistemi ve Odaların Etkinliği
- 2012-38 Bir Finansal Enstrüman Olarak Sukuk: Katılım Bankalarına Uyum Modellemesi
- 2012-40 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu: Yenilikler ve Değişiklikler

⇒ **2013 Nisan ayı itibariyle**

NOT: YAYINLARIMIZA İNTERNET SİTEMİZDEN TAM METİN OLARAK ÜCRETSİZ ULAŞILABİLMEKTEDİR.

MEDENİYET ve DEĞERLER

İstanbul Ticaret Odası (İTO) ve Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı (UTESAV) işbirliği ile gerçekleştirilen Uluslararası "Medeniyet ve Değerler Sempozyumu"na katılan konuşmacıların sunumlarının derlenmesi ile oluşan bu çalışmada medeniyetin tanımı ; kültürel, sosyal, dini, iktisadi ve siyasal değerlerin medeniyetin oluşuma katkısı; açık medeniyet çağında küresel ve yerel düzeyde toplumsal çeşitliliğin ve iç içe geçmişliğin nasıl idare edilebileceği; küreselleşme kavramı ve buna bağlı olarak oluşan değişimler ele alınmaktadır. Bu çerçevede, medeniyetin temel unsurlarından birinin işadamları olduğu vurgulanarak; ekonominin, medeniyetin oluşmasındaki vazgeçilmezliğine dikkat çekilmektedir.

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

(Elektronik) ISBN 978-605-137-245-7

ISBN 978-605-137-246-4

9 786051 372464